

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІ**

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ**

**ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
«XXI СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ, МАГИСТРАНТОВ,
СТУДЕНТОВ И ШКОЛЬНИКОВ
«XXI САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»**

ТОМ 3

**ПАВЛОДАР
2021**

ЭОЖ 001
КБЖ 72
Ж66

Редакция алкасының мүшелері:

Муканов Р. Б., Ахметов К. К., Бегимтаев А. И., Бексеитов Т. К.,
Кислов А. П., Колесников Ю. Ю.

Жауапты хатшылар:

Азимхан А., Айтмагамбетова Г. А., Акимбекова Н. Ж., Альмишева Т. У.,
Амангельдинова М. М., Амерханова А. Х., Анарбаев А. Е., Аубакирова Д. Б.,
Байкен А., Бахбаева С. А., Джусупова Э. М., Досымжан А., Дюсова Р. М.,
Еликпаев С. Т., Ельмуратов Г. Ж., Жаябаева Р. Г., Жумабаева Г. М.,
Жумабекова Д. К., Жусупбаева Д. А., Зарипов Р. Ю., Исакова З. С.,
Кайдарова Г. Ш., Камашев С. А., Каменов А. А., Капенова М. М., Кривец О. А.,
Куанышева Р. С., Молдакимова Г. А., Мусаханова С. Т., Муталиева Р. М.,
Мухтизарова М. Б., Нуркина Н. А., Ордабаева Ж. Е., Рахимов М. И., Савчук М. И.,
Садыккалиев А. М., Салимова Р. С., Смагулова Б. Т., Тайболатов Қ., Ткачук А. А.,
Урузалинова М. Б., Шабамбаева А. Г.

Ж66 «XXI Сәтбаев оқулары» жас ғалымдар, магистранттар, студенттер мен
мектеп оқушыларының : халықар. ғыл. конф. мат-дары. – Павлодар :
Toraighyrov University, 2021.

ISBN 978-601-345-167-1 (жалпы)
Т. 3 «Оқушылар». – 2021. – 381 б.
ISBN 978-601-345-169-5

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ЭОЖ 001
КБЖ 72

ISBN 978-601-345-169-5 (Т. 3)
ISBN 978-601-345-167-1 (жалпы) © Торайғырғыров университет, 2021

6 Секция. Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары
6 Секция. Гуманитарные и социальные науки

6.1 Орыс филологиясы
6.1 Русская филология

ТЕМА ПРОРОЧЕСТВА В ЛИТЕРАТУРЕ

АЛАШБАЕВА А. М.
ученик 10 класса, СШ № 47, Илийский р-н, Алматинская обл.
ДОЛГАЛЕВА С. С.
учитель русского языка и литературы, СШ № 47,
Илийский р-н, Алматинская обл.

С древности человек сталкивается с серьезной проблемой прогнозирования и оптимизации своей жизнедеятельности. Размышляя о завтрашнем дне, человек старается предугадать лучшие варианты своих поступков, поэтому обращается к людям, обладающим даром предвидения. Такими людьми издревле являлись пророки, которые способны помочь каждому человеку в определенном прояснении будущего.

Тема пророчества приобретает особую актуальность и в наше время, так как мы живем в трудное время опасных пандемий, экономического кризиса и нестабильной политической обстановки. В связи с этим в проекте поставлена **цель работы:**

1) исследование происхождения и основных значений слова «пророк»;
2) концептуальный анализ творчества отдельных представителей русской и зарубежной литературы, развивавших пророческую тему в своих произведениях.

Объект исследования: происхождение и развитие пророческой темы в различные периоды истории.

Предмет исследования: концепты пророческой темы в русской и зарубежной литературе.

Задачи исследования:

1. Исследование происхождения и значения слова «пророк».
2. Исследование пророческой темы в русской литературе XVIII–XIX века.
3. Исследование пророческой темы в зарубежной литературе эпохи Возрождения, Просвещения и Романтизма.
4. Интегративное осмысление темы пророчества в литературе.

Методы исследования: Классификация основных понятий слова «пророк». Периодизация творчества отдельных представителей русской и зарубежной литературы. Концептуальный анализ творчества представителей русской и зарубежной литературы, развивавших пророческую тему в своих произведениях. Резюмирование сущности исследованного материала. Построение синквейнов для исследованных понятий. Синтез представленных результатов исследования.

В результате исследования значения и происхождения слова «пророк» в библейском представлении по материалам Энциклопедического Словаря Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона [1, с. 464], Большого толкового словаря русского языка [2, с. 1023] и других словарей выявлено два разнонаправленных значения «пророка» в религиозном толковании:

1) «Провозвестник воли Божией» или истолкователь воли Бога – трактовка, сформированная под влиянием библейских сюжетов о пророках и ценностных установок православной культуры.

2) Предсказатель, предвидящий будущее с помощью сверхъестественных способностей «через особые откровения свыше».

Рисунок 1

В русской культуре XVIII–XIX века пророческий образ соответствует не только античным идеалам боговдохновенной поэзии, но и таким специфическим просветительским ценностям, как общественная польза и гражданственное служение [3, с. 73–82.]. Понятие пророк может иметь много значений, но основной их смысл в литературе выражается вышеуказанными определениями:

1) «провозвестник воли Божией», провозглашающий религиозные истины;

2) жрец муз и Аполлона, интеллектуально просвещающий народ;

3) пророк – декабрист, призывающий народ к Свободе от жестоких угнетателей и алчных поработителей; 4) предсказатель будущего, вещающий о наступлении событий не только «через особые откровения свыше», но и с помощью логики, анализа событий и фактов, выводов на основании научных методов.

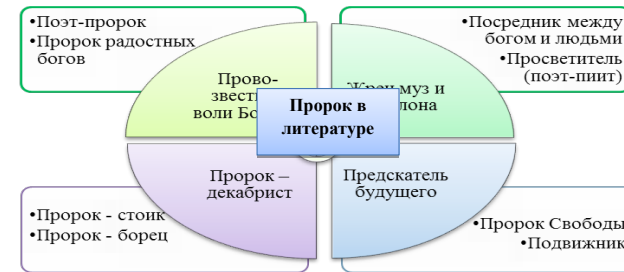

Рисунок 2

Таблица 1 – Концептуальная таблица. Четыре поэта пророка русской литературы

Критерии сравнения	Поэты (произведения)			
	А. С. Пушкин «Пророк»	М. Ю. Лермонтов «Пророк»	Н. А. Некрасов «Пророк»	Ф. И. Тютчев «Безумие»
1. Кто выступает в качестве пророка?	Поэт	Поэт	Идеальный общественный деятель	Поэт
2. От чьего лица ведётся повествование?	От лица пророка	От лица пророка	От лица лирического героя	От лица лирического героя
3. Миссия пророка	«Глаголом жги сердца людей» [4, с. 149].	Разоблачение «злости и порока» и поучение в любви и истине [5, с. 85].	Напомнить людям о Боге делом, своей крестной жертвой [6, с. 154].	Открыть все тайны бытия «Оно стеклынными очами Чего-то ищет в облаках» [7, с. 120].
4. Лексический строй	Использование церковных славянизмов и архаизмов.	Использование современной лексики.	Использование современной лексики.	Использование современной лексики.

Четыре поэта – пророка русской литературы выражали мысли о судьбе пророка – изгоя, непринятого в обществе, обреченного на одиночество и непонимание простых обывателей, неспособных рассуждать о высших материях, обуруемых низменными страстями. Кроме того, как в высшей степени одаренные люди, поэты могли обращать свой взор в будущее и делать важные предсказания для своего отечества.

Поэты и писатели по-разному развивали тему пророчества, основываясь на культурных и исторических событиях современности.

Писатели дореволюционного периода (Н. Г. Чернышевский, А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов и другие) мечтали о революции, как о спасении народа от рабства, поэтому в их пророчествах прослеживается тема освобождения от гнета власть имущих сибаритов, процветающих за счет голода, мучений и адского труда своих подданных.

Таблица 2 – Концептуальная таблица – русская литература (фрагмент таблицы)

Критерии сравнения	1. Сюжет произведения	2. Тема пророчества	3. Миссия пророчества	4. Реализация
Н. Г. Чернышевский «Что делать» (1863)	Внешний сюжет романа — любовная история, но главная идея - новые идеи времени в свете грядущей революции.	«Энциклопедия борьбы за социальное переустройство общества, за счастье будущее родины и народа» [8, с. 112].	Построение прекрасного будущего людей, ведущих «вольную жизнь труда и наслаждения» [9, с. 83].	Роман был опубликован в 1863 году. Революция, произошла в 1917 году.

Поэты и писатели постреволюционного периода, такие, как М. А. Булгаков, Е. И. Замятин, видя, что надежды народа не оправдались, и революция пошла не по тому пути, по которому они пророчили, пишут о своих опасениях за судьбу страны. Они пишут о том, что действительность, которая окружает их, далеко не соответствует идеалу революции, и мечтают о том, что наступит лучшее время, когда осуществляются демократические идеи свободы.

Но, в советское время, после «оттепели», возникает новая надежда на осуществление прогрессивных идей, и вновь начинают прослеживаться в творчестве поэтов и писателей восторженные восклицания о светлом будущем социалистического строя. Служители Мельпомены с вдохновением пишут о том, что «Вступает правды власть святая» и Россия обретет «вещее величие». Но, к сожалению, возникали новые трудности и тяжелые времена.

Поэты и писатели XVI–IXX веков зарубежной литературы осуществляли:

1) прославление радости земной человеческой жизни, анализ внешнего и внутреннего мира человека (эпоха Возрождения XIV–XVII век). Это такие поэты и писатели, как Франсуа Рабле (Франция), Уильям Шекспир (Англия) и Жан Батист Мольер (Франция).

2) Взаимопроникновение наук и литературы (эпоха Просвещения –XVIII век). Это такие поэты и писатели, как Джонатан Свифт (Англия), Уильям Блейк (Англия) и Иоганн Вольфганг Гете (Германия).

3) Воспроизведение духовной атмосферы эпохи и национальных примет, попытка решения исторических проблем в нравственном аспекте (эпоха Романтизма XIX век). Это такие поэты и писатели, как Эрнст Теодор Вильгельм Гофман (Германия) и Виктор Мари Гюго (Франция).

Таблица 3 – Концептуальная таблица – зарубежная литература (фрагмент таблицы)

Критерии сравнения	1. Сюжет произведения	2. Тема пророчества	3. Миссия пророчества	4. Реализация
Франсуа Рабле «Гаргантюа и Пантагрюэль» (1533–1564)	Сатирический роман о двух добрых великанах-обжорах, отце и сыне. В романе высмеиваются многие человеческие пороки.	«...человек сможет принять в себя божество и исполниться пророческого духа, только если самая божественная его часть окажется мирной, спокойной и безмятежной...» [10, с. 297].	Забота о народе: «Словно новорожденного младенца, народ должно поить молоком, нянчить, занимать» [10, с. 268].	Забота правителей о народе всегда всегда необходима.

Поэты и писатели эпохи Возрождения, описывая внешний и внутренний мир человека, раскрывали все сокровенные мысли и тонкие движения души своих героев настолько живописно, что это до сих пор поражает умы читателей и помогает им лучше увидеть свой мир. События, описанные в литературе, происходят и в современную эпоху, поэтому эти творения, несомненно, пророческие и бессмертные.

Поэты и писатели эпохи Просвещения осуществляли взаимное проникновение достижений науки и литературы, тем самым создавая пророческие произведения не только в области природы человеческих отношений, но и в области познания природы. Они постигали законы возникновения и развития мироздания через призму своего поэтического воображения и привносили в литературу свои вдохновенные мысли об устройстве окружающего мира и экстраполировали свои знания в будущее.

Поэты и писатели эпохи Романтизма лирично воспроизводили атмосферу современности и решали проблемы в нравственном

аспекте, стараясь улучшить мировосприятие поколения через духовное очищение. Представители Мельпомены раскрывали пороки общества, отрицательные качества правящих кругов, нужду и мучения бедных людей в надежде на социальные преобразования в будущем.

Интегративное осмысление темы пророчества в религии и литературе было осуществлено при творческом составлении синквейнов. Резюмирование информации о понятии пророка в библейском представлении позволило представить осмысление образа в виде следующего синквейна:

Рисунок 3

Обобщение информации о понятии пророка в литературе стимулировало интерес к углублению и расширению тематического диапазона, так как образ приобрел целую палитру красок.

Рисунок 4

Таким образом, пророчество в литературе имеет более глубокий и миротворческий характер, нежели в религии. В религии функции пророчества ограничиваются лишь библейскими рамками доведения нужной информации, полученной от Бога до народа, с целью почитания церковных канонов. В литературе же цель пророчества заключается в служении народу. Писатели и поэты, будучи одаренными и творческими людьми, наделены особым даром предвидения и предвосхищения событий на многие столетия вперед. Они заботятся о народе, предостерегают его от прогнозируемых ошибок, защищают от несправедливого угнетения правящих кругов. А также они думают о глобальных проблемах, связанных с гибелью природы и мироздания в целом, и строят прогнозы во вселенском масштабе, стараясь спасти человечество от вымирания.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Энциклопедический Словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. С.-Петербург. Типо – Литография И. А. Ефрона, Прачешный пер., № 6. 1898. – Том XXV. – 492 с.
- 2 Большой толковый словарь русского языка. / Сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб.: «Норинт», 2000. – 1536 с.
- 3 Гайворонская Л. В. Генезис характера «поэт» в русской литературе XVIII века // Вестник МГОУ. – Русская филология. – 2012. – № 5.
- 4 Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 тт. – Т. 1 – Стихотворения 1817-1822 гг.
- 5 Лермонтов М. Ю. Полное собрание стихотворений в 2 томах. – Л.: Советский писатель. Ленинградское отделение, 1989. – Т. 2. Стихотворения и поэмы. 1837–1841.
- 6 Некрасов Н. А. Полное собрание сочинений и писем в 15 томах. – Л.: «Наука», Ленинградское отделение, 1982. –Т. 3. Стихотворения 1866–1877 гг.
- 7 Безумие. Ф. И. Тютчев. Полное собрание сочинений и писем в шести томах. – М.: Издательский центр «Классика», 2002. – Т. 1. – Стихотворения, 1813–1849.
- 8 Богословский Н. В. Николай Гаврилович Чернышевский (1828 – 1889) [Текст] : Серия «Жизнь замечательных людей». – Москва: Молодая Гвардия, 1995. – 561 с.
- 9 Н. Чернышевский. Что делать? – «Библиотека Всемирной литературы», М.: Художественная литература, 1969.
- 10 Франсуа Рабле Гаргантюа и Пантагрюэль. Перевод с французского Н. Любимова. – Государственное Издательство Художественной Литературы. – Москва. 1961. – 727 с.

ЦЕННОСТНЫЙ КОМПОНЕНТ КОНЦЕПТА «МУЗЫКА» В КАРТИНЕ МИРА КАЗАХСТАНСКИХ ПОДРОСТКОВ

АРЫНОВА К. Е.

ученик 8 «Б» класса, Школа-гимназия для одарённых детей № 10, г. Павлодар

КЫДЫРБАЕВА Ш. Б.

учитель английского языка,

Школа-гимназия для одарённых детей № 10, г. Павлодар

За последние годы в лингвистической науке существует несколько основных подходов к пониманию концепта, базирующихся

на общем положении: концепт – это то, что называет содержание понятия, синоним смысла. В нашей работе мы придерживаемся подхода, представителем которого является Ю. С. Степанов. При рассмотрении концепта, по его мнению, необходимо большее внимание уделить культурологическому аспекту, когда вся культура понимается как совокупность концептов и отношений между ними. Согласно этому, концепт – это основная ячейка культуры в ментальном мире человека. Ю. С. Степанов определяет концепт следующим образом: «Концепт – это как бы сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека. И, с другой стороны, концепт – это то, посредством чего человек – ... сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на нее» [1, 40].

С. Г. Воркачев выделяет в семантике концепта понятийный, образный и ценностный компоненты. По мнению большинства исследователей, определяющим из них является понятийный компонент. Однако без ценностного компонента концепт может утратить свое культурное своеобразие, и потому, он является существенным при исследовании языковой и концептуальной картин мира [2].

Что касается образа мира современных подростков, то следует рассматривать его в совокупности абстрактных и чувственных представлений, а также смыслов, символов. Проблему интересов, стремлений, влечений, подробно рассматривал Л. С. Выготский, называя ее «ключом ко всей проблеме психологического развития подростка» [9]. Он утверждал, механизмы поведения подростка начинают действовать в совершенно ином внутреннем и внешнем мире, т.к. в этом возрасте происходит превращение влечения в интерес. [3, с. 19]. Так разрушаются и отмирают старые интересы и в период созревания новой биологической основы, впоследствии развиваются новые интересы. К примеру, в начале фаза развития интересов осуществляется под знаком романтических стремлений, то конец фазы знаменуется реалистическим и практическим выбором одного наиболее устойчивого интереса, большей частью непосредственно связанного с основной жизненной линией, избираемой им [3, с. 26]. Он описал несколько основных групп интересов (доминант) подростка, важных для целей нашего исследования:

- «эгоцентрическая доминанта» характеризуется интересом к собственной личности;
- «доминанта дали» предполагает установку на обширные, большие масштабы;

– «доминанта усилия» выявляет тягу подростка к сопротивлению, преодолению, к волевым напряжениям;

– «доминанта романтики» характеризуется стремлением к неизвестному и рискованному, к приключениям и героизму [3, с. 26]. В своей работе мы будем придерживаться этих терминов.

Ключевым понятием нашей работы является понятие плейлиста. Плейлист – это список воспроизведения музыкальных файлов или видеороликов. Play в переводе с английского означает «играть, проигрывать», а list – это «список». Существующий русский эквивалент данного термина – список воспроизведения – звучит довольно неблагозвучно и длинно, поэтому в русском языке прижилось это иностранное слово, в том числе по причине краткости и выразительности – «плейлист».

В соответствии с поставленными задачами исследования, нами были проведены следующие типы анализов плейлистов: анализ стран исполнителей, анализ жанра песен, представленных в плейлистах школьников, анализ проблем, освещающих в песнях.

Приступим к первому типу анализа.

1. Анализ стран исполнителей.

Проанализировав исполнителей из плейлистов учащихся 7–9 классов, мы пришли к следующим выводам. Разброс музыкантов и их произведений у казахстанских подростков достаточно обширен. Это и американские певцы – представители самых разных жанров, и российские певцы. Не уделены вниманием и казахстанские исполнители. Однако, большинство исполнителей (14 исполнителей), которых слушает казахстанская молодежь – известные поп, рок, рэп певцы из Соединенных Штатов Америки. На втором месте находятся исполнители из соседней страны, Российской Федерации (11). На третьем месте – казахстанские исполнители (8). По одному исполнителю представлены Германия, Украина и Южная Корея.

Следующий вид анализа – анализ жанра песен. Из представленного для исследования списка плейлистов можно сделать вывод, что казахстанские подростки интересуются разными жанрами песен. Это говорит как о музыкальных вкусах, сформированных в семье, так и модными тенденциями, циркулирующие в среде тинэйджеров. Так, подавляющее количество песен приходится на жанр поп-музыки (16), далее следуют рэп (9), рок (8) и рок-н-ролл (5). По одному произведению представлена классическая и инструментальная музыка.

Следующим шагом в нашем исследовании был анализ проблем, освещающих в песнях. Так, среди популярных тем песен школьников можно обнаружить тему любви (8 песен), тему веселой и беззаботной жизни (8 песен), тему дружбы (6 песен). 9 песен касались темы предательства, что удивительно, учитывая возраст респондентов.

Исходя из вышеизложенного материала, мы предпримем попытку проанализировать содержание песен и обозначить ценностные компоненты, представленные в песнях. Среди них:

- Влюбленность, чувства влюбленных, недопонимании влюбленных, их расставание, любовные переживания
- Безответная любовь
- О потери себя, предательство друзей
- Любовь к жизни, жить одним днем, делай что хочешь, вседозволенность
- Бережное отношение к природе
- Неприятие себя (свое тело)
- Дорогие вещи и девушки
- Деньги и те возможности, которые они дают человеку
- Патриотизм
- Борьба за права женщин
- Песни, не имеющие смысла
- Политические события в Казахстане, поддержка митингующей молодежи
- Острые социальные проблемы

Изучив плейлисты павлодарских школьников, можно заметить, что среди тем, используемых в песнях и касающихся ценностных ориентиров общества, выделяются следующие: патриотизм, равноправие, свобода, достижения и успех, материальные удобства.

Среди положительно влияющих на сознание казахстанских подростков ценностей американского общества, транслируемого через песни, можно отметить патриотизм, равноправие, свобода, достижения и успех. Ценить Родину, иметь равные права представителям разных полов, много трудиться, чтобы иметь материальное благополучие – все эти ценности формируют картину мира подростков и могут повлиять на его/ее дальнейшую жизнь. Однако, есть и неблагоприятные факторы, формирующие искаженные нравственные представления у тинэйджеров при прослушивании песен американских исполнителей. Так, песни, пропагандирующие свободу вседозволенности, буйного веселья, паразитарного образа жизни, песни, содержащие нецензурную брань, оказывают определенное влияние на мировосприятие подростка.

Отрадно, что наши школьники слушают песни на английском языке (британский, американский и другие варианты английского языка). Это способствует улучшению их языковых навыков, однако не стоит забывать о содержании формирующейся картины мира подростков через музыку.

Что касается содержания песен на русском языке и ценностной картины мира русского народа, необходимо подчеркнуть, что, будучи соседями и имея общую историю, наши ценностные картины мира имеют много общего.

Исследователями ценностей русских отмечаются следующие ценности: *здоровье, семья, материальная обеспеченность, любовь, свобода, уверенность в себе, друзья*. Среди ценностей-средств достижения жизненных целей ведущими являются *твердая воля, честность, независимость, предприимчивость, самоконтроль, образованность*.

Согласно недавно проведенному исследованию Института общественной политики партии «Нұр Отан», первые места в иерархии ценностей у казахстанцев занимают здоровье, дети, безопасность, благополучие и достаток и любовь [4]. Как указывалось ранее, эти ценности очень схожи с системой ценностей русских. Также отмечается, что казахстанскому обществу в большей степени характерны ценности выживания, нежели самовыражения. Так, последними в списке важных ценностей оказались саморазвитие, служение отечеству, патриотизм, права человека и свобода.

Большинство казахстанцев отмечают ценность семьи как носителя культурных и нравственных ценностей. Необходимо подчеркнуть, что исследование проводилось среди людей от 18 лет и выше. В нашем исследовании тема патриотизма звучит отчетливо, ведь нашими респондентами являются подростки 12–14 лет. Это проявление так называемой доминанты усилия [3].

Исследователями делается вывод, что в глубине своего менталитета казахстанское общество остается ориентированным на традиционные ценности – семью, солидарность поколений, ответственность. В то же время мы демонстрируем высокие возможности к динамичному социальному и экономическому развитию [4]. И наше исследование показало эту тенденцию.

ЛИТЕРАТУРА

1 Степанов Ю.С. Константы русской культуры. М.: Языки русской культуры, 1997. 824 с.

2 Воркачев С.Г. Концепт счастья: понятийный и образный компоненты // ИАН СЛЯ. – 2001ю – Т.60, № 6. – С. 47-58

3 Выготский Л.С. Вопросы детской психологии / Л.С.Выготский. - СПб.: Союз, 1999

4 Определена пятерка главных ценностей для казахстанцев. // Режим доступа: <https://kapital.kz/gosudarstvo/61992/opredelena-pyaterka-glavnyh-cennostej-dlya-kazahstancev.html>.

ИНТЕРЕСНЫЙ МИР ИМЁН СОБСТВЕННЫХ

ДАИРБЕК А.

ученик 11 «С» класса, Назарбаев Интеллектуальная школа, г. Шымкент

АБИШЕВА З. А.

учитель русского языка и литературы,
Назарбаев Интеллектуальная школа, г. Шымкент

Одним из замечательных пластов лексического фонда любого языка является имена собственные. Без имени собственного невозможна человеческая коммуникация. Известный ученый-топонимист Э. М. Мурзаев писал: «Невозможно представить себе современный мир без географических имен. Прекратят свою деятельность почта и телеграфы, железные дороги, замрут самолеты в аэропортах и суда у безымянных причалов. А как не станут рассказывать газеты о событиях, произошедших в различных местах земного шара?» [3, с. 5]. В мире не будут развиваться науки, создаваться произведения искусства и литературы.

Имён собственных несколько раз больше, чем имён нарицательных. Мир собственных имён особый и интересный, тем не менее не всегда исследуются лингвистами и не привлекаются для изучения.

Каждая антропонимическая и топонимическая единица является продуктом общественно-исторического развития и создаются в определённых пластах истории. В антропонимах и топонимах находят свое отражение исторически сложившиеся обычаи и традиции, эстетические представления, религиозные взгляды.

Целью данной работы является углубление наших представлений о путях образования и функционирования имён собственных на фактических материалах.

Имена собственные – это вторичные знаки, созданные на базе имен нарицательных. Основное назначение собственных: именовать,

различать однотипные объекты, а функция же нарицательных – называть, чтобы сообщить значение.

Различают следующие способы образования имён собственных от нарицательных существительных:

1) лексико-семантический способ: Ёлка – псевдоним и ёлка – нарицательное, Надежда Любовь и Вера – имена, надежда, вера, любовь – нарицательное, «Адаптация», «Звери», «Корни» – названия музыкальных групп и адаптация, звери, корни – нарицательные.

Имена: Мурат, Кайсар, Аскар, Кымбат – от существительных казахского языка, мурат, кайрат, аскар, кымбат.

2) морфологический способ: Виноградная, Яблонева, Персиковое (названия улиц).

3) словообразовательный способ с использованием суффиксации: Абай – Абайский, Туркестан – Туркестанский.

4) комбинированный способ с использованием атрибуции и формы множественного числа: Белые воды, Зелёные балки, Отпетые мошенники.

5) способ словосложения: Кошкар-ата, Кок-су, Аксу, Карасу, Жетису, Алатау, Тассай, Кентау, Алаколь и тд.

Следующую группу имен составляют арабские имена.

Арабские имена, не имеющие под собой религиозной основы редки. Иная ситуация с именами, которые начинаются со слов абд (раб). Они входят в состав сложного имени, второй частью которого становится один из синонимов слова Аллах или приписываемых Богу качеств и добродетелей, например: Абдаллах (раб Аллаха), Абдурахман (раб Милостивого), Абдыкадыр (раб Всемогущего), Абдурасул (раб Посланника).

Слова обозначающие отцовство «абу» или сыновство «ибн» обычно пишутся раздельно: Абу Джафар – отец Джафара, Ибн Муса – сын Мусы. В Марокко, в Алжире, в Тунисе отцовство передается диалектным редуцированным *бен*: бен Ладен.

Рассмотрим структуру имен на примере имени великого математика и астронома Мухаммеда ибн аль Хорезми (IX век). Собственное имя Мухаммед – кунья по отцу, отчество – ибн Муса и нисба аль-Хорезми – из Хорезма. Нередко имена собственные являются неоценимым источником для полного раскрытия биографии того или иного деятеля науки и культуры. В качестве примера можно привести имя великого арабского мыслителя Ибн Халдун, его полное имя Уали ад-Дин абд ар-Рахман ибн Халдун, к

которому добавляются четыре нисбы: аль-Хадрами, аль-Андамуси, аль-Магриби, аль-Мануси.

Первое обозначает, что он родом из Хадрамут, район на юге Аравии. Второе, что он из рода людей, живущих в Арабской Испании (аль-Алдамус), третье, что он провел свою жизнь на западе арабского мира, в Магрибе (северная Африка), четвертое, что в последний период своей жизни он был *кади* (судья). Нисба – заимствование из арабской антропонимической системы номинационная модель. В нисбе фиксирующее обозначение лица по месту рождения, роду деятельности, этническую социальную принадлежность человека.

В арабской литературе часто имена собственные заменяются на лакаб (прозвище). Лаканесут семантическую нагрузку, эти имена тесно связаны с религиями, понятиями мусульманской культуры.

Для представителей разных социальных прослоек были характерны различные группы имен лакаб. Например, в состав арабского имени включаются слова, обозначающие звание, сан, титул, такие, как султан, хан, шейх и другие. Такие имена широко распространены и в казахских именах (Уалихан, Абылайхан, Толе би, Казыбек би).

В современной антропонимической системе казахов фамилии и отчества так же имеют свою историю образования [4, с. 8]. Несмотря на существование мнения о том, что казахские фамилии появились в 18–19 веке и официально закрепились с введением паспортной системы, их истоки можно проследить с древних времен.

В древнетюркских и позднетюркских антропонимических системах, помимо личных имен, существовала традиция использования родов и имен, названий местности, например: Абу Наср аль-Фараби, то есть из Фараба, Ходжа Ахмет Яссави – из Яссы, Мухаммад Хайдар Дулати – из рода Дулат.

К личным именам добавлялись имена отцов, дедов, рода, прозвища, которые могли выполнять функцию отчества, имя деда, город проживания: (Бурхн ад-Дин Ахмад бин Аби Хафс бин Йусуф аль-Фараби).

Личное имя – Бурхн ад-Дин Ахмад

Имя отца – Аби Хафс

Имя деда – Йусуф

Город проживания – Фараб.

Исследование ономастических единиц показывает, что в языке происходит постоянный обмен, взаимодействия между именами

собственными и нарицательными [3, с. 95]. Все перечисленные примеры служат для определения разновидностей взаимодействия научных закономерностей, между именами нарицательными и собственными. И знание их способствует овладению языком, углубленному знанию языка.

РЕЗЮМЕ

Работа посвящена проблемам ономастики. Рассматриваются способы образования и функционирования собственных имен. Данный материал излагается в фактических материалах словарного запаса, и может помочь при участии в межкультурной коммуникации.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Суперанская А.В. Имя нарицательное и собственное.-М.,1978.
- 2 Белецкий А.А. Теоретические проблемы койномиики-науки о коллективных именах.-В его кн: Лексикология и теория языкознания (ономастика).-К.,1972
- 3 Джанузаков Т.Д. Очерк казахской ономастики.- Алматы:Наука,1982.

РАЗВИТИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В ШКОЛАХ С НЕРУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

ЖАЗИТ Е.

учениу, Жана-аульская СОШ, с. Жана-аул,
Щербактинский р-н, Павлодарской обл.

СЕРГАЗИНА С. А.

научный руководитель, учитель русского языка и литературы,
Жана-аульская СОШ, с. Жана-аул, Щербактинской р-н, Павлодарской обл.

Целью среднего образования является обеспечение развития познавательных способностей учащихся, практического применения полученных знаний, умений и навыков в любой учебной и жизненной ситуации, готовности к саморазвитию и самоуправлению через развитие ключевых и предметных компетенций.

Общие ориентиры развития функциональной грамотности определены в Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2020–2025 годы, одной из целей которой является формирование в общеобразовательных школах, повышение глобальной конкурентоспособности казахстанского

образования и науки, воспитание и обучение личности на основе общечеловеческих ценностей [1].

Термин «функциональная грамотность» был введен ЮНЕСКО в 1957 году вместе с понятиями «грамотность» и «минимальная грамотность». Грамотность – это умение читать, писать, считать и работать с документами. Грамотность – это определенный уровень владения навыками чтения и письма, умение обращаться с печатным словом [2].

Формирование функциональной грамотности – это многогранный, многогранный, длительный и непрерывный процесс. Добиться положительных результатов можно только при умелом, грамотном сочетании различных современных педагогических технологий обучения в деятельности учителя.

В современном образовательном процессе обучения учащихся выпускных классов в школе акцент должен быть сделан на развитие читательской компетентности, что способствует реализации концепции «образование через жизнь». Установлено, что предпосылкой развития личностной компетентности является наличие определенного уровня функциональной грамотности. В Меморандуме, принятом странами Евразийского сообщества, подчеркивается роль непрерывного образования, которое должно стать главной политической программой гражданского общества, социального единства и занятости [3].

Задача учителя русского языка и литературы – найти способы сделать изучение русского языка и литературы доступным, понятным и востребованным. Необходимо соответствовать современным требованиям, с которыми сталкивается педагог в условиях обновленного содержания образования. «Взволновать, заставить задуматься» – эта формула, предложенная М. Проскуриной в одноименном рассказе, выражает суть преподавания русского языка и литературы в классах с нерусским языком обучения [5].

Современный учитель, который каждый день входит в класс, должен точно знать, чего он хочет. Но желание научить своих учеников тому, что вы знаете сами, зависит не столько от наличия знаний у преподавателя, сколько от умения сделать эти знания доступными для учащихся, то есть для достижения цели обучения необходимы наиболее эффективные современные методы и технологии обучения и воспитания.

Что такое «функциональная грамотность»?

Функциональная грамотность рассматривается как способность использовать приобретенные в жизни знания, умения и навыки для решения жизненных задач в различных сферах человеческой деятельности, общения и социальных отношений [6].

Функционально грамотный человек – это человек, который ориентируется в мире и действует в соответствии с социальными требованиями и ценностями, ожиданиями и интересами.

Основные черты функционально грамотного человека – это человек, который самостоятельно и комфортно познает мир и умеет жить среди людей, обладает определенными образовательными качествами, ключевыми речевыми компетенциями [6].

Компонентами функциональной грамотности являются:

– знание информации, правил, принципов; усвоение общих понятий и умений, формирующих когнитивную основу для решения типовых задач в различных сферах жизнедеятельности;

– умение адаптироваться к меняющемуся миру; разрешать конфликты, работать с информацией; вести деловую переписку; применять правила личной безопасности в жизни;

– готовность руководствоваться ценностями и нормами современного мира; принимать особенности жизни для удовлетворения своих жизненных потребностей; повышать уровень образования на основе осознанного выбора [7].

Какова роль предмета «Русский язык и литература» в современной школе сегодня? Что должны делать учителя русского языка и литературы, чтобы научить студентов функциональной грамотности? Прежде всего, педагогу – словеснику необходимо создать оптимальные и вполне доступные условия для обучения каждого студента в образовательном пространстве. Для этого ему необходимо знать образовательные возможности учащихся любого возраста.

Учебный год начинается с определения уровня учебной деятельности студентов, который учитывает успеваемость и уровень сформированности интеллектуальных умений. После постановки диагноза успеваемости каждого ученика также намечаются направления работы с классом в определенной последовательности: алгоритмы проверки уровня ЗУН, комплекс упражнений, способствующих развитию речевых механизмов и др. формирование коммуникативной компетенции студентов, включающей овладение необходимым набором речевых и языковых знаний, формирование умений в области практического использования языка в процессе речевой деятельности. Это также

соотносится с реализацией образовательных задач по формированию социально активной личности, ориентированной в современном мире. Здесь коммуникативная компетентность является составной частью интеллектуальной компетентности, которая способствует повышению общей гуманитарной культуры личности, формированию высоких творческих, мировоззренческих и поведенческих качеств, необходимых для ее включения в различные виды жизнедеятельности.

Она определяет уровень владения и использования педагогом инновационных педагогических технологий. Интерактивные методы обучения, такие как исследовательские методы, дискуссии, мозговой штурм, технология «критического мышления», технология проектной деятельности, технология продуктивного чтения, пирамида Блума, текстовые методы, подчеркивающие функциональную грамотность учащихся, групповые формы и методы, коллективный способ обучения будут очень актуальны на пути к достижению целей обучения. При использовании этих технологий они помогут развить творческую активность, поспособствуют формированию умственной деятельности, научат студентов отстаивать свою точку зрения, аргументировать, помогут достичь глубокого понимания материала.

Работа в парах, в группах сменного и постоянного состава позволяет решать задачи воспитания: желание и умение сотрудничать в группах с одноклассниками.

Приемы, используемые в рамках этих технологий, удовлетворяют потребность студентов в творчестве, развивают умение лаконично выражать мысли в устной и письменной форме, активизируют мыслительную деятельность студентов и в целом способствуют формированию речевых и письменных компетенций. Например, развивает способность воспринимать информацию, способность размышлять по методу «Я знаю-я хочу знать-Я узнал – я узнал»

Этап «Я знаю» предполагает работу в парах: Что я знаю о теме урока; «Я хочу знать» – постановка цели; «Я узнал» – соотношение старой и новой информации; «Я узнал» – осознание эффективности деятельности.

Повышение мотивации к изучению материала, развитие умения прогнозировать приемы:

«Истинные-ложные утверждения», «прогнозирование».

Используя технику «истинно-ложных утверждений», я предлагаю студентам несколько высказываний на тему, которая еще не изучена. Дети выбирают правильные утверждения, основываясь

на собственном опыте или просто догадываясь. На стадии рефлексии мы возвращаемся к этой технике, чтобы выяснить, какое из утверждений было правильным.

Чтобы понять содержание текста, раскрыть личностный смысл, я чаще всего использую следующие приемы:

- «Чтение с остановками»,
- «Чтение с заметками»,
- «Составление кластера».
- «Ромашка Блума»

Развивает способность задавать вопросы

Техника «Толстых и тонких вопросов»: Тонкие вопросы требуют однозначных ответов, толстые вопросы требуют неоднозначных, подробных ответов.

Тонкий	Толстый
кто даст объяснение	почему
что	почему вы думаете
Когда	какая разница
что если	может быть предположим что произойдет если что

Я хотел бы сказать особое слово о кластерах. Это особая графическая организация материала, позволяющая систематизировать и структурировать имеющиеся знания. Ключевое слово пишется в центре и от него расходятся стрелки - лучи, показывающие семантические поля того или иного концепта.

К методам письменной рефлексии, помогающим творчески интерпретировать информацию, относятся:

1. Написание эссе.
2. Составление телеграммы, памятки, инструкции.
3. Стихотворение по алгоритму.
4. Синквейн.
5. Хокку.
6. Стратегия «Фишбоун».

При подготовке чинкве мы теперь можем быстро и точно ориентироваться в тексте на уроках русского языка и литературы. И именно мы изучаем автобиографии писателей и поэтов и делаем синквейны, которые позволяют выделить самое главное в жизни и творчестве писателя и поэта.

Работая над развитием функциональной грамотности учащихся на уроках русского языка и литературы, я активно использую следующие методы:

- Методы, ориентированные на устное общение
- Все виды пересказа
- Все формы образовательного диалога
- Отчеты и сообщения
- Ролевые и деловые игры
- Дискуссия.

ЛИТЕРАТУРА

1 Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы. // [Электронный ресурс]. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> [дата обращения 31.03.2021].

2 Ковалева М. А. Функциональная грамотность учащихся.// [Электронный ресурс]. – URL: http://knmc.centerstart.ru/sites/knmc.centerstart.ru/files/funkcionalnaya_gramotnost_uchashchihsiya_compressed.pdf [дата обращения 31.03.2021].

3 Меморандум непрерывного образования Европейского Союза.// [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.znanie.org/docs/memorandum.html> [дата обращения 31.03.2021].

4 Вершловский С. Г., Матюшкина М. Д. Функциональная грамотность выпускников школ/ С. Г. Вершловский, М. Д. Матюшкина// Социологические исследования. – № 5. – Май 2007.

5 Проскурина В. «Взволновать, заставить задуматься»// [Электронный ресурс]. – URL: <https://proza.ru/2011/02/26/374> [дата обращения 31.03.2021].

6 Утвержден Национальный план действий по развитию функциональной грамотности школьников на 2012-2016 годы.// [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.inform.kz/rus/article/2478586> [дата обращения 31.03.2021].

7 Материалы сайта «Курс «Развитие навыков функционального чтения»// [Электронный ресурс]. – URL: <https://sites.google.com/site/kursusfunctreading> [дата обращения 31.03.2021].

ОБРАЗ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ И ПАВЛОДАРА ГЛАЗАМИ ИЗВЕСТНЫХ ЛИЧНОСТЕЙ

ЖАКЕТАЕВ А.

ученик 8 «С» класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
КАИРБАЕВА А.

ученица 8 «А» класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
ДАУЛЕТКУЛОВА Д. О., АУЖАНОВА Г. Г.

научные руководители, учителя русского языка и литературы,
Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

«Город выступает специфичной социокультурной средой. Культура формирует внутренний мир человека, является тем полем, где реализуется личность. Ценности, принятые в той или иной культуре, являются регуляторами поведения личности» [1]. Это значит, что человек, являясь частью этой социокультуры, испытывает воздействие этой среды; но он как субъект способен влиять на формирование ценностей, культуры в этой среде, также и на формирование образа города.

«Образ – способ взаимодействия человека и мира, посредник между сознанием человека и внешней реальностью. Образ в каком-то смысле является визуальной декларацией действительности. С одной стороны, он всегда основывается на реальных явлениях, вещах и событиях. Не может существовать образа вообще, а только образ чего-то (человека, события, явления, места). С другой стороны, образ показывает не столько то, как это событие (явление, человек, вещь) существует в действительности, сколько то, как оно отразилось в сознании конкретного человека, социальной группы, народа или даже всего человечества» [1].

Нас, жителей г. Павлодар, волнует вопрос о том, какой образ нашего города и региона сформировался у известных личностей, которые своим творчеством и высказываниями формируют образ Павлодара и Павлодарской области. Ведь Павлодарская область известна своими земляками, которые прославляли свою малую родину в прошлом и делают это сегодня. Они известны во всех сферах жизнедеятельности нашей страны: от науки до литературы, от фотографии до музыки. Такие знаменитости, М. Ж. Копеев, Павел Васильев, Каньш Сатпаев, Шакен Айманов, Султанмахмут Торайгыров, Анастасия Цветаева (сестра Марины Цветаевой), Серик Конакбаев, Алексей Булдаков, Мария Мудряк, Людмила Прокашева, Ольга Григорьева, Виктор Семерьянов, Скриптонит (Адил Жалелов),

Иманбек Зейкенов (обладатель премии Грэмми) и многие другие волею судьбы были связаны с нашим городом. Отзывы, стихи, воспоминания известных личностей играют огромную роль в формировании имиджа региона, поэтому мы обратились к теме «Образ Павлодара и Павлодарской области глазами известных личностей».

Актуальность проекта: проект способствует популяризации Павлодара и Павлодарской области и продвижению ее позитивного имиджа и культуры на республиканском пространстве. Реконструкция образа Павлодара на основе анализа отзывов знаменитых земляков позволит представить отношение к нашему городу не только самих павлодарцев, но и гостей нашего города.

Гипотеза: если в создании образа объекта (в нашем случае – Павлодара и Павлодарской области) использовать высказывания известных личностей, то это повлияет на формирование положительного имиджа данного объекта.

Цель проекта – подтвердить или опровергнуть выдвинутую гипотезу посредством анализа отзывов известных личностей.

Задачи:

1. Изучить литературу по рассматриваемому вопросу;
2. Собрать фактический материал для исследования;
3. Сделать анализ фактического материала, выявить основные параметры, характеризующие образ Павлодарской области и Павлодара в языковом сознании известных личностей.
4. На основе собранных материалов создать образец – энциклопедию «Образ Павлодара и Павлодарской области глазами известных личностей».

Теоретической основой исследовательской работы стала идея «countrybranding», автором которой является известный британский исследователь Саймон Анхольт.

Объектом исследования являются высказывания и изречения известных личностей.

Предмет исследования – отзывы, воспоминания, стихи о Павлодаре и Павлодарской области. **Новизна:** формирование образа города и области через высказывание известных личностей привлечет внимание гостей и туристов, а также повлияет на создание положительного имиджа республики Казахстан.

В работе использовались следующие научные методы и приемы:

- описательный и сравнительный методы;
- прием сплошной выборки;

- прием статистической обработки данных;
- метод компонентного анализа лексики.

Практическая значимость: материалы данного исследования позволят расширить представление о нашем городе и регионе в целом и могут быть использованы в качестве дополнительного материала для учащихся школ, а также для категории людей, интересующихся вопросами имиджологии.

В современном мире имидж любого субъекта или объекта стал играть гораздо более важную роль, чем прежде. Имидж страны, который создается через образы отдельных объектов, становится неотъемлемым компонентом культурного пространства. Известный британский исследователь Саймон Анхольт, говоря об образе того или иного государства, вводит понятие «countrybranding», которое можно перевести как «национальный или страновой бренд» [5]. Данная идея легла в основу исследования.

Интегральный образ Павлодара и Павлодарской области в языковом сознании известных личностей

2.1 Павлодар глазами Павла Васильева

Павел Васильев (23.12.1909 (05.01.1910)–16.07.1937) детские и юношеские годы жил в г. Павлодар. Творчество поэта составляют поэмы и стихотворения. Нами было исследовано 12 стихотворений и поэм, в которых упоминаются объекты нашего региона. То и дело мелькают названия «Павлодар», «Иртышск», «Лебяжье», «Гусиная пристань» величественный Иртыш («князь рыб и птиц, беглец зеленоводный») Тополь «поет», «кланяется», «раскрывает калитку перед входящим стадом коров», бывает «пьяным». Ветер у Павла Васильева «горячий», «неистовый», «суровый», «молодой» и «тяжелый». Величественна и необычна степь в стихах поэта. Он пишет: «Степь приподнялась, нюхала закат каждым цветком», «Травы стояли, сухи, когтисты, жадно вцепившись в комья земли», «цветы, уставившись в небо, вытянув губы, ждали дождя». Степь оживает, дышит; она прекрасна. Несомненно, автор этих строк передает своё восхищение. Павел Васильев с необычной силой воспел Павлодар. В стихах чувствуется любовь к этому городу: «Мой Павлодар, мой город ястребиный...» [3].

Значительное место в стихах, посвященных нашему региону, отводится Иртышу: «Я вышел на берег, играл/ Иртыш, плескаясь стаей струй...», «Иртыш катился, продолжали/ Струи весёлый разговор...». Как видим, у Павла Васильева и степь, и Иртыш, и сам город – все живое, жизнерадостное. Поэт пророчил родному

городу индустриальное будущее: «Через неделю первых в этот год/ Стальных коней/Мы выпустим отсюда!» И он был прав.

2.2. Павлодар глазами В. Семерьянова

Имя Виктора Семерьянова тесно связано с Павлодаром. Многим известны стихи, посвященные нашему городу. Например, отдельной книгой вышла поэма «Вольные цветы. Сказ о Павлодаре». А поэтические сборники: «Иртышские напевы» (1962), «Гусиный перелет» (1998), «Сказ о Жасыбае» (2000). Поэзия В. Семерьянова посвящена его современникам. Он поднимает в своих произведениях такие вопросы, как верность дружбе, любовь к малой родине и окружающему миру. В стихотворении «Родная земля» он пишет: «Живу я в городе большом/ живу и в нём души не чаю...». В этих словах прослеживается безграничная любовь к родному краю. Какой же образ природы родного края возникает в его словах? «Припомню жаркие поля, / травой стесненные поселки», «И сердце сразу запоёт/ от встречи с быстрыми ветрами». Это, конечно, бескрайние степи, это раздолье («с быстрыми ветрами») [4].

2.3 Павлодар глазами Ольги Григорьевой

Известная павлодарская поэтесса Ольга Григорьева о Павлодаре пишет: «Павлодар, ночной и снежный...», «И весь в кружевах стоит/Загадочный Павлодар...» Для создания зимнего Павлодара она использует метафоры «в кружевах» и «загадочный». Что-то таинственное и сказочное в этих словах. В других стихотворениях читаем: «Словно деревеньки лоскут -/ Маленьких домиков ряды...» Узнаем в этих строках прибрежные улицы города. Действительно, кто бывает на этих улицах, ощущает себя так, как будто находится в чистой аккуратной деревне. А жизнь простых людей она описывает так: «Воду на салазках везут,/ Стелется из труб/ Белый дым...» Одновременно с «деревенским» образом Павлодара мы знакомимся с признаком современного города «окружил до реки/ Город наш / Бетонным кольцом...»

Образ Павлодара у Ольги Григорьевой неотделим от образа молодой красивой женщины в пёстром платочке: «Наша улица – в шарфике летнем цветочном,/ Ну а площадь – в цветастом платке...» Люди радуются, когда они видят «... эти узоры:/ Астры, цинии и портулак,/ В каждом цветке – загадка и знак.../ Эти бархатцы, львиные зевы, петунии.../ Словно звёздочки детской мечты/ Расцвели городские цветы...» А ведь наш город летом так же красив, потому что такие же бархатцы и петунии украшают парки и скверы, улицы и дворы. Об Иртыше она ещё пишет: «Иртыш в

холода кипит,/ И к небу уходит пар...». Свои чувства, свою любовь к родному краю выражает так: «Прилив необъяснимой нежности,/ Непроявляемой нигде,/ Вот к этой сырости и свежести. А природа представлена в образе суровой зимы: «Влепил на стекло мороз/ Вишенькой свою печать./ Прохожие прячут нос...».

2.4 Павлодар глазами Серика Конакбаева

У известного боксёра, серебряного призёра летних Олимпийских игр и политического деятеля Казахстана Серика Конакбаева находим такие отзывы о нашем городе: «... Три года назад Павлодар принимал турнир и показал, что может принимать соревнование, отвечающее высоким международным стандартам. Поэтому и решили провести турнир здесь. Это первое. А второе то, что я здесь родился, здесь моя мама жила. Павлодар – это моя малая родина. И этот турнир – дань моим землякам. Благодаря такому турниру в будущем могут воспитаться олимпийские чемпионы, чемпионы мира, Европы, Азии». <https://obozrenie.kz/3944-pavlodar-sootvetstvuet-vysokim-standartam-boksa.html> (www.obozrenie.kz)

С. Конакбаев отмечает успехи нашей области в спорте. Для описания тренировочной базы он использует прилагательное «современная», которое предполагает использование в строительстве спортивной базы последних инженерных, архитектурных, технических достижений. Свои эмоции от увиденного он передаёт через эмоционально – окрашенные слова «прекрасные условия», «на таком высоком уровне», «Павлодар ... может принимать соревнование, отвечающее высоким международным стандартам». (о профессионализме федерации бокса Павлодарской области). Также призер Олимпийских игр подчёркивает: «Павлодар – это моя малая родина».

Со слов Серика Конакбаева в нашем сознании создается другой образ Павлодара: это город спорта, молодости и побед. Действительно, в нашем городе любят спорт. Нам известны имена известных спортсменов, которых породила наша земля: Герлиц Ирина Яковлевна, чемпионка XXV летних Олимпийских игр (1992 г.); Жыланбаев Марат Толегенович, семикратный рекордсмен Книги рекордов Гиннеса; Прокашева Людмила, спортсменка-конькобежец. Серебряный призёр чемпионата мира 1995 года.

2.5. Павлодар глазами Марии Мудряк

Известная оперная певица Мария Мудряк, выступая на главных мировых сценах, всегда позиционирует себя как казахстанскую певицу: «Я родилась в Казахстане, а с девяти лет живу в Италии

и очень люблю обе эти страны». По словам отца девушки, его дочь всегда рада приезду домой. «Машенька сильно соскучилась по родному городу. Радовалась, какие в Павлодаре чистые улицы, ухоженные дома, красивая набережная. Все родные лица», - говорит Мудряк. <https://tengrinews.kz/music/mariya-mudryak-otprazdnovaladen-rojdeniya-rodnoy-shkole-366639/> В этих словах отмечается чистота города и красота нашей набережной.

Глава 3. Основные параметры образа Павлодарской области

Известный британский исследователь Саймон Анхольт, говоря об образе того или иного государства, вводит понятие «countrybranding», которое можно перевести как «национальный или страновой бренд» – общее восприятие страны гражданами, основанное на шести составляющих: народ; культура, история и традиции; инвестиции и иммиграция; правительство; торговые марки экспорта; туризм. Они образуют так называемый «шестиугольник Анхольта» (см. рис. 1) [5].

Шестиугольник Анхольта, таким образом, передает интегральный характер образа страны. Рассмотрим далее, какие составляющие или параметры стали определяющими для формирования образа Павлодара и Павлодарской области.

Проанализировав содержание высказываний, мы выявили, что наиболее значимыми и чаще всего упоминаемыми были следующие параметры:

- природа – 26 %; – Иртыш – 20 %; – Павлодар – 19 %;
- Баянаул – 17 % – народ – 10%; – спорт и культура – 8 %;

Как видим, чаще всего наши земляки в первую очередь отмечают природу (26 %) «*Это моя Венеция за окном*», *милее Баянаульской зоны нашей для меня ничего нет*. Еще одним важным параметром, который подчеркивается в рассмотренных примерах, выступает образ Иртыша (20 %), который предстает перед нами как живой «*Прижался берег/ мокрою щекою/ к натруженному телу Иртыша*»; «*Иртыш в холода кипит*»; «*Это моя Венеция за окном*. Большое внимание уделяется городу Павлодар, Баянаулу: «*Для меня мой город – это МОЙ город*»; «*Наша улица – в шарфике летнем цветочном./ Ну а площадь – в цветастом платке...*», «*Я о тебе припомнил, как о брате*», «*мой Павлодар, мой город ястребиный*»; «*милее Баянаульской зоны нашей для меня ничего нет*». Как видно из высказываний, город Павлодар у одних предстает в образе молодой

красивой женщины в пёстром платочке, а в других как брат, как город-труженик.

Если сопоставить с шестиугольником Саймона Анхольта, то мы видим, что для человека в первую очередь важна природа, окружающая среда.

Итак, образ Павлодара и Павлодарской области можно наглядно представить в следующей диаграмме:

Рисунок 1 – Шестиугольник Анхольта. Рис.2 Диаграмма «Параметры образа Павлодара»

4. Языковые средства репрезентации параметров образа Казахстана

Образ нашего региона, который мы представили по шести параметрам, выражается различными языковыми средствами:

Как видим, чаще всего наши земляки в первую очередь отмечают природу «*Свежий сугроб воздушен и сладок, словно зефир*», «*поля осиротелые желты*»; «*горят ... цветы*». Еще одним важным параметром, который подчеркивается в рассмотренных примерах, выступает образ Иртыша, который предстает перед нами как живой «*Иртыш... Князь рыб и птиц, красавец остроскулый*. «*Это моя Венеция за окном*.

Большое внимание уделяется городу Павлодар, Баянаулу: «*Я о тебе припомнил, как о брате*», «*мой Павлодар, мой город ястребиный*»; «*милее Баянаульской зоны ... нет*». Главное богатство Павлодарской области – это люди: «*только знаю, цены им нет,/ только знаю,/ они бесстрашные...*»

Наше исследование показало, что у наших известных земляков, сформировался в сознании положительный образ Павлодарской области. При более подробном анализе высказываний мы выяснили,

что на формирование целостного образа страны оказало влияние шесть параметров: уникальная природа региона, Баянаул, Иртыш, жители, спорт и культура. Последние два параметра оказали незначительное влияние – 10 % и 8 %. Это говорит о том, что региону надо совершенствовать свою имиджевую политику в области спорта и культуры.

По-нашему, формирование имиджа Павлодарской области должно строиться на продвижении творчества и достижений наших известных земляков. Для этой цели мы создали бот в Телеграмм, в котором даются подробные сведения о выдающихся людях нашей области.

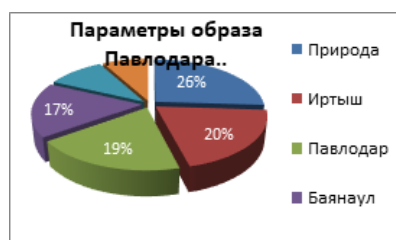

Рисунок 2 – Диаграмма «Параметры образа Павлодара»

Еще одним продуктом нашего проекта является малая энциклопедия «Знаменитые личности Павлодарской области». В книгу вошли материалы о самых знаменитых личностях, прославивших Павлодар и Павлодарскую область. На каждом развороте можно увидеть портрет выдающегося человека и краткую основную информацию о нем. Энциклопедия будет полезна людям, интересующимся Павлодарской областью

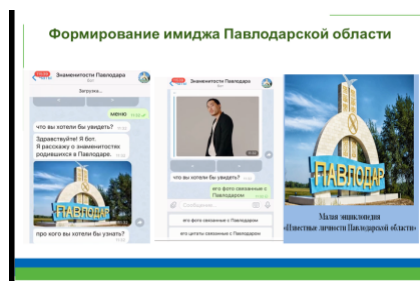

Рисунок 3 – Формирование имиджа историей Павлодара и Павлодарской области

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ю. Р. Горелова образ города в восприятии горожан <https://www.litres.ru/u-r-gorelova/obraz-goroda-v-vospriyatii-gorozhan-48843036/>
- 2 Имиджелогия как наука и искусство <http://media.ls.urfu.ru/523/1396/3178/3178/>
- 3 Стихотворение Павла Васильева: Павлодар <https://slavcentr.kz/index.php/blogs-menu/a/5033-stihotvorenje-pavla-vasileva-pavlodar.html>
- 4 В. Семерьянов. Вслед за журавлями. Стихи - “Жазушы” - Алма - Ата -1983
- 5 Галумов Э.А. Международный имидж России: стратегия формирования. М., 2003.
- 6 AnholtS. Brandnewjustice: the upside of global branding. Oxford, 2003.

ТЕКСТЫ СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЫ КАК ДИДАКТИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В 7 КЛАССЕ В ШКОЛАХ С ГОСУДАРСТВЕННЫМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

ЖАУГАШТЫ А.

ученик 7 класса, СШ № 24, г. Нур-Султан

ЧКАМБАЕВА Ж. А.

магистр, учитель русского языка и литературы,
СШ № 24, г. Нур-Султан

В современной педагогической науке существует множество определений образования. Приведем некоторые из них. Образование – это:

- «Организованный процесс целенаправленных передачи и приобретения систематизированных знаний, умений, навыков, качеств и нравственных ценностей» [6].
- «Процесс и результат обучения, воспитания, развития, а также самообучения и самовоспитания» [1].
- «Специальная сфера социальной жизни, созидающая внешние и внутренние условия для развития индивида в процессе освоения ценностей культуры» [4].

В Законе Республики Казахстан «Об образовании» применяется следующее толкование: «Образование – непрерывный процесс

воспитания и обучения, осуществляемый в целях нравственного, интеллектуального, культурного, физического развития и формирования профессиональной компетентности» [3].

Приведенные примеры наглядно демонстрируют, что воспитание является неотъемлемым компонентом образования. Современная школа должна не только обучать, но и воспитывать. К. Д. Ушинский, рассуждая о роли воспитания, писал: «Воспитание должно просветить сознание человека, чтоб перед глазами лежала ясно дорога добра» [7].

Социальная реклама также призвана осуществлять воспитательные задачи. По словам эксперта Г. Николайшвили, «под миссией социальной рекламы понимают изменение поведенческих моделей в обществе» [5].

В современном обществе наблюдается снижение уровня культуры населения. Это касается не только казахстанцев, но и граждан ближнего и дальнего зарубежья. Наиболее остро вопрос морали и нравственности стоит перед странами постсоветского пространства: Казахстаном, Россией, Украиной и др. Многие традиционные ценности утрачивают свои позиции, на смену им приходят «псевдомораль» и «псевдонравы». Сегодня человека воспитывает не только семья, школа, но и социальные сети. Процессы глобализации мира, а также стремительное развитие цифровых технологий способствуют этой трансформации. Большую часть времени казахстанцы школьного возраста и не только проводят в социальных сетях. Нередко к ним попадает контент, который не соответствует общепринятым нравственным нормам. Ценности подменяются. «Псевдомораль» и «псевдонравы» – это, на наш взгляд, подмена традиционных ценностей. Когда свобода действий подменяется вседозволенностью; свобода выбора – хаосом и неопределенностью, свобода этики – самовыражением с оттенком нигилизма и т.д.

Рассмотрим на примере, как социальная реклама помогает в решении дидактических и воспитательных задач на уроках русского языка и литературы.

В 7 классе с государственным языком обучения тему: «Повелительное наклонение» проходят в третьей четверти. На ее изучение отводится один академический час. Материал учебника по данной теме достаточно содержателен. В грамматическом справочнике дается определение понятию: «Глаголы в повелительном наклонении обозначают такие действия, которые кто-то заставляет

или просит выполнить. Они употребляются обычно в форме 2-го лица единственного и множественного числа. Глаголы в повелительном наклонении не изменяются по временам» [2, с. 277].

Также в учебнике приводятся способы образования форм глаголов в повелительном наклонении и их правописание.

В качестве дидактического материала учебником предлагаются для изучения и интерпретации:

1) пословицы: *Не зная броду, не суйся в воду. На чужой каравай рот не разевай.*

Куй железо, пока горячо. Не учишь разрушать, а учишь строить и др.

2) рассказ В. Ю. Драгунского «Если бы я был взрослым».

Задания учебника выполняют одновременно и дидактические, и воспитательные цели. Из устного народного творчества мы знаем о жанровых особенностях пословиц, об их воспитательной роли. Знание пословиц относится к традиционным духовным ценностям любого народа.

Мы же предлагаем выйти за рамки учебника и рассмотреть примеры глаголов в повелительном наклонении на примере рекламных текстов.

Уверены, что учащиеся без труда смогут привести примеры популярных рекламных лозунгов: *Тайота – управляй мечтой. Хёндай – выбери свой путь. Бери большие, плати меньше!* и др.

Рекламные тексты, которые без труда смогут привести в качестве примера учащиеся, являются текстами коммерческой рекламы. Данные тексты призывают покупателей к действию, но не меняют их поведение.

Для сравнения предлагается привести тексты казахстанской социальной рекламы. Серия рекламных билбордов с привлечением казахстанских общественных и культурных деятелей была выпущена в Казахстане и размещена на улицах Нур-Султана. Текст рекламы: СОРТИРУЙ#Мусор СамСебяНеУберет (рис.1)

Рисунок 1 – Социальная реклама на экологическую тему

Глагол в повелительном наклонении – СОРТИРУЙ – призывает казахстанцев формировать и воспитывать в себе экологическую культуру и сортировать бытовой мусор. Форма 2-го лица единственного числа позволяет донести этот посыл-призыв до каждого казахстанца, независимо от пола, возраста и статуса.

В рекламном тексте социальной рекламы на эту же тему (рис.2)

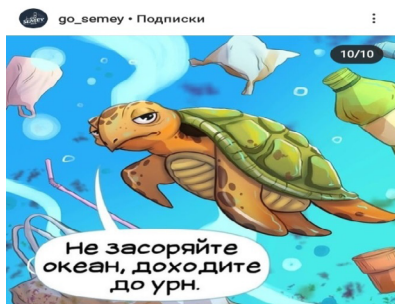

Рисунок 2 – Социальная реклама на экологическую тему

Рекламный текст включает в себя глаголы в повелительном наклонении в форме

2-го лица множественного лица – НЕ ЗАСОРЯЙТЕ, ДОХОДИТЕ.

В отличие от предыдущего примера данный рекламный постер размещен в социальных сетях. И это, на наш взгляд, верное решение, так как большинство казахстанцев пользуются социальными сетями. А это значит, что эта социальная реклама может быть услышана большим количеством казахстанцев.

Рассмотрим еще один пример (рис.3)

Рисунок 3 – Социальная реклама на тему толерантности

Текст данного рекламного объявления призывает быть вежливым и толерантным. Учит учащихся, как вести себя в общественном месте. Подобный рекламный постер может быть размещен в библиотеке, музее, театре и др. Текст рекламного сообщения содержит глаголы в повелительном наклонении в форме 2-го лица единственного числа.

Необходимо также заметить, что в большинстве своем рекламные тексты социальной рекламы представлены на двух языках: казахском и русском.

Таким образом, тексты социальной рекламы могут быть использованы в качестве дидактического материала при изучении темы – «Повелительное наклонение». Это позволяет комплексно решить дидактические и воспитательные задачи. Кроме этого учащиеся начинают задумываться о проблемах общества и путях их решения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бабакова Т.А. Педагогика и психология высшей школы: методика работы с понятийным аппаратом. – 2013// [Электронный ресурс] -<https://didacts.ru/termin/obrazovanie.html> [дата обращения 05.04.2021].

2 Жанпейс У.А. Русский язык и литература: Учебник для 7 класса общеобразовательной школы с казахским языком обучения / У.А.Жанпейс, Н.А.Озекбаева. – Алматы: «Атамұра», 2017. – 288с.

3 Закон РК «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.01.2021г.)// [Электронный ресурс] - https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30118747#pos=3;-106 [дата обращения 05.04.2021].

4 Родионова А.В. Педагогический глоссарий. Методическая разработка, Липецк, 2010. – 10 с.// [Электронный ресурс] - <https://didacts.ru/termin/obrazovanie.html> [дата обращения 05.04.2021].

5 Социальная реклама: некоторые вопросы теории и практики// [Электронный ресурс]http://www.socreklama.ru/analytics/list.php?ELEMENT_ID=5253&SECTION_ID=107 [дата обращения 05.04.2021].

6 Терминологический словарь-справочник по психолого-педагогическим дисциплинам. /Барина Т.М., Гарипова И.О., Каранова В.В., Леонова Н.П. и другие.// [Электронный ресурс] - <https://didacts.ru/termin/obrazovanie.html> [дата обращения 05.04.2021].

7 Ушинский о воспитании// [Электронный ресурс] - <http://vp-ch.ru/node/60> [дата обращения 05.04.2021].

В МИРЕ СКАЗОК

ЗИГЛЕ А. В., БЕРНГАРД А. И.
ученики 11 класса, Гимназия № 6, г. Нур-Султан
ШЕСТАК Е. С.
м.ф.н. учитель, Гимназия № 6, г. Нур-Султан

В настоящее время сказка стала актуальным предметом исследования лингвистической науки, а именно этнолингвистики, лингвокультурологии, когнитивной лингвистики, сравнительной лингвистики. Исследования сказки мы можем найти в работах А. Н. Афанасьева, Ф. И. Буслаева, Е. М. Мелетинского, С. Ю. Неклюдова, В. Я. Проппа, Ш. Уалиханова, М. Ауэзова, С. Каскабасова.

В этимологическом словаре русского языка М. Фасмера указано, что слово «сказка» произошло от глагола «казать», до этого вместо сказки говорили баснь [1, с. 630]. В казахском языке «ертегі» произошло от «ерте», что означает рано, в старину, в давние времена [2, с. 70].

Так что же такое «сказка»? Согласно толковому словарю русского языка под редакцией С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой, сказка – это «1) повествовательное, обычно народно-поэтическое произведение о вымышленных лицах и событиях, преимущественно с участием волшебных, фантастических сил; 2) выдумка, ложь (разг.); 3) то же, что чудо» [3, с. 720]. В. И. Даль в Толковом словаре живого великорусского языка определяет сказку, как «вымышленный рассказ, небывалая и даже несбыточная повесть, сказание» [4, с. 190].

В своем исследовании мы будем придерживаться следующего определения: сказка – это особый фольклорный жанр, устное народное творчество, рассказ или повесть, интересный, содержательный текст о героях, которых не существовало, и событиях, которых не было, передаваемая и хранимая из поколения в поколение, позже записанная, обработанная и опубликованная.

Казахские сказки изучали Ш. Уалиханов, Ы. Алтынсарин, А. Кунанбаев, М. Ауэзов, В. В. Радлов. Согласно С. Каскабасову, автору монографии «Казахская волшебная сказка» (1972), «произведения устной прозы, как и фольклора в целом, щедро питают все виды современного искусства и литературы, активно функционируют в системе литературы и искусства и тем самым в известной мере оказывают влияние на культуру сегодняшнего дня и общественное сознание» [5].

Русские сказки наиболее полно представлены в сборнике А. Н. Афанасьева «Народные русские сказки» (1855–1965), Д. Н. Садовникова «Сказки и предания Самарского края» (1884), собрания «Северные сказки», «Великорусские сказки Пермской губернии» (1914) [6, с. 28].

Многие ученые занимались изучением сказок и составлением их классификации. Например, Э. В. Померанцева выделяет сказки о животных, волшебные, авантюрные и бытовые сказки [7, с. 10]. А. Н. Афанасьев представил немного другую систему классификации сказок: сказки о животных; волшебные, мифологические, фантастические; былинные; исторические сказания; новеллистические или бытовые; былички; народные анекдоты; докучные; прибаутки [6, с. 29].

С. Каскабасов предложил следующую классификацию казахских сказок: сказки о животных, сказки о богатырях, волшебные сказки, сказки-новеллы, сатирические сказки [8]. Ф. Жанузакова, составитель сборника казахских народных сказок (1977), выделяет волшебные, бытовые и сатирические сказки [9].

Материалом исследования являются казахские и русские народные сказки (Русские народные сказки. / Сост. и вступ. В. П. Аникина; Ил. Р. Ж. Авотина. – М.: 1990. – 560 с., ил.; Антология казахских сказок. Сказки о батырах для детей школьного возраста. – Алматы.: ТОО «Аруна Ltd.», 2003. – 92 с.; Бабушкины сказки. Антология казахских сказок. – Алматы.: ТОО «Аруна Ltd.», 2007 (издание второе). – 72 с.; Еламанның өнері. Искусство Еламана. – Алматы: Дайк-Пресс, 2009. – 36 бет.; Батыры – богатыри. Антология

казахских сказок. – Алматы: Издательство «Аруна», 2008. – 72 с.; Жить-поживать – добра наживать. Антология казахских сказок. – Алматы: Издательство «Аруна», 2010. – 72 с.; Қазақ ертегілері. – Алматы: «Алматыкітап» ААҚ, 2004. – 344 бет, суретті.; Алдар Көсе. Қазақ ертегілері. – Алматы: «Алматыкітап» ААҚ, 2001. – 38 бет.; Казахские народные сказки. / Сост. Ф. Жанузакова. – Алма-Ата: «Жазушы», 1977. – 280 с.).

Сказки имеют структурную специфику. Проанализированные казахские и русские народные сказки имеют зачин (начало), основную часть (в которой происходит главное действие) и концовку. Например, казахские сказки, в основном, начинаются со слов: *жыл смелый человек по имени Жанадиль...; в давно прошедшие времена ...; давным-давно ...; в давние времена жили старик со старухой ...; в Багдаде ...; жили на свете ...; было время, когда одни люди ходили в дорогих одеждах, а другие носили короткие рваные шубейки ...* Русские народные сказки имеют похожее начало: *жили себе дед да баба ...; жили-были старик да старушка ...; жилось-бывало ...; в старопрежние годы в красну весну ...; в старые-стародавние времена ...; в некотором царстве, некотором государстве ...* И в казахских, и в русских сказках мы можем заметить и временные, и пространственные зачины.

Заканчиваются сказки также речевой формулой: *жить-поживать да горя не знать ...; И стали они жить-поживать да добра наживать; и стали они жить дружно, в любви и согласии; стали себе жить-поживать, добра наживать да медок попивать; я на том пиру был, мед-пиво пил, по усам текло, а в рот не попало* (русские сказки); *После этого все три брата счастливо прожили до глубокой старости ...; обе семьи жили дружно до самой смерти ...; с тех пор люди стали спать спокойно, нажили себе много скота и жили дружной семьей; жигиты зажили со своими возлюбленными счастливо и спокойно* (казахские сказки).

Главных персонажей можно разделить на положительных и отрицательных героев, но в сказках добро всегда побеждает зло. В русских сказках все главные героини (Марья-царевна, Василиса Премудрая, Елена Прекрасная, Марья Моревна, Василиса Прекрасная, Марьюшка) обладают похожими качествами, подходят под один образ – писаная красавица, красна девица, *красавица во всем поискать – другой не найти*, добрые, верные, сострадательные, выполняют всю работу, помогают главному герою решить поставленные задачи и поручения (Царевна-Лягушка). Девушки не только красавицы, но они еще наделены необычайной мудростью

и волшебством, у них есть тайные книги (Елена Премудрая), они умеют читать. У простых девушек (не из царской семьи) обычно есть старшие родные или сводные сестры, *завидующие да жаднощие, из себя некрасивые* (Финист – ясный сокол).

В казахских народных сказках главные героини красивые, обладают незаурядным умом и волшебством (Гуляйым и Гулмахира из Птицы счастья), Кейкуват. Красота девушек сравнивается с красотой природы и космических светил, с солнцем и луной: *краше цветов была в степи Кенжетай* (Тельконур), Балкумис *красотой могла поспорить с луной и солнцем* (Алые маки); в сказке Красавица Малхуан описывается неземная, ослепительная красота девушки, *губы ее, как полумесяц, очи – два ясных солнца*. Красавица Кункей – сказочная красота, солнечная красавица, мудрая девушка, владеющая многими тайнами.

Иван-царевич или Иванушка – это основные мужские персонажи русских сказок. Иван-царевич красивый, сильный, смелый, верный, преданный. По сценарию он отправляется на поиски своей избранницы в царство Кощея Бессмертного, сражается с драконом, преодолевает все трудности на своем пути. Иванушка – простой парень, который не боится работы и трудных поручений, над которым потешаются старшие братья, но ему всегда сопутствует удача и благодаря волшебству он превращается в *молодца, что ни вздумать, ни взгадать, ни в сказке сказать, ни пером описать* (Сивка-бурка). Главному герою помогают дикие звери и птицы: волк (Иван-Царевич и серый волк), заяц, селезень, щука-рыба, медведь, Нагай-птица, заморская птица, львица, пчелка (Марья Моревна).

В казахских сказках наибольшей известностью обладает Алдар-Косе. Благодаря своему уму, хитрости и смекалке он обводит вокруг пальца жадных и скупых баев. Джигиты и батыры – меткие стрелки, ладные, отважные, ловкие, умные, обладающие недюжинной силой: *Кендебай поймал волка за хвост и, покрутив его над головой, изо всей силы бросил его на камни* (Кендебай на коне Керкула).

Теперь рассмотрим отрицательных персонажей. Баба-Яга – *костяная нога; на железной ступе скачет, пестом погоняет, помелом след замечает* – так изображается данный персонаж в сказках. Но, несмотря на страшное описание, баба-яга предстает как доброй, так и злой. Она помогает добрым молодцам в поисках невесты, напоит, накормит, в баньке попарит, спать уложит, и на дорожку мудрым советом поможет или волшебный клубочек подарит. Но в сказке «Гуси-лебеди» баба-яга приказывает своим помощникам (гусям) украсть маленького ребенка, Иванушку.

Змей Горыныч, страшный змей, Змей Лютый, Кощей Бессмертный – отрицательные персонажи, похищают красивых девушек, но они всегда проигрывают.

В казахских сказках мы также можем встретить бабу-ягу, но чаще упоминается о Жалмауыз-кемпир, Мыстан-кемпир, очень злой и страшный персонаж, поедающий людей. Баба-яга и Кемпир живут на окраине леса, только баба-яга живет в избушке на курьих ножках, а кемпир в старой заброшенной хижине. Интересными, но отрицательными персонажами являются жезтырнак, неизвестное существо с медными пальцами и сверкающим одним-единственным глазом на лбу (Жайык и Едиль); женщина-жумсаук, которая доставляет много беспокойства людям, хитростью заставляя их работать на себя; огромные великаны, которые воруют еду и держат в страхе целый род; семиглавые драконы (Три сына бедняка).

В русских сказках есть множество волшебных предметов, которые помогают главным героям: блюдечко и золотое яичко (яичко само катится по блюдечку), серебряные пальцы да золотая иголочка (иголочка сама вышивает золотой нитью), серебряное донце да золотое веретенце (веретенце само прядет пряжу) (Финист – ясный сокол), скатерть, баранка да сума (этими предметами хотел завладеть богатый барин), волшебный клубочек (показывает правильную дорогу), вода живящая и вода говорящая (Белая уточка), волшебное колечко исполняет желания (Поди туда – не знаю куда, принеси то – не знаю что), волшебная книга, волшебный платок (вырастает высокий мост через реку), волшебная рубашка (придает силы) (Чудесная рубашка), сапоги-скороходы, шапка-невидимка и ковер-самолет (Заколдованная королева), волшебный гусь (его готовят и съедают, но он из косточек снова становится целым и невредимым).

В казахских сказках также можно встретить магические предметы: волшебный платок вызывает джиннов и пери (Птица счастья), волшебная монетка помогает стать невидимым (Алдар-Косе и бородастые черти), живая и мертвая вода.

Особое место в сказках занимают кони. В русских сказках кони служат и помогают и положительным, и отрицательным героям, они наделены магией и волшебством, умеют разговаривать: *добрый конь поскакивает, мхи-болота перескакивает, реки, озера хвостом заматает* (Сказка о молодильных яблоках и живой воде); *богатырский конь, словно птица летит* (Марья Моревна); *одна шерстинка серебряная, другая золотая, бежит – земля дрожит, из ушей дым столбом валит, из ноздрей пламя пышет* (Сивка-

бурка); *златогривый конь* (Иван-царевич и серый волк). Конь Кошея Бессмертного обладает очень большой скоростью: *можно пшеницы засеять, дожидаться, пока она вырастет, сжать ее, смолотить, в муку обратить, пять печей хлеба наготовить, тот хлеб поест да тогда вдогонь поехать – и то поспеет* (Марья Моревна). Кобылица бабы-яги каждый день вокруг света облетает (Марья Моревна). Конь Змея Лютого, *вихорь, стрелой летит, пламенем пышет*.

В казахских сказках о лошадях говорится с особым чувством, нежностью, восхищением, у коней есть имена: *конь серый в яблоках, шерсть лоснится, как бархат, глаза горят, копыта выбивают огонь из земли, на всех бегах брал первую награду* (Тельконур); Кулашолог, крылатый тулпар, *с алмазными копытами, когда он скачет, горы крошатся на мелкие камушки, одним махом перескакивает он через реки и озера* (Жарлы-Тостик).

В сказках кони обладают невероятной скоростью, волшебством, умеют разговаривать, преодолевать опасные препятствия: *Керкула был неумомим в бегах, на скаку мог поймать птицу зубами; как стрела, выпущенная из туго натянутого лука, так летел Керкула* (Кендебай на коне Керкула). Очень часто на тоях или на испытаниях устраиваются конные скачки и соревнования, байга.

У некоторых коней есть крылья:

Помчится как вихрь быстроногий жорга. / Стучат по такыру копыта. / Любого ты с ним одолеешь врага, / Ведь конь – это крылья джигита (Птица счастья)

Распустил Керкула свои крылья и, подобно огромной сказочной птице, взлетел на вершину горы (Кендебай на коне Керкула).

В сказках можно встретить специфичные слова, характерные для определенной культуры: *пир на весь мир, сапоги-скороходы, лисичка-сестричка, скатерть-самобранка, терем, боярская дочь, купеческая дочь, царь, царица, чудо-юдо, баба-яга, богатырь, колобок* в русских сказках; *дастархан, хан, визирь, Алдар-Косе, баурсак, кумыс, казы, тибетейка, дань, калым, кочевья, настбища, табуничик, аул, юрта, шаньрак, курт, бай, бий, аркан, байга* в казахских сказках.

В русских сказках нет точного названия местности, царства-королевства, куда отправляются герои: *в путь-дорогу дальнюю, шла она чистым полем, шла темным лесом, высокими горами* (Финист – ясный сокол); *за тридевять земель, в тридевятом государстве; за тридевять земель, за тридевять морей, в тридесятом царстве, в подсолнечном государстве...* (Царевна-лягушка).

Во многих казахских сказках указывается точное место, где что-либо находится или куда отправляется герой: *в Багдаде жил один мудрец ...; остановилось у озера Дайык; по берегам Чу кочевал род Кулжабая ...; горы Шенгерле; давным-давно у подножия горы Каратау, там, где течет неугомонная горная речушка Кара-су ...*

Сказки – источник мудрости и культурных ценностей народа. В сказке Старик и его дочка, *покупатель, как старший по возрасту мужчина, первым начал рассказывать небылицы*, что указывает на уважение к старшим. Рождение детей – это благословление небес: *великое счастье не обошло наших юрт. «Дань гостя» по своему желанию гость должен или спеть песню, или сыграть на домбре, или рассказать интересную историю* (Тельконур)

В русских сказках желанных гостей встречают хлебом-солью; герои проявляют уважение к старшим и обращаются к ним «бабушка» или «дедушка»; в знак уважения кланяются до земли.

Согласно проведенному исследованию, мы пришли к следующим выводам:

1) сказка – это устный жанр народного творчества, неиссякаемый источник культуры, истории, норм поведения, образа жизни народа, передаваемый из поколения в поколение. В сказках всегда рассказывается о чем-то невероятном, невозможном в реальном мире, но в то же время в вымысле есть и правда.

2) в казахских и русских народных сказках преобладают как схожие, так и различные черты ввиду национально-культурной специфики. В сказках есть положительные и отрицательные персонажи. Героини обладают неземной красотой, талантливы, мудры, наделены магическими способностями. В казахских сказках девушки сравниваются с цветами, солнцем, луной, месяцем, звездами. Царевичи, богатыри, джигиты, батыры всегда смелые, сильные, статные, ладные, обладают смекалкой, и приходят на помощь слабым и беззащитным. У главных героев есть помощники, магические предметы. В русских и казахских сказках конь – это не только средство передвижения, но и верный помощник, друг джигита / богатыря, к нему относятся с особым почитанием, нежностью и заботой. Также в сказках есть огромное количество культурно окрашенных слов, описывающих и означающих быт и жизнь народа.

ЛИТЕРАТУРА

1 Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. Т.3: (Муза – Сят) / Пер. с нем. О.Н. Трубачева. – М.: ТЕРРА – Книжный клуб, 2008. – 832 с.

2 Оқушыларға, студенттерге арналған қазақша-орысша, орысша-қазақша сөздік. – «Аруна» баспасы, 2016. – 416 бет.

3 Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.

4 Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 4: Р-Я. – М.: Рус.яз., 1991. – 683 с.

5 Фольклорист мирового масштаба // Казахстанская правда (Автор С. Ананьева). 3 октября 2015 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.kazpravda.kz/fresh/view/folklorist-mirovogomasshtaba> [дата обращения 25.03.2021]

6 Пименова М.В. Этногерменевтика русской сказки [Текст]: монография / М.В. Пименова. – Санкт-Петербург: ВИ ЖДВ и ВОСО, 2015. – 256с. – (Серия «Концептуальный и лингвальный мир». Вып.6)

7 Шестернина О.В. Научное наследие Э.В. Померанцевой в истории русской фольклористики: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. фил. наук. – Москва, 2003. – 19 с.

8 Сокровищница народной мудрости (Исследование казахских народных сказок) // Гуманитарные науки / 8. Филологические науки (Автор П.Т. Ауесбаева). 2010 г. [Электронный ресурс]. - URL: http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2010/Philologia/65149.doc.htm [дата обращения 25.03.2021]

9 Казахские народные сказки. / Сост. Ф. Жанузакова. – Алмата: «Жазушы», 1977. – 280 с.

В НАЗВАНИЯХ УЛИЦ – ИСТОРИЯ ГОРОДА (ТОПОНИМИКА УЛИЦ Г. ЭКИБАСТУЗА)

ИБРАЕВА Ж., КАСЫМОВА А.

ученики 9 класса, Казахская гимназия для девочек № 25, г. Экибастуз
ЖАКИНА А. К.

руководитель, учитель русского языка и литературы,
Казахская гимназия для девочек № 25, г. Экибастуз

Настоящий проект посвящён исследованию истории названий улиц нашего города. Каждый населенный пункт имеет свою историю, свое название. Названия городских улиц возникли не сразу, их происхождение идет из прошлого, раскрывая исторические корни наших предков. Далекое не каждый человек задумывается

о происхождении улиц своего города. Мы считаем, что это неправильно. Ведь каждый житель должен знать историю своей малой родины. Именно память и знания истории помогут нам сохранить незримую связь с нашими предками, которую нельзя потерять. Улицы и города названы в честь величайших людей, которые однажды оставили свой след для нашей страны. Люди, гуляя по улицам, даже не задумываются, кто эти люди, что они сделали великого. Именно поэтому мы решили взять эту тему и изучить историю улиц нашего городка.

Актуальность данной работы заключается в том, что нынешнее поколение бережно относится к сохранению истории своей малой родины. Хорошее знание истории своей родины говорит о любви и уважении к ней. Изучение происхождения названий улиц своего населенного пункта – один из путей изучения своей истории, культуры и языка

В языкознании выделяется особый раздел- ономастика (греч. *onomastike* – «искусство давать имена», *onomasticos* - «относящийся к имени»), занимающийся изучением собственных имен.

Географическими названиями-топонимами – занимается топонимика (греч. *topos* – «место, местность» и *онупа* «имя»). Топонимика является интегральной научной дисциплиной, которая находится на стыке и использует данные трёх областей знаний: географии, истории и лингвистики. Ученые выделили несколько видов топонимов, взяв за основу классификацию характер именуемого объекта. Особый разряд образуют ойконимы (греч. *oikos* – «дом», *oikeo* – «населяю») – названия населённых пунктов: городов, посёлков, деревень, станиц, аулов – и урбанонимы (лат. *urbanus* – «городской») – названия внутригородских объектов площадей, переулков, набережных, проспектов, памятников, театров, музеев и т.д. Антропонимы – названия географических объектов, произведенных от личного имени (от др.-греч. *ἄνθρωπος* – человек). Годонимы – названия улиц (греч. *ὁδός* – путь, дорога, улица, русло). Примеры годонимов: улица М. Маметовой, улица Д. Кунаева.

Улица – элемент городской инфраструктуры. Обычно пространство между двумя рядами зданий для передвижения. Интересна история слова «улица» в русском языке. На Руси слово «улица» письменно зафиксировано уже в древнейшем русском письменном памятнике – «Изборнике» Святослава 1076 года. Учёные – лингвисты считают, что происхождение слова «улица» неясно, но полагают, что его древняя основа по своему значению

близка к ряду таких понятий, как «лить, течь». В древнерусских памятниках слово улица употребляется часто в значении «площадь и дорога». Но вот уже более пятисот лет это слово имеет другое значение: «простор меж двух рядков домов; полоса, поезд, дорога, оставляемая промеж рядами домов» (В. И. Даль). Каждая улица имеет свой поперечный профиль. Его вид зависит от категории улицы, значения города (населённого пункта), в котором она расположена, размера города (населённого пункта), количества населения, рельефа территории, климатических и гидрогеологических условий, характера застройки, видов, размеров и направления городского движения, способа отвода дождевых и поверхностных вод, наличия и размещения подземных сооружений, наличия линий электропередач и связи, и многих других факторов.

Названия улиц и их типы весьма условны. Кроме того, с развитием населённого пункта и новостройками меняется внешний вид улиц. Переулок, например, может перестать быть переулком, но название может не меняться.

Сейчас улицы представляются основным структурирующим фактором города. Как и в русской топонимике XX века, урбанонимы города Экибастуза характеризуются экспансией антропонимов, так как антропонимы (др.-греч. *ἄνθρωπος* – человек и *ὄνομα* – имя) – единичное имя собственное или совокупность имён собственных, идентифицирующих человека.

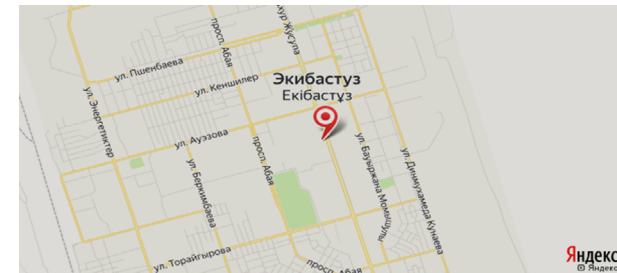

Рисунок 1 – Карта г. Экибастуза

Экибастуз – город легенда. Экибастуз сегодня – один из немногих молодых индустриальных регионов Казахстана, превращающийся на глазах в современный, красивый город с широкими, украшенными зеленью улицами, с обновленными фасадами зданий. Молодой город имеет заслуженный авторитет

во всех сферах: промышленности и экономике, образовании и медицине, культуре и спорте. Все позитивные преобразования, наблюдаемые сегодня, стали возможны благодаря главному богатству региона- людям. Тем, которые родились, жили и живут в этих местах, тем, кто более полувека назад приехал строить новый город, и даже благодаря тем, кто никогда не был в Экибастузе, но своим творчеством вселял в горожан уверенность в прекрасном будущем, помогая тем самым строить реальные планы для их выполнения. Неслучайно, улицы Экибастуза названы в их честь: деятелей культуры и искусства, ученых, людей-первопроходцев, открывших миру Экибастуз, ветеранов и современников города.

Таким образом, название улиц и площадей нашего города- вечно живые и образные понятия о прошлом в настоящем. Многие улицы нашего города названы в честь видных общественных деятелей, деятелей культуры и искусства, ученых и писателей, а так же нами было установлено, что улицы города носят имена людей, судьбы которых связаны с такими историческими событиями как Великая Отечественная война, Афганская война. Приведем примеры. Улица, которая находится в западной части города, начинается от улицы Пшембаева, заканчивается проспектом Ауэзова и пересекает улицу Горняков, названа в честь казахского этнографа, старшего султана Баян-Аульского внешнего округа, полковника Мусы Шорманова (годы жизни 1818–1884 гг.). Улица, расположенная в центре города,

(свое начало берет от улицы Сатпаева и длится до улицы С. Торайгырова, проходит параллельно улице М. Жусупа) названа в честь лауреата Государственной премии СССР Серикбая Шешембекова (годы жизни 1939–1980 гг.). Эта улица находится в западной части города. Начало ее также идет от улицы Пшенбаева и заканчивается проспектом Ауэзова. Имя свое получила в честь воина – интернационалиста, погибшего в Афганистане, Зейноллы Шарипбаева. Ему было всего 21 год. А эта улица находится в западной части Экибастуза и проходит с Севера на Юг через весь город, пересекая улицы Пшенбаева, проспект Ауэзова, улицу Торайгырова. На этой улице находится мечеть, городской телецентр, названа она в честь казахского певца, поэта и композитора Естая Беркимбаева (годы жизни 1874–1946 гг).

Следовательно, семантическую классификацию названий улиц города Экибастуза можно представить следующим образом:

– в честь видных общественных деятелей, деятелей культуры и искусства;

- в честь наших земляков, внесших вклад в историю города;
- названия, отражающие профессиональную деятельность жителей города (улица Энергетиков, Кеншілер көшесі);
- названия, отражающие знаменательные даты, исторические события (улица 50 лет Экибастуза, улица Желтоқсан,);
- названия, обозначающие отвлеченные понятия (абстрактные (отвлеченные) существительные): Береке көшесі, Ынтымақ көшесі.

Не в один год появились эти улицы на карте города Экибастуза, некоторые из них не сразу обрели нынешнее имя, но за каждым названием улицы – страничка истории. Значит, функционирование топонимов определяется двумя важнейшими факторами: социально-историческим и языковым, которые находятся между собой в тесной взаимообусловленности и взаимодействии. Традиционно многие названия улиц города Экибастуз произошли от собственных имен, преимущественно фамилии выдающихся людей становятся урбанонимами. Улицы в городах переименовывались всегда – по мере роста городов, частичных перестроек и перепланировок, но в большей степени на изменении в топонимике оказывают общественно-политические процессы. В 1991 году Казахстан обрел независимость, что внесло свои коррективы и в топонимику города Экибастуз.

Переименованные улицы города Экибастуз

Старое название → Новое название

- 10-й Северный проезд → улица З. Шарипбаева (решение исполкома Экибастузского Совета народных депутатов от 11 апреля 1985 года)
- улица Кирова → улица Торайгырова (решение Главы Экибастузской городской администрации от 31 марта 1993 года № 822)
- улица Ермака → улица Бухар Жырау (решение Главы Экибастузской городской администрации от 28 мая 1993 года № 952)
- улица Привокзальная → улица 50 лет Экибастуза (совместное решение Экибастузского городского маслихата и постановление Экибастузского городского акимата от 26 мая 2006 года № 362/26)
- улица Восточная → улица Желтоқсан (постановление акимата города Экибастуза от 17 апреля 2007 года № 208/3 и решение Экибастузского городского маслихата от 20 апреля 2007 года № 473/38)
- проспект Ленина → улица Мәшһүр Жүсіп (постановление акимата города Экибастуза от 22 декабря 2009 года № 825/12 и решение Экибастузского городского маслихата от 25 декабря 2009 года № 235/19)

Таким образом, все названия улиц имеют свой смысл. Они не названы «просто так», случайным сочетанием звуков. «Каждое название, каким бы простым и будничным оно ни казалось, – свидетель минувших событий, отражение быта, нравов, занятий и мировоззрений предков»- писала А. В. Суперанская [2].

В ходе исследования названий улиц нашего города мы обратили внимание на некоторые речевые отклонения, проявляемые на различных языковых уровнях носителями русского языка при использовании казахских антропонимов (именования людей) и попытались определить факторы, влияющие на отклонения от нормированных вариантов произношения и написания казахских онимов в речи носителей русского языка. Для этой цели мы провели анализ фотофиксаций названий улиц и объектов визуального оформления города Экибастуза.

Например, при переходе казахских онимов в русскую лексическую систему они приспособлялись к русской словообразовательной системе «сигнификат + формант». Наиболее продуктивными в этом процессе оказались аффиксы – ов (-ев), -ин, -ка, которые участвуют в образовании онимов: улица Ерғанат Көшербаева (правильно: улица Ерғанат Көшербай), улица Беркімбаева (правильно: улица Естай Беркімбай) и т.д.

Рисунок 2 – Ерғанат Көшербаев көшесі (правильно: Ерғанат Көшербай көшесі)

Рисунок 3 – Улица Беркімбаева (правильно: улица Естай Беркімбай)

Неправильное написание казахских имен связано, прежде всего, с передачей их устного произношения в казахской речи. Носители русского языка произносят казахские слова в соответствии со своими произносительными нормами, что, безусловно, находит отражение в топонимии и именах людей, закрепляясь в новом произношении среди местного населения и затем в официальных документах.

Государственное языковое строительство начинается с важнейшей категории – нормы, поэтому нормализация национального языка, приведение его звуковой и письменной форм к единому стандарту – это непереносимое условие успешности языковой политики.

Мы провели анкетирование среди одноклассников, родных и близких людей. В ходе исследования мы составили опрос для определения степени осведомленности людей об истории происхождения и названия улиц г. Экибастуза.

Всего было опрошено 25 респондентов, из них молодежь (15 человек), взрослые (10 человек). Опрос состоял из 5 вопросов, с двумя вариантами ответа.

Интерпретируя результаты ответа, мы наблюдаем следующую картину:

– на вопрос № 1. Знаете ли вы об истории создания вашей улицы? 15 респондентов ответили не знают историю собственной улицы

– на вопрос № 2. Знаете ли вы, почему ваша улица так названа? 20 респондентов ответили знают.

– на вопрос № 3. Нравится ли вам название вашей улицы? 21 респондентов ответили : нравится.

– на вопрос № 4. Как бы вы по другому назвали вашу улицу и почему? 24 респондентов ответили, что не хотят давать новое название улице, так как их устраивает прежнее название

– на вопрос № 5. Знаете ли вы, кто и как дает названия улицам, на которых мы живем? 5 респондента ответили, что знают, а 20 - не знают

На основе изучения социологического опроса можно сделать вывод: 60 % респондентов ответили, что не знают историю собственной улицы, 80 % респондентов знают почему улица, на которой они живут так названа. Из этого следует, что большинство людей не интересуются историей своей улицы, города.

Наш научный проект был посвящен изучению исторического аспекта наименований улиц города Экибастуза. В процессе исследования мы ознакомились с работами А. Суперанской

«Наименования и переименования в городах», И. Серова «Урбатопонимика: социально-исторические и ментальные характеристики», Бондалетова В. Д. «Русская ономастика», Акшолоаковой А. Ж. «Казахские онимы в русской речи: норма, адаптация, вариативность» и др. Полученные результаты нашего исследования позволяют преподнести учащимся материал пропаганды и популяризации происхождения и значения улиц как культурного и градостроительного достояния города. В ходе социологического опроса выяснилось, что 60 % респондентов не знают историю происхождения своей улицы. Мы надеемся, что материалы данного научного проекта будут содействовать благородному патриотическому делу – выявлению, изучению, сохранению и эффективному использованию информации о происхождении и значении улиц, в том числе, как культурного наследия г. Экибастуз.

В одной из Семи незыблемых основ Мәңгілік Ел написано: Мәңгілік Ел-это общность Истории, Культуры и Языка. Мы будем бережно относиться к нашему общему историческому наследию. Мы должны бережно хранить в памяти историю своего города, названия улиц, переулков, площадей. Они являются напоминанием о нашей богатой истории. Это наша история. Ведь народная мудрость гласит: «только та страна, в которой люди помнят о своем прошлом, достойна будущего».

ЛИТЕРАТУРА

- 1 СНиП 2.07.01-89. Градостроительство. Планировка и застройка городских и сельских поселений.
- 2 Суперанская А.В. Наименования и переименования в городах. Сб. Вопросы географии. – М., 1986 г. №70, – 86 с.
- 3 Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М.: Просвещение, 1983.
- 4 Мурзаев Э.М. География в названиях. – М.: Наука, 1979.
- 5 Никонов В.А. Введение в топонимику. – М.: Наука, 1965
- 6 Интернет-ресурсы: https://wiki2.info/Main_page
- 7 Акшолоакова А.Ж. Казахские онимы в русской речи: норма, адаптация, вариативность.- site:www.kaznu.kz

ФОРМИРОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТА И РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ ИННОВАЦИОННЫМИ МЕТОДАМИ

КАБЫЛДИНОВА К. А.

ученик 7 класса, СОШ № 2, г. Аксу, Павлодарская обл.

ЕМИНОВА А. Р.

учитель русского языка и литературы, СОШ № 2, г. Аксу, Павлодарская обл.

Интеллектуальное развитие является базисом для повышения эффективности обучения предметам и выполнению заданий. Качественный рост невозможен без усиления силы интеллекта. Динамика изменения интеллекта, логики и рационального мышления всегда отображается на достигнутых промежуточных результатах. Существует множество методик развития интеллекта, я же хочу обратить внимание на самое основное что может существовать в каркасе интеллекта – это словесное обогащение, развитый лексикон, расширенный словарный запас. Чем больше слов и их значений мы знаем, тем большими количествами выражений мы можем высказать интересующую нас мысль.

Лексика – система словообразования, смыслового значения определенных концептуальных слов, имеющих какую-либо взаимосвязь по тематике и сферам использования. На основе лексики можно создавать словари. Лексика не берется из ниоткуда, но она создается посредством опыта, эксперимента использования слов в определенной области [1, с. 202]. Имея развитый словарный запас, мы можем достичь больших высот в таланте убеждения, продвижения, это важно в маркетинге, менеджменте, продажах. Талант убеждения основан на том, что чем большими словарно-схематическими конструкциями мы владеем словно жонглер, тем доступнее и убедительнее мы выйдем в сознании собеседника. Убеждать в своей точке зрения, неоспоримое преимущество современного человека, живущего в бурно и динамично развивающемся мире, с его хаотическим неравномерным распределением времени и усилий.

Каким образом можно усвоить и свободно использовать как можно большее количество слов? Здесь можно применить метод «дерево вариантов», используемый в шахматах для создания и использования наиболее оптимального варианта, при этом глубоко изученного. В рамках темы которую мы изучаем либо она для нас является интересующей, мы стараемся не просто запомнить как можно большее количество слов с их значениями, но используя смысловую взаимосвязь слов, пытаемся объединить

их в паттерны(дорожки), ячейки(сбор слов в одном мыслеблоке), таким образом в рамках одной темы появляются цепочки микротем со своим набором слов, в воображении и сознании этот процесс выглядит буквально похожим на дерево – основная часть – или же ствол дерева – тема или же предмет разговора, и ветки – микротемы, со словами – листьями.

При появлении перед нами новых слов, наш мозг всегда будет пытаться отторгнуть их из долгосрочной памяти, запоминая от силы малую часть, часто не превышающую 10 % от общего словарного блока, связано это с эволюционными возможностями мозга, который пытается тем самым адаптироваться к умственным нагрузкам и включает защитный механизм отсеивания новой информации, вплоть до самого основного, в результате чего и нам не получается запомнить всю информацию в том объеме каком она должна быть [2, с. 416]. Преодолеть этот защитный механизм можно путем обхода преграды которую создает мозг, для этого нужно убедить свой информационно – аналитический центр в мозгу, в том, что новая информация, не является новой, а лишь небольшая часть, которая дополняет предыдущие мыслеблоки и информационно-смысловые массивы, сформированные ранее. Таким образом, мы присоединяем новую информацию к имеющейся таким образом, чтобы сочетание этих разных по сути блоков продолжало развитие какой-либо темы. Такое нанизывание информации и привыкание к ее составу имеет благоприятное воздействие на мозг и его когнитивные функции – сознание находится в расслабленном состоянии и бодрствует для дальнейшей работы по анализу новой информации.

В современном школьном образовании, по нашему мнению, процесс обучения, подход в воспитании и, в общем интеллектуальная основа построена, на первый взгляд незыблемых, обладающих величиим и опытом многих поколений педагогов – профессионалов, но в то же время сильно стереотипизированных и стандартных паттернах мышления, логики и методологии. Данные явления происходят за счёт того, что в целом не наблюдаются революционные идеи, взгляды, инновации. Поэтому поднятие данного вопроса обеспечит приток свежих идей в работе педагогов.

Выделим основные методы развития нестандартного и нестереотипного мышления:

1. Пересмотр оценивания знаний учащихся с помощью применения вероятностного подхода – теории вероятности. Здесь применяется 100 % - ная система оценивания, которая

подразделяется на десять равных шкал, от 0 % до 100 %, первый диапазон 0–20 % – низкий уровень, 20–50 %-ниже среднего уровня, 50–60 % средний уровень, 60–70 % вышесреднего уровня, 70–80 % оптимальный, 80–90 высокий, 90–100 % сверхвысокий уровень.

2. Конечный результат труда учащегося это оценивание по логи – карте – логической карте познаний, глубины ответов не шаблонности мышления. Критериями оценивания могут являться создание большого количества образов, аналогий, сравнения объектов, выделения наиболее весомых параметров, умение анализировать и прогнозировать посредством имеющихся параметров и факторов, выдвигать гипотетические модели ответов.

3. Метод «Чёрного лебедя». Привить учащимся навыки критичного мышления, которые позволят находить колебания, отклонения, нестандартные ситуации, сенсационные новаторские мысли, которые обогатят интеллектуально логический потенциал. В целом именно такой подход позволяет создавать учащимся новые цепочки информационного эгрегора, что является накоплением новых знаний, тренировать краткосрочную память, которая мало задействована в обычном плановом учебном процессе, так как в нём используется долгосрочная память или же лонгкэш, так как такой вид памяти позволяет показывать результаты на протяжении всего учебного года с прицелом на итоговый контроль, минус долгосрочной памяти - неразвитость творческих мотиваций.

4. Метод «Чёрного ящика». В данном методе учащимся показываются скрытые изображения, ключевых слов, картинок по теме. С помощью дополнительных слов - проводников угадываются содержимое скрытого изображения. Здесь необходимо задействовать максимальный словарный запас.

5. Генератор Монте-Карло. Объединение в сплав смысло – логических понятий, терминов, закономерностей по изучаемой теме. Создаваемые выборки из большого количества событий развивают способность максимизировать объём сбора тематической информации. Это позволяет наилучшим образом развить долгосрочную память, так как происходит максимальный обхват мозговых центров, отвечающих за координированную деятельность логического аппарата.

6. Метод «Солнечного затмения». Как известно во время солнечного затмения диск солнца закрывается луной, относительно логики мы не можем интерпретировать это так: учащиеся должны уметь выдвигать опровержения правильных суждений, и

также опровержение неправильных и нелогичных рассуждений, понятий. Уметь видеть, образно говоря, «свет в ночи, тень в свете, холод в тепле, зной в стужу, быстроту полёта в неподвижности неба, динамику роста в сокращении». Видеть и понимать то, что скрыто от общественного мнения в силу недалновидности общества, инертности и неумении нежелании видеть и признавать смену трендов и тенденций. Именно так и никак иначе можно развить в самые краткие сроки наилегчайшим способом развить интеллектуальные способности.

Приёмы развивающего обучения посредством комбинирования знаний и применения ассоциативного мышления должны занимать значимую роль в подготовке ученика.

Деятельность учителя можно представить в виде формулы: развитие внимания + развитие памяти + развитие мышления + мотивация = интеллектуальная личность, или применительно к предмету – образованная по данному предмету личность.

Остановимся на составных этой схемы. Развитие внимания напрямую связано с способностью наблюдать. Умение наблюдать предоставляет возможность великолепно ориентироваться в учебном материале, но и в окружающей человека среде и социуме, более точно понимать их взаимодействие [3, с. 104].

Одним из интересных приёмов развития внимания является «Тематический лабиринт». Данный метод представляет собой особый вид текста, рассчитанный на пошаговое и концентрированное прохождение набора истинных и ложных утверждений. От каждого утверждения отходят стрелки с надписью «ДА» и «НЕТ». Если утверждение истинно, то следует идти по стрелке «ДА», а если ложно – по стрелке «НЕТ».

Опыт использования тематических лабиринтов по разным темам показал, что учащиеся с удовольствием выполняют эти задания. Большинство детей успешно справляются с поставленной задачей. Школьники адаптируются работать в паре, повышается их самооценка, формируется устойчивая мотивация к пониманию предмета, приобретаются и закрепляются нужные знания.

Приём «Парадокс». Суть этого приёма сводится к тому, что перед началом объяснения нового материала учитель приводит детям некий парадоксальный пример или загадку, захватывающую детское воображение. Хорошо известно, что ничто не привлекает так детское внимание, как нечто удивительное. Учителю необходимо отметить, что при всей удивительности этого явления его можно

объяснить с точки зрения науки и содержание данного урока в этом поможет. После изложения нового материала учитель просит учеников объяснить парадокс.

Естественно, учащиеся заинтересуются решением данного парадокса и более внимательно будут слушать объяснение нового материала.

Приведу некоторые приёмы технологии которые можно использовать на уроках для активизации познавательной деятельности обучающихся. Первый из них кластер.

Кластер (англ. cluster скопление) – объединение нескольких однородных элементов, которое может рассматриваться как самостоятельная единица, обладающая определёнными свойствами.

Выделение смысловых единиц текста и графическое оформление в определенном порядке в виде грозди. Делая какие – то записи, зарисовки для памяти, мы, часто интуитивно, распределяем их особым образом, komponуем по категориям. Грозди – графический прием в систематизации материала. Наши мысли уже не громоздятся, а «гроздятся», то есть, располагаются в определенном порядке.

Этот прием может быть применен на стадии вызова, когда мы систематизируем информацию до знакомства с основным источником (текстом) в виде вопросов или заголовков смысловых блоков.

Продолжается работа с данным приемом и на стадии осмысления: по ходу работы с текстом вносятся исправления и дополнения в грозди.

Большой потенциал имеет этот прием на стадии рефлексии: это исправления неверных предположений в «предварительных кластерах», заполнение их на основе новой информации, установление причинно-следственных связей между отдельными смысловыми блоками (работа может вестись индивидуально, в группах, по всей теме или по отдельным смысловым блокам). Очень важным моментом является презентация «новых» кластеров. Задача этой формы не только систематизация материала, но и установление причинно – следственных связей между гроздьями. Например, как взаимосвязаны между собой смысловые блоки. Заданием может стать и укрупнение одной или нескольких «гроздей», выделение новых [4, с. 208].

Как известно из общего курса высшей математики и математического анализа теория вероятности влияет на все происходящее вокруг, динамику и статику событий, прошлое, будущее и настоящее, регулируя время, внося коррективы в долгосрочные

и краткосрочные планы. Исходя из самого названия данного «феномена», целой фундаментальной науки, теория вероятности исследует те события и цепи факторов, исследование которых статистическими методами не представлялось бы возможным. Теория вероятности ставит во главу всего один основной вопрос – «какова вероятность данного исхода события, каковы шансы что оно сбудется или нет? Теория вероятности используется во многих сферах науки и производства, в этой же статье я постараюсь раскрыть иную сущность «тервера» - сущность и природу психологическую, исследующую глубинные замыслы и мотивы людей, их характер и волю, наклонности и одарённости с точки зрения математики и философского взгляда на окружающую реальность.

Когда человек начинает жизненный путь и проходит определенную его веху, он задается вопросом, какие увлечения стоит выбрать, чем же стоит отличаться от большинства, как можно стать талантом в выбранном деле, какой поведенческий «стиль» выбрать, чтобы была возможность самоутверждения? Помогают ему в этом собственная оценка происходящего, советы социума, наблюдение и анализ, критический подход к себе, то есть эвристика – собственное чутье [5, с. 128]. А в этом – то и заложена суть теории вероятности. Выбор определенного объекта из множества или множеств объектов – является сложной многофункциональной и многофакторной системой отбора по заданным вводным критериям с целью получения определенного желаемого результата с положительным математическим ожиданием, которое показывает очень точно перспективность либо убыточность замыслов, коррелирующих с человеческими формациями – мечтаниями, ментальностью, мировоззрением, планами, желаниями, интересами. Математическое ожидание в применении к человеку заключается в том, чтобы придать числовое значение ожидаемому успеху, достижению осязаемой цели. Человеческая природа такова, что мы в данный момент времени хотим держать под контролем всё что на разных уровнях принадлежит, либо касается нас каким – либо образом, так создается иллюзия контроля, которая под уточнением и повторным многократным оцениванием системы с введением новых вводных данных приносит нам новые эмоции, ощущения и закладывает в нас характер победителя, человека самодостаточного и всесторонне развитого. Так, к примеру, создаются воспитательные модели, методики направления к достижениям, обретению уверенности в себе.

Когда человек выбирает род деятельности, хобби, выставляет приоритеты – он интуитивно руководствуется теорией вероятности –

задает себе вопрос – каковы шансы на успех? Получится ли в полной мере реализовать свой потенциал относительно выбранной ниши? Какой арсенал средств к осуществлению плана выбрать? Задавая самому себе такие вопросы, человек заставляет работать на себя аналитические способности глубинно скрытые и использующиеся изредка. Именно в такие моменты каждый из нас ощущает необычный прилив сил, подъем энергии, ясное и четкое видение способов движения и направлений к выбранному. Выбор человека – сложный психофизический процесс, берущий начало на уровне ментально – эмоциональных материй, это заложено в нас эволюцией как безграничный источник благ и положительных эмоций.

В заключении хочется сказать, что дети всегда открыты и готовы узнать новое и неизведанное, обладают невероятным заряжающим педагога положительным настроением. Задачей педагога является умелое использование этой энергетике, не разрушая желание и мотивацию детей в постижении знаний и раскрытия скрытых глубинных побуждений интеллектуальных возможностей путём правильного наложения на эту основу новаторских идей и методик развития нестандартного и нестандартного мышления.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Басов А.В., Тихомирова Л.Ф. Материалы по оценке готовности к обучению в среднем звене. - Ярославль, 1992. - 202 с.
- 2 Басова Н.В. Педагогика и практическая психология. – Ростов-н/Д: «Феникс», 2000. – 416 с.
- 3 Белошистая А.В., Левитес В.В. Развитие логического мышления младших школьников на основе использования специальной систем занятий: Монография. - Мурманск: МГПУ, 2009. - 104 с.
- 4 Волков Б.С. Психология младшего школьника : Уч. пособие. - М.: Академический проект, 2005. - 208 с.
- 5 Личностно-ориентированный подход в работе педагога: разработка и использование / Под ред. Е.Н. Степанова. – М.: ТЦ Сфера, 2006. – 128 с.

ИМЯ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И ЖИЗНИ

КРАЧКОВСКАЯ А. С.

ученик 10 «В» класса, СОШ № 29, г. Павлодар

БАБЕНКО И. Г.

учитель русского языка и литературы, СОШ № 29, г. Павлодар

«Имя – личное название человека, даваемое при рождении» (Толковый словарь Ожегова) [1, с. 209].

Антропонимика (греч. «человек» + «имя») – раздел ономастики, изучающий имена людей (антропонимы); их происхождение, эволюцию, закономерности их функционирования. Эта наука изучает информацию, которую может нести имя: характеристику человеческих качеств, связь лица с отцом, родом, семьей, информацию о национальности, роде занятий, месте его проживания, сословия и т.д. [2]. Выбор имени и его семантика играет исключительно важную роль в жизни человека. Изучая художественную литературу, мы заметили, что поэтика имен героев произведений – это своеобразный ключ для понимания их характеров. В данной статье мы исследуем художественную, социальную и семейную антропонимику.

Актуальность данной темы определяется тем, что в связи с исследованием языковой личности и языковой картины мира возрастает роль изучения имен собственных, в частности – антропонимов, которые являются, несомненно, одним из важнейших компонентов, составляющих видение мира человеком, частью языковой и концептуальной картины мира.

Мы познакомились с исследованиями поэтики имени в художественных текстах [3] и в культуре отдельных этносов [4]. Однако комплексное исследование художественной, социальной и семейной антропонимики предпринимается впервые.

Объектом исследования служат программные произведения русских классиков (А. С. Пушкина, Н. В. Гоголя, Н. В. Островского), очерки исторической антропонимики, а также современные устные рассказы об имянаречении, записанные нами в процессе полевого эксперимента в 2021 г. (20 интервью).

Предметом изучения в статье является художественная, социальная и семейная антропонимика.

Цель данной работы – исследование антропонимической картины в русской литературе и в обществе.

Поставленной целью определяются задачи:

- изучение справочной литературы и научных трудов по антропонимике;
- анализ поэтики имени в произведениях классиков русской литературы;
- изучение традиций имянаречения в диахроническом аспекте;
- проведение полевого эксперимента (запись устных рассказов об имянаречении), их анализ и систематизация;
- обобщение предпринятых наблюдений.

В основу изучения феномена авторской и народной культуры, включающего в себя личные имена и характеристики, положен комплексный подход, который опирается на сравнительно-типологический (сравнительный анализ текстов в диахронном и синхронном плане), историко-генетический (выявление генетических истоков исследуемого явления, а также конкретных мотивов и образов), биографический (используемый в анализе устных рассказов об имянаречении) методы. В работе был использован также источниковедческий метод.

Имя героя в литературном произведении способствует глубинному раскрытию его характера. Имя в социуме отражает историю народа, его культурно-нравственные ценности и семейные традиции.

«Поэтика имени» – один из важных художественных приемов, который используют авторы, создавая образы героев. Как правило, давая персонажу имя, они используют и бытовую, и культурную и литературную семантику. Авторы выбирают имена своим персонажам с целью обозначить их положение в обществе, личные пристрастия или черты характера. Если обратить внимание на произведения русских классиков, можно найти много примеров того, как автор связал имя героя с традицией, его характером и судьбой.

В произведениях А. С. Пушкина имена героев тщательно подобраны и служат одним из способов их характеристики. Остановимся на романе «Евгений Онегин». Имя главного героя вынесено в название произведения. Если рассмотреть его значение, то стоит заметить, что имя Евгений произошло от греч. *ei + genos*, что значит «благородный, прекрасный, сын хороших родителей» [5]. Вместе с тем, имя его несет в себе отрицательную характеристику. Как пишет Ю. Лотман, «имя «Евгений» воспринималось как значимое и было окружено ярко выраженным смысловым и эмоциональным ореолом. Начиная со второй сатиры А. Кантемира, Евгений (греч. «благородный») – имя, обозначающее отрицательный, сатирически изображенный персонаж, молодого дворянина, пользующегося

привилегиями предков, но не имеющего их заслуг...» [3, с. 113]. Думается, что Пушкин, выбрав данное имя со столь противоречивым смыслом, намекает не столько на реально противоречивый характер персонажа, сколько на диапазон нравственных возможностей человека – от душевной низости /литературный смысл имени (Негодяев)/ до благородства /непосредственный смысл имени/ и духовной высоты – монашества /бытовой смысл имени/.

Другой автор, который тщательно подобрал имена свои героям – Н. В. Гоголь. Имянаречение самого Гоголя сыграло судьбоносную роль. Будущий писатель стал третьим ребенком в семье, первые двое родились мертвыми. Его мать молилась Николаю Чудотворцу за здоровье сына и пообещала назвать его Николаем, если тот выживет. В будущем Гоголь описал традиции имянаречения, принятые в XIX веке, в повести «Шинель» [6]. Автор-повествователь обстоятельно объясняет, как Акакий Акакиевич получил свое имя и почему его так назвали. «Никак нельзя было дать другого имени» [6, с. 114]. Матушке главного героя не нравились предложенные по святцам имена, поэтому она назвала сына в честь его отца: «Ребенка окрестили, причем он заплакал и сделал такую гримасу, как будто бы предчувствовал, что будет титулярный советник» [6, с. 114]. Матушка обрекла сына на несчастную судьбу, на слабый, незлобивый характер. В переводе имя «Акакий» дословно будет означать «не делающий зла» или «беззлбный», что наблюдают читатели в поведении героя.

Главная героиня драмы А. Н. Островского «Гроза», Катерина, тоже не случайно получила свое имя. А. Н. Островский изображает ее как носительницу самобытного русского характера. Она народная героиня, образ которой, несомненно, был навеян автору мотивами русской народной поэзии. Вспомним, что рассказывает она о своем детстве: «Я жила, ни об чем не тужила, точно птичка на воле» [7, с. 38]. Вместе с тем, мир детства Катерины – это мир христианской благодати и любви. Судьба Екатерины до замужества соответствует ее святой покровительнице Великомученице Екатерине Александрийской, давшей обет, что выйдет замуж за того, кто превзойдет ее по красоте и учености, ставшей обручницей Христа и принявшей мученическую смерть от язычников, но не отказавшейся от него [8]. Однако, оказавшись замужем за слабым и безвольным Тихоном, в обстановке, которая противостоит ее внутренней сущности, она, в отличие от своей небесной покровительницы, не может устоять перед искушением, которое в конце концов доводит ее

до страшного греха прелюбодеяния, а затем и самоубийства. То есть, А. Н. Островский в своей драме показывает как раз несоответствие имени главной героини, не сумевшей сохранить ту благодать, которая была дана ей вместе с имянаречением и окружала ее в родном доме, своему небесному предназначению.

В разные времена существовали разные традиции имянаречения. Так, в царской России ребенку давали имена по святцам. В царской семье, в отличие от всего населения России, было не принято называть детей по святцам. В династии Романовых обычно давали имена царственных родственников с благополучной судьбой. Особое предпочтение оказывали именам Николай и Александр, их носители отличались крепким здоровьем, и в жизни им сопутствовала удача.

Своя мода на имена существовала во время СССР. В годы утверждения советской власти на свет появились девочки с именем Эдил – «эта девочка имени Ленина», многочисленные Персостраты – «первый советский стратостат» и Даздрапермы («да здравствует Первое мая!»). Многие женщины носили имя Нинель («Ленин» наоборот, без мягкого знака). И сейчас есть люди, которых назвали в честь великих людей СССР или эпохальных событий: *«Меня назвали Октябриной в честь Октябрьской социалистической революции. Во времена моей молодости детям часто давали имена советского происхождения. В нашей школе был учитель Мэлс Михайлович. Его имя образовано из первых букв фамилий Маркса, Энгельса, Ленина и Сталина»* (Записано от Зарубиной О.Б., 1950 г.р., г. Павлодар, 2020).

С целью изучения современной антропонимической картины нами было проведено полевое исследование, в процессе которого мы взяли интервью у 20 жителей города Павлодара в возрасте 16-70 лет и далее систематизировали записанный материал, выявляя основные факторы имянаречения. В настоящее время имя для нового члена семьи обычно начинают подбирать заранее, ещё до появления младенца на свет. В выбор активно включаются не только родные (бабушки, дедушки, папы и мамы), но порой и сослуживцы родителей, друзья семьи и т.д. Путь имянаречения у каждой семьи свой. Сегодня активно используется примерно 180-200 имён, остальные остаются вне поля зрения родителей, потому что не являются актуальными в современном обществе.

1. Наиболее распространенным фактором оказываются семейные традиции, следование которым дает человеку чувство причастности к роду, понимание своих корней, а, возможно, и некую предопределенность судьбы. Например, встречаются ситуации, когда

сына всегда называют в честь бабушки. Например: *«Когда-то давно в моём роду Иван назвал сына Сергеем. Тот назвал уже своего сына в честь своего отца – Иваном. Эта традиция продолжилась, и все мальчики в нашем роду Иваны Сергеевичи или Сергей Ивановичи»* (Записано от Куликовой А.И., 2002 г.р., г. Павлодар, 2020).

2. Многие христианские семьи чтут православных святых, поэтому традиционно выбирают имена своим будущим детям по святым. Например: *«Меня родители назвали по святым. Я родилась 5 апреля, мама выбирала между Анастасией и Варварой, которые можно было дать в этот день. В итоге, я Анастасия»* (Записано от Капустиной А.Д., 1997 г.р., г. Павлодар, 2020).

3. Современные родители чаще всего при выборе имени ребенка обращают внимание на его звуковое сочетание с отчеством и фамилией. Например: *«Когда родители выбирали мне имя, они хотели назвать меня Эвелиной. Но Эвелина Ильина звучало бы плохо, поэтому для красивого созвучия мне дали имя Анна»* (Записано от Ильиной А.Д., 2004 г.р., г. Павлодар, 2020).

4. Родители часто смотрят толкование (или значение) имён, будучи уверенными, что выбранное имя программирует ребенку определенные черты характера, темперамент и даже судьбу. Таким образом, они верят, что, давая имя, определяют будущее своего малыша. Например: *«Меня родители назвали Оксаной, потому что папа очень хотел девочку со строптивым характером. Моя старшая сестра добрая и спокойная. Поэтому родители искали имя со значением непредсказуемости и упрямости»* (Записано от Маркиной О.А., 1999 г.р., г. Павлодар, 2020).

5. Существует теория, что дети, рожденные в определенное время года, имеют свои особенности характера и имя им нужно подбирать, исходя из этих особенностей. Например: *«Мои родители использовали необычный принцип для моего имянаречения. Моя мама верила в то, что характер ребенка зависит от времени года, когда он родился. Я должна была родиться весной, и мама прочитала, что в этот сезон рождаются ранимые дети. Она хотела, чтобы я была сильной и самостоятельной, поэтому искала соответствующие имена. Так меня и назвали Ритой»* (Записано от Синичкиной М.Д., 1996 г.р., г. Павлодар, 2020).

6. Имя ребенка может быть производным от части имен своих родителей. Например: *«Меня назвали Василиной, потому что папу зовут Василий, а моя мама – Лина. Они решили соединить оба имени и дать мне такое красивое имя. Думаю, что это символично»*

«Я состою из частичек мамы и папы, и моё имя их соединяет» (Записано от Потаповой В.В., 2002 г.р., г. Павлодар, 2020).

7. История имени может отражать какой-либо необычный факт, связанный с рождением ребенка, то есть событие предопределяет имя: Например: *«Мы очень долго выбирали имя для сына. Перед самыми родами я лежала и произносила понравившиеся мне имена. На шестом имени «Денис» малыши уверенно толкнул ножкой у меня в животе. Сына мы так и назвали»* (Записано от Черкасовой Н.О., 1982 г.р., г. Павлодар, 2020).

8. Не самым распространенным считается мотив узнавания предопределенного имени новорожденного через сны матери или отца будущего ребенка. Необходимо заметить, что в народном сознании сон воспринимается как временный переход в иной мир, поэтому человек нередко доверяет информации, пришедшей через сон. Например: *«Я очень долго думала, как назвать своего ребенка. И вот за месяц до родов мне приснился сон о маленькой девочке в моих руках, которую я называю Машей. Так мы и назвали нашу девочку, хотя об этом имени с мужем сначала даже не думали»* (Записано от Овчинниковой В.Н., 1972 г.р., г. Павлодар, 2020).

9. Выбор имени бывает опосредован культурным контекстом. Детей могут называть в честь знаменитых людей, а также персонажей известных произведений и героев кинофильмов: *«Меня родители назвали Марианной в честь главной героини маминого любимого сериала «Богатые тоже плачут». Тогда это был очень популярный и любимый всеми сериал, и многие родители давали своим дочерям имя Марианна»* (Записано от Стуловой М.Д., 1981 г.р., г. Павлодар, 2020).

10. Встречаются случаи, когда родители называют ребенка именем, которое нравится им без весомой причины. Например: *«Меня зовут Инна. Папа однажды в детстве услышал это редкое у нас имя. Оно ему очень понравилось и запомнилось. Спустя много лет он назвал так меня»* (Записано от Латыповой И.Н., 2005 г.р., г. Павлодар, 2020).

11. Выбор имени бывает обоснован чувствами, которые оно вызывает. Например: *«Меня зовут Марк. Когда мама была в моем возрасте, она встретила свою первую любовь по имени Марк. Она его очень любила, они даже хотели пожениться. Но он погиб из-за аварии. Через много лет мама встретила моего папу и полюбила его. Она захотела назвать первого ребенка в честь своей первой»*

любви. Папа был не против» (Записано от Мишуткина М.С., 2002 г.р., г. Павлодар, 2020).

Проанализировав собранный материал, мы выявили основные факторы имянаречения:

1. Наречение новорожденного родовым семейным именем.
2. Наречение имени по святцам.
3. Наречение именем, созвучным с отчеством и фамилией.
4. Наречение именем, толкование которого программирует судьбу или характер ребенка.
5. Наречение именем, соответствующим времени года, когда родился ребенок.
6. Наречение именем, производным от имен родителей.
7. Наречение именем вследствие какого-либо события.
8. Наречении вследствие узнавания predetermined для ребенка имени (сны).
9. Наречение в честь персонажей художественных произведений или героев кинофильмов.
10. Наречение именем, которое нравится родителям.
11. Наречение именем, которое вызывает сильные чувства у родителей.

Таким образом, в результате изучения научных источников и знакомства с публикациями текстов мы можем сказать, что авторы используют поэтику имени для раскрытия характеров своих героев, объяснения их поступков. Семантика имен персонажей напрямую связана с идейным смыслом всего произведения и, вместе с тем, отражает мировоззрение автора. Давая имена своим героям, авторы учитывают литературные и бытовые традиции.

Особенности социальной антропонимики тесно связаны с историей, традициями, модой на имена и отражают изменения в обществе и в сознании людей.

Анализ современных устных рассказов позволил выявить основные факторы имянаречения. При этом мы можем утверждать, что количество этих факторов может быть гораздо больше при условии массового интервьюирования.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. – М.: Оникс, Мир и Образование, 2008. – 736 с.

2 Антропонимика // Большая российская энциклопедия. 14 сентября 2016 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://bigenc.ru/linguistics/text/702424> [дата обращения 11.03.2021].

3 Лотман Ю.М. Роман А. С. Пушкина «Евгений Онегин». Комментарий. – Л.: Просвещение, 1983. – 472 с.

4 Мадиева Г.Б. Имя собственное в контексте межкультурной коммуникации // Вестник КазНУ. – 2001. – № 16 (50).

5 Значение имени Евгений // Календарь именин. 9 августа 2015 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://kazzovut.ru/names/evgeniy.html> [дата обращения 12.03.2021].

6 Гоголь Н.В. Собрание сочинений. В 7-ми т. Т. 3. – М.: Художественная литература, 1984. – 490 с.

7 Островский А.Н. Гроза – Аксай: Проф-Пресс, 2017. – 112 с.

8 Полный календарь православных именин // Русский Национальный Ресурс. 11 марта 2012 г. [Электронный ресурс]. – URL: <http://supercook.ru/name-day.html> [дата обращения 17.03.2021].

ВЛИЯНИЕ ИНТЕРНЕТА НА РЕЧЬ ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ

ПОБЕГАЙ Е. С.

ученик 7 «Б» класса, Абайская СОШ, Иртышский р-н

Задумывались ли вы над тем, насколько социальные сети влияют на языковую культуру? Особенно на молодежь? Имея большой круг друзей, с которыми приходится общаться и в сетях, и «вживую», я обратила внимание на то, что в последнее время появилось огромное количество заимствований, ненормативной, сокращенной лексики в молодежной среде, которые обедняют нашу речь, делая ее невыразительной и неинтересной. Поэтому мы с руководителем решили выбрать тему, которая мне наиболее близка: исследовать влияние интернета на речь детей и подростков, так как проблема влияния принятых в социальных сетях норм речи очень актуальна.

Цель нашего исследования – выявить степень влияния интернета на речь детей и подростков, поиск возможности распространения общепринятых языковых норм на социальные сети.

Задача – сбор и анализ данных о пользовании социальными сетями, степень их влияния на грамотность.

Проект был реализован в следующих этапах:

- **поисковый** (определение темы исследования, изучение необходимой литературы);
- **подготовительный** (составление анкеты, анкетирование учащихся, сбор и анализ статистических данных);
- **практический** (исследование типов трансформации языка в Instagram, Vk(ВКонтакте), WhatsApp);
- **заключительный** (обобщение информации, возможные пути решения проблемы).

На начальном этапе была составлена анкета для 7–10 классов, где непременным условием являлось честно ответить на следующие вопросы:

Анонимная анкета для учащихся 7–10 классов (нужное подчеркнуть)

1. Какую социальную сеть вы используете чаще других?
Instagram VK(ВКонтакте) WhatsApp
2. Для чего вы пользуетесь интернетом?
Общаюсь с друзьями Слушаю музыку Узнаю новости
Помогает в учебе
3. Сколько времени вы проводите в сети?
До 2 часов в сутки До 5 часов в сутки Большую часть
свободного времени
4. Используете ли вы в общении сокращенные слова?
Иногда Всегда Не использую
5. Используете ли вы в общении смайлики?
Иногда Всегда Не использую
6. Используете ли вы в общении жаргонизмы?
Иногда Всегда Не использую
7. Считаете ли необходимым соблюдать грамматические нормы при переписке в интернете?
Да, обязательно Не всегда Не считаю
8. Как ты думаешь, влияют ли слова без соблюдения орфографических норм, встречающиеся в интернете, на твою грамотность?
Влияют Иногда Никогда
9. Соблюдаете ли правила русского языка при переписке в социальных сетях?
Иногда Всегда Не задумывался над этим
10. Как вы относитесь к искажению слов, встречающихся на просторах интернета?
Мне все равно Отрицательно Положительно

Собрав все работы и проанализировав их, мы получили следующий результат:

64 % учащихся используют интернет для общения с друзьями
46% проводят большую часть свободного времени за компьютером.

В процессе общения сокращенными словами пользуются 86 %.
Используют смайлики для выражения эмоций 89 % учащихся.
82 % употребляют жаргонизмы.

Не считают нужным соблюдать грамматические нормы языка 89 %.

75 % школьников относятся равнодушно к искажению слов, встречающихся в социальных сетях.

Исходя из результатов тестирования, можно сделать вывод, что большинство учащихся проводит достаточно долгое время за компьютером и считают необязательным соблюдение норм языка при общении с друзьями.

Следующий этап включал в себя изучение переписок, комментариев, оставляемых пользователями на различных сайтах. При выполнении данной работы удалось выявить наиболее распространенные типы трансформации литературного языка, такие, как: речевые недочеты, правописание суффиксов –то, -либо, -нибудь, правописание произносимых или сомнительных согласных в корне слова, употребление жаргонизмов, англицизмов, сокращенных слов, полное отсутствие разделения слов, пунктуационные ошибки,

Изучив данные, собранные со страниц различных социальных сетей, мы пришли к выводу, что литературный язык постепенно теряет свою ценность в интернете, а как следствие и в живом общении. Желание выглядеть современным, осведомленным в новинках сленгов, возникающих, как грибы после дождя, постоянно мелькающими в сетях, заставляют подростков забывать о нормах русского языка. Для них подражание - способ подчеркнуть свой статус, показать «крутость», осведомленность в области модных новинок, в том числе языковых. Причем опрос и изучение доступных переписок в различных социальных сетях говорит о массовой безграмотности и пренебрежением правилами правописания.

Взвесив все «за» и «против», мы с руководителем пришли к выводу, что следует изучать классиков литературы. Именно классиков, потому как в нынешних произведениях - «однодневках», содержание забывается очень быстро. Если не читать много книг, правильное написание слов и словосочетаний

не засядет в мозге, закрепившись на уровне «прошивки». В данном случае правильное правописание слов может отложиться в памяти на подсознательном уровне.

Так же для развития навыков грамотного письма можно в рамке одного класса создать группу в Instagram, Vk(ВКонтакте) или в WhatsApp, где появится возможность коллективного обсуждения различных школьных новостей, участия в различных онлайн конкурсах. Следующим, главным этапом, будет являться объявление челленджа: «Переписываемся без ошибок». Администратором может выступить учитель русского языка. На данном этапе задача педагога – к концу рабочего дня отмечать тех, кто не допустил ни одной ошибки и присудить заслуженный балл. Постепенно можно вовлечь и ребят других классов. Таким образом, за накопленные баллы по итогам месяца победителя можно будет наградить сладким призом. А к концу учебного года данным учащимся вручить грамоту и присвоить звание: «Самый грамотный ученик». Эта идея пришла в ходе написания научного проекта. Но думаю, никогда не поздно начать. Тем более, процесс обучения для любого человека, не желающего быть безграмотным, непрерывен.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ахтырская Е. Н. «Формирование гармоничной личности ребенка средствами литературы» - журнал «Инновация в науке» 2015. – с. 58-59.

2 Ковалевская Н. И., Петрова Л. И. «Влияние медиасреды на формирование читательской грамотности подростков» – БГТУ. – с. 33-35.

3 Краткий справочник по современному русскому языку. М., 1991. – с. 9-11.

4 Кувшинская Ю. М. «Аббревиация в речи интернет форумов» – с. 5-9.

5 Махмутаи Б. М. «Функционирование «олбанского» языка в интернете» – с. 258-260.

6 Щерба Л.В. «Избранные работы по русскому языку», раздел: «Безграмотность и ее причины» – М.: Учпедгиз, 1957. – с.56-58.

ОТРАЖЕНИЕ ДРЕВНЕТЮРКСКОГО КУЛЬТА ВОЛКА В РОМАНЕ-СКАЗКЕ Б. МОМЫШУЛЫ И Ю. СЕРЕБРЯНСКОГО «ЧЁРНАЯ ЗВЕЗДА»

СЕВОСТЬЯНОВА А. С.

ученик 10 «А» класса, СОШ №2, Железинский р-н, Павлодарская обл.

ДЕРУНОВА Е. Н.

учитель русского языка и литературы, СОШ №2,
Железинский р-н, Павлодарская обл.

Независимый Казахстан переживает переживает сегодня эпоху национального возрождения. Под процессом национально-культурного возрождения понимается возрождение казахских традиций, которое воспринимается в современном Казахстане как восстановление преемственности поколений. Для казахского народа эта тема очень сложна и порой болезненна, ведь речь идет о восстановлении утраченных традиций, забытых мифов и других объектов национально-культурного наследия. Важность проблемы восстановления и сохранения этнокультурной идентичности казахстанцев отражена в программе «Рухани жаңғыру», ориентированной на возрождение духовных ценностей казахстанцев. В рамках данной программы реализуется проект «Современная казахстанская культура в глобальном мире», направленный на выявление и сбор лучших произведений казахстанской культуры периода Независимости [1]. В ходе реализации проекта был открыт ряд новых имён писателей, которых можно назвать восходящими звёздами казахстанского литературного горизонта.

Современный литературный процессе Казахстана. Так, одной из сегодняшних литературных тенденций в казахстанской литературе является развитие жанра так называемого тюркского фэнтези. Отличительной чертой произведений данного жанра являются использование сюжетов казахско-тюркской мифологии, древней истории, образов демонических существ и мифологических персонажей.

Одним из ярких литературных открытий 2019 года стал роман-сказка Б. Момышулы и Ю. Серебрянского «Чёрная звезда». В этой книге, по словам литературного критика Ирины Гумыркиной, «плотно переплетаются казахский и русский фольклоры, символизм, религиозно-философское учение, и даже прослеживается «Божественная комедия» Данте Алигьери» [2]. Кроме того, в романе-сказке «Чёрная звезда» нашёл отражение один из значимых

древнетюркских тотемических культов – культ волка. Данная статья посвящена исследованию интерпретации тюркского культа волка на страницах романа-сказки Б. Момышулы и Ю. Серебрянского «Чёрная звезда».

Образ волка является значимым для многих национальных культур и присутствует в качестве персонажа в фольклорных произведениях разных народов. Вероятно, многие из вас знакомы со сказкой «Волк и семеро козлят» или кому-либо в детстве пели колыбельную «Баю-баюшки-баю, \ \ Не ложися на краю: \ \ Придёт серенький волчок, \ \ Тебя схватит за бочок». Конечно, на детское сознание присутствие волка в колыбельных и сказках оказывало сильное впечатление. Эти произведения показывали нам грубую силу, враждебность волка, его образ внушал страх. Но в представлениях древних тюрков, а затем и казахов, образ волка имеет совершенно другую окраску.

Как писал С. Кондыбай: «Хотя в современных мифологических представлениях казахов собака и волк не играют заметной роли, они относятся к животным, мифологические образы которых в жизни и мировоззрении казахов имели особое место, а во времена древних тюрков – уникальное. В ходе мифологической реконструкции с привлечением этнографических данных, литературно-фольклорных текстов, очевидным становится существование «культа собаки» и «культа волка» в мифологии предказахов» [3]. Волк как тотемическое животное тюрков встречается в мифах в двух ипостасях: волк-защитник и волчица-мать. Так, М. Э. Султанова и Н. А. Михайлова в своей статье «Волк в шаманской натурфилософии кочевников Средней Азии» рассказывают о тюркском культе волчицы-матери: «Волк, точнее, волчица как прародительница тюрков, на самом деле является образом, уходящим корнями в архаическую шаманскую натурфилософию. Тюркский генеалогический миф дошел до нас в нескольких вариантах. В самом известном из них голубые или небесные тюрки (каз. «көк түркілер») произошли от искалеченного врагами юного сына вождя племени хуннов и спасшей его от смерти белой волчицы с голубыми глазами» [4]. А азербайджанский тюрколог О. Буланова в своей статье «Образ волка в мифах и преданиях» приводит следующие доказательства наличия у тюрков культа волка-защитника: «Не менее интересна и татарская легенда. В древности, рассказывает она, татарский народ, кочуя по лесам и горам, попал в окружение врагов и был обречен на гибель. Но неожиданно появился Белый Волк и взял их под свою защиту. В хакасском эпосе «Албынжи»

Ах пуур – Белый Волк – постоянный спутник и помощник богатыря Албынжи. В героическом алтайском эпосе «Ак Тойчы» покровителем героя тоже выступает Белый Волк» [5].

Рассмотрим, как эти фрагменты древнетюркского тотемического культа волка используются в романе-сказке Б. Момышулы и Ю. Серебрянского «Чёрная звезда».

Волк-защитник. Образ белого волка-защитника трансформируется Б. Момышулы и Ю. Серебрянским в образ седогривого волка, появляющегося в шатре царевны сразу после рождения главного героя и первым замечающего необычную отметину на его теле: *«Адже бережно опустила ребёнка на кошму возле очага и тут же в белый войлочный дом вошёл огромный седогривый волк... он подошёл к мальчику, облизал его тельце шершавым горячим языком... перевернул лапой младенца на живот. Он прикоснулся холодным носом в место между лопатками ребёнка. Адже наклонилась над внуком и увидела на его спине крошечную чёрную родинку в виде правильной пятилучевой звезды. Она вздрогнула от какого-то неясного предчувствия, но, заглянув в волчьих глаза, увидела в них гордое и мудрое спокойствие»* [6; 4]. Как видно из данного отрывка, образ волка в романе-сказке «Чёрная звезда» является воплощением мудрости, тайного знания, символом единения и гармонии степных кочевников с природой. По воле царицы-матери седогривый волк становится наставником новорожденного царевича Кара Жолдоса: *«Ещё одним аталужом царица-мать приставила к внуку седогривого волка, чтобы он обучил младенца тайному языку природы, от которой, как она с горечью замечала, всё больше отрывались люди»* [6; 13].

Седогривый волк-аталук открывает царевичу Кара Жолдосу законы жизни, тайны человеческой души и природы, наставляет юного воспитанника, дает советы: *«... не оглядывайся назад и не всматривайся вперёд. Не обгоняй время, ибо твоё время здесь, сейчас, с тобой, и имя ему - миг»* [6; 19]. Волк учит царевича философскому отношению к жизни: *«Мы не можем противостоять судьбе, но в силах противостоять ждущим нас препятствиям»* [6; 25]. Речь волка возвышенна и афористична: «Жизнь не ограничивается пределами земли»; «Сомнение лучше, чем самомнение»; «Путь на то и дан, чтобы совершать ошибки, а затем обнаруживать их». Это подчёркивает важность образа волка для авторов произведения и отражает почтительное отношение, которое испытывали к этому животному

предки современных казахов, мифологизированная атмосфера жизни которых воссоздаётся в романе-сказке «Чёрная звезда».

Волчица-мать. Как упоминалось выше, с древних времён у тюрков существует миф, что первопредком для них были хуннский царевич и волчица. Данный миф зафиксирован в одном из древних памятников письменности, который С. Г. Кляшторный, В. А. Лившиц описывают в своей статье «Согдийская надпись из Бугута». Согласно данной статье в 1968 году в Монголии был найден эпиграфический памятник начального периода существования Тюркского каганата – стела из Бугута с надписью на согдийском языке. Навершие памятника украшено изображением волк, у ног которого – человек с обрубленными руками и ногами. О чем же рассказывает этот сюжет, выбитый на стеле? По преданиям китайских летописцев Бей-ши и Суй-ши, предки тюрков, жившие на берегу западного моря, составляли высокородный клан племени хуннов, называемый Ашина. Этот клан был поголовно истреблен соседним родом, уцелел лишь девятилетний мальчик, которого без рук и без ног бросили у озера, поросшего густой травой. Мальчика нашла и выходила волчица, ставшая впоследствии матерью его детей. Спасаясь от врагов, она скрылась в пещере в глубине Алтайских гор, где и родила десятерых сыновей [7]. В романе «Чёрная Звезда» мать главного героя царевна Аскуль вскоре после родов умирает и кормилицей царевича Кара Жолдоса становится приведённая волком-аталуком волчица: «...на следующее утро седогривый волк привёл к нему и царице-матери молодую и крепкую волчицу, с обвисших сосков которой стекало молоко. Волчица стала кормилицей и ещё одной наставницей Кара Жолдоса» [6; 15].

Как и подобает матери, пусть и молочной, волчица проявляет трогательную заботу о царевиче, предостерегает его: «Ничего, сын мой! Ты ешь и не тревожься. Где есть вода, там есть и жизнь» [6; 60]; «Засыпать без береженного огня было бы неразумно» [6; 83]. Кроме того, в речи волчицы-наставницы звучат прямые отсылки к упомянутой выше легенде, сюжет которой изображён на стеле из Бугута: «Я вспомнила свою белую бабку, седую волчицу, которая была мамкой кормилицей ещё твоего прадеда, воистину Великого гагана» [6; 66].

Проведённый анализ показал, что волки в романе-сказке Б. Момышулы и Ю. Серебрянского «Чёрная звезда» являются надёжной защитой для царевича, мудрыми наставниками в делах житейских и советниками в бою. Здесь – волк не просто животное, а в иных случаях он представляет себе существо более мудрое, чем

человек и жители иных миров, о чём говорят вложенные в его уста философские изречения.

Таким образом, можно сделать вывод, что в романе-сказке «Чёрная звезда» отразились древнетюркские представления о волке как о воплощении оберегающей человека силы силы и мудрости.

ЛИТЕРАТУРА

1 Программа «Рухани жаңғыру» – взгляд в будущее // Официальный сайт «Сатпаев университета» [Электронный ресурс]. – URL: <https://official.satbayev.university.ru/university/roukhani-zhangyru> [дата обращения: 31.03.2021]

2 Ирина Гумыркина «Чёрная звезда»: Рецензия на роман-сказку двух казахстанских авторов // Аналитический интернет-журнал «Власть» [Электронный ресурс]. – URL: <https://vlast.kz/books/35963-cernaazvezda.html> [дата обращения: 31.03.2021]

3 Серикбол Кондыбай. Культ собаки и волка // Otuken.kz – сайт о казахской культуре, музыке и мифологии [Электронный ресурс]. – URL: <http://otuken.kz> [дата обращения: 31.03.2021] Лев Гумилёв <http://nomad-kazakhstan.kazakh.ru/nomad-kazakhstan/590.php>

4 М. Э. Султанова, Н. А. Михайлова. Волк в шаманской натурфилософии кочевников Средней Азии // Официальный сайт Казахского научно-исследовательского института культуры [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.cultural.kz/ru/page/view?id=72> [дата обращения: 31.03.2021]

5 О. Буланова. Образ волка в мифах и преданиях // Газета «Эхо. Общественно-политическое обозрение» [Электронный ресурс]. – URL: <https://ru.echo.az/?p=61975> [дата обращения: 31.03.2021]

6 Б. Момышулы, Ю. Серебрянский. Чёрная звезда: роман-сказка. – Алматы: Издательство «Книжный клуб», 2019.

7 С. Г. Кляшторный, В. А. Лившиц. Согдийская надпись из Бугута // Страны и народы востока [Электронный ресурс]. – URL: http://www.orientalstudies.ru/rus/images/pdf/journals/SNV_10_1971_11_klyashtornyj_livshits.pdf [дата обращения: 31.03.2021]

РАЗВИТИЕ ЛОГИКИ И ИНТЕЛЛЕКТА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

СЕЙЛХАНҚЫЗЫ Д.

ученик 10 класса, СШ с. Уштерек, г. Аксу

ЕЖИХАНОВА Г. К.

учитель русского языка и литературы, СШ с. Уштерек, г. Аксу

Проблема поиска новых, более действенных средств для повышения учебной мотивации, формирования среды для развития интеллектуальных умений и навыков учеников интересовала давно. В научно-методической литературе немало статей, посвященных интерактивным методам обучения. Как методистов, так и учителей-практиков привлекает нестандартное, основанное на интересе и приносящее удовлетворение всем участникам педагогического процесса, в том числе и учителю, обучение. Оно проходит в формате субъект – субъект. Существенно меняется роль учителя. Ученики сами работают над учебной задачей, а учитель – координатор. Он направляет их работу. Помогает разработать стратегию поиска, контролирует при необходимости промежуточные этапы как индивидуальной работы, так и деятельности учебной группы. Коллективный разум способен решить многие проблемы быстрее и эффективнее. Ярким примером данного тезиса являются интеллектуальные командные игры «Что? Где? Когда?», «Брейн-ринг» и другие, когда в считанные минуты (и даже секунды) группа единомышленников решает сложнейшие задачи, которые одиночке не под силу в течение гораздо более длительного времени. Но дело не только в этом.

Решая совместно поставленную задачу, группа занимается сотрудничеством, сотворчеством. Здесь каждый работает на каждого. Учащиеся в ходе обсуждения вносят свой посильный интеллектуальный вклад в общую копилку. Идет обмен знаниями, идеями. Меняется психологическая атмосфера. В группе даже «отстающие» ученики не комплексуют, тоже начинают активно участвовать в обсуждении и решении поставленных задач. В ходе коллективного обсуждения ребята учатся культуре дискуссии, культуре общения и сотворчества, учатся слышать друг друга.

С каждой новой учебной задачей они совершенствуют свою тактику познавательного поиска. Они сами создают свою формулу успеха. Конечно, место учителя, использующего метод группового обучения, принципиально меняется. Он – не просто координатор, о чем говорилось выше, он и арбитр, и консультант, и эксперт. Это

повышает ответственность, необходимость быть всесторонне готовым к уроку. Несколько каверзных вопросов могут поставить учителя в тупик, и его авторитет может пошатнуться, если он растеряется, будет не готов ответить на вопросы учеников, которые они могут задать при выполнении задания. И даже наоборот, время от времени необходимо умышленно создавать перед группами «тупиковые» ситуации, которые иногда требуют вмешательства учителя. В данном случае «запрос» о новых знаниях идет от учеников. Но ни в коем случае, подводя к группе, учитель не подсказывает, а направляет её дальнейший поиск.

Работа с текстами учебников также требует новых подходов. Информационный подход в обучении отнюдь не означает обязательную работу с компьютером. Обычно принято это называть самостоятельной работой с учебником. Нельзя не согласиться с тем, что современный урок немыслим без высокой познавательной активности ученика. Мы стремимся организовать его учебную деятельность и, прежде всего, самостоятельную работу с учебником и дополнительной литературой. Но как добиться наивысшей продуктивности самостоятельного чтения на уроке, как сделать так, чтобы за минимум отведённого времени добиться наиболее эффективного результата? Это особенно актуально в наши дни, когда учебники перенасыщены информацией, когда ученики просиживают за ними долгие и малопродуктивные часы в школе и дома. Разумеется, крайне неэффективно задание ученикам типа «Откройте учебник на странице. Прочтите. Ответьте на вопрос...». Выстраивая алгоритм урока, ориентированного на использование техники активно-продуктивного чтения, мы проектируем постановку перед учениками ряда учебных задач, которые превращают их в исследователей. Ученикам при работе с текстом предлагается выполнить ряд заданий по технологической карте. Самостоятельное чтение превращается в увлекательное и познавательное дело.

Но что происходит на уроке, когда мы даём задание, начинающееся со слова «Прочтите...»? Резко падает темп чтения. Ученик начинает механически заучивать текст. С приобретением социального опыта таких знакомых слов и выражений у детей будет всё больше и больше.

Техника активно-продуктивного чтения – это отнюдь не сокращение. Она основана на естественной возможности детей быстро усваивать большие порции информации, в том числе и печатной. Это тем более важно, когда современный школьный учебник переполнен содержанием.

Смысл этих заданий, как известно, в правописании. Однако если бы учащиеся не знали значения написанного, то такое задание было бы бессмысленным. В основной и старшей школе мы составляем задания с пропущенными словами, датами, терминами и т.д. И вновь мы уверены, что ученики справятся с заданием, так как им знакома общая модель выражения, предложения. С педагогической точки зрения смысл сообщения может быть одинаков при любой знаковой форме. Главное, чтобы этот смысл был понят обучающейся стороной. Именно этим занимается семиотика – наука, исследующая способы передачи информации, свойства знаков и знаковых систем в человеческом обществе. Техника активно-продуктивного чтения представляет собой ряд технологических приёмов, направленных на активизацию мыслительной деятельности учеников. На уроке ребятам представляется целый комплекс учебных задач, сочетающих в себе приёмы всех уровней. Почему описываемая техника называется активно-продуктивной? Главное её преимущество – активная позиция ученика к содержанию текста. Для него учебный текст – средство для осуществления различных мыслительных операций. Результатом такой работы является ученический продукт в виде выполненных заданий, составленных учеником собственных конструкций. Итак, какие технологические приёмы используются в технике активно-продуктивного чтения? Оценка текста – данный приём педагогической техники является одним из ключевых в технике активно-продуктивного чтения. На нем хотелось бы остановиться. Ученикам предлагается не читать текст абзац за абзацем, а оценить содержание изучаемого параграфа. Самостоятельная работа учащегося с учебником требует четкой, рациональной организации со стороны учителя. Очень важно, чтобы ученик “приподнялся” над текстом, оценил бы его целиком, как некую единицу информации...

Какие слова выделены курсивом или жирным шрифтом? Как по-вашему, почему они выделены?

Какое имя чаще всего встречается в данном параграфе?

Какой раздел параграфа самый большой? Как по-вашему, почему?

В каком разделе вы найдёте ответ на вопрос...

Таким образом, текст как инструмент познания становится более эффективным, когда мы создаём условия его критичного осмысления. Использование оценки текста на уроках облегчит учащимся работу над заданием базового уровня, проверяющее умение учащихся

адекватно понимать информацию (основную и дополнительную, явную и скрытую) письменного сообщения и использовать приемы сжатия текста.

Понимать информацию, содержащуюся в тексте, – значит, понимать и каждое слово в отдельности, и сочетание слов (связь понятий), и как движется мысль от темы к теме, и какая связь между двумя соседними предложениями, а также между микротемами в тексте. Таким образом, осмысление текста, его понимание, происходит сразу на нескольких уровнях и взаимосвязано. Критерием осмысленности текста, по мнению А.А. Леонтьева, является способность выразить его содержание в сколь угодно сжатой форме. Очевидно, что даже ученики нуждаются в пошаговом решении такой несложной на первый взгляд задачи, как создание монологического ответа при пересказе небольшого по объему текста учебно-научного стиля речи. А ведь среди умений и навыков, необходимых для обучения в вузе и в будущей профессиональной деятельности, важными являются навыки различных видов чтения учебно-научных текстов, в том числе по избранному профилю; написание рефератов, тезисов, докладов; умение создавать свой текст и представлять его в устной или письменной форме.

В рамках теории учебной деятельности сложилась теория поэтапного формирования умственных действий П. Я. Гальперина, она помогает управлять процессом познания ребенка, подсказывает те этапы, по которым его нужно провести, чтобы обеспечить правильное, надежное формирование полноценных умственных действий. Напомним эти этапы:

1. Предварительное знакомство с целью действия, т. е. создание мотивов для формирования действия.

2. Ориентировка в том, как это действие должно быть выполнено, т. е. получение общего представления о способе действия, или, как говорят психологи, создание ориентировочной основы действия (ООД).

3. Выполнение действия в материализованном виде, т. е. с помощью каких-то внешних «опор»: условных знаков, моделей, таблиц, схем и т. д.

4. Выполнение действия во внешней (громкой) речи.

5. Выполнение действия с проговариванием про себя.

6. Выполнение действия без всевозможных внешних и внутренних «опор», в умственной форме.

Принципы обучения русскому языку в системе интеллектуального развития учащихся.

Современные методисты, учителя изучают проблему интеллектуального и логического развития детей на уроках русского языка. Интеллект – это совокупность качеств индивида, которая обеспечивает мыслительную деятельность человека. В свою очередь он характеризуется:

- эрудицией: суммой знаний из области науки и искусства;
- способностью к мыслительным операциям: анализу, синтезу, их производным: творчеству и абстрагированию;
- способностью к логическому мышлению, умением устанавливать причинно-следственные связи в окружающем мире;
- вниманием, памятью, наблюдательностью, сообразительностью, различными видами мышления: наглядно-действенным, наглядно-образным, словесно-логическим, речью и т.д.

Организация уроков русского языка в системе интеллектуального развития основана на следующих принципах:

1. Принцип разностороннего развивающего воздействия на интеллект ребенка. Учитель подбирает и составляет упражнения в процессе выполнения которых у учащихся формируются лингвистические знания, умения и навыки, вырабатываются и совершенствуются ряд интеллектуальных качеств: мышление, внимание, память, речь.

2. Принцип действенного подхода к обучению заключается в поиске детьми собственных, неординарных путей решения проблем, в максимальной степени активизируется мыслительная деятельность.

3. Принцип обоснованного ответа. Формируются задания таким образом, что школьники оказываются поставленными перед необходимостью обосновывать свою точку зрения, свой вариант решения проблемы.

4. Принцип сотрудничества, делового партнерства учителя и учащихся. Реализовать эти принципы на уроках русского языка лучше всего при изучении нового материала. Особенностью современного урока является то, что теоретические знания приобретаются активным путем, т.е. применяется поисковый путь познания или частично-поисковый метод.

Аналитический подход предусматривает использование методик и идей в различных комбинациях с получением эффективного результата. Рассмотрим некоторые принципы и

методики, приёмы и стратегии развития интеллекта посредством переплетения в качестве заготовок учебных дисциплин как логика, психология, самопознание, естествознание и математика для активного применения в практических занятиях.

Объединение в сплав смыслы – логических понятий, терминов, закономерностей по изучаемой теме. Создаваемые выборки из большого количества событий развивают способность максимизировать объём сбора тематической информации. Это позволяет наилучшим образом развить долгосрочную память, так как происходит максимальный обхват мозговых центров, отвечающих за координированную деятельность логического аппарата.

Видеть и понимать то, что скрыто от общественного мнения в силу недалёковидности общества, инертности и неумения нежелании видеть и признавать смену трендов и тенденций. Именно так и никак иначе можно развить в самые краткие сроки наилегчайшим способом развить интеллектуальные способности.

Заключение:

В современных условиях школа ориентируется в основном на «среднего» ученика. Что касается творчески одарённых и способных детей, то негласно считается, что они сами пробьют себе дорогу. Тем все проблемы творчески одарённых детей как бы автоматически снимаются.

Что такое интеллектуальная культура учащихся? Это:

- потребность в овладении методическими знаниями;
- наличие методических знаний – знаний о приёмах и средствах усвоения учебного материала;
- умение анализировать содержание и структуру текстов любого вида, учебных заданий.
- умение выделять главное в определениях, задачах, теоремах и т.д.;
- умение квалифицировать показательные объекты
- умение сравнивать показательные объекты.

Как обеспечить развитие у школьников интеллектуального потенциала? Для этого надо учителю поставить перед собой следующие цели.

1. Создать содержательные и организационные условия для развития у школьников умений анализировать познавательный объект (текст, определения, понятия, задачу и др.)

2. Обеспечить развитие у школьников умений сравнивать познавательные объекты.

3. Содействовать развитию у школьников умений выделять главное в познавательном объекте (определении, понятии, правиле, задаче, законе и др.)

4. Обеспечить развитие у школьников умений классифицировать познавательные объекты и др.

5. Создать условия в развитии памяти учащихся. Благодаря памяти ребёнок фиксирует и обобщает прошлый опыт, приобретает знания и умения.

Интеллектуальное развитие учащихся обеспечивается увеличением роли самих учащихся в организации учебной деятельности, основанной на осознании произвольности, что способствует углубленному осмыслению детьми учебного процесса.

Чтобы обеспечить развитие интеллектуальных способностей, на первый план выдвигаются профессиональное мастерство учителя, его методики обучения и используемые педагогические технологии.

Наиболее эффективными средствами развития интеллектуальных способностей учащихся является сочетание словесных методов обучения с наглядными. Чем активней и содержательней деятельность учащихся с наглядным материалом, тем выше продуктивность непреднамеренного запоминания. В развитии интеллекта учащихся, в частности памяти, используются разные методы и формы обучения. А именно: эвристическая беседа, проблемное изложение учителя, исследовательская работа, рассказ, объяснение, кроссворды, ребусы, дидактические игры, схемы, опорные таблицы и пр.

С помощью этих методов у учащихся развиваются устойчивость и сосредоточенность внимания, абстрактное мышление, умение анализировать, переходить на высокий уровень обобщения, давать определения понятиям, осуществлять классификацию, способность устанавливать логическую последовательность между предметами, проследить причинно-следственные связи.

Составляющим фактором развития интеллектуального потенциала учащихся является использование различных видов игр: занимательных, дидактических, сюжетно-ролевых, а также задачи в стихах, в ребусах и т.д., что является важнейшей предпосылкой приобретения прочных знаний, умений и навыков. Как известно, стойкий познавательный интерес формируется при сочетании эмоционального и рационального в обучении.

ЛИТЕРАТУРА

1 Круглова Н. Ф. Как помочь ребенку успешно учиться в школе – СПб.: Питер, 2004. Львов М. Р., Рамзаева Т. Г. [Методика обучения русскому языку в начальных классах] Москва, “Просвещение”, 1987.

2 Локалова Н. П. Как помочь слабоуспевающему ученику. М.: “Ось – 86”, 2005. Русский язык в начальных классах

3 Теория и практика обучения: Учеб. [Пособие для студ. пед. учеб. заведений по специальности “Педагогика и методика нач. обучения”] М. С. Соловейчик, П. С. Жедек, Н. Н. Светловская и др.; Под ред. М. С. Соловейчик. М.: Изд. центр “Академия”, 1998.

ОТРАЖЕНИЕ ДРЕВНЕТЮРКСКОГО КУЛЬТА ЗМЕЙ В ПОВЕСТИ З. НАУРЗБАЕВОЙ И Л. КАЛАУС «В ПОИСКАХ ЗОЛОТОЙ ЧАШИ. ПРИКЛЮЧЕНИЯ БАТУ И ЕГО ДРУЗЕЙ»

СЕЙПЛДЕНОВА А. С.

ученик 6 «Б» класса, ОСШ № 2, Железинский р-н, Павлодарская обл.

ДЕРУНОВА Е. Н.

учитель русского языка и литературы, ОСШ № 2, Железинский р-н, Павлодарская обл.

Образ змей встречается почти во всех мифологических традициях и возникших на их основе религиях. И если в религиозных учениях змея иногда воспринимается как символ зла (к примеру, змей-искуситель, уговоривший Еву отведать запретный плод), то практически во всех мифологических традициях этот образ имеет положительное толкование. Так, исследователь мифологии тюрков С. Кондыбай выделяет три символических значения образа змей:

1. Символ тайного (эзотерического) знания и мудрости.
2. Символ созидательного творения.
3. Символ вечной жизни и обновления [1, с. 257].

Образ змеи и сегодня занимает важное место в верованиях казахов. Змея рассматривается казахами и как обладатель тайного знания, и как магическое существо, и как покровитель или помощник. Все эти представления нашли отражение в повести З. Наурзбаевой и Л. Калаус «В поисках золотой чаши. Приключения Бату и его друзей». Рассмотрим, как интерпретируется авторами произведения древнетюркский культ змей.

В повести «В поисках золотой чаши. Приключения Бату и его друзей» нашел отражение сохранившееся до наших дней понятие

«үй жыланы», которое можно считать отголоском древнего культа змеи. С. Кондыбай отмечает: «У казахов есть устойчивое словосочетание «жылан көрсең – ақ күй»» (увидишь змею – налея белое (общее название молочных продуктов)), смысл этих слов таков: «если в дом проникла змея, не убивай ее, поставь перед ней чашку с молоком или пролей белое (молоко, айран, кумыс) ей на голову и проводи из дому» [1, с. 259]. В повести З. Наурзбаевой и Л. Калаус одна из героинь Дана, рассказывая Бату о своей бабушке, упоминает этот обычай: «Если в дом заползала змея, бабушка наливала ей молоко в блюдечко, как кошке» [2, с. 103].

Еще одним свидетельством наличия древнейшего тотемического культа змей у тюрков и прототюрков является сохранившееся до наших дней имя мифологического персонажа Жылан-баба, или Жылан-бапы-хан. В переводе на русский язык это имя означает «змея-предок». В казахской мифологии это правитель подземного царства змей, которое ассоциируется с миром мёртвых [3]. Упоминание змеиного царства встречается в сказке «Ер Тостик»: «Зацепил Шалкуйрык на полном скаку копытом черный камень величиной с юрту. Пополам треснула земля под лошадью. И провалился под землю Ер-Тостик вместе с конем. Долго летели они вниз. Наконец остановились.

Встал Шалкуйрык на четыре ноги и заговорил человеческим голосом:

– Мы в подземном царстве змеиного хана Баны. Здесь поблизости должен быть его дворец. Оставь меня, когда увидишь его. Войди во дворец один. Вход охраняют две черные змеи. Они будут свистеть и бросаться на тебя, но ты не пугайся. Это рабы хана Баны. Когда пройдешь через дверь и войдешь в комнату, подползут к тебе две серые змеи. Они заберутся за пазуху и вылезут из голенищ. Эти змеи — дочь и сын Баны-хана. Ты их тоже не страшись. Когда ты сядешь на пол, к тебе со свистом, подвинутся две громадные желтые змеи. Это сам Баны-хан и его жена. Держись с ними смело, иначе потеряешь к себе уважение, и мы не сможем найти дорогу назад, на поверхность земли.

Все так и вышло, как предсказал Шалкуйрык» [4].

Главный герой повести «В поисках золотой чаши...» Бату также попадает в подземное царство змей: «Зал был полон пресмыкающихся всевозможных расцветок, размеров и видов: двух-, трёх-, а то и семиглавые драконы, змеи с рогами, ушами, лапами, крыльями... Завидев Бату, змеи встревоженно подняли головы, зашипели... Лишь свернувшийся на золотом троне

огромный пёстро-серый змей был недвижим. Сверкающими, как драгоценные камни, зелёными глазами, он благожелательно взирал на Бату. Ощущение мудрости и силы, исходившее от него, вселяло уверенность и спокойствие» [2, с. 79].

Однако если в сказке «Ер Тостик» жители змеиного царства предстают перед героем в человеческом обличье, то в повести З. Наурзбаевой и Л. Калаус таких метаморфоз не происходит, если не считать возвращения в человеческий облик Даны, которая на время становилась белой змейкой, дочерью Жылан-бапы. И в сказке о Ер Тостике, и в повести о Бату змеиный царь предлагает герою вознаграждение, от которого оба героя отказываются. Но если в сказке змеиный царь просто отпускает Ер Тостика назад в наземный мир, снабдив его проводниками, то в повести «В поисках золотой чаши...» Жылан-бапы дважды проглатывает и выплевывает Бату, превращая его тем самым в воина, облаченного в доспехи и вооружённого копьём и саблей. Данный мотив проглатывания героя змеем заимствован авторами повести из казахского народного мифа о мальчике, спасшем дочь змеиного царя Бапы хана. В благодарность змей дважды проглатывает мальчика, наделяя его доспехами и оружием. На вопрос мальчика о том, почему он был проглочен дважды, а не трижды, Бапы хан отвечает: «Если я проглочу тебя в третий раз, твоё тело и твоё сердце превратятся в железо. Ты человек (твоя природа-сущность человеческая), им и оставайся» [5]. На этот же вопрос, прозвучавший из уст Бату, Жылан-бапы даёт похожий ответ: «Если я проглочу тебя в третий раз, твоё тело и сердце станут железными. Будь доволен тем, что получил. БУДЬ ВОИНОМ, НО НЕ ПАЛАЧОМ» [2, с. 84]. Такое одаривание героя змеем является отражением ещё одного культового представления о змее как о чудесном дарителе. Так, по словам С. Кондыбая, «У казахов есть представление о «Кыдыре-Змее» («Жылан-Қыдыр»), т.е. персонаж мусульманской мифологии Кыдыр (Кызыр, Хизр), наделяющий человека счастьем и удачей, является человеку в облике змеи. Видевшие Кыдыра люди рассказывают, что он может явиться и в облике обычной змеи, и в облике змеи с сорока ногами, и в облике рогатой змеи» [1, с. 357].

Как упоминалось выше, в повести З. Наурзбаевой и Л. Калаус Дана, одна из героинь, превращается в змею, становясь на время дочерью Жылан-бапы, а затем возвращается в человеческий облик. Однако это не единственный персонаж повести, способный на такое превращение. Дана рассказывает своим друзьям историю о своей

бабушке-целительнице, которая в образе громадной белой змеи абжылан победила воплотившуюся в чёрного медведя болезнь, уносившую жизни её односельчан. Древние тюрки считали, что змеи могут уподобляться человеку. Такой пример есть в казахской сказке «Удав-женщина»: *«Жена юноши лежала, лежала, вдруг осторожно подняла голову, стала вытягиваться и постепенно превратилась в змею. Змея поползла по юрте, отыскивая воду. Воды не оказалось. Тогда змея стала быстро удлиняться и выползла из юрты по направлению к речке, протекавшей недалеко от аула. Оставив хвост в юрте и достигнув головой берега, она напилась, обратилась вновь в красавицу и легла возле мужа»* [6].

Бабушка Даны по сюжету повести являлась целительницей-емші. Поэтому её превращение именно в змею далеко не случайно. Ведь, как отмечает С. Кондыбай, *«Змея может излечивать и может наделять целительскими способностями (сказки-легенды о Шахмардане, змея – атрибут бога врачевательства Асклепия в греческом мифе) . В казахской сказке «джигит в змеиной коже» исцеляет своего ослепшего отца, натерев его глаза лекарством «сурме» – «сурьма»»*.

Тотемическое значение образа змеи реализуется в представлении древних тюрков о том, что когда человек умирает, его душа (дух) опять превращается а змею. Из этого представления, в свою очередь, возникло представление о «змееобразных предках в стране мёртвых, в мире ином» [1, с. 341]. В повести «В поисках золотой чаши...» данное представление находит отражение в воспоминаниях Даны о бабушке: *«Бабушка про смерть говорила: «Қайтыс болу - вернуться», и никогда смерти не боялась. Мне кажется, она там, на горе»* [2, с. 103].

Кроме того, в тюркском культе змея выступает как «хозяйка могилы » и «страж могилы », затем возникает представление о змее как о «страже, привратнике мира мёртвых, проводнике в мир иной». В повести говорится: *«А вовремя семидневных поминок все кладбище кишело змеями, так что люди не смогли пройти к могиле бабушки и прочесть положенные молитвы. Уже на следующий день смельчаки, которые пошли проверить, там ли ещё змеи, никого на кладбище не обнаружили. И только на могиле бабушки лежала огромная мёртвая змея – абжылан. Люди сказали, что эта змея была двойником моей бабушки»* [2, с. 104].

Также можно предположить, что змеи, охранявшие в повести могилу бабушки Даны, были священными змеями «сарыуейек». Хотя

в современном казахском языке слово «сарыуейек» представляет название конкретного вида змей, раньше оно являлось названием мифической змеи. Это можно заметить по фольклорным материалам, поверьям, на это же указывает этимология слова [1, с. 340].

В местных быличках и легендах о казахских святых и могилах очень часто встречаются сюжеты (микролегенды) о «сарыуейек на могиле», «сарыуейек в колодце», «сарыуейек в доме», «появлении святого в облике сарыуейек». В сказках хорошо сохранился образ подземных змей, самое главное – образ безвредной для человека и даже оказывающей ему помощь змеи. В повести З. Наурзбаевой и Л. Калаус змеи также помогают Бату, а в доме или во дворе у бабушки его подруги Даны обитает множество змей, не приносящих вреда человеку.

Таким образом, в повести З. Наурзбаевой и Л. Калаус «В поисках золотой чаши. Приключения Бату и его друзей» находят отражение следующие мотивы и отголоски древнетюркского тотемического культа змей:

- особое отношение к заползающей в дом змее, выражаемое в устойчивом выражении «жылан көрсен – ақ күй»;
- уподобление змеи человеку;
- реинкарнация души человека в змею;
- функция змеи как стража могилы;
- функция змеи как дарителя, целителя;
- мотив проглатывания человека змеей, позднее нашедший воплощение в обряде инициации воина «жылан кайыс».

Такое внимание авторов к образам змей можно объяснить значимостью древнего культа змеи как духовного наследия пратюрков, интерес к которому З. Наурзбаева и Л. Калаус стремятся возродить в своей серии книг «Приключения Бату и его друзей».

ЛИТЕРАТУРА

1. Серикбол Кондыбай. Змея и дракон: значение образа змеи для познания истории предказахов // С. Кондыбай. Мифология предказахов. Книга третья. - <http://otuken.kz/>
2. Наурзбаева З., Калаус Л. В поисках золотой чаши. Приключения Бату и его друзей: Повесть. – А.: Алматыкітап баспасы, 2014. – 256 с.
3. С. Кондыбай. Жылан баба хан — Змей. – Серикбол Кондыбай. V том. - http://46.165.252.224/m/kitap_kk.php?id=4805&oku=31939
4. Ер Тостик: Казахская народная сказка. – <https://papinsait.ru/skazki/er-tostik-kazahskaja-skazka/>

5. Т. Асемкулов. Обряд «Жылан кайыс» и его мифология. - <http://otuken.kz/q-q-q-q/>

6. Удав-женщина: Казахская народная сказка. – http://tale.kazakh.ru/magic/?CODE=magic&PAGEN_1=4

ЯЗЫКОВОЕ МАНИПУЛИРОВАНИЕ КАК СРЕДСТВО ВОЗДЕЙСТВИЯ В РЕЧИ СПОРТИВНЫХ ТРЕНЕРОВ

СУХАНКУЛОВ А.

ученик 8 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

В лингвистике нередко изучаются языковые особенности речи представителей тех или иных профессий. На всех этапах развития человечества спорт играл немаловажную роль. В спортивном дискурсе в качестве основных жанров выделяют спортивный комментарий и репортаж. Однако данные жанры достаточно широко освещены и хорошо изучены. Для нас представляет интерес анализ речи тренера как способ воздействия на спортсменов, ведь тренер обдумывает не только стратегии и тактики на поле, но и тактики общения со спортсменами.

Актуальность данной работы определяется тем, что содержание речи тренеров и способов эмоционального воздействия на аудиторию мало представлено и требует отдельного изучения. В частности, в нашей работе рассматриваются речевые тактики как средство создания эффективного мотивационного текста.

В качестве методов исследования в работе применялись следующие методы: изучение теоретического материала, опрос, контент-анализ. Объект исследования – речь тренеров. Предмет исследования – речевые тактики как способ создания эффективного мотивационного текста. Фактическим материалом послужили тексты высказываний в количестве 30 единиц, полученные методом контент-анализа.

Одним из слагаемых коммуникативного мастерства тренера является культура речи. Кто владеет культурой речи, тот при прочих равных условиях – уровне знаний и методическом мастерстве – достигает большего авторитета и больших успехов в учебно-воспитательной работе [1].

Однако для создания положительного образа тренера и роли в нем речевой культуры нами было решено провести самостоятельное

исследование, и мы провели опрос 50 человек, состоящий из 3 вопросов:

1. *Каким, на Ваш взгляд, должен быть спортивный тренер?*

2. *Напишите 3 важных качества спортивного тренера*

3. *Какое должно быть общение тренера с командой? (речь, поведение)*

По данным, полученным в результате первого и второго вопроса, мы провели количественный анализ, выявили наиболее частотные ответы и составили положительный образ тренера глазами опрошенных

Ответственный	Спортивный	Профессионал	Строгий	Мотивирующий	Понимающий	Дружелюбный	Уверенный	Умеющий находить подход
18 16 %	15 13 %	15 14 %	15 14 %	14 13 %	11 10 %	10 9 %	7 6 %	6 5 %

Из этой таблицы вы можете наблюдать, что больше всего тренер должен быть ответственным, спортивным и строгим профессионалом своего дела. Также мы видим, что 14 человек отметили, что он должен уметь мотивировать.

Успех спортивной команды во многом обусловлен стилем руководства со стороны тренера. Интерес представляет и речь, манера общения. История знает много спортивных тренеров, которые воздействовали на свою команду. И стоит отметить, что многие из них настраивали на победу благодаря ораторским способностям и умению правильно выстроить беседу со спортсменами [2].

Для изучения данной стороны вопроса нами было собрано и проанализировано 33 мотивирующих речи известных тренеров.

Рисунок 1

Хотелось бы более подробно рассмотреть работу одного из самых интересных тренеров современности – Жозе Моуринью. Причем в психологии он не самоучка. Профессор его учил: «Успех тренера зависит, прежде всего, от работы с человеком, и только потом со спортсменом». На примере одного игрока хотелось бы рассмотреть интересный прием от Моуринью по разрешению конфликтов, и этот прием – юмор. Когда один игрок перешел в его команду, сразу заиграть хорошо он не смог, давил груз ответственности, так как за него были заплачены большие деньги, и был более сильный конкурент на поле. Моуринью просит у руководства клуба купить ему нового игрока, но ему отказывают. После этого Жозе произносит фразу, ставшую крылатой: «*Когда у человека нет охотничьей собаки, он идет на охоту с котом*». Самое интересное, что эта фраза не обидела игрока, пришедшего в команду, а, наоборот, раззадорила его, и он стал забивать. А в прессе с тех пор так и зовут двух конкурентов: кот и пес. Мирное разрешение проблемы всегда предпочтительнее открытого противостояния.

Хорошим примером становится и речь вымышленного персонажа-тренера из фильма, Рикки Бальбоа: «*Если знаешь, чего стоишь, иди и бери свое, но будь готов держать удар, а не плакаться и говорить, что я ничего не добился из-за него, из-за нее, из-за кого-то. Так делают трусы, а ты не трус! Ты лучше этого!*»

Самыми частыми в использовании являлись приёмы «Ценности» и «Прямое включение» [3], по 18%. Их преобладающее количество мы считаем, что можно объяснить ограниченным временем выступления тренера и необходимостью донести мысль быстро и призвать к действиям. Ценности же являются хорошим активатором человека, поднятием морального духа.

Во многих высказываниях тренер вдохновляет команду, обратившись к ценностям, например, **семья**: «*Они всегда с вами. Каждый день ждут вас дома. Все что произойдет в ближайшие 90 минут, все ради них, для ваших семей, детей*».

Ещё одной ценностью можно назвать **команду**, единство в ней: «*Парни, сейчас вас ждёт тяжелейшее испытание для любой команды. Будьте одним целым*».

В качестве примера использования тактики «противопоставление «свой – чужой», «я – мы» (8 %): можно привести высказывание Зинедина Зидана, тренера команды «Реал Мадрид»: «*Мы знаем, что это трудная игра, однако для них она не легче*».

Данное исследование посвящено выявлению особенностей методов воздействия речи тренеров на спортсменов. Эта тема была выбрана нами неслучайно, а именно из-за недостаточной изученности данной сферы спортивного дискурса. Нами была поставлена цель изучить речь тренеров как средства создания эффективного мотивационного текста. Цели проекта достигнуты, проанализировано 33 мотивационных высказываний тренеров

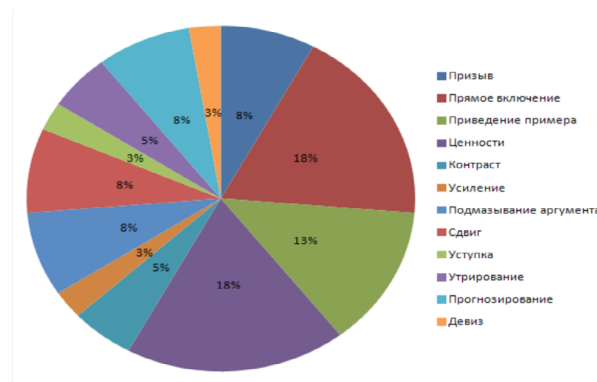

Рисунок 2

Анализ речи тренеров позволяет сделать следующие выводы: в них действительно присутствуют существующие стратегии и тактики воздействия. Речь тренера представляет интерес для изучения её с точки зрения прагматики.

В результате работы над проектом была создана брошюра, на которой есть качества, необходимые тренеру, памятка с советами и приёмы для мотивации спортсменов. Данная брошюра может

быть полезной для ребят, желающих стать тренерами. Перспективы дальнейшего исследования заключаются в анализе большего количества речей тренеров с позиции применяемых троп и фигур, а также анализ на языковом уровне.

ЛИТЕРАТУРА

1 Имангалиева Г. С. Некоторые характерные черты лексического пласта спортивных репортажей/ Г. С. Имангалиева// Вестник ПГУ. – №4. – 2010. – с.26

2 Кислицына Н. Н. , Новикова Е. А. Спортивный дискурс в системе институциональных видов дискурса/ Н. Н. Кислицына, Е. А. Новикова// Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики. – № 2. – 2017. – с.31

3 Риторика// Речевые стратегии и тактики. [Электронный ресурс]. – URL: <https://portal.tpu.ru/shared/e/elenov/four/Tab1/Ritorika.pdf> [дата обращения 31.03.2021].

РЕЧЕВЫЕ ЖАНРЫ В ИНТЕРНЕТ-ДИСКУРСЕ ПОДРОСТКОВ

ТРОЦЕНКО К. Д.

ученик 9 класса, Гимназия № 3 для одаренных детей, г. Павлодар

Молодое поколение – это основная масса, про которую можно сказать, что гаджет – это тот предмет, который последним держат в руках перед сном, и первым берут в руки как только проснутся. Это «рефлекс» – все время держать телефон в руках – присутствует и у более старшего поколения, но именно сегодняшнюю молодежь можно назвать «немым поколением» [1].

Молодежь практически не общается по телефону при помощи разговоров. Они предпочитают общение в формате переписки в мессенджерах или соцсетях. И хотя сделать вывод о потребительских привычках сложно по предпочтениям одной возрастной группы, изучение конкретных представителей подростковой группы можно распространить на весь сегмент.

Информационное общество диктует свои законы, предоставляет новые возможности, проникает во все сферы жизнедеятельности человека. Интернет играет все большую роль в жизни детей: уже

невозможно представить ребенка или подростка, не слышавшего и никогда не пользовавшегося Всемирной сетью.

В ходе личных бесед, анкетирования, опросов мы выявили следующие факты: все подростки пользуются смс (100 %), чат используют 77 % школьников, преимущественно учащиеся 8–11 классов, посты регулярно пишут 48 %.

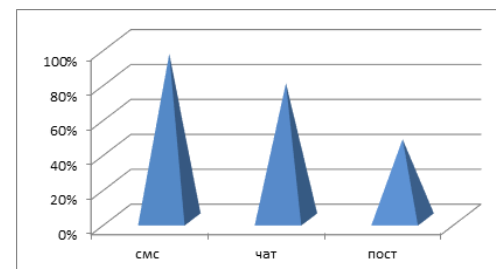

Диаграмма 1 – Использование жанров в интернет-дискурсе подростков

Жанр, который очень популярен в подростковом социуме, – это смс.

Сообщения длиной в 160 символов стали идеальным выбором для подростков. Вынужденная экономия языковых средств способствовала стремительному общению подростков при помощи реплик, вследствие чего тексты смс приобрели особую компактность и афористичность. Молодёжь быстро освоила онлайнное пространство и сделала решающий шаг в создании новой субкультуры [2]. В виртуальных сетях умение быстро набирать смс стало одним из элементов культурной компетентности личности. Краткость и удобство смс быстро сделала его популярным видом связи. В настоящее время трудно найти подростка, который бы не пользовался удобным новшеством. Таким образом, смс-общение является самым распространённым средством индивидуальной и массовой коммуникации среди молодёжи.

Нами была составлена анкета, состоящая из ряда вопросов. Респондентами стали учащиеся 5-11 х классов гимназии 3 города Павлодара (250 человек). Я отметила интересный факт. Вопреки бытующему мнению, что девушки отправляют и получают смс гораздо чаще, чем юноши, в нашей школе этот вид услуги пользуется большей популярностью у молодых людей мужского

пола. В среднем около 95 % всех опрошенных пользуются СМС, и лишь 5 % отказываются от этого вида общения.

Мы задались вопросом: сколько же смс в день в среднем отправляет тинэйджер? И вот что я получила: в среднем во всех параллелях преобладает показатель более 20 смс-сообщений.

Конечно, можно утверждать, что из-за появления смс реальное общение отошло на второй план, однако, 78% опрошенных общаются с друзьями, 18% используют их для общения с семьей, а 4 % извлекают из смс пользу для учебы.

На мой вопрос, что предпочтительнее для подростка: позвонить или отправить смс-сообщение, результаты оказались следующими: 80 % опрошенных предпочитают смс, остальные же 20 % остаются верны старому и доброму средству связи – звонкам. При оформлении смс 11 % обращают внимание на краткость, 20 % на быструю скорость доставки.

Как и в любой сфере общения, за время существования смс-сообщений выработались свои правила. Не принято обрывать переписку не попрощавшись; считается невежливым назначать в них встречи, присылать приглашения на праздники. На оставшиеся без ответа смс не принято обижаться, ведь они могли быть попросту незамеченными.

Таким образом, нами были выявлены следующие основные черты смс-сообщения как жанра: краткость, сиюминутность и частный (непубличный) характер содержания, сильная зависимость от средства передачи информации – мобильного телефона, разрешающего лишь небольшой объем сообщения и располагающего ограниченным набором клавиш (причем порой только с латиницей), на каждой из которых не одна, а несколько букв.

Объем смс ограничен, следовательно, нужно решить, как уложить максимум содержания в минимум знаков. Смс используются для выяснения места и времени, пожелания доброго утра, удачного дня и доброй ночи.

Смс общения достаточно эмоциональны. Заметим, что эмоциональная насыщенность достигается с помощью графических средств (использование заглавных букв, повторений пунктуационных знаков, смайлики и прочее). Также одним из средств передачи эмоционального состояния является обращение.

Хочется отметить, что смс, в целом, носят позитивный, дружелюбный характер. Как мы выяснили, главная цель смс-сообщения – это не получение информации, а выражение эмоций, чувств, настроения.

Проведённое исследование позволяет сделать вывод, что жанр смс – это лингвистический и социальный феномен, активно использующийся в молодёжном социуме; феномен, имеющий смс-особенности именно для подростковой среды.

Коммуникативная деятельность – один из наиболее популярных видов деятельности школьников в интернет-среде, наиболее предпочтительной формой которой является чат (77 %). Ведущей целью чатового сообщения является коммуникативная цель, реализуемая посредством ее основных функций – информационной и контактоустанавливающей.

Предпринятое нами исследование является межкультурным, группа респондентов – школьники в возрасте от 13 до 16 лет. Среди подростков – учащихся гимназии № 3 г. Павлодара был проведен опрос, в ходе которого респондентам предлагалось заполнить анкету, ответив на ряд вопросов.

Анкета № 1

1. Укажите, пожалуйста, осуществляете ли вы общение посредством Интернет - чатов.

2. Приведите, пожалуйста, наиболее популярные Интернет-чаты, которыми Вы пользуетесь.

3. Сколько времени вы проводите в чатах?

4. С какой целью вы находитесь в чатах?

Всего в опросе приняло участие 225 респондентов, из них 190 ответили на все пункты анкеты, остальные учащиеся, не осуществляющие общение в чатах, ограничились ответом «нет» на первое предложенное в анкете задание.

По результатам анкетирования мы выявили наиболее популярные чаты у подростков. На сегодняшний день наибольшей популярностью у старших школьников пользуется чаты WhatsApp, VK и Discord.

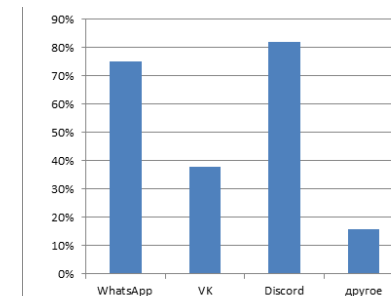

Диаграмма 2 – Предпочтения подростков в выборе чатов

Ценности данной формы общения непосредственно связаны с назначением, сущностью и функциями чатов.

Стратегии чатовой коммуникации определяются теми целями, которые делают актуальными компьютерное общение:

- обсудить определенную тему,
- изложить суть проблемы,
- получить различные точки зрения на излагаемую информацию,
- изложить свою позицию по поводу той или иной ситуации,
- поддерживать уже налаженные контакты,
- аргументированно прогнозировать будущее общение с одним из коммуникантов Сети,
- хорошо провести время и т. д.

Результаты анкетирования показали, для чего подростки используют чат.

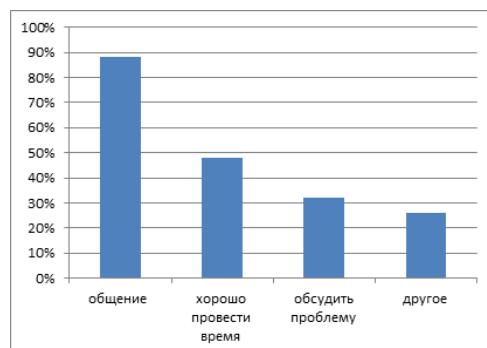

Диаграмма 3 – Цели пользования чатов подростками

Чаты могут иметь тематическую или развлекательную ориентацию, общение может происходить как с одним собеседником, так и с большим количеством людей одновременно.

Проанализировав содержание чатов, мы выявили следующие особенности: массовому пользователю важно не увеличить количество передаваемой информации, а лишь сделать предельно зримым собственное присутствие в Сети. Действительно, многие чаты представляют собой скорее бесподобные примеры самовыражения авторов, нежели хронику обмена информацией. С этой целью активно используются никнеймы (ники, псевдонимы) – это вымышленные или настоящие имена пользователей. Чаще всего это имена яркие, экспрессивные, запоминающиеся: Wan2Sree, Na10, Ягодка, Чюдак, Виктория Чужая и др.

По результатам опросов, чат является едва ли не самым посещаемым местом в Интернете, особенно по числу отвлекаемых на себя «человеко-часов», а одновременно в чате иногда находится более сотни человек. «Среднестатистические» посетители чата покидают его не раньше чем через полчаса, но известны случаи, когда подростки проводят в чатах до 15–18 часов подряд едва ли не каждый день. Все вышеизложенное позволяет говорить о чатах как о некоем социальном феномене. При этом большинство пользователей чатов – молодежь в возрасте от 14 до 19 лет, не испытывающая проблем в общении.

Широкая распространенность чата как жанра межличностной коммуникации объясняется не только удобством электронной формы общения, но и укорененностью этого жанра в «досетевом языковом сознании», в потребности подростков к свободной, неформальной дискуссии, болтовне и в существовании в языке широкого диапазона средств (средства авторизации и адресации, выражения оценки, аргументации, побуждения и т.п.), обеспечивающих этот жанр [3].

При перенесении жанра болтовни в новую среду произошла существенная трансформация его ценностной составляющей: существенно увеличилась доля игровой составляющей при почти полном исчезновении информационной; появилась «антиценность» агрессивного поведения; трансформировалось понятие межличностной близости: в чатах «обнимаются» и «целуются» даже малознакомые люди.

Резюмируя все вышеизложенное, следует еще раз обратить внимание, что общение в чате представляет собой прототипическую форму устного непосредственного разговора.

Новое поколение детей осваивает новые способы, возможности, сервисы. Наиболее популярны жанры у подростков – это смс и чат. Рамки жанров Интернет-пространства подвижны, изменчивы и зависят от технологических возможностей коммуникативной платформы, их постоянного обновления.

ЛИТЕРАТУРА

1 Леонтович О. А. Компьютерный дискурс: языковая личность в виртуальном мире // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 191-200.

2 Горошко Е. И. Интернет-коммуникация: проблема жанра // Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе. – Межвуз. сб. науч. тр. Вып. 4. – Орел, 2006б. – С. 166-175.

3 Сидорова М. Ю. Интернет-лингвистика: русский язык. Межличностное общение. – М.: изд-во «1989.ру», 2006. – 193 с.

**ТВОЙ ВЫБОР: ЖИЗНЬ ИЛИ...
(ПРОБЛЕМА НАРКОМАНИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
М. БУЛГАКОВА «МОРФИЙ» И Ч. АЙТМАТОВА «ПЛАХА»)**

ТУРЖАН А. С.
ученик, 11 класс, СШ № 47 Илийский р-н, Алматинской обл.
КОНУСБАЕВА А. А.
учитель русского языка и литературы,
СШ № 47 Илийский р-н, Алматинской обл.

Жизнь и наркозависимость это два совершенно противоположных понятия. Жизнь - это наше бесценное богатство, но есть люди, которые по своей воле прерывают свой жизненный путь и ставят точку раньше времени – это наркоманы. Выбор темы исследования обусловлен тем, что проблема наркомании в Казахстане была и остается актуальной уже долгие годы. И, несмотря на все агитационные мероприятия, наркозависимых людей не становится намного меньше. Впрочем, усилия специалистов не пропадают даром. Они не стараются представить картину в розовом цвете, зато говорят о том, что еще нужно сделать, чтобы это зло не расплодилось по стране [1].

Тема наркозависимости издавна является одной из актуальных в художественной литературе. В XX веке эту тему в своем творчестве поднимал М. А. Булгаков в рассказе «Морфий» (1927). Рассказ «Морфий» написан М. А. Булгаковым на основе личного опыта, «повесть была ступком его впечатлений, чувств и мыслей» [2, с. 167]. Как отмечает А. Лисин «Булгаков первым во всей мировой литературе распознал и детально описал всю трагическую необратимость наркотической зависимости» [3, с. 8].

В СССР проблема наркомании впервые была поднята в романе Ч.Т. Айтматова «Плаха» (1986). Проблема наркомании в романе раскрыта, скорее всего, с точки зрения ее криминального аспекта. Перед нами предстает целая организованная и налаженная система собирательства и распространения анаши по всем уголкам страны: «У них возникла целая система промысла. Среди них есть проводники – и здешние и нездешние, – которые ведут их в места произрастания анаши, их мы тоже судим» [4, с. 46].

Цель работы: исследование проблемы наркомании по литературным произведениям М. Булгакова «Морфий» и Ч. Айтматова «Плаха».

Гипотеза: системное исследование проблемы наркомании, описанной в произведениях М. Булгакова «Морфий» и Ч. Айтматова «Плаха», поможет найти пути по предотвращению бедствия современного общества.

Объект исследования: проблемы наркомании, негативно влияющие на изменение общественного сознания и поведения, форму существования общества и на формирование отдельной личности.

Предмет исследования: темы наркозависимости и наркобизнеса в произведениях М. Булгакова «Морфий» и Ч. Айтматова «Плаха».

Задачи исследования:

1. Выявление взаимосвязи между социальными проблемами в обществе и наркотиками как средством их решения.

2. Анонимное анкетирование респондентов по проблеме наркомании среди подростков.

3. Литературный анализ произведений М. Булгакова «Морфий» и Ч. Айтматова «Плаха». 4. Составление хронологической таблицы: Хронология развития болезни доктора С. Полякова.

5. Тестирование респондентов по произведениям М. Булгакова «Морфий» и Ч. Айтматова «Плаха» в соответствии с выбранной темой исследования.

6. Анализ эссе респондентов на тему: «Проблема наркомании в романе Ч. Айтматова «Плаха» и на тему: «Проблема наркомании в рассказе М. Булгакова «Морфий».

7. Создание синквейнов к словам «Жизнь», «Наркотики».

8. Обобщающее резюмирование результатов работы.

Методы исследования:

1. Социологический, биографический и культурно-исторический методы.

2. Анализ стиля, развития действия, художественных образов; проблемный анализ.

3. Сравнение, обобщение, синтез.

4. Анкетирование, тестирование.

5. Создание эссе и синквейнов.

Выявление связи между социальными проблемами в обществе и наркотиками как средством их решения показало, что определяющим фактором, который влияет на употребление

молодежью наркотических препаратов, в основном является социальная дезадаптация, которая проявляется в желании отвлечься от жизни. Поэтому необходимо принимать меры антинаркотической пропаганды, которая может быть осуществлена средствами художественной литературы [5–7].

Нами проведено анкетирование, направленное на выявление сущности проблемы наркомании, по мнению респондентов. В анкетировании принимали участие 12 респондентов – учеников 9–11 класса. Результаты анкетирования показали, что наркомания это серьезная проблема, наркоман – это человек, потерянный для общества. Большинство респондентов считают, что нет легких наркотиков. Поэтому никто и никогда не употреблял и не употребляет наркотики, что является очень хорошим результатом просветительной работы.

Литературный анализ произведения М. А. Булгакова «Морфий» [8] всесторонне раскрыл его художественную ценность, общечеловеческое значение. Был осуществлен стилистический анализ, анализ развития действия, анализ художественных образов, а также проблемный анализ. Гениальный автор поразительно показывает нам в этом уникальном произведении обратное развитие человека, от нормального состояния до окончательного порабощения души наркотиками. Что ждет наркомана — кошмар бытия в поисках дозы, слезы близких и ранняя смерть. Обо всем этом талантливо и убедительно предупреждает М. А. Булгаков.

Хронологический анализ развития болезни доктора Сергея Полякова выявил последовательность всех стадий деградации личности героя, его мучительной агонии и пути к самоубийству, как избавлению от мук. В хронологической таблице 1 рассказа «Морфий» представлены события из жизни героя произведения доктора Сергея Полякова, связанные со стадиями его заболевания наркоманией. Его состояние, развитие болезни и мысли не оставят равнодушными людей и запомнятся надолго.

Таблица 1 – Хронология развития болезни доктора С. Полякова (фрагмент таблицы)

Дата из дневника. Доза	Состояние	Развитие болезни	Доводы рассудка
15 февраля 1917 года – 1 укол [8, с. 38].	«Боли в желудке, я был совершенно зеленый».	«Боли прекратились через семь минут после укола».	«Не могу не воздать хвалу тому, кто первый извлек морфий».
19 марта 1917 года – три шприца однопроцентного раствора [8, с. 38-39].	«В душе у меня ярость шипела».	«Через час я был в нормальном состоянии».	«Маленькая привычка ведь не есть морфинизм?»
18 января 1918 года [8, с. 42].	Страдания, страх, отчаяние.	Галлюцинации.	«... это мучение, а не жизнь».
13 февраля 1918 года. «... я без укола уже четырнадцать часов!» [8, с. 42].	Отчаяние, душевные муки, суицид.	Боль.	«Я никому ничего не должен. Погубил я только себя».

Для анализа знаний учащихся, их осмысления содержания, стиля, художественных образов и проблем произведения самостоятельно был составлен тест по рассказу М. А. Булгакова «Морфий». Всего было составлено 25 вопросов. В тестировании принимали участие респонденты – 12 учащихся 9–11 классов. Тестирование показало, что 100 % респондентов знают о проблемах, поднятых в рассказе; содержание; жанр; мысли о счастье доктора Бомгарда; сведения о докторе Полякове. После прочтения рассказа 25 % респондентов испытали жалость и страх, 50 % – выразили сочувствие. Таким образом, практически у всех респондентов возникли сильные эмоции от представленной трагедии молодого человека.

После прочтения и анализа рассказа М. А. Булгакова «Морфий» респондентами – учащимися 10–11 классов было написано эссе на тему: «Твой выбор: жизнь или смерть» (Проблема наркомании в рассказе М. Булгакова «Морфий»). Для анализа эссе были самостоятельно составлены критерии оценивания: формулировка проблемы текста; комментарий к сформулированной проблеме; отражение позиции автора произведения; аргументация собственного мнения по проблеме; аргументированное высказывание на основе примеров из текста или из жизни; речевое оформление эссе; грамотность, соблюдение орфографических норм; соблюдение

пунктуационных норм. Также были составлены дескрипторы, соответствующие критериям оценивания.

Респонденты выразили свое негативное отношение к пагубному пристрастию – наркомании, а также осуждение героя рассказа. Практически все ученики написали эссе в соответствии с представленными критериями. Они верно сформулировали проблему произведения и позицию автора произведения, их работы характеризуются смысловой цельностью, последовательностью изложения. Работы написаны грамотно, без ошибок. Авторы написали эмоционально о переживаниях за героя произведения. В конце эссе все единодушно провозгласили «Мы выбираем жизнь! Наркотики – это смерть!» Обзор эссе респондентов по проблеме наркомании в рассказе М. А. Булгакова «Морфий» дал полное видение мыслей и переживаний учеников из-за пагубного влияния наркотических веществ на молодых героев.

Аналогичные исследования были проведены по роману «Плаха» [4] Ч. Т. Айтматова. Роман «Плаха» Чингиза Айтматова впервые был опубликован в 1986 году в журнале «Новый мир» (1986, № 6, 8, 9). Объясняя смысл названия романа, автор замечает, что «Плаха – это не только помост, где совершают казнь, лобное место. Человек в течение всей своей жизни, так или иначе, оказывается перед плахой. Иногда он восходит на эту плаху, естественно, физически оставаясь живым, иногда не восходит» [9, с. 304.]. В данном случае название говорит о том, какой ценой дается плаха – восхождение к ней, есть ли смысл в этом пути на крестную муку.

«Плаха» – многоплановое произведение, в котором несколько сюжетных линий тесно переплетаются друг с другом: судьбы Авдия Каллистратова, Иисуса, Бостона Уркунчиева, истории волков, линии наркоманов, «хунты». В настоящей работе исследована одна сюжетная линия, посвященная проблеме наркомании. Проблема наркомании, освященная с помощью умелого, мастерского использования автором средств и приемов выразительности, помогает читателю понять идею произведения. В сущности, это книга-предупреждение, в которой затронуты глобальные нравственные проблемы человечества.

В романе Ч. Т. Айтматова «Плаха» проблема наркомании рассматривается более масштабно, чем в произведении М. А. Булгакова «Морфий». Здесь мы видим не одного наркомана, а организованную систему сбора, потребления и распространения наркотиков. Персонажи романа – молодые, но уже полностью

морально разложившиеся люди, у которых не осталось ничего чистого и светлого, что присуще юному возрасту. Их идеалы жизни связаны только с жадной обогащения и низменных удовольствий. При этом они не задумываются о том, что в результате их промысла погибнут миллионы людей. Их не пугает ни человеческий суд, ни высший суд. Рассуждения о Боге их не трогают и не впечатляют.

Главный герой произведения Авдий Каллистратов в одиночку противостоит организованной преступности, жертвует своей жизнью ради великой идеи спасения мира. Его путь был прекрасным и светлым, потому что он был наполнен смыслом и значением. Он отдал все свои силы на борьбу со Злом! Поэтому его подвиг не будет забыт. Он останется в истории, и будет служить примером для всех, потому что эта проблема всего человечества, с ней нужно бороться сообща, всем миром. В связи с этим Ч. Т. Айтматов хотел высветить причины, толкающие человека в наркотическую пропасть, предостеречь молодежь от убийственного пристрастия к одурманивающему зелью, затронуть актуальные проблемы перевоспитания и лечения малолетних наркораспространителей и наркоманов [10, с. 54].

Для анализа знаний учащихся, их осмысления содержания, стиля, художественных образов и проблем произведения самостоятельно был составлен тест по роману Ч. Айтматова «Плаха». Всего было составлено 25 вопросов. В тестировании принимали участие респонденты – 12 учащихся 9–11 классов. Тестирование показало, что 100 % респондентов отлично знают жанр произведения, сведения об Авдии Каллистратове. Все учащиеся знают героев-гонимых за анашой и их судьбы; как называется дурмящая голову трава, которую Авдий собирал вместе с другими гонимыми в степях Средней Азии, что означает собрать пластилин и другие аспекты произведения.

После прочтения и анализа романа Ч. Айтматова «Плаха» респондентами – учащимися 11 классов было написано эссе на тему: «Проблема наркомании в романе Ч. Айтматова «Плаха». Респонденты написали эссе, соответственно указанным выше критериям оценивания. Ребята очень остро переживают из-за проблемы наркомании в стране и в мире. Ведь столько молодых людей страдает и погибает. Так бездарно распоряжаются своими жизнями. А ведь можно было бы столько полезного сделать для себя, своих близких и для своей Родины.

В заключении стоит отметить, что наркомания существует с древних времен и приобретает все большие масштабы, несмотря на повсеместное противостояние. Причины ее появления и распространения разнообразные, начиная от глобальных проблем, и заканчивая личными проблемами. Поэтому пока не исчезнут проблемы дисгармонии человека и окружающего мира, не исчезнут и попытки поиска ухода от жестокой реальности, поиска преодоления жизненных невзгод сиюминутными путями.

Но, с другой стороны, мир не может быть совершенным, поэтому нужно искать иные пути преодоления жизненных невзгод, нежели легкие пути самозабвения. Человек может и должен быть сильным и не предаваться унынию. Жизнь дается нам только один раз, и она прекрасна, несмотря на все перипетии. Нужно только постараться увидеть красоту и великолепие мироздания.

Увлечение наркотиками приводит человека к полной деградации, он теряет свой облик, красоту, ум, индивидуальность и неповторимость. А ведь когда – то он был прекрасен! Потому что он частица мироздания, уникальное творение природы. Так неужели стоит потерять все из-за эфемерного счастья, предоставляемого наркотиками?! Нужно любить и уважать себя и не опускаться до низкого уровня существа.

Благодаря таким великим писателям, как Михаил Афанасьевич Булгаков и Чингиз Торекулович Айтматов, мы видим всю бездну наркомании, ее разрушающие последствия для отдельных людей, а также для всего человечества и природы в целом. Человек и природа неотделимы, разрушая себя, он разрушает весь мир, поэтому писатели, раскрывая тему наркомании, стремились передать всему человечеству свои глубокие мысли и переживания. Книги являются духовным наследием, которое наставляет нас на путь Добра и Красоты. На этом пути нет места наркотикам и наркобизнесу.

В итоге представляем синквейн на темы «Жизнь», «Наркотики», созданный учениками нашей школы.

Жизнь	
Прекрасная, счастливая	Отравляющие, выматывающие
Радует, вдохновляет, создает	Угнетают, разрушают, уничтожают
Я выбираю долгую жизнь!	Наркотики приводят к смерти...
Счастье	Бед

Таким образом, мы видим, что жизнь прекрасна и полна светлых моментов, нужно только повернуться к ней своими восхищенными глазами. А наркотики – это трагедия, беда и смерть. Они страшные и опасные, так как одурманивают, разрушают и убивают. Поэтому все выбирают жизнь!

ЛИТЕРАТУРА

1 Проблема наркомании в Казахстане была и остается актуальной уже долгие годы//[Электронный ресурс]. – URL: <https://www.zakon.kz/114854-problema-narkomanii-v-kazakhstan-byla.html> [дата обращения 02.04.2021].

2 Новиков В.В. Михаил Булгаков – художник. – М.: Моск. рабочий, 1996. – 357 с.

3 Лисин А. Версия дилетанта: вера и неверие (Булгаков) / А. Лисин. //Дети Ра. – 2011. – №8 (82).

4 Айтматов Ч. Плаха: роман / Ч. Айтматов // Новый мир. – 1986. – № 6. – Ч. I.; № 8. – Ч. II.; № 9. – Ч. III.

5 Асенкин И.В. Яд, создающий иллюзию. Молодежное волонтерское антинаркотическое движение: опыт, проблемы и пути их решения // Материалы Международной научно-практической конференции в рамках Молодежного антинаркотического волонтерского форума (Уфа, 29 мая 2014 г.). – Уфа: РИО БИСТ, 2014. – 406 с.

6 Наркотизация общества: состояние, проблемы, опыт противодействия. Научное издание. Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2004. – 78 с.

7 Жилиев А.Г., Палачева Т.И. Комплексная личностно-ориентированная программа формирования здорового образа жизни и первичной профилактики наркотизации школьников. Казань: Изд-во Казан. гос. техн. ун-та, 2010. 498 с.

8 Михаил Афанасьевич Булгаков. Морфий (сборник). «Издательство АСТ», 2016. – 163 с.

9 Цена – жизнь: Беседа с И. Ришиной // Айтматов Ч. Статьи, выступления, диалоги, интервью. М., 1989. С. 304.

10 Акматалиев Абдылдажан (Мелис). Чингиз Айтматов: Человек и Вселенная/НАН Кырг. Респуб. - Б.: «Илим», 2013. - 576 с.

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РЕКЛАМНЫХ ОБЪЯВЛЕНИЙ Г. ЭКИБАСТУЗА

ШАКЕНОВА Г.

ученик 7 класса, СШ № 28 имени Абая, г. Экибастуз

АВАЗОВА А. Е.

руководитель, учитель русского языка и литературы

Настоящий проект посвящён исследованию наружных коммерческих реклам г. Экибастуза. Актуальностью исследования является значительный рост коммерческой рекламы, она все больше распространяется как на телевидении, так и на билбордах, плакатах, в сети Интернет.

Мы определили, что в рекламном тексте выделяются следующие компоненты, несущие основную информационную нагрузку:

- ктематоним – словесный компонент торгового знака;
- слоган – короткий лозунг, представляющий рекламу товара; сжатая ясная и легко воспринимаемая формулировка рекламной идеи (Ночь скидок. Технодом.);
- заголовки, которые обещают читателю пользу или выгоду («HOME CREDIT BANK», Депозиттер, Депозиты до 14 %»).

Наружные коммерческие рекламы нужны. Около 80 % всей новой информации запоминается человеком визуально. Видимые им объекты помогают наиболее достоверно, полно, быстро и легко сформировать образ товара или услуги, связать его с определенными мыслями и эмоциями. Изображение как средство коммуникации очень удобно. Оно должно быть очень сильно информационно насыщенным: через различные детали передавать множество значений, смыслов и их оттенков одновременно.

Визуальными параметрами рекламы, влияющими на ее эффективность, являются следующие:

- место, размер и содержание иллюстрации;
- цвет;
- персонажи;
- композиция;
- шрифт.

В ходе работы мы выяснили, что любая реклама состоит из набора вербальных и невербальных средств коммуникаций. Вербальные средства воздействия: употребление конкретных и образных ключевых слов для описания качества продукции. Например, при

описании яблока, следует упомянуть его качественные признаки, такие как: сочное, спелое, румяное, сладкое, нежное или зеленое, мелкое, твердое, кислое, червивое, страну-производитель. и т.д.

Таблица 1 – Вербальное воздействие наружных реклам г. Экибастуз

№	Приемы воздействия	Примеры
1 1	Ссылка на авторитет	Цеснабанк. Бүгін. Эркашан. Сегодня. Навсегда. Цеснабанк – на фоне известного олимпийского чемпиона Геннадия Головкина
2 2	Противопоставления	Ен төмен баға. Самые низкие цены. Мужская одежда и обувь. «SCORPION».
3 3	Конкретность и образность качеств	Бүкіл отбасына арналған оптика. Оптика для всей семьи. «WECO» Оптика – на фоне счастливой семейной семьи
44	Модальные слова	Бұл жерде сіздің жарнаманыз болуы мүмкін. Здесь может быть ваша реклама.

Невербальные средства воздействия: согласно результатам, полученным в ходе многочисленных экспериментов ученые сделали вывод, что цвета влияют на восприятие человека [1].

Таблица 2 – Воздействие реклам посредством цвета

№	Цвета	Влияние на человека
11	Желтый, оранжевый	визуально приближают предмет, увеличивая его объем и, как бы, «подогревая» его
22	Красный	теплый цвет, воздействует внутренне как жизненный, живой
3 3	Голубой, синий, фиолетовый, черный	визуально отдалают объект, уменьшают и «охлаждают»

Таблица 3 – Вербальное и невербальное воздействие наружных реклам г. Экибастуза

№	Приемы воздействия	Примеры
11	Ссылка на авторитет	Цеснабанк. Бүгін. Эркашан. Сегодня. Навсегда. Цеснабанк – на фоне известного олимпийского чемпиона Геннадия Головкина
22	Противопоставления	Ен төмен баға. Самые низкие цены. Мужская одежда и обувь «SCORPION»
33	Конкретность и образность качеств	Бүкіл отбасына арналған оптика. Оптика для все семьи. «WECO» Оптика – на фоне счастливой семьи.
44	Модальные слова	Бұл жерде сіздің жарнаманыз болуы мүмкін. Здесь может быть ваша реклама.

Мы провели опрос жителей нашего поселка.

Результаты: Из 100 % (50 респондентов) – 30 % обращают внимание на рекламные щиты.

Как мы видим, большинство жителей не обращают внимания на щитовые рекламы. Это объясняется тем, что, как и во всём мире, внимание жителей Казахстана, более всего привлекает реклама в социальных сетях и видеохостингах, на втором месте – реклама на радио и ТВ, и на третьем – наружная.

При опросе одноклассников, обращают ли они внимание на наружные рекламы, выяснилась следующая картина. Из 15 респондентов ответили положительно – 10. На вопрос, что привлекает в первую очередь в рекламе. Учащиеся отметили красочность рекламных щитов, демонстрацию товаров на фоне моделей, знаменитых спортсменов, кинозвёзд, звёзд шоу-бизнеса и известных личностей. Школьники не очень желают читать объёмные тексты, задерживают внимание на кратких, лаконичных текстах или текстах с юмором.

ЛИТЕРАТУРА

1 Шатин Ю.В. Построение рекламного текста. 2-ое изд. - М.: Бератор-Пресс, 2003.

2 Тюрина С.Ю. О понятиях «рекламный дискурс» и «рекламный текст» // Вестник ИГЭУ. - 2009.

3 Серов Н.В. Эстетика цвета. Методологические аспекты хроматизма. - СПб.: ФПБ - ТОО «БИОНТ», 1997-76 с.

4 Базыма Б.А. Цвет и психика: Монография. - Х.: ХГАК, 2001.

5 Интернет-ресурсы: https://wiki2.info/Main_page

ОСОБЕННОСТИ ЗАГОЛОВКОВ СТАТЕЙ И ЗАМЕТОК РЕГИОНАЛЬНЫХ СМИ (НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕТ «ИРТЫШ», «ЗВЕЗДА ПРИИРТЫШЬЯ»)

ШАРОНЯ А.

ученик 7 класса, Северная СОШ, Иртышский р-н, г. Павлодар

АЛИМСУРЕНОВА А. А.

магистр русской филологии, учитель русского языка и литературы,
Северная СОШ, Иртышский р-н, г. Павлодар

Проблема изучения особенностей заголовков статей и заметок на материале региональных СМИ, пока еще не привлекла внимания исследователей, и поэтому наша работа, выполненная на районном

и областном региональном материале, как нам представляется, перспективна для всестороннего освещения роли эмоционально-экспрессивных средств и позволяет показать способы реализации экспрессии в актуальном на сегодня публицистическом тексте.

В сегодняшней лингвистике обнаруживается повышенный интерес к эмоциональной сфере человека, к воздействующей силе слова, к возможности изучения личностных качеств коммуниканта по его речевой деятельности, взаимоотношениям между языковыми знаками и теми, кто ими пользуется. Следовательно, экспрессивность является одним из важнейших планов текста, производным от его коммуникативной природы и необходимым для реализации прагматических задач.

Тема исследования: Особенности заголовков статей и заметок региональных СМИ (на примере газет «Иртыш», «Звезда Прииртышья»).

Проблема: Выяснить, как взаимосвязаны разделы русского языка и заголовки статей, заметок региональных СМИ.

Гипотеза: Мы предположили, что можно использовать названия статей и заметок региональных газет для того, чтобы сделать уроки русского языка более интересными.

Объект исследования: заголовки статей и заметок.

Предмет исследования: региональные СМИ («Звезда Прииртышья», «Иртыш»).

Цель: изучить заголовки статей и заметок, классифицировать их с целью дальнейшего применения на уроках русского языка.

Поставленная цель предполагает решение ряда конкретных задач:

- рассмотреть заголовки статей и заметок газет, их главные признаки;
- дать характеристику категории экспрессивности как доминантного признака публицистического текста;
- классифицировать и описать языковые средства создания экспрессии в заголовках статей и заметок;
- выявить особенности функционирования категории экспрессивности в публицистическом тексте;
- подобрать материал для составления дидактического материала по русскому языку.

Материал исследования извлечен в результате сплошной выборки из следующих региональных изданий: областная газета «Звезда Прииртышья», региональная газета «Иртыш» за 2020 год. Объем выборки составил 450 лексических единиц.

Методы исследования: сбор, анализ, классификация, описание.

Теоретическая значимость: собранный теоретический материал может быть применен на уроках русского языка при изучении темы «Публицистический стиль».

Практическая значимость: собранный практический материал может быть полезен на уроках русского языка среднего и старшего звена, в качестве дополнительного дидактического материала при изучении тем: «Причастие», «Деепричастие», «Средства выразительности», «Синтаксис», «Лексика».

Экономное, точное выражение мысли – важнейшее требование стилистики. Особенно важна точность и яркость для заголовка. Предваряя текст, он несет определенную информацию о содержании публицистического произведения. В то же время заглавие имеет эмоциональную окраску, привлекающую читателя, возбуждающую его интерес. Исследования психологов показали, что около 80 читателей уделяют внимание только заголовкам.

В словаре В. И. Даля о заголовке сказано, что это «выходной лист, первый листок книги или сочинения, где означено название его» [1, с. 87]. Это широкое понятие заголовка. В словаре С. И. Ожегова заглавие определено как «название какого-либо произведения (литературного, музыкального), или отдела его частей, как заглавие литературного произведения, в той или иной степени раскрывающее его содержание» [2, с. 56].

Для своего исследования мы использовали 450 заголовков статей и заметок (129 заголовков статей из газеты «Звезда Прииртышья», 194 заголовков заметок из газеты «Звезда Прииртышья», 45 заголовков статей из газеты «Иртыш», 82 заголовков заметок из газеты «Иртыш»).

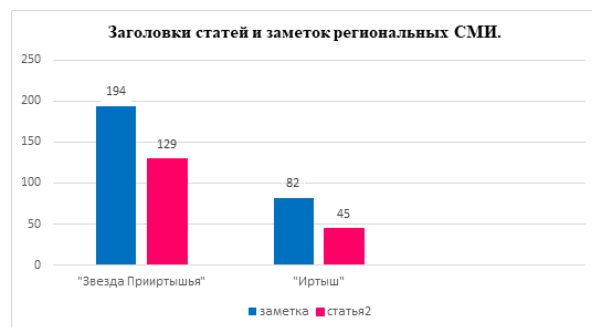

Рисунок 1 – Классификация заголовков по структуре

Таблица 1

Заголовки, состоящие из одного слова	Заголовки, состоящие из словосочетаний	Заголовки, состоящие из предложений
«Книгоподиум» («Звезда Прииртышья» от 12.03.2020 г. № 28 (19459))	«АСП по-новому» («Звезда Прииртышья» от 12.03.2020 г. № 28 (19459))	«Погода не ждет» («Звезда Прииртышья» от 12.03.2020 г. № 28 (19459))
«Потанцует?» («Звезда Прииртышья» от 30.04.2020 г. № 48 (19479))	«Первый Автобус» («Звезда Прииртышья» от 12.03.2020 г. № 28 (19459))	«Встретили весну – красну» («Звезда Прииртышья» от 12.03.2020 г. № 28 (19459))
«Поехали!» («Звезда Прииртышья» от 04.06.2020 г. № 61 (19492))	«Антикризисные меры» («Звезда Прииртышья» от 19.03.2020 г. № 31 (19462))	«Сколько стоит вода?» («Звезда Прииртышья» от 16.04.2020 г. № 42 (19473))

Таким образом, заголовки статей и заметок чаще всего сформулированы предложениями, словосочетаниями. В названиях статей встречаются заголовки-слова, но не в большом количестве.

Классификация заголовков по наличию средств выразительности.

Таблица 2

№	Языковые средства выразительности	Примеры
1	Эпитеты	«Гениальная схема» «Антикризисные меры» «Рукотворный рай» «В научном журнале» «Успенская клубника» «Своевременная поддержка» «Важные задачи»
2	Метафора	«Погода не ждет» «Праздник дружбы» «Почва для коррупции» «Торговля в паутине» «Пляшут линии, ограды и мосты» «Зерновая чехарда» «Молочные реки»

3	Антитеза	«Из тени на свет» «Вода и пламя» «Без прошлого нет настоящего» «Война известная и неизвестная» «Что посеешь, то и пожнешь» «И свои, и приехавшие» «Это нужно не мертвым, это нужно живым...»
4	Инверсия	«Субботников не будет» «Вечной памяти достойны» «Купаться запрещено» «Война известная и неизвестная» «Первым быть нелегко» «Школу отремонтируют» «Мой край родной» «О своем выборе не жалею» «Папы читают нам сказки»
5	Сравнение	«В тылу, как на фронте»
6	Гипербола	«Сверхранний сев» «Расписался на стенах Рейхстага» «Тройная дюжина успеха» «Дело на миллиард» «Мастер – класс на миллион» «Дружба без границ»

В данной классификации мы рассмотрели языковые средства создания экспрессии и пришли к выводу, что наиболее частотными средствами являются лексико-стилистические средства, а именно: метафоры, эпитеты, гиперболы, сравнения и так далее. На ряду с вышеназванными средствами, также присутствуют непосредственно экспрессивные средства, такие как слова с уменьшительно-ласкательными суффиксами, с увеличительными суффиксами.

Таблица 3 – Классификация заголовков по наличию синтаксических средств речи

Риторическое восклицание	Риторический вопрос	Риторическое обращение
«Честь имеем Родине служить!»	«Куда пойдет профицит?»	«Стоп, коронавирус!»
«Несмотря ни на что, мы вместе!»	«Что получил в остатке?»	«Ловись, рыбка»
«Хорошо, когда все дома!»	«Не все наше, что собрали?»	

«Псехали!»	«Скверу пограничников быть?»	
«Проверьте вашу пенсию!»	«Потанцуем?»	

Таким образом, синтаксические средства создания экспрессии выступают в качестве образного средства для создания какого-либо образа. Языковые средства синтаксиса используются для привлечения внимания читателей.

Известно, что экспрессивный фонд русского языка чрезвычайно богат и разнообразен. Экспрессивные единицы функционируют на разных уровнях языка, но основу экспрессивного фонда составляют единицы лексического и фразеологического уровней.

Основными характерными стилеобразующими чертами газетно-публицистической речи являются:

– «экономия» языковых средств, лаконичность изложения при информативной насыщенности: «Полиязычные в колледже» («Звезда Прииртышья» от 26.03.2020 г. № 33 (19464)); «На борьбу с вирусом» («Звезда Прииртышья» от 02.04.2020 г. № 36 (19467)); «Помощь рядом» («Звезда Прииртышья» от 02.04.2020 г. № 36 (19467)); «На полях района» (Районная газета «Иртыш» 23.05.2020 г. № 20 (9072)); «Работа на результат» (Районная газета «Иртыш» 13.06.2020 г. № 23 (9075)).

– использование характерных для данного стиля речевых стереотипов, клише: «Встретили весну – красну» («Звезда Прииртышья» от 12.03.2020 г. № 28 (19459)); «Когда мы едины-мы непобедимы» («Звезда Прииртышья» от 06.04.2020 г. № 39 (19470)); «ЧП рекордам не помеха» («Звезда Прииртышья» от 06.04.2020 г. № 39 (19470)); «Дружба без границ» («Иртыш» 07.05.2020 г. № 18 (9070)).

– наличие общественно-политической лексики и фразеологии, переосмысление лексики других стилей для целей публицистики: «Эх, дорожка, фронтовая...» («Иртыш» 08.07.2020 г. № 27 (9078)); «Золотая Орда» («Иртыш» 04.07.2020 г. № 26 (9077)); «Когда мы едины-мы непобедимы» («Звезда Прииртышья» от 06.04.2020 г. № 39 (19470)); «Без прошлого нет настоящего» («Звезда Прииртышья» от 30.04.2020 г. № 48 (19479)).

– совмещение черт публицистического стиля с чертами других стилей, обусловленное разнообразием тематики и жанров: «Пляшут линии, ограды и мосты» («Звезда Прииртышья» от 06.04.2020 г. № 39 (19470)); «Снизить транспортный поток» («Звезда Прииртышья»

от 16.04.2020 г. № 42 (19473)); «Не болтаться без дела» («Звезда Прииртышья» от 16.04.2020 г. № 42 (19473)).

– яркая оценочность, мягкая стандартизованность и общепонятность используемых в газете материалов: «Наказывать жестче» («Звезда Прииртышья» от 06.04.2020 г. № 39 (19470)); «Иртышск становится красивее» («Звезда Прииртышья» от 28.05.2020 г. № 58 (19489)); «В мельчайших деталях» («Звезда Прииртышья» от 11.06.2020 г. № 64 (19495)).

Анализируя экспрессивные средства, мы пришли к выводу, что язык региональных СМИ (на примере районной газеты «Иртыш» и областной газеты «Звезда Прииртышья») отличается эмоциональной и экспрессивной насыщенностью. Экспрессивность служит дополнительным средством усиления соответствующих оценочных и эмоциональных значений. Использование в газетных материалах ярких экспрессивных заголовков повышает их эффективность.

В завершении работы мы можем сделать следующие выводы.

Рассмотрели и изучили заголовки статей и заметок региональных СМИ (нами собрано и проанализировано 450 лингвистических единиц), которые оформили в виде альбома заголовков «Информация в твоих руках».

Все заголовки статей и заметок распределили в три классификации:

- Классификация заголовков по структуре.
- Классификация заголовков по наличию средств выразительности.
- Классификация заголовков по наличию синтаксических средств речи.

Чаще всего в заголовках встречаются метафоры, эпитеты, гиперболы, инверсии. Ведущую роль в заголовках занимают фигуры поэтического синтаксиса, такие как, риторические вопросы и восклицания.

Из собранного лингвистического материала составили сборник упражнений по русскому языку для учащихся среднего звена «Заголовочные задания».

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т.4. М.: Русский язык, –1998 г.
- 2 Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: Русский язык, – 1986 г.

ИМЕНА ЧИСЛИТЕЛЬНЫЕ В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ

ШТРАУБ О.

ученик 7 класса, Северная СОШ, Иртышский р-н

АЛИМСУРЕНОВА А. А.

учитель русского языка и литературы, Северная СОШ, Иртышский р-н

Изучение пословиц и поговорок в русском языкознании богато и обширно. Мы, в свою очередь, делаем акцент на именах числительных, употребляемых в пословицах и поговорках. Данная тема еще не привлекла внимания исследователей.

Пословицы – это элемент русской устной речи – красят нашу речь, делают ее красивой, выразительной, образной. Пословицы легко запоминаются. Они кратки, в них нет лишних слов, каждое слово весомо, содержательно и точно.

Проблема: Выяснить, какие числительные употребляются в пословицах и поговорках, выявить связь между пословицами и правилами русского языка.

Гипотеза: Мы предположили, что пословицы и поговорки с именами числительными могут послужить материалом для составления карточек по русскому языку.

Объект исследования: имена числительные.

Предмет исследования: русские пословицы и поговорки.

Цель: изучить пословицы и поговорки с именами числительными для дальнейшего применения на уроках русского языка, в качестве дидактического материала.

Задачи:

- собрать пословицы и поговорки, содержащие в своем составе имена числительные;
- классифицировать собранный материал;
- подобрать материал для составления карточек по русскому языку.

Методы исследования: сбор, классификация, описание.

Теоретическая значимость: собранный теоретический материал может быть применен на уроках словесности при изучении темы «Малые жанры фольклора».

Практическая значимость: собранный практический материал может быть полезен на уроках русского языка среднего звена, в качестве дополнительного дидактического материала при изучении темы «Имя числительное».

В языке любого народа пословиц и поговорок бесчисленное множество. Каждый человек, сам того не замечая, постоянно использует их в речи. «Пословица – краткое изречение, поученье, более в виде притчи, иносказания, или в виде житейского приговора; пословица есть богатство языка, народной речи, не сочиняется, а рождается сама; это ходячий ум народа; она переходит в поговорку или простой оборот речи. «Пословица не даром молвится», - писал Владимир Иванович Даль, известный собиратель слов русского языка и пословиц и поговорок русского народа. Также он отметил, что пословицы и поговорки – это цвет народного ума.

Если внимательно прислушаться к речи людей, то можно сказать, что в ней часто используются не только пословицы и поговорки, но и очень похожие на них крылатые выражения и афоризмы. Это вошедшие в нашу речь из литературных источников краткие цитаты, образные выражения, изречения исторических лиц. М. А. Шолохов назвал пословицы и поговорки «крылатой мудростью».

Таблица 1 – Классификация по разрядам числительных, употребленных в пословицах и поговорках

Порядковые	Количественные	
	Целые	Собирательные
Первый блин комом.	1 Два сапога – пара	Семеро одного не ждут.
Как пятое колесо в телеге.	2 Семь раз отмерь, один раз отрежь.	Чем семерых посылать, лучше самому побывать.
Шестое чувство.	3 Один за всех и все за одного.	Семерых пошли, да сам вслед иди.
Первое счастье – коли стыда в глазах нет.	4 Не имей сто рублей, а имей сто друзей.	Один дурак пятерых умных поссорит.
Второе дыхание.	5 Старый друг лучше новых двух.	Один пашет, а семеро руками машут.
Наглость-второе счастье.	6 Одна рука узла не вяжет.	Один с сошкой, а семеро с ложкой.
	7 Один в поле не воин.	Один друг шестерых родственников заменит.
	8 Одна правда на свете живет.	Семеро по лавкам сидят.

	9 Трус умирает сто раз, а герой – один раз.	Двое пашут, а семеро руками машут.
	10 Двум смертям не бывать, а одной-не миновать.	Один пашет, а семеро руками машут.

Таблица 2 – Классификация пословиц, поговорок по цифровой принадлежности числительных

С цифрой «1»	<p>Один за всех и все за одного. Одна рука узла не вяжет. Один в поле не воин. Одна правда на свете живет. Один пашет, а семеро руками машут. Первый блин комом. Одной рукой в ладоши не хлопнешь. Одна голова на плечах. Один раз – не в счет. Один улей-улей, па пять-пасака. Двум смертям не бывать, а одной-не миновать. За двумя зайцами погонишься – ни одного не поймаешь. Трус умирает сто раз, а герой – один раз. Горе одного только рака красит. Один год десять лет заел. Одна беда не угасла, другая загорелась. Первое счастье – коли стыда в глазах нет. Муж и жена – одна сатана. Смерть одна, да болезней тьма. Одному страшно, а всем не страшно Один говорит-десять слушают. Семеро одного не ждут. Одна мудрая голова сто голов стоит. С одной коровы семь шкур не дерут. У одной овечки семь пастухов. Одна лиса семь волков проведет. Один битый двух небитых стоит. Один в грехе, а все в ответе. Один в море не рыбак. Один вор-всему миру разорение. Один гусь травы не вытопчет. Один другому не указ. Один дурак пятерых умных поссорит. Один дурак скажет-сто мудрецов не разберут. Один женился – свет увидел, другой женился с головой пропал.</p>
--------------	--

С цифрой «2»	<p>Два сапога – пара. Старый друг лучше новых двух. Двум смертям не бывать, а одной-не миновать. За двумя зайцами погонишься – ни одного не поймаешь. Как две капли воды. Скупой платит дважды. Два века не изживешь, две молодости не перейдешь. Книга – в ней два листа, а середка – пуста. Целых два чина – дурак да дурачина. Один битый двух небитых стоит. Двух зайцев гонять – ни одного не догнать. Второе дыхание. Двум смертям не бывать, а одной не миновать. Между двух огней. Наглость-второе счастье. От горшка два вершка. Палка о двух концах. Скупой платит дважды. Убить двух зайцев. Двое пашут, а семеро руками машут.</p>
С цифрой «3»	<p>Обещанного три года ждут. Три бабы – базар, а семь – ярмарка. Заблудиться в трех соснах. Плакать в три ручья. С три короба.</p>
С цифрой «4»	<p>Без четырех углов изба не рубится. Конь на четырех ногах, да и то спотыкается. Четыре двора, а в каждом дворе кум да кума.</p>
С цифрой «5»	<p>Как пятое колесо в телеге. Как свои пять пальцев. Один улей-улей, па пять-пасека. Один дурак пятерых умных поссорит. Знать, как свои пять пальцев.</p>
С цифрой «6»	<p>Шестое чувство. Один друг шестерых родственников заменит.</p>

С цифрой «7»	<p>Семеро одного не ждут. Чем семерых посылать, лучше самому побывать. Семь раз отмерь, один раз отрежь. У ленивого семь праздников на неделе. Семь бед – один ответ. Семь пятниц на неделе. В семь лет перебедали семьдесят семь бед. Три бабы – базар, а семь – ярмарка. Семь топоров вместе лежат, а две прялки врознь. Семерых пошли, да сам вслед иди. С одной коровы семь шкур не дерут. У одной овечки семь пастухов. Одна лиса семь волков проведет. Один с сошкой, а семеро с ложкой. Семеро по лавкам сидят.</p>
С цифрой «8»	<p>Весна да осень – на дню погод восемь.</p>
С цифрой «10»	<p>Не робкого десятка. Один говорит-десять слушают. Один год десять лет заел. Одно дерево срубишь – десять посади.</p>
С цифрой «25»	<p>Опять – двадцать пять.</p>
С цифрой «100»	<p>Не имей сто рублей, а имей сто друзей. Трус умирает сто раз, а герой – один раз. Сто голов – сто умов. Одна мудрая голова сто голов стоит. Один дурак скажет-сто мудрецов не разберут.</p>
Тысяча	<p>Одна книга тысячу людей учит.</p>

В завершении работы мы можем сделать следующие выводы. Собрали и проанализировали 95 пословиц и поговорок, имеющих в своем составе имена числительные.

Распределили пословицы, исходя из разрядов числительных. Чаще всего в пословицах и поговорках встречаются целые числительные (90 единиц), на втором месте – собирательные числительные (10 единиц), на третьем месте – порядковые числительные (6 единиц). Дробные числительные нам не встретились.

Все пословицы и поговорки разделили в зависимости от того, какая цифра содержится в их составе. Так, наиболее встречаемая цифра в пословицах – это цифра «один» (48 единиц), затем цифра – «два» (20 единиц), далее цифра «семь» (18 единиц), с цифрами «три», «пять», «сто» (по 5 единиц), с цифрой «четыре» (3 единицы), с цифрой «шесть» (2 единицы), с цифрами «двадцать пять» и «тысяча» (по 1 единице).

Создали сборник тестовых заданий «Изучаем числительные через пословицы» для учащихся 6–7 классов.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Народные пословицы и поговорки. Сост. А.И. Соболев. – М.: Московский рабочий, – 1981.
 2 Пословицы русского народа. Сборник В.Даля в трех томах. – М. «Русская книга», – 1993.

6.2 Қазақ филологиясы
6.2 Казахская филология

М. ЖАМАНБАЛИНОВ ӨЛЕНДЕРІНДЕГІ БАЛА БЕЙНЕСІ

АЙТЖАН Ә.

9 сынып оқушысы, Үш тілде оқытатын мамандандырылған дарынды балаларға арналған мектебі, Тараз қ.

Әдебиеттің назардан тыс қалып келе жатқан саласы қайсы деп ойлансақ, ең алдымен балалар әдебиеті ойға оралады. Балалар әдебиетінің өнімді жазылған кезеңі – 1960–80 жылдар десек, осы кезеңде қазақ балалар ақын-жазушылары балалар әдебиетінің жанрының толысуына, түрінің жетілуіне, тақырыбының молаюына, соны кейіпкерлердің балалар әдебиетінде пайда болуына әсер етті. Осындай гүлденген әдеби даму, кемелдену процесінде балалар әдебиетінің классигі М. Жаманбалиновтың шығармашылық тұлғасы, балалар әдебиетіне әкелген жаңалығы ерекше. Ақынның балаларға арналған қай туындысы болмасын, қазақ балалар әдебиетінің қалыптасу, даму үрдісінде балалардың қабылдауына қонымдылығымен, көркемдік-эстетикалық құндылығымен ерекшеленетін шығармалар.

Зерттеуші-ғалым Г. Қажыбаева қазақ балалар әдебиетінің даму сипатын былайша саралайды: «Қазақ балалар әдебиетінің мазмұндық жағынан толысқан, заман, қоғам шындығын, баланың болмысын суреттеудегі әдіс-тәсілдерінің байыған, көркемдік ізденістердің кеңейген тұсы да ХХ ғасырдың 60–80 жылдары еді. Әдебиеттің даму белесінде өмірге келген шығармалардың тақырып аясы кеңіді, оқиғалар желісінің қызықтылығы, шымырлығы, құбылмалығы, характерлердің даралығы өсті, балалар әдебиетіне бір топ балалар қаламгерлері келді» [2, 12 б.]. Әдеби процестегі соны даму М. Жаманбалинов шығармашылығына да қатысты.

1970–2000 жылдары балалар әдебиетін түбегейлі зерттеу үдерісінің басталғанын байқатады. Г. Нұғыбаеваның «Детская

литературы Казахстана 1970-80-е годы (развитие, нравственность, проблематика)» (1984), Т. Аяпованың «Развитие синтаксиса речи детей» (1987), С. Өскенбаевтың «Қазақ балалар прозасының даму тенденциялары» (1970), Е. Құлымбетовтың «Өтебай Тұрмажановтың ақындығы» (1974), Ы. Ыбырайымның «Қазіргі қазақ балалар повестерінің көркемдік ерекшеліктері» (1990), К. Матыжановтың «Қазақтың фольклорлық балалар поэзиясы» (1990), А. Өтегенованың «Жанрово-художественные особенности современного казахского детского рассказа (70–80-е годы)» (1992), Б. Қапасованың «Қазіргі қазақ балалар лирикасы» (2001), А. Ахтанованың «Қазақ балалар драматургиясы» (2002), Ж. Рүстемованың «Қазақ балалар прозалық әдеби ертегісі» (2004), «Қазіргі қазақ балалар поэмасы» (Г. К. Қажыбаева) кандидаттық диссертациялары, Б. Ыбырайымның «Қазіргі қазақ балалар прозасы мен рухани-эстетикалық даму мәселелері» (1998) докторлық диссертациясы балалар әдебиетіндегі жүйелі ғылыми зерттеудің іске аса бастағанының айғағы. Дегенмен, осы еңбектердің дені балалар әдебиетінің табиғатын тұтас алып, кейде жанрлық жақтан жекелеп алып қарастырса да, бірлі-жарым балалар қаламгерінің шығармашылығы ғана ғылыми айналымға түсіп, әлі күнге дейін балалар әдебиеті ақын-жазушыларының шығармашылық лабораториясын жеке-дара бөліп зерттелуі баяу екендігін аңғартады.

Осы орайда М. Жаманбалиновтың балалар әдебиетіне әкелген жаңалығын айғақтайтын бірқатар кандидаттық диссертациялар, ғылыми-сын еңбектер, мақалалар бар. Зерттеуші-ғалым Б. Қапасова «Қазіргі қазақ балалар лирикасы» кандидаттық диссертациясында ақын өлеңдерінің бейнелілігін, түрлі жастағы балалардың қабылдауына сай жазылуын балалар ақындарының өлеңдерімен салыстыра отырып, талдау жасаса [7], балалар поэмасын зерттеуші-ғалым Г. Қажыбаева «Қазіргі қазақ балалар поэмасы» атты кандидаттық диссертациясында М. Жаманбалиновтың балалар поэмасында фольклордың орнын, ертегі поэма композициясына фольклорлық композициясының әсерін саралайды және ертегі поэмаларда кейіпкер бейнесінің сомдалуына талдау жасайды, балалар поэмасының көркемдік, тақырыптық-идеялық, стильдік ерекшеліктерін көрсетеді.

М. Жаманбалинов – өлеңнің шағын түрін дамытушы ақын. Жиырмаға жуық жинақтарында баланың тілін жетілдіретін, қиялын ұштайтын, көңіл көкжиегін кеңейтетін шығармалар көп. Автор өлеңдерін тақырыбына қарай жүйелесек, олар:

- туған жер, ел, Отан;
- табиғат көркі, табиғат құбылыстары;

- еңбек, оның адам өміріне пайдасы;
- жан-жануар, аңдар, құстар, өсімдіктер әлемі;
- мектеп өмірі;
- балалардың сан алуан мінез-құлқы, іс-әрекеттері;
- адамдықтың ұлы сипаттары (ар, ұят, ұждан т.б.);
- достық, жолдастық.

Автор өлеңдерінде табиғат құбылыстары, жан-жануар, түрлі хайуанат, құстар, өсімдіктер жайындағы алғашқы түсінікті суреттеп көрсететін танымдық қасиетімен өзгешеленеді. Қазақ балалар әдебиетінде таныс және бейтаныс бейнелер жайындағы өлеңдері – бүлдіршіндер мен балдырғандарды табиғатпен алғашқы таныстырушы.

Ақын өлеңдерінің ерекшелігі: балалардың жас ерекшелігіне қарай күрделенуінде, белгілі бір оқиғаға құруында, бейнелі сөздердің қолданысы балалардың жас ерекшелігімен тұтасып, қабылдауына лайықталуында.

М. Жаманбалинов – ертегіші ақын. Оның қаламынан түрлі жастағы балаларға арналған ертегілер туды: «Ай мен күн», «Қорқақтың кеселі», «Мықтылардың мықтысы», «Түйе жылдан қалай құр қалды?», «Жұмбақ сыры», «Дәрігер аю мен қорқау қасқыр», «Жираф пен піл», «Бала пілдің қалаға саяхаты», «Бір байдың ақшасы мен шақшасы туралы».

М. Жаманбалинов – эпик ақын. Ақынның «Есер ханның өмірі мен өлімі», «Күж жалмауыз бен Білек батыр» ертегі поэмалары, «Батыр ұстаз» реалистік поэмалары бар. Балалар эпикалық поэзиясындағы жетістіктің бірі – ерлік пен елдіктің мәнін түрлі қырынан көркем бейнелеу десек, автор «Күж жалмауыз бен Білек батыр» ертегі поэмасында өзіне дейінгі әдеби дәстүрді кеңейтіп, тың көркемдік бейне (Күж жалмауыз, Білек батыр, Қарын уәзір) жасайды. Ертегіні халық поэзиясының көне түрі – өтірік өлеңмен бастауы, қарама-қарсы құбылыс – ізгілік пен зұлымдықты жұптап суреттеуі, мифтік нысандарды (Күж жалмауыздың көмейінен түйе, пілдің өтуі, адамдарды арбасымен, астықты қамбасымен жалмауы) градация тәсілімен өрнектеуі, ұлттық бояуы қанық, ұлттық таным-түсініктегі мезгіл өлшемдерін, әдет-ғұрып, салт-дәстүрді қолданысы, ертегі тілінің бейнелілігі арқылы бала санасына қатыгездік пен ізгіліктің мәңгілік тартысын, қара күшпен жеңуге болмайтындығын, ақыл, мейрім ғана жеңіске жететіндігін жеткізеді.

М. Жаманбалинов – фольклорлық ұсақ жанрды (жұмбақтар мен жаңылтпаштарды, санамақтар мен шарадаларды) өркендетуші ақын. Жұмбақтары тұспалданып отырған заттың сапа, белгі

нышандарын тап басып сипаттауымен және бейнелігімен, ұлттық нақыштың қанықтығымен ерекшеленсе, жаңылтпаштары балабақша жасындағы, кіші мектеп жасындағы балалардың жас ерекшелігін ескеруімен, ойнақылығымен, есте тез жатталып қалуымен өзгешеленеді. Ал шарадалары балалардың сөздік қорын мөлейтуге, тілдерін дамытуға, шапшаң ойландыруға үлес қоспақ.

Ақын өлеңдерінің үлкен бір шоғыры – табиғат суреттері, құбылыстары. Табиғат сұлулығын паш етудегі өлеңдері ойнақылығымен, суреттілігімен, жандылығымен ерекшеленіп тұрады. «Бұйра бұлттар» өлеңі шағын болса да суретке толы. Бұлттың қалай көтеріліп бара жатуы, қалай түйілуі баланың көз алдына әкелерлік сурет.

Көтерілді еңістен

Бұйра бұлттар ақ маңдай.

Мың отар қой

Өріске

Беттеп бара жатқандай [6, 81 б.].

Қимыл-қозғалысқа толы жанды, мінезді сурет бар. Табиғат құбылысын өрнектеуде «мың отар қойға» балауы, ұлттық нақыштағы сөз өрнегін қолдануы да өлеңнің сәтті шығуына ықпал еткен. Ақын баланы табиғат құбылысына үңілдіріп, таным көкжиегін жетілдіруге жетелейді. Төрт тармақ өлеңде «бұйра», «ақ» көріктеуіштерін қолданысы бүлдіршіндердің бұлт сипатын ашатын сөздерді меңгеруіне, сөздік қорларының толығына әсер етпек.

Табиғат құбылыстарын суреттеп жырлап ғана қоймай, ақын бала қабылдауына ықшамды келер ой айтады. Екі құбылысты жұптап, салыстыра суреттеу әдісін кең қолданады:

Бақшаның сәні де,

Көркі де – күнбағыс.

Күнұзын бәрі де,

Қарайды күнге алыс.

Ұқыптап тараған,

Әдемі кекілді,

Ұстазға қараған,

Шәкірттер секілді [6, 83 б.].

«Күнбағыс» өлеңінде күнге қараған күнбағыс пен ұстазға қараған шәкірт, яғни екі түрлі құбылысты салыстыра өрнектеп, күнбағыстың күнге қарап өсуі – танымдық сипатпен ұштасса, ұстаздың шәкіртке қарауында – тәлімдік сипат астарланып жатыр.

Күнбағыстың көркін ұстазға қараған кекілді балаға тенеуінде бала жанына әкелер жылылық та бар.

Автордың «Күркіреді күн, күн», «Күн күркіреп, жар салды», «Жаңбыр» өлеңдерінде табиғат құбылысы – күннің күркіреп, жауынның жаууы бейнелі суреттелуімен ерекше.

Күркіреді күн, күн,
Терезелер шың-шың,
Жауды жаңбыр топ-топ,
Шелек-шелек көп-көп.
Жон арқанды тос-тос
Күнбағыс, тез өс, өс! [6, 81 б.].

Шағын ғана өлең шымыр өрілуімен қоса, бүлдіршіндердің көкейінде тез жаттап қалуымен, ықшамдылық сипатымен ерекшеленеді. Өлеңдегі қос сөздер мен еліктеуіш сөздерінің қолданысы бала эмоциясына әсер етерлік мәні бар. Күннің күркіреуі, терезелердің тың-тың соғуы, жаңбырдың топ-топ жаууы – дыбыс ерекшелігі болса, «күнбағыс өс, өс» деуі де бала назарын жауыннан кейін өсімдіктердің тез өсуіне аудартады. Өлеңдегі күн-күн, тың-тың, топ-топ, көп-көп, тос-тос, өс-өс сөздері өлеңге әсерлі ұйқас берумен қоса, әуезділікті арттыра түскен. Бүлдіршіндердің тілін сындырып, жаттықтыруға ықпалы бар, әрі жаттауға да жеңіл, тілге орамды.

«Күн күркіреп, жар салды» өлеңінде жан-жануар, өсімдіктер тіршілігінде жауынның пайдасы қызықты өрнектелген. Кішкентай оқырманына тазалықты дәріптеу үшін табиғаттың тосын да әсем құбылысын алады:

Күн күркіреп, жар салды:
– Шомылдырам баршанды!
Шырша,
Терек,
Қайындар,
Бәрің душқа дайындал!

Елік, Арқар,
Қояндар,
Шешінбей-ақ қойындар!

Орманда да, тауда да,
Жүрмейсіңдер аунамай.
Тондарынның шаңы бар,
Соны жуып-шайындар! [6,80 б.].

Күннің әрекетін жандандырып, оқиғаны қарқынды бастауымен балалардың назарын аударып алады. Өлеңде лепті сөйлемдердің қолданысы оқиғаны динамикалы жеткізуге ықпал жасап тұр. Баланың танымына табиғаттағы жан-жануар, өсімдік тіршілігіне жауынның әсерін жеткізумен қатар, табиғаттағы барлық құбылыстың бірі-бірімен сабақтастығын да астарлап отыр. Күркіреген күнді сөйлету арқылы табиғатты жандандырып, бала эмоциясына әсер ете отырып, тазалықты паш етеді. Сонымен қатар кішкентай бүлдіршіндер табиғаттағы қызықты құбылыспен таныса отырып, ағаштың, аңдардың түрлерінен де мағлұмат алады.

Ақын өлеңдерінің ерекшелігінің бір қыры – өмір көрінісін көркем өрнектеуімен қоса, бала танымына, қабылдауына лайықты, образды бүлдіршіндер мен балдырғандардың тәлім, тағылым алу ойымен ұштастырып, тұтастықта алуы, өлеңдеріндегі өмір шындығынан алшақ кетпейтін бала мінезі мен әрекет, қылығының дөп басып суреттелуі.

М. Жаманбалинов жөніндегі мақаласында А.Бақыраденова: «Назар аударалық сипат – ақын өлеңдерінің қай-қайсысында да қазақтың қара домалақ баласы өз ортасында белгілі бір атпен жүреді. Ол Шимайшыл, бульдозерші Пірімбет, ел мактайтын шебер Ақтай, сабақтан сасқан Салақбай, одыраңдаған Ожар, қамқор бала Қасым. Өлеңдегі осындай кейіпкерлер балаларға қандай болып өсулері туралы ой тастайды. Ақынның үлгілі мінезді балаларға тартымды есім беріп, ал өзі сын айтатын кейіпкерін сөз-семсерімен түйреп өтуі оқырмандары ойлантпай қоймайды»-деп кейіпкерлер әлеміне баға береді [5, 103 б.].

Ақын «Семірді»өлеңінде тентек бала бейнесі ашқан. Өлең небәрі алты-ақ тармақ, алайда сол алты тармаққа ақын еліктегіш баланың психологиясын сыйдыра білген:

Едіреңбек:
Мен қазір семірем,-деп,
Орта шелек су ішті.
Кетіріп сол тынышты,
«Семіріп» алған күйінде,
Бір күн жатты үйінде...

Ақынның қай өлеңінде болмасын, үлкен тәрбиелік, тағылымдық мән бар. Өлеңдері шынайылығымен, ойнақылығымен кішкентай оқырмандарын баурап алады.

Ақын өлеңдерінде бала бейнесін өрнектеуде көркемдік ізденістердің молдығын байқай аласыздар. М. Жаманбалинов –

қазақ балалар әдебиетінде сатиралық, юморлық образды дамытушы ақын. Жылы күлкіге толы өлеңдері әлі де зерттеуді қажет етеді. Себебі, ақын балаларды түрлі қырынан сомдай білген.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Жаманбалинов М. Айна бұлақ. – Алматы: ҚМКӘБ, 1956.- 39 Б.; Кішкене достарға. Алматы: Жазушы, 1956. – 40 б.; Ақын бала. – Алматы: Жалын, 1983. – 4 б.; Ашық күн. – Алматы: Жалын, 1984. – 238 б.; Балғын күндей балақан. – Алматы: Жазушы, 1974. – 58б.; Батыр ұстаз. – Алматы: Жазушы, 1972. – 47 б.; Менің інім. – Алматы: Жазушы, 1970. – 47 б.; Сәлем. – Алматы: ҚМКӘБ, 1962. – 44 б.

2 Қажыбаева Г.К. Қазіргі қазақ балалар поэмасы. Филол. ғыл. канд. диссер. Авторефераты. - Астана, 2006.-25 б.

3 Ергөбеков Қ. Арыстар мен ағыстар. – Алматы: Өркениет, 2003. – 368 б. Б-131.

4 Әлімбаев М. Қалам қайраты. – Алматы: Жазушы, 1976. – 251 б.

5 Бақыраденова А. Балаларға ғибрат //«III Мәшһүр Жүсіп тағылымы» атты респ. ғыл.- тәж. конф. материалдары. – Павлодар, 2003. – 370 б.

6 Жаманбалинов М., Дүйсенбиев Ә. Өлеңдер, ертегілер. – Алматы: Балауса, 1992. – 432 б.

7 Қапасова Б. Қазақ балалар лирикасының тілі. – Астана, 1997. – 116 б.

8. Жаманбалинов М. Жауказын. – Павлодар, 2001. – 328 б.

ФАРИЗА ОҢҒАРСЫНОВАНЫҢ «ДАЛА ТАҒДЫРЫ» ПОЭМАСЫНДАҒЫ ТІЛ ШЕБЕРЛІГІ

АЛИНА М. Қ.

11 сынып оқушысы, Майқоңыр ЖОББМ, Павлодар обл., Ертіс ауд.
МУСТАФИНА Г. Ж.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
Майқоңыр ЖОББМ, Павлодар обл., Ертіс ауд.

Ф. Оңғарсынованың «Дала тағдыры» поэмасы ХХ ғасыр қазақ поэмаларының ішіндегі ең шоқтығы биік шығармасы. Мұнда ақын өткен тарихи дәуірмен бүгінгі тұрмысты терең философиялық, моральдік жақтан теңдей байланыстыра отырып әлеуметтік әділеттіліктің бетін ашады, адалдықты, ұлттық идеяны көкке көтереді, жоғары адамгершілік, биік пәктікті, мәрттік пен

батылдықты өзімшілдік пен менмендікке, кара бастың қамын ойлауға қарсы қояды. Жауыздық пен арамдықты әшкерелейді. Осындай қасиеттерімен ол ақынның бұл шығармасы бұрынғы поэмаларымен тамырласып жатқан болса да, «Дала тағдыры» басқалардан ерекше; мұнда лиризмнің тереңдігі, әлеуметтік-философиялық мәселелерді ортаға тастау, оларды шешуге ұрыну, әрі өткірлігі, әрі шеберлігі толысқандығын тағы бір рет көрсетеді. Сол үшін де бұл поэмаға арнайы тоқтау қажет деп ойлаймыз.

«Дала тағдырында» жалпы өмір, тұрмыс, халықпен жеке адамның өзара қатынастары туралы философиялық ойлар, даланың сырттай қарағанда қарапайым, жайдары көріністерінің өзі терең лирикалық ой – толғаулармен жандандырылып, жүйрік поэтикалық шабытпен жырланған. Поэманың сюжеті мен композициясындағы мұндай белгілер оқырманға үлкен әсер қалдырады, ақын қаламының қарымдылығы тандандырады. Поэма былай басталады:

Аппақ мамық.

Күн нұры күміс шашып,

кең даланы қалғандай ырыс басып.

Дүние пәк. Тып-тыныш.

Ешкім мұнд көрмегендей қылыштасып,

...Мал іздеген салт атты.

Кокжиек. Күн.

Аппақ дала. Мүлгіген жансыз дала.

Міне, ақын үнсіз мүлгіген жансыз дала келбетінен де терең және кең ойлар іздеп, «Ешкім мұнда көрмегендей қылыштасып», – деп оқырман жұртшылыққа да, өзіне де мағыналы сұрақ тастайды, алдағы ой-пікірге түрткі салады, поэманың сюжеттік-композициялық дамуына бір ауыз сөз, жеке шумақтар немесе бір ұсақ ой ұшқынымен-ақ негіз жасайды.

Ақынның барлық дерлік поэмалары да жеке ой-толғаныстарына және олардың күрделі динамикалы дамуына құрылғанымен, оюлар Ф.Оңғарсынованың лирикалық үздік, майталман шебері скендігін қайта көзге елестетіп тұрады.

Осындай көзқарастар былайша қарағанда, ақынның мына шумақтарында байқалады:

Дала төсі көміліп құмға ғана,

сарғаяды, жабырқап мұндана ма?...

Сонда жылдар қақпасын дүбірлетіп,

атой салды күштілер тың далаға.

...Сұр далаға жан еніп, өмір келді

жылыстады жұртынан ақырғы аңдар,
бір шабуыл басталды тың далаға [1, 85–86 б.].

Сезімтал, терең ой зердесіне салсаң, далаға басталған «шабуылдың» әр түрлі мағынасы, тіпті «ұнамсыз» деп есептеген, ХХ ғасырдағы қазақ даласына шабуылдың көлеңкелі, ұнамсыз жағы бар емес пе? Ол шабуыл ұлы экологиялық апатқа апарып соқпады ма? Мұны ақын жоғарыдағы өлеңінде «жылыстады жұртынан ақырғы аңдар» деп бір ауыз жырмен аңғартып отыр. Әрине, поэмада бұл мәселені бұдан әрі ұлғайтып, асыра айтуды ақын мақсат етпеген.

Бұл жерде ақын поэмасының сюжеттік – композициялық тұғырында тұрған нәрсе, екі сюжеттік бағдар: далаға шабуылдың екі түрлі жағын ашып беру, оларды поэтикалық, әлеуметтік тараптан салыстырып көрсету екендігі мәлім. Ол үшін философиялық ой түйінін туғызатын ортақ мәселе бар:

Шабуылдар...

Шабуылсыз тыншымас, тынбас адам,

Шабуылда уран бар:

«Адамзатты ойрандаймын, бірлігін сынға салам».

Шабуылдар далада көз ашқалы...

шабуылдар – ананың тілін кескен.

Шабуылдар – ақ сойыл суылдаған,

бір-бірінің апшысын қуырды адам.

Семсер менен найзаға түйрелсе де,

Жығылмаған, жықпаған туын далам [1, 86 б.].

Қазақ даласындағы шабуылдың өткен ғасырлардағы жүрек шошытарлық түрі осылай болды. Мұны ақын қысқа, өткір, тұжырымды шумақтар арқылы береді.

Поэмада дала образы арқылы қазақ ұлты тағдырының ХХ ғасырға дейінгі жайы ашып берілген. Сюжет те, композиция да осыған жүгіндіріліп, тартымды дамытылған, әрі дала фрагменттері «Сарыарқаға арнау», «Ұлы жол» сияқты тақырыптарға сыйдырылып, бостандық пен егемендік туралы философиялық ойлар «Оқжетпес» шыңының монологы, Бұқар жырау, Абылай хан, қарапайым халық, Ақан сері сөздері, бәрi- бәрi қазіргі даланың көріністерімен бірігіп, байланысып, есіліп, синтезделіп, ақын шабытына бөленіп, лирикалық толғаныс күйінде жанды көрініс тапқан.

Аталған тарихи тұлғалардың қысқа, әрі нұсқа сөз оралымдары объективті шындыққа сай, оқырманның есінде мәңгі қалатындай етіп, ақындық шеберлікпен өрнектеген. Біздіңше, бұлардың

бәрі белгілі тарихи дәуір, халық пен табиғат, уақыт пен кеңістік жайындағы философиялық пікірлермен суарылған.

Жолдар, жолдар...

барады алға асығып.

Жаяу – талып, ат – арып, арба – сынып.

Жолдар, жолдар

сағымды белес серік,

тұратындай бір үміт елес беріп.

Уақыт – толқын шаяды парақтарын

жолдар жайлы жазса егер Жер естелік.

...Нені кештің басыңнан сары дала,

жеткенінше бүгінгі ұлы жолға? [1, 90–91 б.].

Бұл шумақтар бір қарағанда, қарапайым бір айтыла салған сөздердей көрінгенімен, нағыз азаматтық пиғылмен, кең көкірекпен, ұшқыр ақындық оймен, терең сезіммен туыс пікірлер, олар жалпы азаматтық маңызға ие. Осы уақытқа дейінгі әр түрлі «Жолдар» - қоғамдық-саяси құрылым деген түсінікті білдірсе, оларды да уақыт толқыны шайып кететініне ақын сенеді, соны тарихи шындық ыңғайында көрсетеді.

Ақын тарихи өткен дәуірлерге уақыт пен кеңістік, табиғат пен адам ұғымдарының төңірегінде терең философиялық толғау жасайды. Ондай толғаулар қазақ ұлты тарихындағы нақты бір кісілерге, анық белгілі мерзімге менземесе де шындығы көрініп тұрады.

Ф. Оңғарсынова содан кейінгі «Бұқар жыраудың Абылай ханға айтқаны» т.б. тарауларында өз пікірін одан әрі нақтыландырады:

Сен түшкірсең - ол жөтелген,

халықтың мынау көбесін

қақыратып тұр таспа-мұң.

...Қаһарыңды төгіп төнесін,

кісі емес, күшік көресін

Шыңғыс тұқымынан басқаны.

...Алдына шықпай еш пендең

семсер сұсыңнан сескенген.

Халықтың жады жоғалмас

Бұқардың басын кескенмен [1, 92 б.].

Бұқар жыраудың атынан айтылған бұл сөздерде нағыз тарихишындық жатыр десе болады және оның традициялық толғау стилімен берілуі. Ақынның идеялық-эстетикалық бағдары, поэтикалық тәсілікені байкалып тұр. Мұндай бағдар және поэтикалық тәсіл ұлттық сана-сезіммен ұғынуға ыңғайлы екендігі көрінеді.

Абылай ханның Бұқарға қарата айтқан жауабы ақынның поэтикалық ойларын өткірлеп, толықтырып, дала тағдырын, ұлт тарихын, Абылай сынды үлкен тарихи тұлға рөлін айқын көрсете түседі:

Ақымақ қара қарғаны
түлкіге баулып салғалы
қыран деп баптау – күлкілі:
өлімтік көксеп құлқыны
қарқылдап қояр бір күні.
тойдырсаң тексіз қараны
бақ пен таққа таласып, қолды салады.
Жасаған баста жаратқан
айдынды, шынды, даланы
ақсүйек пенен қараны [1, 93 б.].

Поэманың сюжеттік дамуына ақын бірнеше қаһармандардың ой-пікірін олардың өздеріне айтқызып, салыстыруға мүмкіндік береді. Оқырман олардың сөзін салыстырып, ой толғайды. Бұл әдіс, әсіресе іштей қарама-қарсылығы бүкіл дала тағдырын елестетеді, ұлттық пікірлер оятады, онысы бір өзеннің сан құбылған ағысындай немесе теңіздің таудай толқындары секілді әсер қалдырады.

Мәселен, поэмада кәдімгі көпшілік, халық тілінен айтылған сөздерге, олардың мағынасына қараңыз:

Біз бұқарамыз –
кәдімгі қара халық, жатырмыз даланы алып.
Таласпаймыз тағына,
біздегі мұң -жан асырау, мал бағып, бала бағып.
Жыртық жаға жүн шекпен,
жаяу жүріп мырзалардың тұлпарын тағаладық.
...Кінәлі – біз
аспаннан тамшы тамбай,
жер көгермей даланың қашса құты.
Мал суарып, жер қазу – біздің үлес,
атақ, мерей, абырой – басқанікі.
жанға бір күн тыныштық табыла ма?
Орнын сүргіп мырзаның нан табамыз,
бұл кедейлік ғұмырда арыла ма? [1, 93–94 б.].

Әрине, поэтикалық өткір тәсілдер арқылы көпшілік, халық тілінен айтылған бұл пікірлердің шындығы басым. Ол дала тағдырының тағы бір трагедиясы болуы мүмкін?!

Поэмада халықтың әрбір тобы, оның өкілдерінің тарихи шындыққа, дәуірге өзінше ойлауы, түсінігі бар. Олардың

осы ойларын ақын шебер байланыстырып, диалектикалық, композициялық көрініс жасайды, әрі шебер салыстырып сәулелендіреді.

Ф. Оңғарсынова бұл поэмасында Абылай айтқан идеяларды, Ақан сері, Едіге батыр образдары арқылы тағы да толықтырады. Қазақ даласының ұлылығын осындай перзенттерінің патриотизмі, ой тереңдігі арқылы көрсете отырып, реалистікпен жандандырады.

«Дала тағдыры» поэмасында көбірек халықты бірлікке шақыру, ұлтжандылықты, ұлтты сақтап қалу мәселелері анық сезіледі. Осы идеялық бағдар көптеген түркі халықтары өзінікі санайтын Едіге батыр образында да бар. Оның образын өз сөздерімен ашудеген қандай ерлік дерсің! Мұны Ф. Оңғарсынованың батылдығы, ақындық қайсарлығы, батырлығы т.б. көптеген жеке қасиеттерінің бір көрінісі деп таныған дұрыс. Тап осы айтылғандар Едігенің мына сөздерінен айқын көрінбей ме?

Жігіттер,
Маған да жетті сұр жебе,
...дұшпаның жатыр іргеде,
Бірінді бірін тілдеме,
күнкілдеп, күмпіп күндеме
жауыңның сол-ақ баққаны.
Бірлігің кетсе басыңнан
іриді халқың ашынған [1, 96–7 б.].

Едігенің өзінің өмірлік тәжірибесінен де келіп шығып, айтылған бұл сөздер Абылай ханның, Ақан серінің жоғарыдағы пікірлерінің жалғасындай әсер қалдырады.

Шығармада уақыт пен кеңістік, тарих пен бүгінгі заман, ынсап пен ынсапсыздық, ақыл мен ақымақтық, халық пен жеке адам т.б. философиялық ой, тұжырымдар мол. Олардың поэтикалық, әдеби – эстетикалық сипаты да басым. Осындай сипаттарымен бұл поэма XX ғасырдағы қазақ поэзиясында, біздіңше қайталанбас туынды болып қала береді [2, 3 б.]. Демек, халқымыздың идеялық – эстетикалық талғамын өсіруге қызмет етеді деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мұтанов Ғ. М.. Өнегелі өмір. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 328 б.

2 Қазақстан мектебі, №11, 2009 ж.

С. ӘБЕНОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ-ИДЕЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

ӘДІЛ М.

5 «Б» сынып оқушысы, А. Байжанов атындағы орта мектебі, Қаскелең қ.
КЫЗЫРХАНОВА А. С.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
А. Байжанов атындағы орта мектебі, Қаскелең қ.

Ақындық өнер – сөз өнерінің аса қастерлі саласы, ақын бойындағы шығармашылық қуат пен шынайы таланттың биік өлшемі, ұлттық әдебиеттегі сезім мен сырға толы тамаша поэтика, дәстүр мен ақын шабытының астаса келіп, өлең құдіретінің жарқырап көрінер әсемдік әлемі [1, 17 б.].

Ақындық қашанда айрықша өнер түрі ретінде бағаланған. Түркі тілдерінде табылған алғашқы ескерткіштердің өзінде жоқтау жырлар тасқа қашалып жазылған, осы күнге жету себебі де сол. Ақындық сол жыраулық өнердің бір жұрнағы. Қазақ даласындағы алғашқы ақынның атын атай алмасақ та, алғашқы жазба ақын деп Абайды айтатынымыз хақ. Қазіргі кезде жас ақындар толқыны халық арасына кең танылған. Оған айқын мысал – Саят Әбенев. Айтыс ақындары мен жыршы, термешілердің халықаралық Одағының мүшесі, айтыскер, торғайлық ақын Саят Әбенев 1988 жылы 10 ақпанда Торғайда дүниеге келген. 30 жастағы ақын халыққа айтыс арқылы танылған. Кейінгі жылдары «Инстаграм», «Facebook» әлеуметтік желілері және ән сөздерінің авторы ретінде танымал. Өзінің әр өлеңінің соңында жазылып жүрген «Торғайлық ақын» псевдонимі туралы 2016 жылдың 14 тамызында әлеуметтік желідегі жеке парақшасына салған постында былай жазады: «Әрбір өлеңімнің соңында «Торғайлық ақын» деп жазылып тұратынын жақсы білесіздер. Солай жазу кәдімгідей әдетіме айналып барады. Мүмкін, ондай атаққа лайықты емес шығармын?! Дегенмен әр өнер адамының өз псевдонимі болғаны дұрыс қой. Сондай-ақ бір тойда тоқсанға жасы келген қарияның «Торғайлық ақын балам...» деп берген батасы жүрегіме қатты әсер етті. Сол кісідей қария атанғанша тіпті соңғы демім шыққанша осылай жазуды доғармаймын. Өтірік «Халық ақыны» болғанша шынайы «Торғайлық ақын» болғаным - мың бір мәртебе!». Торғайлық ақын М. Мақатаевтың ізімен жазған «Менің анкетам» атты өлеңі бар.

Қай жақтансыз?

Торғайданмын,

Тек Аллаға қол жайғанмын!

Руыңыз кім?

Бөлінбеймін...

Бөліну А. С. ол өлім деймін...

Өзінің анкетасының соңында Торғайдың қайта облыс болуын тілейтіндігін айтады. Анкетада ақындар толқынымен қатар қазақ даласын қорғаған батыр-ларды, ел бірлігін өлеңге қосады.

С. Әбеневтің жыр жинағы жарық көрмесе де, қоғамдағы болып жатқан оқиғаларға байланысты айтқан өлең шумақтарын көпшілік біледі және өз ойын жеткізуде қолданды. Ақын өлеңдерін азаматтық және махаббат лирикасы деп бөліп қарастыруға болады.

XXI ғасырда өзекті мәселеге айналған ажырасу, тіл мәртебесі, биліктегі олқылықтар, сыбайлас жемқорлық, телефонға тәуелділік, еркек пен әйел арасындағы көрінбейтін бәсеке, қыз тағдыры сынды мәселелер ақынның азаматтық лирикаға жататын өлеңдеріне арқау болды. Мысалы «Мен қарсымын» өлеңінде қазіргі қазақ қоғамындағы тіл мәселені қозғайды:

Мен қарсымын, мен Қазақпын тірімін,

Өзгелердің ішкізбендер ірінін.

Ғылымың мен біліміңнең не пайда,

Өз тіліңе жетпей жатса білімің...

«Балаға қай тілде білім берсең, түбіндесол елге қызмет ететін болады» деген қоғам қайраткері М. Шоқайдың ойын қолдайды. Бұл өлеңді метафора, синекдоха арқылы оқырманға әсерлі, рухты етіп көрсетеді.

...Тілімді кессе кессін, басым кетсін,

Бастысы көзімдегі жасым кепсін...

...Ел сенген ағаларым, ояныңдар,

Мыржақып енді бізді оятпайды!

«Ағаларға айтарым» өлеңінде билік басындағыларға елде туындаған мәселелер жөнінде айтылу керектігі, 70 жыл бұғып жатқан халық енді үндемей қалмау керектігі айтылады. Қарапайым халық жан дауысын жеткізе алмаса да, сол қарапайым халықтың үнін жеткізуге барған адамдарға айтылған өлеңге арқау болған – жер мәселесі. Осы тақырыпта жазылған «Елбасыға хат» өлеңі де рухты:

Ұйқым да келмей, асым да тіпті батпайды,

Тек осы ғана басымда жүргенн аққайғы.

Елімді сақта, жерімді сақта, Елбасы,

Тәңірім сонда жаулардан бізді сақтайды.

Осы сынды өлеңдер қатарына «Қытайдан сақтан, қазағым!», «Торғайлықтарға қайрау», «Бүгінгі Құнанбайлар» атты өлеңдер кіреді.

Телефонға, әлеуметтік желілерге деген тәуелділік біздің қасырымыздың бір індеті 13 шумақтан тұратын «Смартфон», «Мылқау сезім» атты өлеңдерінен көрініс табады.

...Ұрпағымыз құшақтаған – смартфон,
Ұлт тамырын пышақтаған – смартфон.
Әлеуметтік желіменен әлек қып,
Ұлымызды ұсақтаған – смартфон...

Осылайша ақын бұл тәуелділіктің ұлтқа, ұрпаққа, жалпы адамзатқа тигізіп жатқан зиянын сол әлеуметтік желі арқылы жеткізеді.

«Жан жарынды алдама!» өлеңінде ажырасу мәселесі қозғалады.
...Қидырған соң серт байласып некенді,
Тағдырыңа қоса көрме бөтенді.
Қу нәпсіңнің кесірінен түбінде,
Екі жаққа айырасың екі елді.
Ажырасу А. С. берген емес еш пайда,
Соны ұғып түсінетін ес қайда...

2017 жылғы статистикаға бойынша 140 мың неке тіркелсе, соның 51 мыңы заңды түрде некелерін жойған. Бұл шамамен 40 % неке бұзылды дегенді білдіреді. Осыған орай бұл мәселе Қазақстандағы өзектілердің біріне айналды. Осы тақырыпта «Қара шуба», «Ажырасу», «Бақытсыз неке», «Біз еркектер...», «Әй, Әй, әйелдерге», «Еркек пен әйел», «Еркектердің ең әлсізі...» атты өлеңдер кең таралған.

Саят Бақытбекұлының махаббат лирикасы қазіргі қазақ эстрадасында жүрген әншілердің әндерінен көрініс тауып жүр. Қ. Нұртас, Е. Айдар, А. Шардарова, Н. Абдуллин, «Музарт life» тобы, «Алашұлы» тобының т.б. ондаған орындаушылардың репертуарындағы бірнеше ән сөзінің авторы – торғайлық ақын. Ол әндердің басым көпшілігі махаббат тақырыбында. А. Шардарованың орындауындағы «Жүрегімнің иесі», Қ. Нұртастың орындауындағы «Жүрегіңнен бір орын бер», «Менде ғана бар» әндері халық арасында өте танымал.

Сен екенсің жүрегімнің иесі,
Уақытқа да, бақытқа да байландық.
Бізге берген бұл өмірдің сыйы осы.
Біз екеуміз бір адамға айналдық...

Бұл ән әйел адамның ер адамға арнаған әні. Ақын сол сезімді шынайы әрі әсем жеткізіп, халықтың қолдауын және осы ән үшін Ұлттық «Жыл таңдауы» – 2018 премиясында Алғыс хат алған болатын. Сонымен қатар «Иә, сен», «Жар іздеуге жарнама», «Мені күт» өлеңдерінен ақынның өмірлік махаббатын іздейтіні көрініс табады. «Мені күт» өлеңі:

...Сағындыр, сағынышқа шөлдейінші,
Уақытқа мейлі көңіл бөлмейінші.
Мені күт, күтпей кеткен бір бейнеңді,
Біреудің көздерінен көрмейінші.

Ақынға мектеп оқушыларымен кездесуде «Музаңыз кім?» деген сұрақ қойылған, сонда өзінің үнсіз қалғанын айтып, осы сұрақтың жауабын білмейтіндігін айтады.

Қашанда ақындар халықтың үні болған қауым. Бүгінде тәуелсіз елімізде сөз бостандығы, ой еркіндігі өз деңгейінде болғандықтан, өлеңсөзшілер сөзі халық арасында беделге ие. С. Әбеновтің өлеңдерін бір-біріне құрылысы, құрылымы, ұйқас түрі бойынша да ұқсамайды. Торғайлық ақынның бірнеше шумақтан тұратын өлеңдерімен қатар бір шумақтан тұратын өлең жолдары бар. Олардың барлығын бір жинақ болатыны анық. Ақынның оқырмандары «Халық ақыны» мәртебесін осы күні беріп қойғаны белгілі. Әлеуметтік желілер арқылы таралып жатқан өлеңдері жастарға теңізге тамшыдай болсын үлесі. Қазір халыққа, жастарға мұндай ақын керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Атамұра», 1995. – 656 б.
- 2 <https://www.instagram.com/sayatabenov/>
- 3 <https://www.zharar.com>
- 4 Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. Алматы, 2003. – 208 б.
- 5 Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы, 2007. – 360 б.

САЙЫН МҰРАТБЕКОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ЛЕКСИКАСЫ

БАГЖАНОВА А.

7-сынып оқушысы, № 16 лицей-мектебі, Павлодар қ.

ДАУЛЕТ М.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, № 16 лицей-мектебі, Павлодар қ.

Қарапайым лексиканың қолданылуы, сөйлеу тілі лексикасы лексика-семантикалық экспрессивтік-стистикалық сипаты жағынан өз ішінде бірінғай емес.

Сондықтан іштей мынадай топтарға бөлінеді:

- 1) тұрмыстық- қарапайым лексика,
- 2) варваризмдер;
- 3) әдеби сөйлеу лексикасы. Тұрмыстық-қарапайым лексикаға

күнделікті өмірде, тұрмыстық қарым-қатынаста қолданылатын жалпы халыққа белгілі, сөйлеу тілінің аясындағы сөздер жатқызуға болады. Тұрмыстық-қарапайым сөздердің ішінде бір нәрсенің бағасын кеміту, құнын төмендету мақсатында қолданылатын, стилистикалық бояуы бар сөздер, дөрекі, тұрпайы сөздер, қарғыс-алғыс мәнді сөздер көп кездеседі [1, 68 б.].

Сөздердің бәрінің де арнаулы қызметі бар. Олар қолданылу аясы мен өрісіне қарай құбылып отырады. Бірінде экспрессивті-эмоционалы басым болса, енді бірінде солғын болуы ықтимал Ол – сөз табиғатына тән құбылыс эмоционалдық пен экспрессивтілікті тудыруға тек бейнелі сөздер ғана емес, қандай да болмасын сөздер, жай сөз тіркесі де, жоғарыда аталған сөздердің қай-қайсының да қабілеті бар. Әңгіме тек олардың қалай және қандай мағынада қолданылуында.

Бірақ тілімізде өзінің заттық-лексикалық мағынасы о бастан эмоционалды-экспрессивті мәнді болып ұшырасатын сөздер болатыны белгілі. С. Мұратбеков шығармаларында осындай сөздер қалай көрініс тапқанын, қолдану ерекшеліктері мен ретін қарастырып көрейік. Ол үшін біраз мысалдарға келтірейік:

«Бағанағыдай емес, бойым сергігендіктен бе, болмаса ауыл жастарының көңілді думаны көңілді қытықтады ма, әйтеуір, жатқым келмеді» [2, 19 б.].

– Қап, бәтшағар, өкпелеп қалды ма? Баласының қолына ештеңе ұстатпап едім?! [2, 210 б.].

Кет, ары! Аулақ! Шық үйден! [2, 219 б.].

«Әйтеуір, менің соңыма ерген біраз күшіктерім бар, тіл-көзден солар аман болса екен деп тілеймін де» [2, 132 б.].

Бұл мысалдарда келтірілген сөздердің барлығы әр түрлі көзқарасқа, қимыл-күй, қатынасқа жұмсалып, лексикалық мағынасы арқылы жағымды-жағымсыз сезім тудырғандай эмоционалды мәнді сөздер екендігі айдан анық.

Келтірілген бірінші мысалдағы «Жастардың көңілді думаны көңілді қытықтады» – көңілі көтеріңкі, қуанышты болуға адамға думан әсер етті, жағымды эмоция тууына басқалардың әер еткенін байқаймыз. Екінші мысалдағы «бәтшағар» сөзі, көбіне жағымды мәнде айтылады. Кейде жағымсыз мәнде де айтылуы мүмкін. Мына жағдайда жағымды-жағымсыз екені белгісіздеу, «қап» сөзін «бәтшағар» сөзінің алдына қойып, өкініш сезімін, көңіл-күйін білдіретінге ұқсайды.

Үшінші мысалдағы «Кет ары! Аулақ! Шық үйден!» – Ұлтуғанның мас болып келген Майданнан тітіркеніп, риза болмай, ашу шақыруы. Бұлар да эмоционалды сөздер.

Төртінші мысалдағы «Күшіктерім» сөзін автор Кәменнің аузына салып, бала-шағасы бар, солар ертең өсіп, адам болады-ау деген зор үмітке әкеп тіреген. Егер автор «Күшіктерім» сөзінің орнына «балаларым», «құлым, қызым» деген жағдайда, сөз алғашқы эмоционалды әсерінен айрылған болар еді. Сонымен қатар жеке тұрып та экспрессивті-эмоционалды мәнге ие сөздер қолданысы кездеседі. Мәселен, «маубас, маңау, шірік, кәпір, көк ми, бит бас, қотыр, жерсоққан, көксоққан» т.б.

– О, маубас, тарта алмасық бар сұрап неғыласың [8, 22 б.].

– Осы анау, маңау Тұрдағұл ылғи, жылқының кепкен тезегін шылым ғып тартпып жүреді ғой [8, 23 б.].

– Жаны тәтті шірік, көрінбе көзіме [8, 30 б.].

– Тіпті көк ми екенсіңдер. [3, 205 б.].

– О, бит бас, қотыр [3, 207 б.].

– Әй, көксоққан бері кел ! [3, 170 б.].

– Мейлі, жер соққан десе де әлімжеттілігін жасап зәбірлемесе екен де [3, 253 б.].

– Тә сүйектерімді сындырдың, онысы несі, кәпір [3, 54 б.].

Жоғарыда аталған сөздер сөйлем ішінде тіпті әсерлі болып келеді. Ол сөздердің мағыналық жақындығы бар синонимдер десек те қате айтпаймыз.

– Немене, қайда екенін айтсам, барып ала қояйын деп пе едіңдер, қызтәлектар, ой, мұрындарыңды... – деп кіжінді шал [3, 56 б.].

Міне, мұнда да жоғарыдағы тұжырымымызға дәлел бар. Шалдың жауап сөзінен не бір сөзді, не сөз тіркесін алуға болмайды. Себебі, біріншіден, сөйлемдегі айтылар ойдың ауқымдылығы

жойылады, яғни еріккен балалардың шексіз сұрақтарына жауапты амалсыздан берген, жұмыста шаршап жүрген, әйелінен айрылған, қайғыға түскен ашулы бригадир шал Байдалы образын көркем түрде аша алмас еді. Екіншіден, сөйлемнің келбеті, мәнері солғын болар еді, яғни ашулы кейіптегі адамның сөзін шынайы түрде бере алмас еді және оқырман оған сенбес те еді.

Сол секілді мына бір мысалға да қарайықшы:

– Ой, мынаның өзін жігіт пе десем, қатынжанды бірдене гой, бұзауша жапанып, – деді күйіп-пісіп [3, 99].

Демек, қорыта келгенде, қарапайым сөздер мен сөз тіркестерінің адам образын ашуда, яғни әртүрлі мінез-құлық эмоциясын беруде күрделі сөйлем ішінде шебер құрастырылып, С. Мұратбеков қаламының бір сырын ашқанына оқырман қауым куә бола алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы: Санат, 1997. – 256 бет.
- 2 Мұратбеков С. Ескекжел. - Алматы: Раритет, 2004. – 280 бет.
- 3 Мұратбеков С. Жабайыалма. - Алматы: Атамұра, 2002. – 399 бет.
- 4 Кеңесбаев І., Мұсабаев Ғ. Қазіргіқазақтілі. – Алматы, 1975. – 297 б.
- 5 Шахматов А. Синтаксис русского языка. – Москва: Просвещение, 1957. – 399 с.
- 6 Рақыш Ә., Әмірова Ж. Жай сөйлем синтаксисі. - Алматы: Санат, 1998. – 191 бет.
- 7 Қазақтілініңграмматикасы. II бөлім. – Алматы: Ғылым, 1967. – 235 бет.
- 8 С. Мұратбеков Повестер мен әңгімелер шығармаларының екі томдығы. – Алматы: Жазушы, 1986. – 404 б.
- 9 Кеңесбаев І. Қазақтілініңфразеологиялықсөздігі. - Алматы: санат, 1977. – 670 б.
- 10 Қайдаров Т. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Санат, 2000. – 204 б.

КИЕЛІ САНДАРДЫҢ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕГІ КӨРІНІСІ

БАҚТИЯР М. Д.

6 сынып оқушысы, № 26 Гимназия-мектебі, Екібастұз қ.

АРЫНОВА Л. М.

мұғалім, № 26 Гимназия-мектебі, Екібастұз қ.

Біздің сандармен танысуымыз ерте жастан басталды. Біз сандармен тек математика сабақтарында ғана емес, әдеби оқу сабақтарында да кездесеміз. Қазақ ауыз әдебиетінің мақал-мәтелдерін оқып, таныса бастағанда, мен мақал-мәтелдерде сандар жиі қолданылатынын байқадым. Неліктен сандар қазақтың мақал-мәтелдерінде көрініс тапқан? Олардың халық ауыз шығармашылығындағы орны қандай? Халқымыздың киелі деп таныған сандары қандай? деген сұрақтар мені жиі мазалай бастады.

Осы сұрақтар бойынша зерттеу жүргізе бастадым.

Біз өмірде сандарды жиі қолданамыз. Оларды дүкен терезелерінен табуға болады, олар туралы бұқаралық ақпарат құралдарынан естуге болады. Сандар бізге белгілі бір өнім немесе зат қанша тұратынын, баланың жасы қандай екенін және оның туған күні, сондай-ақ күнделікті айдың қай жұлдызы, қай мезгілі екенін түсіндіреді. Мұның бәрін сандардың көмегімен білетіміз анық.

Күнделікті өмірде қолданылатын мақал-мәтелдерді білу және оны орынды қолдану бізді даналыққа үйретеді, шешендікке, көркем сөйлеуге шеберлендіреді. Мақал-мәтелдерде әрқашан есте сақтауға тұрарлық пайдалы ойлар, шешімдер бар. Мақал-мәтелдерде кездесетін сандардың атқарар қызметі зор, егер олар белгілі бір ойды түюге көмектеспесе, жай ғана сан болып қалар еді.

Біздің ата-бабаларымыз көптеген мақал-мәтелдерді ойлап тапты. Олардың арасында құрамында сандар кездесетін мақал-мәтелдер де жеткілікті, әрі алар орны бар. Дегенмен біз барлық сандардың мақал-мәтелдерде бар-жоғын және мақал-мәтелдерде қандай сандар жиі кездесетінін білгіміз келді. Біздің сынып оқушылары киелі сандардың мақал-мәтелдерде кездесетінін біле ме екен? Мақал-мәтелдерде қандай сандар жиі қолданылды? Сандары бар мақал-мәтелдерді көп білесіз бе?

Біз құрамында жай сандар ғана емес, нақты қазақтың киелі сандар деп атау таққан сандары қаншалықты кездесетінін іздеуді шештік. Қай санның мақал-мәтелдерде жиі кездесетінін де бізге қызық болды.

Адамдардың көптеген әрекеттерін мақал-мәтелдерге сәйкес түсіндіруге болады. Адамдардың өмірін мақал-мәтелдерсіз елестете алмайсың, олар адамдарға жол көрсетер даналыққа толы нұсқаулық іспетті. Мақал-мәтелдерде халықтың бай тәжірибесі мен даналығы жатыр. Сол сияқты барлық ұлттардың да мақал-мәтелдерінде киелі сандар жақсы көрініс тапқандығын байқадық.

Мақал-мәтелдер тарихынан ежелгі уақыттың өзінде адамдар кейбір сандарды бақыт әкеледі, кейбірі сиқырлы деп санаған. Солайша Ежелгі Вавилонда олар үш негізгі Құдайға табынған: Күн, Ай және Венера. Әсіресе ежелгі кезеңнің өзінде-ақ жеті санына киелілік мағына берген. Бұл санды құрметтеудің жаңғырығы осы күнге дейін жеткен. «Жеті өлшеп – бір кес, «Жеті қат аспан» сияқты мақал-мәтелдердің қашаннан бері қолданылып келе жатқанын біле бермейміз.

Қазақ ауыз әдебиетінде мақал-мәтелдер өте көп. Мақал-мәтелдер қай кезден бастап халық арасында жүре бастағанын айту қиын. Олар жазу болмаған кезде пайда болды. Ғасырлар бойы халық оларды жетілдірді, дамытты. Олардың, әдетте, аты-жөні жоқ, авторы жоқ. Бұл даналық сөздерді адамдар ғасырлар бойы құрастырып, жинақтаған. Олар оның өмірін, еңбек жағдайларын, мәдениетін көрсетеді. Мақал әрқашан дұрыс өмір сүрудің нұсқаулығы болып табылады. Оларды әрдайым есте сақтаудың пайдасы бар.

Сандардың символикасы адамзат дамуының алғашқы кезеңіне тән, рулық қоғамнан басталады. Адамдар символдарға сенгіш. Сандар, символдар сияқты, әрқашан өзінің адам үшін маңызды жасырын құпиясымен өздеріне еліктіріп отырды. Пифагор барлық нәрсені сандар түрінде ұсынуға болатындығын айтты. Әр түрлі халықтар, тіпті әртүрлі адамдар үшін сандардың мәні сәйкес келмеуі мүмкін, тіпті керісінше болуы мүмкін (мысалы, Үндістанда 6 саны қасиетті деп саналады, ал Африкада өлім саны) [1, 3 б.].

Тақырып бойынша әдебиеттерді зерттей отырып, біз мыңдаған жылдар бұрын ата-бабаларымыз кішкентай тайпаларда өмір сүргенін білдік. Олар егістіктер мен ормандарды, өзендер мен бұлақтардың аңғарларын аралап, тамақ іздеді. Кейде олар балық, аң аулады. Олар өлтірген аңдарының терілерін киді. Алғашқы адамдардың өмірі жануарлардың өмірінен сонша алшақ болмады. Олардың өмірі толығымен тәуелді болған қоршаған табиғатты байқай отырып, біздің ежелгі ата-бабамыз көптеген түрлі тақырыптардан, алдымен, жеке заттарды бөлуді үйренді. Қасқырлар отарынан – отардың көшбасшысы, бұғылардан – бір бұғы, дәндері бар қапшықтан – бір дән. Алдымен олар бұл қатынасты «бір» және «көп» деп анықтады.

Жұп заттан тұратын жиынтықтарды (көздер, құлақтар, мүйіздер, қанаттар, қолдар) жиі байқау адамды 2 саны туралы ойға алып келді. Егер олар көбірек көрсе, онда: «көп» сөзін қолданған. Одан әрі екеудің артында белгісіз, жұмбақ нәрсе басталды. «Бір», «екі», «көп» деп санаған кезде, екеуден кейін «бәрі» болды. Сондықтан 2 санынан кейін өту керек болатын 3 саны «бәрі» деген мағынаны білдірді. Тек біртіндеп адам үш затты, содан кейін төрт, бес және т. б. бөлуді үйренді. Кейінірек адамдар бүкіл әлем сандар заңдарына бағынатындығын ескеріп, оларды түсінудің кілттерін іздей бастады [1, 5 б.].

Қазақ халқының басқа халықтар сияқты алғашқы кәсібі – аңшылық болған. Аңшы болу үшін қырағылық, ептілік керек. Аңшылық – жастарды еңбекке, ерлікке, әртүрлі ойын-сауықты, спорттық түрлерін үйренуге болады. Осыған байланысты бір тақырыбы – еңбек пен кәсіпке арналған.

Ерлік те еңбектен басталады. Елін, жерін қорғау, ерлік жасау әркімнің қолынан келе бермейтін ауыр да, абыройлы іс. Жастарды өжеттікке, отаншылдыққа, батылдыққа, ұйымшыл болып, ауызбіршілікті сақтауға дағдыландыруға мақал-мәтелдердің маңызы зор.

Мақал-мәтелдердегі кейбір сан есімдерді төмендегіше топтастыруға болады:

Мақал-мәтелдердегі киелі сандар.

Мақал-мәтелдердегі септік, тәуелдік, жіктік жалғаулары арқылы жасалған киелі сан есімдер.

Сан есімдердің есептік, реттік, жинақтық түрлеріне негізделген киелі сандары бар мақал-мәтелдер.

Сол сияқты масса өлшеуіштері. 1 қап, 1 пұт, 1 үлкен табақ, 1 мысқал, 1 шөкім; уақыт өлшеуіштері: бие сауым, сүт пісірім, қас қабағым, ет пісірім; көлем өлшеуіштері: көнек, жанторсық туралы мәлімет беруге болады. Кейбір өлшеу бірліктерінің мағынасын, өзара байланысын түсіндіру мақсатында, баспа беттерінде жарияланып жатқан мақалаларды кеңінен пайдалануға болады. Мыс: М. Әлімбаевтың «Ана тілі» газетінде жарияланып «Ескі өлшемдер» жинағын оқып ұсынуға болады. Оның бірнешеуін қаз – қалпында беріп отырамыз.

Шақырым: Дауыс жетер аралық

Шақырым деп аталған.

Даладағы даналық –

Қалған арғы атаңнан

Сүйем: Жүрген елдің ойында

Ескі өлшемдер мол екен.
 Бір сызықтың бойында
 Созсақ сұқ қол, бармақты –
 Сүйем деген сол екен.
 Шөкім: Ескі өлшемді білші,
 Ұмытпастан бекем бол.
 Үш саусақпен шымшы,
 Қанша іліксе – шөкім сол.
 Қарыс: Бір сызықтың бойында
 Бармақпен ортан қолыңды
 Созсаң өлшей қоюға –
 Қарыс деген сол екен [1, 8 б.].

Қазақ халқында кез-келген басқа халықтар сияқты, сансыз мақал-мәтелдер бар. Мақал-мәтелдер қысқа, артық сөздер жоқ, әр сөз салмақты, мазмұнды және дәл құрылған. Халықтың өзі мақал-мәтелдерге нақты сипаттама береді: «Мақал – сөздің мәйегі». Мақал-мәтелдер ауызекі сөзді көркейту үшін ғана емес, көркем шығармаларда да көп қолданылады. Ақын жазушылар шығармаларында халық даналығын пайдаланумен бірге, сол үлгімен өздері де жаңа мақал-мәтелдер жасайды. Ыбырай Алтынсариннің «Аш бала тоқ баламен ойнамайды, тоқ бала аш баламен ойнамайды» дейтін сөзі мақалға айналып кеткені рас. Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» романындағы «Күйі бірдің күні бір» дейтін сөзін де жаңа мақалға жатқызуға болады [2, 98 б.].

Мақал-мәтелдер – ертек, аңыз әңгіме, батырлық-ғашықтық жырлар, қара өлеңдер секілді халық шығармаларымен қатар жасап келе жатқан көне жанр. Олай дейтініміз, XII–XIII ғасырлардан сақталған сирек жазба деректерде де мақал-мәтелдерді кездестіруге болады. Орхон жазуларында: «Жырақ болса жаман сыйлық берер, жақын болса жақсы сыйлық берер»; «Бастыны еңкейткен, тізеліні бүктірген» (Күлтегіннен); «Жұқаны таптау оңай, жіңішкені үзу оңай»; «Өлімнен ұят күшті» (Тонькөктен) деген мақал-мәтелдерді оқимыз. Ал Махмұт Қашқаридың «Дивани луғат ат -түрік» сөздігінен: «Ұлық болса кішік бол»; «Тай ат болса – ата тынар, ұл ер болса – ата тынар»; «Күз болары көктемнен мәлім»; «Тау тауға қосылмас, адам адаммен әрқашан қосылар»; «Бейнет түбі – рақат» дейтін мақалдарды [2, 102 б.]. Жүсіп Баласағұнның «Құтадғу білік» дастанынан «Біліп сөйлесең, білікке саналар», «білімсіз сөз өз басын жояр»; «Ауыздан бірде от, бірде су шығар, бірі жанса, бірі

сөндірер»; «Аққан су ол – жақсы сөз, ол қайда ақса сонда гүл өсер» дейтін мақалдарды оқимыз.

Мақал-мәтелдер қашанда сұранысқа ие болып қалады және біздің күнделікті сөйлеуімізде жиі кездеседі.

Мақал-мәтелдер – тәрбиелік мазмұны бар қысқа халықтық сөз тіркестері, халықтық афоризмдер. Мақалдың екінші мағынасы бар, бұл аллегория. Мысалы, мақал: «Іздей-іздей Меккені де табарсың» тура мағынада түсінуге болады.

Мақалдың туысы – мәтел. Олар бір-біріне ұқсас. Мәтелдің мақал-мәтелдерден айырмашылығы, қысқа тұрақты тіркестер.

Киелі сандар кездесетін мақал-мәтелдер біздің тілімізді байытады және безендіреді, соның арқасында адамдар өз ойларын түсінікті және қысқа жеткізеді. Мақал-мәтелдер бізге көп нәрсені үйретеді: жұмыста, достықта, оқуда қандай болу керек, ата-анаға, үлкендерге, Отанға қалай қарау керек, соны үйретеді.

Киелі сандардың мақал-мәтелдердегі көрінісі, мақал-мәтелдердің сөйлеу тілімен ерекше байланысы бар. Олар әрқашан әңгіме барысында, оқиға үстінде есте түседі. Ежелгі заманнан бері адамдар сандарға белгілі бір мағына берді. Мұның бәрі ауызша халық шығармашылығында, соның ішінде мақал-мәтелдерде көрініс тапты. Мен өз жұмысымда ауыз әдебиетінде жиі кездесетін сандар туралы толық түсінік беруге тырыстым. Мақал-мәтелдерде жиі кездесетін сандар – 1, 3, 7. мен 1, 2, 3, 7, 9, 12, 13, 100 сандары бар мақал-мәтелдерді жинауға тырыстық.

Мақал-мәтелдерде қамтылмайтын сала жоқ. Онда халқымыздың әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі туралы болашаққа үлгі-өнеге болатын, тәлім-тәрбие беретін, жол нұсқайтын сөздер айтылады. Ерлікке, отаншылдыққа, елін, жерін сүюге үндейді.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде мақал мен мәтелге мынандай түсіндірме берілген: «Мақал – үлгі-өнеге ретінде айтылатын жалпы халықтық нақыл сөз; мақал деп қысқа, образды, ұйқасты, тұжырымды нақыл сөзді айтамыз. «Мәтел – тұжырымды, бейнелі әрі ықшам нақыл сөз» [2, 168 б.].

Екіншіден, сандарды оқы, үйрену барысында оларды есте сақтау үшін арасында сандар қолданыс тапқан мақал-мәтелдерді кеңінен пайдалануға болады. Бұл санның адамзат өміріндегі маңызын анықтай отырып, сонымен қатар мақал - мәтелдердің тәрбиелік мәнін түсініп – үйренуге септігін тигізеді.

Мақал-мәтелдердің құрамында сан есімдер жиі қолданылады, әсіресе, 1 сан есімі көп кездеседі. Мысалы:

Мал – бір жұттық, батыр - бір оқтық, жер мәңгілік.

Бір жылы сөз бір күнге азық.

Бір қарлығаш келгенмен жаз болмайды,

Бір сауысқан келгенмен қыс болмайды.

Бір мылтықтың аузына,

Мың кісі сияды, – деген мақалдарда бір сөзі есептік сан есім, заттың сандық мөлшерін білдіріп тұр, бірақ мылтық біреу болғанымен мың, яғни көп кісіге жарайтындығын, көптік қызмет атқаратындығын көрсетеді.

Осы жоғарыдағы сандар ретімен әрі қарай 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 40, 100 сандарына байланысты мақал-мәтелдерді тауып, зерттедік.

Киелі сандарға 7, 9, 12, 40 сандары және соларға байланысты ырымдар жатады. Бұл сандар қазақ халқында қасиетті киелі сандар деп есептелінген. Бір жетіде жеті күн бар. Орта ғасыр химиктері мен археологтары 7 күнге дүйсенбі, сейсенбі, сәрсенбі, бейсенбі, жұма, сенбі, жексенбі деп ат берген. Бұл күндер ішінде ән күнге арнайы ырымдар бар. Мысалы, қазақ халқы барлық үлкен істерін сәрсенбінің сәтті күнінде бастайды. Алыс жолға (тағы да басқа шаруаларды істеуге) сәрсенбі күні кіріседі. Қайтыс болған адамның жетісін беріп, баланың ержетуін жаспен мөлшерлеп «жетіге келгенше жерден таян жейсін», «жеті қабат жердің асты» деген [3, 18 б.].

Арабтар арқылы ислам дінінің қазақ даласына енуіне байланысты 9 санын ерекше құрмет тұтқан. Аяғы ауыр әйел 9 ай, 9 күн көтереді. Тұрмысқа шыққан қызға 9 түрден тұратын бір тоғыз, екі тоғыз, үш тоғыз етіп құдаларға «тоғыз қабат торқа кигізген», «тоғыз жолдың торабына» аса назар аударған.

Бір жылда 12 ай бар. Байырғы күнтізбе бойынша 12 жылға арнайы жәндіктер мен хайуанаттардың аты берілген. 12 жыл сайын жылдың атаулары қайталанып отырады. 13 жасқа келген бала бір мүшелге келеді де, әрі қарайғы мүшелі 12 жылдың қосылуы арқылы болып отырған. Мүшелді – қатерлі жыл деп санаған. Өлең жолдары, мақал-мәтелдер, жырлардан 12 санын ерекше қасиет тұтып отырғандықтарын байқаймыз.

Жаңа туған баланы қырқынан шығарады. Туған-туысқандарын, жора-жолдастарын жинап, кішігірім той ретінде өткізеді. Қайтыс болған адамның қырқын береді. Бұлар – ертеден халық арасында кең сақталып келе жатқан дәстүрлер.

Мақал-мәтелдерде киелі сандар әртүрлі тұрғыда, көбінесе сан есімнің алты түрінің бірі – есептік сан есім ретінде жиі кездеседі.

Есептік сан есімдер неше, қанша деген сұрақтарға деген сұрақтарға жауап беріп, заттың сандық мөлшерін білдіреді. Олар бірлік, ондық, жүздік, мыңдық сандар болып бірнеше жікке бөлінеді.

Бұның тәрбиелік мәнінің зор екендігі аңғарылады. Есептік сан есім тұрғысындағы киелі сандарға байланысты мақал-мәтелдер:

Жеті рет өлшеп, бір рет кес. Асықпа, ойланып істе, бірнеше рет өлшеп, әбден дұрыстығына көзің жеткенде ғана әрекет жаса деген мағынада.

Жеті атасын білмеген – жетімдіктің белгісі. Өзіңнің жаратылысыңды біл, егер сен жеті атаңның кімнен басталып, кіммен аяқталатынын білмесең, онда сен нағыз жетімсің деп түсіндіреді. Әдет-ғұрып, салт-дәстүрді білуге үйретеді. Білгенің бір тоғыз,

Білмегенің тоқсан тоғыз. Сенің білгеніңнен де білмегенің көп, сондықтан ізден, талаптан, білмегендеріңді білуге тырыс деп жол нұсқайды.

Он екі мүшең сау болса,

Жаралымын деме,

Он саусағың сау болса,

Дәулет емес немене, – деп барлық жақсылыққа, үлкен жетістіктерге, байлыққа, биік шыңдарға тек қана денсаулықтың, адал еңбек етудің арқасында ғана жетесің. Мұнда денсаулықты күту, еңбек ету, шаршамау, талмау, іздену керектігі айтылады.

Лиро-эпостарда 12 киелі санына байланысты кездесетін жолдар:

Үлкендігі басының

Он екі қарыс қазандай (Қамбар батыр)

Орай да орай оқ атқан,

Он екі тұтам жай тартқан. (Қобыланды батыр)

Ақын-жазушылардың мағынасы терең көркем сөздері, нақылдары, шешендік сөздер, жұмбақтар, өсиет сөздер және тағы басқалары мақал-мәтелдердің қорын көбейтіп отырады [4, 8 б.]. Мақал-мәтел халықтың сан ғасырлық көрген білгенінен, бастан кешкен уақиғаларынан қорытқан ақыл ойының жиынтығы, анықтамасы: табиғатта, өмірде үнемі қайталап тұратын уақиғалармен, құбылыстармен байланысты туған тоқсан ауыз сөзінің тобықтай түйіні.

Әр халықтың мақал мен мәтелі – сол халықтың өзі жасап алған логикалық формуласы, ережесі [5, 32 б.]. Ол кез-келген уақиғаның мәселенің тұсында еске түседі тілге оралады. Зерттеу нәтижесінде біз 1 саны бар мақал-мәтелдердің көп екенін көрдік. Екінші орында 7 саны бар мақал-мәтелдер. Бұл қазақ халқының

«сүйікті» саны. 2 саны бар мақал-мәтелдер үшінші орында. Жүп сандар – екі, төрт, алты, сегіз – әлдеқайда аз кездеседі. Сонымен, бір «бір», «екі», «үш», «бес», «жеті», «жүз» деген накыл сөздер мен мәтелдерді жиі кездестіруге болады. Қасиетті сандар арқылы тәрбие берген салт-дәстүрін сол қалпында сақталып келген. Сондай-ақ, бұл киелі сандарды мақал-мәтелдерде тиімді қолдана білген. Осы дәстүрді жалғастыра отырып, біз де күнделікті сөйлеу мәдениетімізде киелі сандарды қолданып жүрсек, ісіміз әрдайым алға басар еді.

Біздің зерттеу материалдарымыз пәнге деген қызығушылықты дамыту үшін математика, әдебиеттік оқу пәндері бойынша оқушылармен сыныптан тыс жұмыстарды жүргізу кезінде пайдалы болуы мүмкін деп санаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Шүленбаева Ұ. Мақал-мәтелдердегі киелі сандар. – Алматы, Ана тілі газеті. № 32, 2004. 8 б.

2 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 7 том. – Алматы: Ғылым, 1983. – 256 б.

3 Наурызбаева Р. Мақал-мәтелдердегі киелі сандардың мәнін ашу жолдары. //Бастауыш мектепте халықтық тәлім-тәрбие берудің шығармашылық жолдары. –Алматы, Білім. 2006 ж. 36 б.

4 Ұзақбаева С. Оқушыларға эстетикалық тәрбие беру. – Алматы, 1988.

5 Қалиев С. Халық педагогикасы хақында бірер сөз. – Алматы, 2000.

ЗАМАН ТАЛАБЫ

БАЛГИН Х. С.

7 «А» сынып оқушысы, № 26 ЖОМ, Павлодар қ.

ЖАКУПОВА Р. Т.

қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, № 26 ЖОМ, Павлодар қ.

Халыққа білім беру жүйесін қайта құру, оқыту, жағдайын заман талабына сай ұйымдастыра білу, жеке тұлғаны қалыптастыру, адамгершілік, эстетикалық тәрбие беру, білім мазмұнын жаңартып, оның сапасын күннен-күнге арттыру сияқты мәселелер қазіргі заман талабы. Себебі қоғамымызды тілсіз, ал тілді қоғамсыз елестете алмаймыз.

Тіл білсең – сен, бай адамсың. Әсіресе, өркениеттік өрелік озған, жаһанданудың лебі есіп тұрғанд кезде көп тілді игерген тұлғаға ешкімнің таласы бола қоймай. Сол себепті қазақ, орыс және ағылшын тілдерін жетік меңгерген ұрпақ қалыптастырып, бәсекеге қабілетті болу мақсатында мемлекетіміз үздіксіз қаржы бөліп, түрлі шаралар ұйымдастыруда. «Үштұғырлы тіл» жобасын Елбасы Н. Ә. Назарбаев 2006 жылдың қазанында өткен Қазақстан Халқы Ассамблеясының XII құрылтайында жариялаған болатын. 2007 жылы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты халыққа жолдауында «Тілдердің үш тұғырлылығы» атты мәдени жобаны кезең - кезеңмен іске асыруды ұсынды [2, 17 б.].

Әркімнің әртүрлі елдерінің тілдік жағдаяты мен сол елдерде жүргізіліп отырған тіл саясатына назар аударатын болсақ, қандай бір тілдің өз Отанында, иә болмаса басқа жерлерде өмір сүріп, дамуы, қолданылуы бірінші кезекте сол тіл иелерінің өзінің туған тіліне көрсетіп отырған құрметіне тікелей байланысты екенін көреміз. Ол құрмет қалай, неден көрініс береді?

Бұл бір дегеннен-ақ мемлекеттің мемлекеттік яки ресми тілдің қоғамдық құқық қалпын қамтамасыз етіп, оның мәртебесін белгілеп, оған сол елдің әрбір азаматының адал болуынан басталса керек. (Ресей) Социоллингвист А. С. Пиголкин: «Мемлекеттік тіл – мемлекеттік биліктің бұқарамен қарым-қатынас жасап, азаматтармен сөйлесетін тілі», – дейді [1, 69 б.].

Қоғамда әр құбылыстың өзіне тән шығу және даму кезеңдері, түрлі өзгерістер болады. Бұл тілге де тән қасиет.

Тіл – адам баласын қазіргі өркениетке жеткізген ұлы күш. Тіл – қоғам тарихының барлық дәуірінде күресу мен даму құралы, рухани өмірдің, бүкіл мәдениеттің тұтқасы болып келуде.

Түрлі этникалық қоғамда тілдік қатынастардың орын алуы сөзсіз, оларды қазіргі таңдағы тіл білімінде зерттеу өзіндік бағыты бар екенін көруге болады. Қатынастық лингвистика немесе *contact linguistics* деп аталатын бағыттың негізін қалаушы заманауи ғалым Уриэль Вайнрайх болып табылады [8, 97 б.].

Тілдік қатынастардан ажырамайтын және олармен тығыз байланыста болатын тілдік құбылыстар бар. Соның ішінде тілдік қатынастармен қатар келетін маңыздысы – билингвизм (екітілділік).

Қазақстанда би және полилингвизм кеңес дәуірінен бастау алады. Екітілділік жағдайында екінші тілді меңгеру деңгейі туралы түрлі көзқарастар қалыптасқан. Кейбір зерттеушілердің пікірінше билингвтер екі тілді тең дәрежеде меңгеруге тиісті деп есептесе, ал

басқалары бұл міндетті емес деп тұжырымдайды. В. А. Аврорин билингвизмге төмендегідей анықтама береді: «Шамамен екі тілді және одан да көп тілдерді бірдей еркін меңгеру. Нағыз екітілділік екінші тілді меңгеру деңгейі бірінші тілді меңгеру деңгейіне жеткенде ғана басталады».

Ғалымдар сондай-ақ, екітілділік деп билингв екінші тілді бірінші ана тілінің құзіретін жоймай пайдалануын атайды, ал егер билингв екінші тілді меңгеру жағдайында бірінші тілдің құзіретін жоғалтатын болса, ол орын басатын екітілділік деп аталады.

«Екі тілді жетік меңгеру амбилингвизм деп аталады. Семилингвизм дегеніміз – индивидтің ана тілін де, екінші тілді де толық меңгермей, екі тілдегі күрделі конструкциялардың мағынасын беруде қиындықтарға кездесуі», – деп көрсетеді өз еңбектерінде ғалымдар Э. Сүлейменова, Н. Шаймерденова [6, 81 б.].

Бұл ұғымға жалпылама тоқталсақ, көптілділік, полилингвизм-нақтылы коммуникативтік жағдайдың әсер етуімен белгілі бір әлеуметтік ортада, мемлекетте бірден үш, одан да көп тілде сөйлей алу. Оның ішінде жеке адамның көптілділігі және ұлт пен ұлыстың көптілділігі болып бөлінеді. Көптілділіктің үш тілді меңгеру дәрежесі сол адамның немесе бүтіндей халықтың өмір сүрген тілдік ортасы, әлеуметтік, экономикалық, мәдени өмірі, тұрмыс-тіршілігі секілді көптеген факторларға байланысты. Ұлттық құрамы аз, бір ғана этнос мекендейтін мемлекетте көптілділік сирек. Онда жеке адамның ғана көптілділігі кездеседі. Көптілділік жаппай көптілділік, ішінара көптілділік болып бөлінеді.

Көптілді білім – көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі болып табылады. Бүгінгі таңда көп тілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытып, дамуына мүмкіндік беретіні сөзсіз. Үш тілде оқыту – заман талабы десек, оның негізгі мақсаты: бірнеше тілді меңгерген, әлеуметтік және кәсіптік бағдарға қабілетті, мәдениетті тұлғаны дамыту және қалыптастыру. Қазақ тілі – мемлекеттік тіл, ал орыс тілі мен шетел тілдерінің бірін білу тұлғаның ой-өрісін кеңейтеді, оның «сегіз қырлы, бір сырлы» тұлға болып дамуына жол ашады, ұлтаралық қатынас мәдениетін, толлерантты және әлемдік ойлау, санысы қалыптасуына мүмкіндік береді. Маманға шет тілін меңгеру кез-келген шетелдік ортада өзін еркін ұстап, жаңа кәсіптік ақпараттар қорын немесе жалпы ақпараттық ғаламға бейімделу мүмкіндігіне ие болады. Әр адамның түрлі әлеуметтік қызметтерінде жеткен жетістіктерінің

нәтижелері түрлі болмақ, сол себептен шетел тілін оқытудың мақсаты тек нақты білім іскерліктерін біліп қана қоймай, сондай тілдік тұлғаны қалыптастыру болып табылады, оған шет тілі «өмір заңдылықтарында» және «нақты жағдаяттарда қарым-қатынас жасай алу үшін» қажет болмақ [9, 103 б.].

Бүгінгі таңда елімізде көптілділік мәселесі көкейкесті мәселелердің бірі болып саналады. Елбасымыз сол үшін де тілдердің үштұғырлылығын міндеттеп отыр. Көптілділік мәселесі – Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл әлемнің алдында тұрған көкейтесті мәселелердің бірі, себебі, жаһандандыру және киберкөлікке шыққан заман тілдерді білуді талап етеді. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Қазақстан халықтары Ассамблеясының 12-сессиясында: «Қазақстандықтардың жас ұрпағы кем дегенде үш тілді білулері тиіс: қазақ, орыс, ағылшын тілдерін еркін меңгерулері қажет»- деп, Еуропадағы мектеп түлектері мен студенттерінің өзара бірнеше тілде еркін сөйлесулері қалыпты жағдайға айналғандығын атап өтті. Кем дегенде үш тілді меңгеру – заман талабына айналып отырған қажеттіліктердің бірі.

Ана тілің – арың бұл,

Ұятың болып тұр бетте.

Өзге тілдің бәрін біл,

Өз тілінді құрметте!

– деп XX ғасырда Қадыр Мырзалиев айтқандай, XXI ғасырда Елбасымыз Н. Назарбаевтың «Жаңа әлемде Жаңа Қазақстан» атты жолдауында «Үштұғырлы тіл» саяси мәдени бағдарламасын ұсынуы қай кезде де, қай ғасырда да көптілділіктің заман талабы екенін ұғындырғандай [5, 137 б.].

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі уақытта елімізде тіл саясаты мемлекет басшысы Н. Назарбаевтың тікелей басшылығымен салиқалы да сындарлы түрде жүзеге асырылу барысында. Елбасы жыл сайынғы Қазақстан халқына Жолдауында тіл саясатына, оның ішінде қоғамдағы мемлекеттік тілдің мәртебесін көтеру мәселесіне тоқталмай өткен емес.

Көп тілді білу – ол, өмірлік қажеттіліктен туындаған құбылыс. Қай заманда болсын, бірнеше тілді меңгерген мемлекеттер мен халықтар өзінің коммуникациялық және интеграциялық қабілетін кеңейтіп отырған. Халықтың рухани, мәдени құндылығымен сусындау үшін ана тілін білу керек. Әр адам өз тілінде сөйлеп, оқып, азамат болып қалыптасуы маңызды. «Әр елдің тілін, өнерін

білген тұлға өзгемен бірдейлік деңгейде сұхбаттаса алады» деген ақын, жазушы Абай Құнанбаев. Бүгінгі таңда тіл білгеннің тіршілігі түзу. Тарих беттерін ақтарсақ, ұлы ғұлама Әбу Насыр әл-Фараби өз өмірінде жетпіске жуық ұлттың тілін білгендіктен, артына мол рухани құнды мұра қалдырды. Ақын Абай Құнанбаев орысша хат танып, өзге тілді үйренсе де, өз тілін құрметтеп, артына өшпес мұра қалдырған. Алаш арысы, қоғам қайраткері М. Шоқай зеректілігі арқылы университет қабырғасынан 7 тілді меңгеріп шыққан. Қазіргі әлемде болып жатқан қарқынды өзгерістер әлемдік білім беру жүйесін қайта қарау қажет екендігін паш етті [2, 217 б.].

Көптілді білім беру жүйесінде атқарылып жатқан жұмыстарды қорыта келе, менің ойымша:

– көптілді білім беру – бұл мектепте оқу пәндерін екі немесе одан да көптілде аудармасыз оқыту;

– билингвалды білім беру – оқу және оқудан тыс жұмыстардың негізгі бағыттарын екі тілде іске асыру, педагогикалық үдерісте екі тілді оқыту құралы ретінде пайдалану;

– әрбір мектеп бітірген Қазақстан Республикасының азаматы қазақ, орыс, ағылшын тілдерін жетік біліп шығады;

– көптілді меңгерген оқушылар өзгермелі кезеңде еркін әрекеттер жасауға бейім болады;

– көптілді меңгеру еңбек нарығында да жоғары бағаланады;

– алыс және жақын шетелдерде тілдік көмекті керек етпейді.

Демек, «Тілі бірдің – тілегі бір», «Тіл тағдыры – ел тағдыры» екендігін жадымызда ұстай отырып, ел бірлігінің негізі – тіл бірлігіне қол жеткізу жолында қызмет ету – қазақстандықтардың ортақ парызы [7, 253 б.].

Сөзімізді қорытындылай келе, бүгінгі оқушының тұлғалық құзыреттілігін, көптілді меңгеру қабілетін дамыта отырып, елімізді болашаққа бастар Елбасы салып берген жолдан ауытқымай, ұштұғырлы тіл саясатын іске асыру жолында аянбай еңбек ету әр ұстаздың міндеті дер едім. «Нұрлы жол», бұл – ел дамуының жаңа кезеңінің бастауы. Бұл тек дағдарысты еңсеру бағдарламасы ғана емес. Бұл біздің ортақ мақсатымыз – Қазақстанның әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына енуін қамтамасыз ете отырып, бұрынғыдан да күшейе түсуіміздің, топтасуымыздың және Мәңгілік Ел идеясын іске асыруымыздың тарихи мүмкіндігі.

Көп тілді білу Р. Т. жарқын болашақ кепілі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Солташұлы Ы. Заман талабы – көп тілді білу. // Ақиқат. 26 қараша, 2012 ж. № 11. 14-15 б.

2 Жаминова Р.Ж. Модульдік оқыту технологиясын қолдана отырып, балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыру. // Мұғалімнің кәсіби дамуы: дәстүрлері мен өзгерістер. II халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. II том. Астана, 2012. – 115-120 б.

3 Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению, 2-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – 116 б.

4 Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово/Slovo, 2008. С– 264-270.

5 http://www.akorda.kz/kz/category/poslaniya_narody. Қазақстан Республикасы Президентінің Ресми сайты.

6 Сүлейменов Ж. «Уақыт талабы». // Солтүстік Қазақстан. 14 қыркүйек 2017 ж.

7 Қазақ тілі. Энциклопедия. Алматы, 1998. – 509 б.

8 Қазақстан жазушылары: Анықтамалық / Құрастырушы: Қамшыгер С., Жумашева Қ. – Алматы: Аң арыс, 2009. – 152 б.

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ

ЖҰМАБЕКОВА А.

11 сынып оқушысы, № 16 Лицей-мектебі, Павлодар қ.

ЖАНГОЖИНА Ә. Н.

қазақ тілі мен әдебиеті магистрі, № 16 Лицей-мектебі, Павлодар қ.

Тәуелсіз мемлекетіміздің құрылуы – қазақ халқының талай ғасырларға созылған ұлт – азаттық күресінің заңды нәтижесі. Қазіргі кезде халқымыздың даму тарихында мүлдем жаңа мазмұндағы саяси кезең басталды.

Тәуелсіздікке жеткізген жол даңғыл болған жоқ, ол ұлы белестерден, қиын-қыстау асулардан тұрды. Болашақ ұлттық мемлекеттің іргетасы осы кезеңдерде қаланған болатын, сондықтан да азаттық жолындағы қасиетті де қасіретті күресте еңбегі ерен азаматтарымыздың артына қалдырған мол мұрасымен тарихын зерттеу қазіргі таңда зор маңызға ие болып тұр. «Біз бүгінгі бейбіт тірлігіміз үшін, Қазақстан деп аталатын Республиканың жер бетінде барлығы үшін, тарихтың әр тұсында осы елді, осы жерді қорғаған

қайсар жандардың аруағының алдында қашан да қарыздармыз.», – деп Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев айтқандай біздің алдымызда бабаларымыздың игі дәстүрін сақтайтын күллі әлемге әйгілі әрі сыйлы өз елінің патриоттары болатын ұрпақ тәрбиелеу міндеттері жатыр [1].

Ата-бабамыздың тәрбиеге өте үлкен жауапкершілікпен қарағаны баршамызға аян. Өткен тарихымызға көз жүгіртіп қарасақ, қазақ халқындағы небір шешен, ақын, жыршы, зергер, сәулетші, қара қылды қақ жарған билер мен қазылардың атадан балаға мирас болған тәлімін көреміз. Кез келген халықтың тәрбие беру ісінде өзіне тән ерекшеліктері болатыны секілді, қазақ халқында да, сан ғасырлар бойы жас ұрпақты имандылық пен ізгілікке, адалдық пен әлілеттілікке, қарапайымдылық пен мейірбандылыққа, ерлік пен батырлыққа тәрбиелеген ғұлама ғалымдары, шешендері мен билері, батырлары мен ақын-жыраулары болғаны баршаға мәлім.

Кеменгер ойшыл бабаларымыз Қорқыт ата, Әл-Фараби, Қожа Ахмет Яссауи, Махмұт Қашғари, Ахмед Иүгінеки, Сәйф Сараи, Қадырғали Жалайри, Дулати, Шоқан, Ыбырай, Абай, Шәкәрім тағы басқа ғұлама-ғалымдар өздерінің шығармаларында ел мен жер, Отанды сүю, ар-ождан, намысты қорғау, ғылым, білімді халық игілігіне жұмсау секілді ұлттық рухтың өзекті мәселелеріне ерекше мән беріп келсе, XV–XVIII ғасырларда өмір сүрген Асан қайғы, Жиенбет, Шалкиіз, Бұқар жырау, Дулат сияқты жыраулар өздерінің өлең мен жырлар, толғауларымен елдік пен ерлікті, әділдік пен адалдықты, сақилық пен серілікті жалықпай насихаттаған. Ал Доспамбет, Ахтамберді, Махамбет сынды әрі батыр, әрі ақын-жыраулар «ел намысы-ер намысы» деп қарап, дұшпанға өткір тілді өлеңінде де, алмас қылышын да жұмсай білді. Ерлік сын сағатта танылады. Елін, жерін шет ел шапқыншылықтарынан қорғауда, ерен ерлігі аңызға айналған, өлең-жыр, толғау-дастандарға арқау болған Қобыланды, Ер Тарғын, Ер Сайын, Ер Қосай, Едіге, Қамбар, Абылай, Ағыбай, Қабанбай, Бөгенбай, Кенесары, Баян, Наурызбай, Райымбек, Малайсары, Сұраншы, Саурық, Барақ, Сырым, Исатай сияқты батырлардың тәрбиешісі де – қазақ халқы. Жиырмасыншы ғасырдың Кеңес заманындағы әр түрлі соғыстардың батырлары Амангелді Иманов, Бауыржан Момышұлы, Мәлік Ғабдуллин, Төлеген Тоқтаров, Алия Молдағұлова, Мәншүк Мәметова, Рақымжан Қошқарбаев, Талғат Бигельдинов, Қасым Қайсенов және тағы басқалардың ерен ерлік іс – қимылдары да өлеңдері дастанға

айналып, оқушыларға патриоттық тәрбие берудің бірден-бір құралы. Осының бәрі халқымыздың атадан балаға ғасырлар бойы мұра болып жалғасып келе жатқан ерлік рухымен байланысты туындаған тәрбиенің дәстүрлі үлгі-өнегелік жемісі.

Оқушыларға патриоттық тәрбие беруде Ресейдің классик-педагогтары К. Д. Ушинский, А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинский, үлкен үлес қосты. Олар өз еңбектерінде патриоттық тәрбиенің маңызды идеяларын қарастырып, бағыттарын көрсетті.

Советтік патриотизмді Н. П. Егоров қарастырса, Г. И. Щукина, Б. Т. Лихачев еңбектерінде патриотизмнің мән-мүзмұнын қарастырады. Бүгінгі таңдағы патриоттық тәрбиенің міндеттері, мазмұны мен әдістері И. Ф. Харламовтың оқу құралында көрініс алған. Сонымен қатар, И. Е. Кравцев, М. А. Терентий, А. В. Русецкий оқушыларды патриоттыққа тәрбиелеудің ғылыми-теориялық, әдістемесін өздерінің зерттеу жұмыстарында қарастырған [2].

Қазақстан халқының патриоттық көзқарасын қалыптастыруда терең ғылыми зерттеулер жүргізіліп, жаңа бағыттар іздестірудің үлкен маңызы болды. Осы тұрғыдан алғанда Отандық ғалымдардың еңбектерінің орны ерекше. Бұл туралы тарихшылар (М. Қ. Қозыбаев, М. Мұқанов), философтар (А. Айталы, Д. Раев, А. Қасабеков, Ж. Алтаев), психологтардың (Н. Елікбаев, Қ. Б. Жарықбаев, А. Темірбеков, Балаубаевтардың) еңбектерінде қарастырылды. Педагогика саласында зерттеулер жүргізген отандық ғалымдардың (С. Қалиев, С. Ұзақбаева, К. Құнантаева, Л. Ә. Байсерке, Е. Ә. Жұматаева, С. Т. Иманбаева, Р. А. Джанабаева) еңбектерінде патриоттыққа тәрбиелеудің тәлімдік маңызы туралы мәселелер қамтылған. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін жеткіншектерді патриоттыққа тәрбиелеу мәселелеріне байланысты әртүрлі бағыттарда (Д. С. Құсайынова, Ғ. Базарғалиев, Л. Сейдахметова, К. Т. Әбілғазиева, Р. Н. Кенжебаева, У. К. Санабаев, Б. Сүлейменов, Ж. Н. Қалиев, А. К. Калимолдаева, Н. А. Мұхамединова, А. Қ. Дүйсенбаева, Р. М. Рысбекова, Ж. Қасымбеков, А. Қарпықбаева, т.б.) зерттеулер жүргізді. ерттеуші-ғалымдар оқушыларды патриоттыққа тәрбиелеу жұмыстарының мазмұнына, міндеттеріне, оны шешудегі әдіс-тәсілдеріне қатысты ұсыныстар береді. Патриоттық тәрбие адамгершілік тәрбиенің негізгі құрамдас бөлігі ретінде А. А. Бейсенбаева, А. Н. Илісова, Р. К. Төлеубекова, Х. Қ. Жампейсова, А. Н. Көшербаева,

Ш. Майғаранова, Г. Қ. Нұрғалиева тағы басқа еңбектерінде зерттелген.

Бауыржан Момышұлы – данқты қолбасшы, КСРО-ның жоғарғы әскери академиясының профессоры, ұлтын сүйген патриот болуымен қатар қазақ халқының ұлттық рухын қорғауда қаламды қару еткен қайраткер жазушы. Оның өнегелі өмір жолы әскери портреті талай қаламгердің қаламымен өрнектелгені белгілі. Олардың ішінде әдеби көркем шығармаларымен қатар естеліктер, ғылыми еңбектер де кездеседі. Бұл тақырыпқа А. Бек, А. Кривицкийден бастап, М. Әуезов, М. Ғабдуллин, Ш. Мұртаза, Е. Ысмаилов, Ә. Нұршайықов, Ш. Елеуенов, М. Мырзахметұлы, Б. Момышұлы, З. Ахметова, М. Қалдыбаев т.б. ғалым жазушылар қалам тербеп, батыр бейнесін сомдауда үлкен еңбек сіңірді. «Бауыржантанудың» негізін салушы ф.ғ.д., профессор Мекемтас Мырзахметұлының еңбегі осы салада жүргізіліп жатқан зерттеулерімен ерекшеленеді.

«Бауыржантану» саласын зерттеуде тарих ғылымының саласынан (М. Айтқазина) әскери саладан (Л. Н. Бақаев, Қ. С. Мұхамедқалиев) т.б. және әдебиет ғылымының саласынан (Ф. А. Орынзана, Ж. О. Иманалиев, Қ. Уразбаев т.б.) бірқатар ғалымдар зерттеулер жүргізді. Ал педагогика саласында зерттеуші Е. Жұматаеваның «Қазақстан майдангер жазушыларының шығармалары арқылы оқушыларға патриоттық тәрбие беру» атты кандидаттық диссертациясында майдангер жазушылар: Б. Момышұлы, Қ. Қайсенов, Ә. Шариповтердің еңбектері мен ерлік істерін бүгінгі ұрпақ тәрбиесіне пайдалану жолдарын қарастырған [3].

Зерттеу барысында ғылыми әдебиеттерді, оқу әдістемелік құралдарды жан жақты талдау Б. Момышұлы шығармалары негізінде жоғары сынып оқушыларына патриоттық тәрбие беру мәселесінің жете зерттелмегендігін көрсетті. Демек, Б. Момышұлы шығармалары негізінде жоғары сынып оқушыларына патриоттық тәрбие берудің қажеттілігі мен оның теориялық тұрғыдан жүйелі зерттелмеуі арасында; Б. Момышұлы шығармаларының патриоттық тәрбиедегі мүмкіндіктері мен оларды мектепте жеткіліксіз пайдалану арасында; оларды мектеп практикасында кең көлемде пайдалану қажеттігі мен арнайы жасалған ғылыми әдістемелік нұсқаулардың жоқтығы арасында қарама қайшылық анық байқалады. Осы міндеттердің тиімді жолдарын іздестіру біздің зерттеу проблемамызды айқындауға және тақырыпты «Б. Момышұлының шығармаларының негізінде жоғары сынып оқушыларына патриоттық тәрбие беру» деп тандауымызға негіз болды.

Еліміздегі ғылыми техникалық және әлеуметтік саяси өзгерістер барысында қоғамдық өміріміздің барлық салаларында патриоттық тәрбие берудің қажеттілігі айқын сезіле түсуде және бұл қажеттің одан әрі өсе түсетіндігін өмірдің өзі көрсетіп отыр. Тәрбиенің кең салаларының бірі патриоттық тәрбие екенін еліміздің тұңғын президенті Н. Ә. Назарбаев өзекті мәселелердің қатарына қою тегін емес және Қазақстандық патриотизмнің теориялық негізін тереңдету түсті.

Біздің зерттеу нысанамыз болып отырған Б. Момышұлы шығармашылығы ұлттық рухтың жоғары болуына айрықша назар аударды. Осыған орай бірнеше еңбектерін жарыққа шығарды. Мәселен, «Қанмен жазылған кітап», «Ұшқан ұя», «Жонарқа», «Төлеген Токтаров», «Бір түннің оқиғасы», «Генерал Понфилов», «Москва үшін шайқас», «Олар менің есімде», «Елбасына күн туса» атты туындылары дүниеге келді.

Ойымызды түйіндесек, Б. Момышұлының шығармаларының құндылығы бүгінгі таңда баға жетпес мұра болып табылады. Себебі, жастарды, жаңа ұрпақты сергек және өз ісіне сенетін, кедергілерден қорықпайтын оның қандайын болса да, және білетін күрескерлік рухта тәрбиелеу бүгінгі күннің басты талабы. Оқушыға патриоттық тәрбие беру Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіз мемлекет екендігін бүкіл әлемге дәлелдеді. Енді басты міндет осы мемлекеттің өркендеп өсуі халықтың әлеуметтік экономикалық жағдайын көтеру. Қазақстанда Отанын деп таныған әрбір азаматтың осыған өз мүмкіндігінше үлес қосуы тиіс. Осы мақсатқа жету жолында біздер оқушылар қауымы көп тер төгуімізге тура келеді. Ол дегеніміз болашақ жастар оқушылардың бойында патриоттық сезімін ояту. Отанын, елін, жерін, Ата заңын, Мемлекеттік рәміздерін құрметтеу. Еліміздің Президенті Н. Ә. Назарбаев «Қазақстанның отаншылдық сезімін тәрбиелеу білім берудің мектепке дейінгі жүйесінен жоғарғы оқу орындарына дейінгі орталықтарда барлық ұйымдарда көкейкесті болып табылады. Балаларды, Отанды, туған жерді, өзінің халқын сүюге тәрбиелеу мұғалімнің аса маңызды, аса жауапты да қадірменді парызы» деген еді.

Әр дәуірдің тарихи кездерінде Отансүйгіштікке тәрбиелеудің өзіндік мүдделері болады. Ол ең алдымен, «ұлтжандылық», «Отан сүйгіштік», «патриотизм» ұғымдары сол заманның ақиқаты наным-сенімінен туындайды. Еліміздің егемендік алғаннан бері жас ұрпақ тәрбиесінің темірқазығы Қазақстандық патриотизм болды. Патриотизм туралы идеяларды кезінде өздерінің шығармаларында

қазақ даласының ойшылдары Әбу Насыр Әл Фараби, Хас Хажиб Баласағұн, Махмұж Қашқари, жыршы жыраулары Асан қайғы, Доспамбет жырау, Махамбет Өтемісұлы айтқан болатын. Аталған ғұламалардың еңбектері еліміздің егемендік алуымен бапйланысты педагогикалық тұрғыда зерттеліп, бір жүйеге келтірілді [4].

Алғашқы президентіміз Н. Ә. Назарбаев «Қазақстанның болашағы қоғамның идеялық бірлігінде» – дейтін еңбегінде мына бір тамаша ойға жүгініс жасаған дұрыс болар. «Әрбір адам біздің мемлекетімізге соның бай да даңқты тарихына, оның болашағына өзінің қатысты екенін мақтанышпен сезіне алатындай іс қимыл жүйесін талдап жасауы қажет.

Елдің мәселелері де, келешегі де барлық адамға жақын әрі түсінікті болуы тиіс. Әрбір адам бала кезіне Қазақстан менің Отаным, мен үшін жауапты екені сияқты мен де ол үшін жауаптымын деген қарапайым ойды бойына сіңіріп өсетіндей істегені жөн». Міне, осы сөздің тұла бойы тұнған отаншылдық тәрбие міндеттері. Өз ұлтына деген патриоттық сезімді қазақ ағартушылары Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, Абай шығармаларынан да байқауға болады. Балаларға патриоттық рух беретін халық үшін қызмет етуге үндейтін өз Отан үшін қорғау керек десе, жанын қиюға дейін баруға болатынын іспен көрсететін және үстем таптын озбырлық ниеттерін айқын әшкерелеп, оған қарсы күрес жүргізуге шақыратын Махамбеттің қуаты күшті шағын өлеңдерінің маңызы балалар үшін ерекше. Махамбет балалар әдебиетінің өкілі емес, бірақ Махамбет өлеңдерінің бірсыпырасы балалар мен үлкендерге бірдей ортақ мұра. Абай халықтың болашақ жаңа қауымына жасөспірімдерге арнап талай өлеңдер жазды, нақыл сөздер айтты. Жастарды өнер-білімге шақырады. Абай өз өлеңдерін жастаға үлгілі өнеге көрсету үшін жазатындығын алдын ала ескертіп өтеді. Білімді ұрпақ, туған ұлт-халық үшін қызмет етсін дегенді басты міндет етіп қояды. Абай өз қызметін Отан мен халық алдындағы борышым деп түсінді. Оның шығармалары Қазақстан тағдырына деген, оның бостандық сүйгіш халқының болашағына деген қамқорлықпен айшықталған. Оның патриотизмі туған ел табиғатына, мәдениетіне, тіліне, озық дәстүрлері мен ұлттық мінезінің жақсы жақтарына деген сүйіспеншілігінен көрініс тапты. Ыбырай атамыз да бар үмітін жас ұрпаққа артты. Ыбырай атамыздың соңында қалған мұрасының жас ұрпаққа патриоттық тәрбие беру ісіне тигізетін әсері зор. Өйткені, патриотизм қашан да, қандай қоғамда да өзінің әлеуметтік мәнін, маңызын жоғалтпайтын ұғым.

Сәбидің бойында ең алдымен анасына, өз отбасына, өз үйіне, туған жеріне деген жылы сезімнен бастау алатын, тұлға есейген сайын біртіндеп ұлт, халық, әлеумет, мемлекет деңгейіне көтеріле беретін бұл сезім адамның бүкіл ғұмырына жалғасып жатады.

«Қазақстан – біздің ортақ үйіміз, біздің өзіміз де, біздің бабаларымыз да осы жерді мекен етеді. Егер біз өзіміздің өмірімізді сынауды білер болсақ, оны жасампаздықпен жаңғыртып, бой көрсеткен әрбір талшыбықты мәпелеп, өсіріп, отырмасақ, онда біз өзімізді нағыз патриот деп санай алмас едік» деген елбасы Н. Ә. Назарбаевтың сөзі мемлекетіміздің келешегінің тұтқасын ұстайтын жас ұрпақты осы бастан алғанына, Отанына, атамекеніне шын берілгендік рухында тәрбиелеудің атық борыш екендігін көрестеді.

Адамгершілікті, тәрбиелі адам-кез келген мемлекеттің байлығы, әлеуметтік өмірдегі бейбітшілік пен мәдениеттіліктің кепілі. Патриоттық тәрбие жүйесіндегі бағыттарды анықтауға болады: рухани адамгершілік, тарихи-өлкелік «Шежіре» – азаматтық-патриоттық тәрбие. Бұл бағыт құқықтық мәдениет, заңгерлік, саяси және құқықтық өзгерістер мемлекет пен қоғамдағы өзгерістер, заң орындау, қызмет ету арқылы ықпал етеді.

– әлеуметтік-патриоттық. Рухани адамгершілік және мәдени тарихи байланысқа бағытталаып, үлкен кісілер сыйластық сезімдері.

– әскери-патриоттық. Балалар бойындағы үлкен патриоттық сезімді, Отанға деген сүйіспеншілікті, оны қорғауға, әскери дәстүрді, әскери тарихты қалыптастыру.

– спорттық-патриотизмді дене спорты және дене шынықтыру сабақтары арқылы шыдамдылыққа, ерлікке, тәртіптілікке бағытталған.

«Қазақстандық патриотизм» ұғымы біздің тәуелсіздігіміз бен қоса туған жаңа сөз болып, еліміздегі саяси-әлеуметтік ахуалдың ерекшелігін көрсетеді. Елімізде жүзден аса ұлттар мен ұлыстардың өкілі өмір сүруде. Қазақстан олардың көпшілігінің туған Отаны және бұдан былай да мәңгі тұрақтап қалар мекені болмақ. Сондықтан олардың әрқайсысы Қазақстанды ата-жұртым деп танып оның тәуелсіздігін қорғауға және материалдық байлығын арттыруға еңбек етуі тиіс. Сол себепті Қазақстандық патриотизм ұғымы күнделікті өмірде жиі қолданылып, кейіннен қалыптаса келе береді.

Патриоттық тәрбие мәселесі адамзат тарихының оң бойындағы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлы мақсат болғандықтан, мектеп оқушыларының бойындағы Отанға деген сүйіспеншілігін, яғни патриоттық санасын дарытуда халқымыздың ұлы, ержүрек

қолбасшысы, жазушы, Қазақстанның Халық Қаһарманы батыр Бауыржан Момышұлы ағамыздың кейінгі ұрпаққа үлгі етіп қалдырып, кеткен өсиеттерінің және ерлікке толы шығармаларының алатын орны ерекше. Мысалы, соғыс жылдарында Бауыржан ағамыз:

Атамекен жер үшін,
Қасиетті жер үшін,
Әзиз ана, қарт ата,
Ботакөз сұлу қарындас,
Күн, құл болмасын,

– деген жыр жолдары арқылы жауынгерлерге рух беріп ерлік істерге шақырады.

Бауыржан Момышұлы өз шығармаларында патриотизмге, ерлікке, батырлыққа байланысты біршама терминдерге анықтама берген. Енді соларға тоқталып өткім келеді:

Патриотизм дегеніміз – Отанға деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман-саулығының қоғамдық-мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстығын сезу, ал мемлекетті нығайту дегеніміз-жеке адамды күшейту екенін мойындау, қысқасын айтқанда, патриотизм мемлекеттік деген ұғымды жеке адаммен, яғни оның өткенімен, бүгінгі күнімен және болашағымен қарым-қатынасты білдіреді.

Ерлік дегеніміз – табиғат сыйы емес, ең алдымен, ар-намысын және адамзаттың қасиетті абыройын ұятқа қалу, опасыздық пен масқара болу сезімінен қорғай отырып, адамның ең ұлы сезімін – азаматтық парызын орындау үшін, осындай адамгершілік теңдікті өзінмен сайысқа түсе отырып, тұтас ұжымын өмірінің игілігіне ғана емес, оның қауіп-қатерін де бөлісіп, жауды барынша жою, жанға-жанмен, қанға-қанмен аяусыз кек алу жолымен жеке басынды және отандастарды қауіпсіздік етуге ұмтылу, саналы түрде қауіп-қатерге бас тігу.

Батылдық – қимыл, әрекет есебін тәуекелдеумен үйлестіре алушылық.

Табандылық – батырлардың қалқаны [5].

Өжеттілік, қайсарлық – адамның тіпті мүмкін емес деген жағдайдың өзінде абыроймен өлімге бас тігуге тәуекел етушілік, игілікті құлшыныс.

Сондай-ақ Бауыржан ағамыз халықты ерлікке, патриоттыққа тәрбиелеуде артына көптеген мақал-мәтелдер, жақсы сөздерін қалдырған.

Мысалы:

Намысты нанға сатпа.

Өз ұлтын сыйламау, оны мақтаныш етпеу-сатқындық.

Именіп жүріп көрген игіліктен – қарсыласып жүріп көрген бейнет артық.

Өтіріктің балын жалап тірі жүргенше – шындықтың уын ішін өлген артық.

Ерлік – елдің қасиеті, жүректілік-жігіттің қасиеті.

Ешкім іштен батыр болып тумайды: батырлық та, мінез секілді өскен орта, көрген тәрбиеге байланысты қалыптасадды.

Батырлық тәуекел мен ақылдың есебінен шығуға тиіс. Тәуекел кейде ақылды да ақтап алады. Ал ақылсыз тәуекелді ештеңе де ақтап ала алмайды.

Ерлік-тайсалмас табандылық пен қайыспас қайсарлықтан шығады.

Өршіл рухтан – өлмес ерлік туады.

Белдескеннің – белін сындыр, тірескеннің – тізесін бүктірі.

Ептілік те – ерлік.

Қолбасшы болса сондай бол – жосылып жатқан жолдай бол.

Осындай тағы да басқа батырлық, ерлік, тәлім-тәрбие, өсиет, тағлым туралы біздерге өсиет сөздер қалдырған.

Патриоттық тәрбие, ұлттық намыс, ұлттық сана-сезім, рухани байлықтан көрініс табады.

Олай болса, рухани байлыққа ең алдымен, тілімізді, дінімізді, салт – дәстүрімізді жатқызсақ, тіл-қазақ болуымыз үшін, дін-адам болуымыз үшін, салт-дәстүр – ұлт болуымыз үшін қажет. Патриотизм сезімінің оянуы мен қалыптасу үрдісін белгілі бір асқар сезімдерден, мақтаныш – сүйініштен бөле-жара қарауға болмайды. Ол елдің өткен тарихын мақтаныш тұту, жерінің байлығына, әсем көркіне сүйсіну, атадан балаға жалғасып жақсы үрдісін тапқан ұлттық тілді құрметтеу. Осы сезімдерден туатын, санада орнығып қалыптасатын асыл қасиеттер ұлттық патриотизм деңгейінде өркен жайып, азаматтық патриотизм биігіне ұласатын сынайлы. Әрине, ол өздігінен бола салатын нәрсе емес, ол да нақты тәрбиенің жемісі. Бұл тәрбиенің жемісі екен әрине, мектеп жасына дейінгі балалар үшін – тәрбиеші, ал орта білім мен жоғары білім алушылар үшін – ұстаздар қауымы деп айта алар едім.

Қазақстан азаматтарын патриотизмге тәрбиелеу – тұлғаның патриоттық сана – сезімін қалыптастыру; патриоттық іс-әрекеттерін ұйымдастыру. Егеменді елдің азаматын тәрбиелеуде әр тәрбиешінің, әрі ұстаздың ең басты мақсаты – дені сау, ұлттық сана – сезімі оянған,

рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениеті, прасаты, ар – ождан мол, еңбекқор, іскер бойындағы игі қасиеттері бар, адамды тәрбиелеу.

Қорыта айтқанда, оқушылармен осы жоғарыда баяндалғандай, патриоттық сезімдерді жеткізе білсек, оқушының көкейіне патриотизм туралы ой сала білсек, үлгі көрсетсек онда заманға сай, қоғамға керекті азамат, отансүйгіш, елсүйгіш азамат, елге қызмет ететін қайраткер тәрбиелейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы Қазақстан Республикасының азаматтарына патриоттық тәрбие берудің 2006-2008 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы 2006 жылғы 10 қазан №200 // Қызылжар нұры, 2006, 24 қараша.

2 Әдеби әлем. Қазақстандағы алғашқы әдебиет порталы.

3 Жастарды патриотизмге тәрбиелеу – мұғалімнің басты міндеті // Қазақстан орта мектебі – 2005, №9, 7 – 9 б.

4 Патриоттық тәрбие және Б.Момышұлы//Қазақстан мектебі – 2005, №8-72-73 б.

5 Назарбаев Н.Ә. Қазақстан халқына жолдауы // Егемен Қазақстан. – 2005.\55

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ БУДАН АТАУЛАР

КУАНДЫКОВА А.

оқушы, Дарынды балаларға арналған
Абай атындағы гимназиясы, Павлодар қ.

ҚАЖЫҒҰМАР Ұ. А.

гуманитарлық ғылымдар магистрі, қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі,
Дарынды балаларға арналған Абай атындағы гимназиясы, Павлодар қ.

Тіл біліміндегі кросс-мәдени зерттеулерді лингвистер көп жағдайда жаһандану құбылысымен, яғни экстралингвистикалық факторлармен байланыстырады. Қазіргі уақыттағы үздіксіз даму үдерісіндегі ағылшын тілінің рөлі мен мәдениаралық қарым-қатынастың кез-келген тілдің сөздік қорына әсер етпей қоймағыны белгілі. Мәселен, Л. П. Гикалдың «Квазиинтернациональная лексика как явление межъязыковой асимметрии: на материале русского, английского и немецкого языков» диссертациялық еңбегінде БАҚ құралдарындағы мысал негізінде неміс және орыс тіліндегі ағылшын тілінен енген интернационалды сөздердің семантикалық өзгерістерін,

сөз мағынасының тарылуы мен кеңеюін, сөз мағынасының толық өзгеру үдерістерін зерттеп, талданған кірме сөздердің ішінде сөз мағынасының кеңеюі жиі кездесетіндігін дәлелдейді [1].

Бүгінгі уақытта бір бөлшегі төл сөзіміз, екінші жартысы кірме сөз немесе шетелдік терминбөлшек болып келетін атаулар саны күрт өсті. Бұқаралық ақпарат құралдарында, жарнамада және жалпы тілдік қатынаста осы типтегі бірліктерді пайдалану өте жиілеп барады. Бұл ерекше назар аударатын құбылыс. Ондай сөздер тіл білімінде гибрид сөздер деп аталады. Қазақ тіл білімінде гибрид сөздерді «будан» деген баламамен атап жүр.

Будан атаулар санының бірден артуының лингвистикалық, экстралингвистикалық себептерін анықтап, олардың жасалу жолдарын, мағыналық және құрылымдық ерекшеліктерін көрсету өте маңызды іс.

Г. Н. Алиева будан аталымдарды сөзаралық бірігу нәтижесі деп санайды. Оның айтуынша, «бір сөздің аяғына басқа сөздің басы қойылады. Осылайша, өз мағынасына екі біріктіруші сөздің семантикасын біріктіретін, өз негізіне біріккен сөздер негізін қосатын ерекше түрдегі күрделі сөз пайда болады» [2]. Әдетте, құрамдастардың бірінің басым мәні қалған элементтердің семантикасы есебінен, сондай-ақ жұрнақтар үстейтін (егер ол бар болса) мағыналық реңктің есебінен күшейеді.

Қазақ тіл білімінде профессор Б. Момынова: «Гибридтену – қазіргі интеграция, яғни жақындасу, араласу барысындағы тіл атаулының бәрінде де көрініс тауып отырған құбылыс. Құбылыс ретінде үнемі күшейіп келе жатқаны да күмән келтірмейді. Интеграциялану процесінен ешқандай тысқары қалмай келе жатқан елдің тілі ретінде қазақ тілі де осы құбылыстың әсеріне шалдыққан. Оның бірнеше себептері бар:

а) ғылым мен техникалық жаңалықтардың өзге елдерде ашылуы, көп болуы;

ә) тілдері донорлық дәрежеге жеткен елдерде қоғамдық-саяси өзгерістердің болуы және қоғамдық-саяси жаңалықтардың сол елдердің үлгі-моделіне салынуы, үлгіге алынуы;

б) сол елдердің экономикалық басымдығының болуы;

в) жазудың және жазудың негізгі қаруы саналатын әдеби тіл рөлінің артуы;

г) жазудың көмегіне сүйенетін жазба коммуникацияның күшіне енуі», – дейді [3].

Будан аталымдар тілге ағылшын тілі арқылы кіргенін байқауымызға болады. Себебі ағылшын тілі көптеген тілдер үшін донор-тіл болғандықтан, ағылшын сөздік қорының элементтерінен жасалған кірме атауларға ерекше мән беріледі.

Тілде бар лексикалық құралдар мен сөзжасам механизмдері адамға олардың ой-пікірін қанағаттандыратын жаңа лексикалық бірліктерді құру үшін пайдалануға мүмкіндік береді. Көптеген тілдерде, соның ішінде ағылшын тілінде туынды сөздер сөздік құрамының көп бөлігін құрайтыны кездейсоқ емес. Қазақ тілі үшін жасырын қауіп қазақ синтаксисінің негізін бұзатын грамматикалық құрылымдарды калькалау болып табылады. Мысалы, интернет-класс, интернет-төлем, интернет-баспасөз; арт-сахна, арт-тусовка; веб-шолушы, веб-өкілдік, веб-құрылғы. Аталмыш сөзжасамдық модельдер ағылшын құрылымдарының калькасы болып саналады.

Будан лексемалар жалпы қолданылатын лексикада жиі кездеседі: Хай-тек нарық және hi-tech нарығы; *Spat-тарату және спат-тарату; Ноу-хау жаңалық және know-how жаңалықтар; веб-бет және web-бет; Спа-индустрия және spa-индустрия; Арт-директор және art-менеджер*; Интернет-жарнама және Internet-провайдер.

«... кез-келген тілдің сөздік құрамы үнемі жаңарып толығып, жаңаланып отырады. Елімізде соңғы жылдары жүріп жатқан қоғамдық-саяси, экономикалық және басқа да салалардағы өзгерістер, Қазақстанның дүние жүзілік қоғамдық әлеуметтік қарым-қатынастар жүйесіне кіруі, сонымен қатар елімізде жүріп жатқан «Үш тілдік тұғыр» саясаты тілімізге де өзгерістердің, соның ішінде ағылшын тілінен енген кірме сөздердің пайда болуы арқылы толығына әкелді» [4].

Гибридтену – қазіргі интеграция, яғни жақындасу, араласу барысындағы тіл атаулының бәрінде де көрініс тауып отырған құбылыс. Құбылыс ретінде үнемі күшейіп келе жатқаны да күмән келтірмейді. Интеграциялану процесінен ешқандай тысқары қалмай келе жатқан елдің тілі ретінде қазақ тілі де осы құбылыстың әсеріне шалдыққан. Оның бірнеше себептері бар:

- а) ғылым мен техникалық жаңалықтардың өзге елдерде ашылуы, көп болуы;
- ә) тілдері донорлық дәрежеге жеткен елдерде қоғамдық-саяси өзгерістердің болуы және қоғамдық-саяси жаңалықтардың сол елдердің үлгі-моделіне салынуы, үлгіге алынуы;
- б) сол елдердің экономикалық басымдығының болуы;

Тілші-ғалымдар ағылшын тілінің сөз қабылдаушы реципиент тілге әсері, олардың таралуы мен көлемінің өсуіне алаңдайды. Аландаудың себебі – кез келген ұлт үшін туған тілдің тазалығы, тілдің сақталуы, ұлт пен ұлыстың тілі ретінде әрі қарай өмір сүруі, өміршеңдігін жоғалтуы қауіпті күшеюі. Соған орай бұл проблемаға еріксіз көңіл бөлінеді.

Ал екінші себебі ағылшын тілінен енген сөздер халықаралық (интернационал) сөздер мәртебесімен кең таралған сөздер. Оның ішінде ағылшын тілінен енген/енетін кірме сөздердің көбі кәсіби лексиканы байытатын салалық сөздер болып келеді. Салалық терминдер ғылым салаларымен байланысты, ал ғылымда шекара жоқ деген қағида қалыптасқан.

Ағылшын тілі сөздерінің көп болуы мен тез таралуының ең басты себебі: жаңа (супер жаңа) ғылым салаларының осы тілді тұтынатын елдерде (көбінесе АҚШ-та, тіпті техника салалары мен жаратылыстану ғылымдарынан өзге лингвистикада да американдық фундаментализм кең таралған) пайда болуымен; осы ғылым салаларына байланысты жиындардағы жұмыс тілінің ағылшын тілі болуымен түсіндіріледі. Осылайша өзге елдердегі белгілі бір сала терминдері біртіндеп гибрид-терминдермен, гибрид сөздермен толығына беріледі.

Лингвистикалық дереккөздерде гибридтік түсінігіне біршама анықтамалар беріледі. О. С. Ахманованың редакциясымен шыққан «Лингвистикалық терминдер сөздігінде» «1. Скрещенный, смешанный. 2. Составленный из генетически разнородных элементов. Гибридное слово. То же, что гибрид». Алайда «гибридизация» тілдік деңгейде «тілдерді будандастыру» деп түсіндіріледі» [5, 98 б.].

Төлтілдік элементтердің кірме элементтермен синтезделуі мәселелері орыс тіл білімінде Н. С. Авилова, В. В. Акуленко, Е. А. Василевская, В. В. Виноградов, В. П. Григорьев, В. П. Даниленко, Е. А. Земская, В. Г. Костомаров, В. В. Лопатин, Д. С. Лотте, Ф. А. Никитина, Г. С. Онуфриенко, З. М. Осипенко, Ю. В. Откупщиков, Т. И. Панько, И. Ф. Протченко, К. Л. Ряшенцев, И. С. Улуханов, М. Фэгараша, И. Хермс, Н. М. Шанский және т.б. қарастырылды.

Шетелдік кірме элементтер отандық тіл білімінде Р. Сыздық, Б. Момынова, А. Т. Исламова, Н. Алдашев, А. Исламова, Ә. М. Қызырова еңбектерінде зерттелген.

Тілді жана бөгде тілдік бірліктермен толықтырумен байланысты сөз тудырудың белсенді процестері қоғам өміріндегі терең

әлеуметтік-саяси және экономикалық трансформацияларды ғана емес, сонымен қатар тілдің лексикалық жүйесіндегі, оның деривациялық әлеуетіндегі, вербалды бірліктердің прагматикалық ойларындағы өзгерістерді де көрсетеді.

Демек, бұдан аталымдар тілдік қорымызды көбейтетін шетелдік кірме сөздер қатарынан орын алады. Бұл сөздер - халықаралық қатынастарда жиі қолданылатын, ғылым мен техникадағы креативті және трендтік, басым бағыттарды нақты әрі тура бегілейтін, сонымен қатар тілдегі бірліктерді ықшамдаудың талаптарына жауап беретін, сол ықшамдауды жүзеге асыруға қолайлы сөздер.

Бір бөлшегі төл сөзіміз, екінші жартысы кірме сөз немесе шетелдік терминбөлшек болып келетін атаулар тілімізде көп емес еді. Бұрын радиохабар, телехабар деген сияқты аралас құрамды сөздер аз ұшырасатын болса, бүгінгі уақытта олардың саны күрт өсті. Бұл ерекше назар аударатын құбылыс. Бұдан атаулар санының бірден артуының лингвистикалық, экстралингвистикалық себептерін анықтап, олардың жасалу жолдарын, мағыналық және құрылымдық ерекшеліктерін көрсету өте маңызды іс. Мұндай жұмыстарды атқарып, тиісті талдау жасау үшін алдымен оларды түрлі салалардан жинақтап, жүйелеп алу қажет. Ғылым салаларында да бұдан атаулар саны артып келеді. Оларды да сала-сала бойынша жинап, терминжасамдағы үлесін, жасалу ерекшеліктерін анықтау керек.

Ғылыми әдебиеттерде кірме сөздердің игерілуінің кезеңдерін бөліп қарастыру үрдісі бар, мәселен, ғалым Л. П. Крысин кірме сөздердің қабылдаушы тілде игерілуінің бес кезеңін көрсетеді:

а) біріншісі, бастапқы кезеңде кірме сөз мәтінде өзінің түпнұсқа тіліндегі офрографиялық, грамматикалық нұсқасымен транслитерацияға, транскрипцияға ұшырамай қолданылады;

ә) екінші кезеңде, транслитерацияға немесе транскрипцияға ұшырайды, белгілі бір сөз табына жатады, әрі мәтінде түсініктемесіз, тырнақшаға алынып қолданылады;

б) үшінші кезеңде қабылдаушы тіл өкілі шетел сөздердің жат екендігін сезінбейді, кірме сөздер басқа тілдік бірліктермен тең дәрежеде қолданылады, бірақ кірме сөздерді қолдану барысында әлеуметтік, жанрлық стилдік, жағдаяттық ерекшеліктер сақталады;

в) төртінші кезеңде кірме сөз жанрлық стилдік, әлеуметтік және жағдаяттық ерекшеліктерін жоғалтады, яғни қолдану жағынан да, мағыналық жағынан жақын кірме сөз бен төл сөздердің арасындағы семантикалық дифференциацияны талап етеді, бұл кезеңде шетел

сөздердің қабылдаушы тілде игерілуінің негізгі белгілерінің бірі болып табылады;

г) бесінші кезеңде шетел сөздер қабылдаушы тілдің түсіндірме сөздіктерде тіркелуі жатады. «Кірме сөздердің сөздіктерде тіркелуі фактісі ол сөздің қабылдаушы тілдің лексика-семантикалық жүйесіне жататындығының белгісі», дейді Л. П. Крысин [6, 142 б.].

Ғылымда шетел сөздерінің фонетикалық және лексика-грамматикалық бейімделуінің арасындағы айырмашылықты нақтылаудың көптеген тәсілдері мен жолдары бар. Соның ішінде, ғалым В. М. Аристова, тілдегі шетел сөздері дамуының үш кезеңін болжайды: ену кезеңі, кірмелену кезеңі, қалыптасу кезеңі. Әрбір кезеңнің өзіне тән белгілеріне тоқталайық.

Ену кезеңінің белгілері (*игерілмеген шетел сөздері*):

– Кірме сөздің сыртқы тұлғасының түпнұсқа тілімен байланыстың тікелей көрінуі (мәтіндерде шеттілдік белгілерінің қалуы, формалды дублеттердің қалыптасуы, грамматикалық және сөз тудыру деңгейіндегі ауытқушылықтар орын алады);

– Семантикалық біртектілік, көптеген жағдайда шетел сөз ену кезеңінде «бөтен» реалийді білдіреді немесе бөтен ұғымды жеткізеді;

– Белгілі бір контекстерде қолданылуы;

– Туынды құрылымдардың болмауы.

Кірмелену кезеңінің белгілері (*жартылай игерілген кірме сөздер*):

– Сөздің түпнұсқа тілімен ішкі байланысы;

– Кірме сөз формасының грамматикалық және сөз тудыру деңгейінде тұрақтануы;

– Кірме сөздің «бөтен» реалийлермен бірге «өзіндік» реалийлерді де белгілеуге қолдану: сөздің семантикалық көлемін шет тілінің көп мағыналы этимонының «семантикалық индукциясының» көмегімен толығымен;

– Сөздің жиі қолданыла басталуы;

– Сөз тудыру белсенділігінің артуы.

Қалыптасу кезеңінің белгілері (*толығымен игерілген кірме сөздер*):

– Сөздің түпнұсқа тілінен бөлінуі;

– Толық семантикалық дербестікке ие болу және осы сөздің лексика-семантикалық макрожүйесінің қалыптасуы (коннотативті семалардың дамуы, фразеология және т.б.);

– Кірме сөз қабылдаушы тілдің тілдік элементтерімен арақатынасы, бұл белгіде төл сөздегі мағыналар нақтыланады;

– Кірме сөздің кеңінен қолданылуы;

– Сөз тудыру белсенділігі, яғни жаңа лексемалардың қалыптасуы [7].

Будан аталымдардың енудің бастапқы кезеңінде сөздіктерде тіркелмейді, бірақ жалпы тілдік және жеке шетел сөздер газеттер мен журналдарда, БАҚ-тарда қолданыла бастайды, олардың мағынасын автор қосымша түсініктемемен беріп отырады. Уақыт өте келе олар арнайы түсініктемесіз қолданылады – бұл олардың тілге енуінің алғашқы белгісі, яғни ену кезеңінің бірінші сатысының басталуы болып табылады. Жаңа шетел сөздерін сөздікке тіркеу олардың тілге енуінің алғашқы кезеңін нақтылап аяқтайды.

Тілге шетел сөздердің енуінің екінші сатысында – тар шеңберлі, арнайы салаларда қолданылатын кірме сөздер тілдегі белгілі бір ұғымға сәйкес келетін бір мағынасымен қолданылады. Баламасыз шетел сөздер мәтінге жаңа ұғымды білдіру үшін енгізіледі.

Қоғам өмірінің түрлі саласындағы жаңа шетел сөздерінің кеңінен қолданылуы олардың жоғарғы жылдамдығы мен қайталануының нәтижесінде қабылдаушы тілге енуінің үшінші кезеңінде жүзеге асады.

Зерттеуші, Ә. Қызырованың еңбегінде семантикалық бейімделудің бес өлшемін көрсетеді [8, 35 б.]:

– Кірме сөздің екінші тілдің мағыналық құрылымын өзгертіп, жаңа мағыналарды қосу арқылы семантикалық құрылымының жаңаруы;

– Кірме сөздердің қабылдаушы тілде қызмет ететін терімдерге кіруі;

– Шетел сөздерінің қабылдаушы тілдің лексикалық, семантикалық жүйесінде жүзеге асырылатын парадигматикалық байланыстарға қосылуы және қатынастарға кіруі;

– Шетел сөздерінің қабылдаушы тілдегі қызмет ететін, әдеби тілден өзге, тілдік тұлғаларда еркін қолданылуы;

– Шетел сөздерінің қоғамдық маңызды салаларда қолданылуы.

Демек, қазақ тіліндегі будан аталымдардың бір компоненті болып табылатын шетел сөздер тілдік жүйеге енуде жоғарыда көрсетілген кезеңдерден, шетел сөздер қазақ тілінің тілдік жүйесінің барлық деңгейінде бейімделуі шарт. Сонымен қатар шетел сөздердің пайда болуына ықпал ететін жағдайлардың бірі – тілдік қатынас. Соның нәтижесінде, қазіргі БАҚ құралдарында, баспасөз,

ғаламторда және күнделікті қолданыстағы сөздер де жиі кездесетін шетел сөздер дәлел бола алады.

Тілден тілге тілдік қатынас негізінде кірме сөздер тікелей немесе жанама түрде енеді. Тікелей: түпнұсқа тіл – қабылдаушы тіл, жанама: түпнұсқа тіл – дәнекер тіл – қабылдаушы тіл.

Бірінші тәсіл бойынша белгілі бір сөздер бір тілден екінші тілге тікелей енеді де, екінші тәсіл бойынша кейбір сөздер бір тілден екінші тілше тікелей емес, басқа бір тіл арқылы енеді. Ал кейбір шетел сөздер бір уақытта бірнеше тілдерге еніп, дәнекер тілдер арқылы қазақ тіліне енеді.

Будан аталымдар төмендегідей функционалдық-деривациялық модельдер негізінде пайда болады:

1) кірме тілдік негіз + төлтілдік жұрнақ;

2) префикс + түбір/негіз;

3) кірме тілдік негіз + төлтілдік сөз;

4) аббревиатура + төлтілдік негіз.

Сөзжасам үлгілерінің әрқайсысының құрылымдық компоненттердің нұсқалары бар, олар тілдегі интернационалдық элементтердің бейімделуінің толық көрінісін ашады және жаңа аталымдардың пайда болу процесін көрсетеді.

Кірме сөздер мен төл тілдік элементтердің араласуынан құрамы (композицияның бірі) ағылшын – орыс тілі элементтерінен, ағылшын – орыс – қазақ тілі немесе ағылшын – қазақ тілі элементтерінен құралған гибрид сөздер дүниеге келді. Шеттен сөз қабылдаудың осы қыры қазіргі Қазақстанда үштілділікпен байланысты өткірілене түсуде.

Жаңа тілдік қабатты белсенді кеңейту аталымдардың жаңа жүйелерін модельдеу үшін қажетті әртүрлі тетіктерді пайдалануды көздейді. Тілде жаңа тілдік қолданыстардың пайда болуының бірден бір жолы – сөзжасам тәсілдері.

Қазақ тілінің сөзжасам жүйесінің өзгеруі, жаңа сөзжасам үлгілерінің қалыптасуы, олардың өнімділігінің артуы немесе азаюы және сөзжасам процестерінің көптеген басқа да факторлары бүгінгі таңда ең маңызды тілдік процестердің бірі болып табылатын кірме сөздердің енуі процесінің белсендірілуіне алып келеді.

Будан аталымдардың ең айқын түрлері Интернет және медиакөрсеткіште байқалады. Оларда қазақ тілінің заңдылықтары аз сақталып, мәтінді неғұрлым қысқарту үшін тілдік кодтардың ауыстырылуы жүзеге асырылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Гикал Л. П. Квазиинтернациональная лексика как явление межъязыковой асимметрии: на материале русского, английского и немецкого языков. Дисс. канд. фил. н. – Краснодар, 2005. – 200 с.
- 2 Алиева Г. Н. Оказиональные неологизмы последнего десятилетия / Г.Н. Алиева // Русская речь. 2006. – №3 – с.79-80.
- 3 Момынова Б. Тілдегі гибрид (будан) сөздердің жасалуы және жаңа емле ережелеріндегі жазылу үлгілері // <https://qamshy.kz/article/48420-tildegi-gibrid-budan-sozderdinh-dgasaluy-dgane-dganha-emle-eredgelerindegi-dgazy>
- 4 Қожахметова Г. А. Қазіргі қазақ тіліне шетелдік лексиканың кіру жолдары. Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология». № 3 (59)/2010
- 5 Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
- 6 Крысин Л. П. Язык в современном обществе : Книга для учащихся.- М.: ООО ТИД «Русское слово – РС», 2008. – 208 с. (Кладезь знаний). ISBN 978-5-9932-0070-5
- 7 Аристова В. М. Англо-русские языковые контакты (англизмы в русском языке) / В. М. Аристова. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1978. // <http://elib.pstu.ru/vufind/Record/RUPSTUbooks108901>
- 8 Қызырова Ә. Ағылшын кірме сөздерінің қазақ тіліндегі ассимиляция үдерісі. Фил.ғыл.канд. дисс. – Алматы, 2007. – 160 б.

ТІЛ МАРЖАНЫ – ШЕШЕНДІК ӨНЕР

ҚАБДУЛЛА Н.

5 сынып оқушысы, Жылыбұлақ НББМі,
Павлодар обл., Шарбақты ауд., Жылыбұлақ а.

МАНАСПАЕВА А. К.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Жылыбұлақ НББМ,
Павлодар обл., Шарбақты ауд., Жылыбұлақ а.

Қазақтың шешендік өнері әлі де зерттеліп болмаған өнер түрі. Дегенмен біз бүгін осы күнге дейінгі зерттеулер мен шешендік өнерге байланысты туындаған наным-сенім үлгілерімен, таңба мен ымдаудың шешендік өнерде алатын өзіндік орны жайлы мәліметтердің куәсі боламыз. Сөздің шын мәнінде күш иесі екенін дәлелдейміз. Сөздің өзіндік бояуы бар, тәтті дәмі бар, тіпті адам сезіміне әсер етерлік қоңыр иісі бар десек, ал оның күші

дауыс арқылы беріледі. Жауыннан сасқандар, сескенгендер ол күшті дұрыстап шығара да алмайды, дірілдеп, жарқыншақталып шыққан дауысыңнан сенін кім екенінді таниды. Дауыс үнділігі – сенін әр қилы әр қырлы екенінді танытатын басты құрал. Онымен шешендер ғана, билер ғана, дипломаттар ғана қаруланады. Сөзбен қаймықтыру, сөзден жаңылстыру, жауларын сөз тындарылық жағдайға түсіру мықты өнер! Ол қару жарақтан да күшті! Суырылған қылышты қынабына қайта тықтыру қарсыланды қаһарлы сөзіңмен, тапқырлығыңмен, шешендігіңмен иілткенің!

Қазыбек бидің Қонтәжіге айтқан сөзі аса байсалдықпен айтылады, әр сөздің үні сазды шығады, асып сасу деген онда жоқ. Бұл байсалдықпен қоңыр үнділікпен шыққан дауысыңнан жауың сенін ішкі жан дүниенді біліп отырады. Онда Қазыбектің ерлігі, қайсарлығы сезілумен қатар, достық құшағы да ұғынылады. Қазыбек сөзі қарсыласының жан жүйесін босатып тастайды, абдыратып жібереді, бірақ өзі ықшам, белі бекем буылған өлсерге баруға бел байлаған серттен ауытқу деген сезілмейді, қарсыласын ойынан жаңылыстырып, құмықтырып тастайды!

Қазыбектің Қонтәжіге айтқан сөзі шапшаңдықпен айтылады. Бұл тағы да Қонтәжіні қожырата түседі, шапшаң сөйлеу тапқырлыққа байланысты, ұшқыр ойға құрылған тапқырлық кез келген тыңдаушысын ұйытып тастайды. Ал, сөзге ұйып қалу жеңілу белгісі. Бұл тілдің, қазақ сөзінің магиялық күші деуге болады.

Қазыбектің баяндауында зәулім ойлылық бар, қол жетпес асқар таудың қаһарлы шыңдары көрінеді, терең сезімі бар, онда халық күші қазандай қайнайды. Шешеннің сөзінде қара дауыл қаптап келе жатқандай, дауылдың арты нөсер жаңбырға айналар, одан суық ызғар сезіледі, бәрі-бәрі жинала келе, халық күші тасқынға айналар, ол тасқын жолындағы барлық тастарды домалатып әкетер, қазақ жеріне жиналып қалған өктем күшті жуып-шаяр, тазарар, ақталар, содан әрі бусанған жер қайта гүлденер, жасарар, жаңа хош иісі аңқыр, өрісі кеңір, кең даласында еркін көшіп-қонар, қауіп-қатерді ұмытар, халық сонда бір еркін дем алар! Осы ойлар есінде отырған Қазыбек сөзінде: «Байлаулы малдай шешілді, төрт аяғы көсілді, әбіре сымдай есілді» - Қобыланды жырындағы Тайбурыл шабысына ұқсас сөйлейді. Сөз бостандығы деген – осы! Ойына алған арманын ақтаруға еркіндік берілгесін және жауының алдында қымсынбай, «Сен – қабылан да, мен – арыстан, алысқалы келгенмін... деп ойын іркілмей баяндайды. Бұл – зор тағылым!

Шешендік өнер – қадірлі өнер. «Өнер алды – қызыл тіл» – деп қазақ бекер айтпаған. Тарихқа көз жүгіртсек, қай халықтың болсын күрделі қоғамдық, мемлекеттік қайраткерлері, қолбасшылары, мәмлелерлері, ғалымдары, би-шешендері болғанын байқаймыз. Әр қоғамның өзіне лайықты қарым-қатынасы қалыптасатыны сияқты ойлау, сөйлеу мәдениеті озық ойлы шебер тілді адамдары да болғаны алайда шешендік өнер біздің жыл санауымыздан бес-алты ғасыр бұрын шығып қалыптасқан.

Шешендік өнер – «риторика» деген ғылыми аталымымен ертеден белгілі. Риторика ғылымының негізін салушы софист – Протогор деп есептеледі. Риторика – сендіре білу, яғни тыңдаушының санасына, сеніміне, еркіне әсер ету, ықпал жасау дегенді білдіреді екен. Ертедегі Греция, Рим және Европа елдерінде ерекше мәдениеттің негізі ретінде жеке пән ретінде оқытылып та келген. Ақсүйек отбасыларының тәрбиелік құралы ретінде саналған. Ғылымда арнаулы теориялық оқулық болмағанмен шешендік өнер әр халықтың өзіндік табиғатын танытатын ерекше өнердің бір түрі. Халықтың қараңғы түсінігінде өнер киелі нәрсе, құдайдан беріледі. Дегенмен «өнерді үйрен де жирен» деген мақалаға сүйенсек кейінгі пайымдаулар, зерттеулер көрсем сөздің ең биік түрі ретінде шешендік өнерге баулудың жолдарын қарастырған.

Шешен, бейнелі сөйлеу бар да, көркем бейнелі жазу бар. Поэзия тілі, проза тілі болсын, поэтикалық образдарды тіл арқылы жеткізеді. Поэтикалық образ жасаушылар ақын жазушылар. Ал қазіргі кезде мәдениеттің даму тұрғысында шешен сөйлеуге әркім міндетті. Шешендік өнер тіл мәдениетінің бір саласы. Сонымен қатар жазба тілдің яғни публицистиканың ең биік деңгейдегі түрі. Сондықтан шешендік өнердің басты мақсаты ойды қоғамға қажетті көкейтесті мәселе төңірегінде халықтың көкейінен шығатындай етіп әсерлі жеткізе, сөйлей білуге үйрету. Ал бұл мақсатқа жету үшін алдымен, сөз байлығы, тіл байлығы қажет. Дарын туған жандар өз сөзіне көптеген халық мақалдарын қиыстырып пайдалана білген. Өздерінің сөздерінен де даналық нақыл сөздер туып жатқан..

«Қаһарлы сөз қамал бұзар», «Олақтың сөзі орынсыз жамау тәрізді», «Оттың шаласы жаман, сөздің аласы жаман», «Сөздің қысқа болсын, қолың ұста болсын», Жақсы сөйлесе аузынан гүл төгілер, жаман сөйлесе аузынан жын төгілер», «Артық сөйле, кем сөйле, таразылап тең сөйле» т.б.

Шешендік өнердің басты қасиеті – тапқырлық, шапшаңдық, тез жауап берушілік. Ойлау тездігінің, тапқырлықтың алуан түрлерін

Тазша баладан, Қарашаштан кездестіреміз, аты жоқ тапқырлар одан да көп. «Ақыл деген немене, асыл деген немене, жанат деген немене, санат деген немене?» деген қарттың сауалына зерделі бала: «Ақыл жастан, асыл тастан» дейді де: «Жылы болса, қой терің – жанат емей немене, зерделі болсаң жасында – санат емей немене?» деп жауап береді.

Тұспал, мегзеу, бернелеу, символдау, басқаны айта отырып, нені нысаналап отырғанын жасыра айту, жұмбақтап айту тапқырлық пен ойлылықтың басты шарты. Мұндай тұспалдаулар Сырым жайлы шешендік сөздерде көптеп кездеседі.

«Зерделі бала мен қария» әңгімесінде Зерделі бала: – Ата, екуіңмен қалайсың, алысыңмен қалайсың, жақыныңмен қалайсың? – деп сұрақ қойғанда қария: «Екеуім үшеу болды, алысыммен амандасып айрылыстым, жақыныммен күнде найзаласамын» деген екен. Зерделі бала бұған түсінсе де, қасындағылар түсінбей қалады. «Екеуім үшеу болды дегені – төсегі мен таяғы, алысыммен амандасып айрылыстым дегені – көз көруім жоғалды, жақыныммен күнде найзаласам дегені – аузында қалған 3–4 тісі екен, енді жасындағы несиен дегені – қартайғанда несібең дегені, бала шағаның асырауы дегені» – деп ажыратады. Бұл тұнып тұрған тұспалға құрылған мысал екенін аңғарамыз.

Шешендер мен билер педагогикасы деген қазақ ұғымында жоқ, болуы да мүмкін емес. Шешендер мен билер өнегесі деген болды, олар қазақ тілінің сөйлеу мен ойлау қабілеттерінің ең биік шыңы болды. Олардың аузына бар халық қарады, тағылым алды. Олар үлгілі сөздер айтып, жөн жосық жасады.

Шешендер мен билер арасынан айырма табуға да, таппауға да болады. Билерді заманына қарай халық даналығы екшеп, өмірге әкеледі. Билер көбіне халық сөзін сөйледі, реті келгенде, бүкіл халықтың атынан сөйледі.

Қорытындылай келе, шешендік өнер тіл мәдениетінің бір саласы. Сонымен қатар жазба тілдің яғни публицистиканың ең биік деңгейдегі түрі. Сондықтан шешендік өнердің басты мақсаты ойды қоғамға қажетті көкейтесті мәселе төңірегінде халықтың көкейінен шығатындай етіп әсерлі жеткізе, сөйлей білуге үйрете білу. Ал бұл мақсатқа жету үшін алдымен, сөз байлығы, тіл байлығы қажет.

Адам өмір бойы ізденіп, өмір бойы үйреніп өтуі қажет. Шешендік өнердің табиғатын осыдан 200-300 жыл бұрын әрбір қазақ түсінген. Ал қазір сөздің қадірін түсінбеушілік басым. Шешендік сөздер арқылы қазақ халқына тән ұлттық болмысты, қайырымдылық пен иман жүзділікті аңғара білуге тырысу керек.

Қазақтың шешендік өнерін тәрбиенің басты құралы ретінде салт санамызда сақтап қалу.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Адамбаев Б. Шешендік өнер. – Алматы: Білім, 2019. – 216 б.
- 2 Адамбаев Б. Шешендік сөздер. – Алматы: Ана тілі, 2008. – 216 б.
- 3 Бектұров Ш. Қазақ тілі. – Алматы: Атамұра, 2006. – 336 б.
- 4 Шапаев Т. Ой түбінде жатқан сөз. Алматы: Жазушы, 1989. – 192 б.

Ш. УӘЛИХАНОВ – АУЫЗ ӘДЕБИЕТІН ЖИНАҚТАУШЫ

МУРАТОВА Р.

9 сынып оқушысы, Кенжекөл ЖОББМ, Павлодар қ.

РАХМЕТОВА Л. Б.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Кенжекөл ЖОББМ, Павлодар қ.

XIX ғасырда қазақ фольклортануы ғылымның жеке саласы ретінде қалыптаса бастады. Бұл процесс сол кездегі қоғамның саяси-әлеуметтік, тарихи-мәдени, экономикалық жағдайының ауқымында өтіп, ғылым мен әдебиеттің дамуына өз әсерін тигізді. Бастапқыда фольклор тек дерек көзі ретінде жиналса, соңынан кең түрде, академиялық т.б. сипатта да жинала бастады. Үлкен жетістіктің бірі – мәтінді қалай жинау керектігі хақында ғылыми бағдарлама жарияланғаны деп айтуға болады. Демек XIX ғасырда фольклорды жинаудың маңызы, мақсаты мен шарттарының негізін қалаған Ш. Уәлиханов, В. В. Радлов, Г. Н. Потанин тәрізді ғалымдардың игі істері, өз кезегінде XX ғасырда жалғасын тапты.

Ш. Уәлиханов ес біле бастағаннан қазақ елінің тарихы мен сол кездегі жағдайын сипаттайтын аңыз-әңгімелердің қалың ортасында жүреді. Мұның өзі баланың ойына берік орнап қалғаны мәлім. Қазақ Халқының басына түскен әр түрлі ауыртпалық сезімтал, зерек Шоқанға өшпес әсер еткен, ерте ойлауға үйреткен [1, 12 б].

Ғалымның ой-өрісінің кенеюіне, көркемдік талғамның жетілуіне жасынан ақындар, әншілер, күйшілер, шешендер, өнерін естіп, ғибрат алуы зор әсереткен. Шоқанның орыс достарының бірі Г. Н. Потанин кейінгі естеліктерінің бірінде Ш. Уәлихановты өз Халқының жазушысы болуға жаралған адам еді деп сипаттауында үлкен мағына бар. Ғалым өзі жинаған, зерттеген ауыз әдебиеті

шығармаларын алдымен түрлі орындаушы, дарынды өнерпаздардан тындаған.

Шоқан Уәлихановтың ғылыми ізденістерінің алғашқы қадамы оның ауыз әдебиеті ескерткіштерін жинап, жазып алуынан басталады. Болашақ ғалымның мұндай іске ден қоюына өз әкесінің де ықпалы аз болмаған. Шыңғыс Уәлиханов сауатты, білімді адамдардың бірі болғаны белгілі. Оның аулына қызмет бабымен келуші орыс адамдарының ішінде қазақ Халқының тұрмыс-салтын, фольклорын іздеушілер де бар еді.

«Қозы Көрпеш – Баян сұлу» жырының кейбір нұсқаларын жазып алуының өзі Шоқанның аса көрнекті жинаушылық жұмысының бастамасы еді. Ол бұл нұсқаны өзінің оқытушысы Н. Ф. Костылецкийдің тапсыруы бойынша жазып алған. Кейіннен осы нұсқаны Костылецкий И. Н. Березинге жіберген.

Жыр алғаш рет 1841 жылы Хатқа түсірілген. Осы нұсқаның бір атап айтарлық ерекшелігі – оқиғалық, тілдік кестесінде көне дәуірге тән белгілердің молдығы. Мұнда жырдың өзге нұсқаларында кездеспейтін кейіпкерлер, қиял-ғажайып көріністер бар. Эпостың бастапқы жолдарынан-ақ кейбір ескі тіркестерді көруге болады.

Сол екі байдың жайлауы төмен еміш,

Киік атып, аң етін жеген еміш,

Екі байды сұрасаң азаматым,

Қарабай мен Сарыбай деген еміш

Мұндағы архаикалық белгілер Қозының алыс сапарға бел байлап, ат таңдағанда мінген тайының лезде құнанға да, дөнеге де, бестіге де «айналуынан», жолда дүниедегің бәрін біліп отыратын мыстан кемпірдің кездесуінен, астындағы атының Қозыға Баянды көр деп «кеңес» беруінен, Қозының Баянға Хабар айтуда бозторғайды «жұмсауынан» шоктеректің түбінде Қозының он төрт күндік ұйқыға берілуінен, өлген Қозыны Баянның әулиелерге жалбарынып «тірілтіп» алуынан байқалады. Осы сияқты және басқа қасиеттері Шоқанның қатысуымен жазып алынған жыр вариантының ғылым үшін қаншалық қымбат екенін дәлелдейді. Шоқан жазып алған «Қозы Көрпеш - Баян сұлудың» басқа бір нұсқасы да өзіндік өзгешеліктерімен дараланады. Мұның алғашқы жолы жыр оқиғасының Қазақстанның басқа бір өңірінде өтетінінен Хабар береді.

Жоғарыдан көрінген сары ноғай,

Еділ суға таласқан мұ не тоғай?

«Қозы Көрпеш» дегенің біраз өлең

Ептеп айтқан кісіге тым-ақ оңай.

Осы нұсқада Сарыбай мен Қарабай бір-біріне «Еділ – Жайық бойында жолдас болды» делінеді. Бірақ түптеп келгенде, эпостың елге варианттарындағыдай, оқиғаның өрістейтін, аяқталатын өңірі Аягөз маңы болады. Қалай дегенде де ғылым үшін бұл нұсқаның өзіндік бағалы орны бар. И. Н. Березиннің «Турецкая Хрестоматиясына» Шоқанның әкесі Шыңғыс Обағаннан М. В. Ладыженскийге жіберген осы варианттың енуі де атап өтерлік [2, 12 б].

Ш. Уәлиханов үлкен жырлардан «Ер Көкшені» де жазып алғаны белгілі. Ғалымның қолжазбаларының ішінде «Едіге» жырының да нұсқасы сақталып келеді. Бұл эпикалық аңыздау орыс ориенталистерінің назарына ілініп, революциядан бұрын-ақ баспа жүзін көрген. Шоқан жазып алған «Едіг»⁴ нұсқасы осы эпостың барлық варианттарының ішіндегі ең толығы әрі классикалық нұсқасы болып есептеледі.

Шоқан хатқа түсірген ауыз әдебиеті үлгілерінің бір тобы тарихи өлеңдер, жоқтаулар, айтыс сөздер. Солардың ішінде Бұқар жыраудың Абылайға арнаған өлеңдері «Абылай туралы жыр», «Қара батырдың толғауы», «Орақтың толғауы» баспа жүзін көрген. Осы топтағы шығармалардың көрнектісі – «Абылай туралы жыр». Мұнда Абылайдың қырғыз манаптарына қарсы жорығының тарихы сөз болады. Жырда Абылай қырғыз әкімдеріне қазақ елінің кеткен кегі үшін («қара найман шабылды, соның ішінде қоңыраттың жаман шабылды») атанған болады. Одан бұрын Абылай қырғыздың батырлары Есенғұл мен ер Садырға кісі жіберіп, арадағы таласты бейбітшілік жолымен бітірейік деп мәмілеге шақырады:

Есенғұл мен ер Садыр
Қырғызда даңқы бір шыққан ер еді.

Бар Садырға, бара гөр.

Жауласпаймын Садырмен,

Елдесейін Садырмен,

Таластың бойы тар жайлау

Таласа барып жайлайық.

Кеңестің бойы кең жайлау

Кеңесе барып жайлайық,

Казы менен қартаны

Қия кесіп шайнайық.

Бірақ қырғыз батырлары бұл ұсынысқа көнбейді. Абылайға қарата қаһарлы сөздер айтады:

Абылай деген кәрі құл

Арағын ішіп есірді...

Боз баламды құл қылды,
Оныменен тынбады,
Енді маған қарап қылғынды.
Қан қылмай шешсің киімді
Бөлек - бөлек етермін,
Бөздей жыртып өтермін,
Дулығасын киермін.
Еңсесіне мінермін,
Кеудесіне сиермін,
Елімді шапқан сол құлдың
Сүйегінің үстіне
Мұнара қылып үйермін.

Бұл жырда, сөз жоқ, тарихқа белгілі Абылай жорығының кейбір шындық елестері, соғыстың себептері мен келіссөздердің барысы, ұрыс суреттері аңғарылады. Абылайдың аттанысын сипаттайтын тұс эпикалық жыр үлгісінде берілген [3, 23 б].

Тағы бір мезгіл болғанда
Сүмбіле туды жиылтып,
Ат семірді құнтып,
Жүз қойға алған құлаша ат
Жүректей болып семірді,
Жыландай болып жарады...
Көк бөрідей желді хан,
Ителгідей ілді хан,
Тұрымтайдай қонды хан

Абылайдың ашуға мінген шағын «қаздай болып қаңқылдап, бурадайын бұрқылдап, сай суындай сарқылдап, жай тасындай жарқылдап» деп суреттейді. Абылайдың жасағында қазақтың көп руларының адамдары қатысқаны көрінеді. Әсіресе қоңырат мергендері көп қайрат жұмсады делінеді.

Қоңыраттың көп мерген
Күйінді болған сол байғұс,
Ірме қара мылтықты,
Тізеге ала отырды.
Ұзын бір оққа толтырды,
Оқшантайын қағысты,
Басып бір, басып қалысты...

XIX ғасырда қазақ даласында фольклорлық шығармалар тікелей, экспедициялық, тұрғылықты тәсілдер арқылы жиналғаны мәлім. Осы орайда мәдени мұраны ел арасынан басқа да тәсілдермен қатар

тікелей тәсіл арқылы жинаудағы мақсат— жоғалып бара жатқан қазақтың ең бай мұрасы, халық шығармаларын қағазға тездетіп түсіру болғанын ескерген жөн. Бұл тәсілдің өз артықшылықтары, өз кемшіліктері бар. Кемшілігі не десек, біріншіден, тікелей жинау тәсілі кезінде экспедициялық тәсіл кезіндегідей фольклорды әрі кең, әрі көп мөлшерде жинау мүмкіндігі жоқ. Екіншіден, тұрғылықты тәсілге қарағанда, бір елді-мекендегі барлық фольклорлық жанрлардың бірін қалдырмай, асықпай, бәрін толық қамту жағы төмен.

Ал, артықшылығына келсек: біріншіден, фольклор өмір сүрген ортада жинаушы мәтінді қағаз бетіне түсіру ісіне өзі тікелей араласа отырып, орындаушыны да, елді-мекенді де өзі таңдайды. Жинау барысында туған түрлі кемшілік атаулыны сол жердің өзінде-ақ түзету мүмкіндігі бар. Ендеше нұсқаның ғылыми талапқа сай жиналуын толық қамтамасыз етеді [4, 15 б.].

Екіншіден, экспедиция жасақтау үшін қажетті уақыт мөлшері, қаражат көздері т.б. бұл тікелей тәсілі арқылы жинау жұмысына аз жұмсалады. Ал, мәтінді ауызба-ауыз түсіру мүмкіндігі жиналған үлгінің тіліне, көлеміне, көркемдік сипатына нұқсан келтірмейді.

Үшіншіден, ең бастысы, фольклорлық шығарма тікелей орындалу кезінде қағазға түсетіндіктен, мәтіннің сөзбе-сөз, өзгерусіз қағазға түсу мүмкіндігін артырады. Демек фольклортану ғылымының дәлділік талабы орындалады. Сондай-ақ мәтіннің паспортын толық түсіру мүмкіндігін де арттырады [5, 18 б.].

XIX ғасырда қазақ фольклорын жариялауда мынадай жетістіктер көрініс тапты: біріншіден, фольклордың әр түрлі жанрлары жеке кітап болып басылды. Екіншіден кітаптың сыртқы мұқабасында араб әрпінде міндетті түрде тақырыбы, шығарушысы, бастырушысы, басылым көрген баспаханасы, қаласы, жылы т.с.с. көрсетіліп, отырды. Және де мәтіннің шыққан баспаханасының аты, қаласы, орыс тіліне аударылып басылды. Тіпті, кітаптың ішкі бетінде оның қай жылы, қай уақытты, кімнің тарапынан т.б. рұқсат етілгені де ескеріліп отырды. Үшіншіден, мәтін, әрі қазақ (араб) әрпінде жарияланып, әрі орыс тіліндегі аудармасы бірге берілді. Мәтіннің екі тілде жариялануында бірнеше мақсат көзделді:

а) зерттеушілік істі жандандыру, яғни Ресей ориенталистері мен түркологтары үшін бұл өте ұтымды болды;

ә) оларға, егер қазақ тілін білсе, мәтіннің түпнұсқасы берілді де, қажет болса, қазақша мәтінді орысша аудармасы арқылы тереңірек білуге мүмкіндік жасалды;

б) түркологтар үшін қазақ тілін нақтырақ зерттеу мүмкіндігін туғызды, тіпті қазақ сөзін қалай жазу, оны қалай түсіну ғана емес, қалай аударуға болатынын да байқау, тексеру керектігі пайда болды. Төртіншіден, екі тілде жарияланған фольклорлық мәтіндер, көбінесе не орыс тілін меңгерту үшін, не қазақ тілін т.с.с. зерттеу үшін дерек көзі ретінде қызмет етті. Бесіншіден, кейбір фольклорлық мәтіннің араб әрпіндегі түпнұсқасы, кириллица әрпіндегі фонетикалық транскрипциясы мен орыс тіліндегі аудармасы бірге берілді. Олардың әрі алғысөзі мен ғылыми түсініктемелері болуы т.б. басылымның ғылыми сипатын танытты. Ал, қалған басылымдар, көбінесе бұқаралық, ағартушылық т.б. қызмет атқарды. Алтыншыдан, жарияланған фольклорлық мәтіндер әрі кітап, әрі жинақ, әрі хрестоматия, әрі оқу құралы түрінде жарияланса да, негізінен, ғылыми, ағартушылық, бұқаралық, тілдік, этнографиялық, фольклористік т.с.с. мақсатты көздеді. Дегенмен, Қазан төңкерісіне дейінгі фольклорды жариялаудың кейбір талаптары: мәтіннің жазылынып алынуына қатысты паспорттық деректерді бірге беру; не жинақ, не хрестоматия ішінде мәтін мазмұны, алғысөзі мен ғылыми түсініктемелердің болуы т.б. көп жағдайда орындала бермеді.

XIX ғасырда бұқаралық сипатта жарияланған фольклорлық басылымдар, көбінесе жалпы халыққа арналды. Онда жұртты оқу-білімге шақыру, жалпы ағартушылық көзқараспен қатар, фольклорды үгіт-насихат, тәрбие құралы т.б. есебінде қолдану мақсаты көзделді. Ал, педагогикалық сипатта жарияланған фольклор тәрбие, тәлім, ой дамыту, өмірді таныту, білу, тіл кестелігі т.б. тәрізді мақсатта қолданылды. Сондай-ақ педагогикалық сипаттағы басылымдарда фольклорды баланың жас ерекшелігін даму барысын ескеру, зерттеу мақсаттары қоса қамтылды.

Жалпы фольклорды зертеудегі мақалалар, кіріспелер, алғысөздер дегенде, зерттеу жұмысының сәтті жүргізілуі фольклортану ғылымына белгілі ғалымдардың келіп қосылуымен де байланысты. Сондай-ақ онда алдыңғы қатарлы фольклортанушы ғалымдардың тәжірибесіне сүйенудің де әсері болғаны белгілі [6, 38 б.].

XIX ғасырда фольклортану ғылымы халықтық мәдениеттің көтерілуіне, жалпы халықтық шығармашылықтың дамуына, түрлі зерттеу еңбектерінің көбеюіне, фольклортану ғылымын дамытуда белгілі ғалымдардың еңбектерінің сұрыпталуына, зерттеу жұмыстарын жаңа туған қоғамдық қатынастар негізінде қайта жазуға бағытталғаны мәлім. Мұның бәрі де түрлі қайшылық,

кедергілерді бастан кешірсе де, тұтастай алғанда, фольклорды зерттеу ғылымының да өзіндік дамуын негіздеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Валиханов Ч. Ч. Собр. соч (1 т.). – Алма – Ата, 1961. – С. 26.
- 2 Уәлиханов Ш. Таң. – Алматы, 1985. – Б. 16.
- 3 Уәлиханов Ш. “Бес томдық шығармалар жинағы” V том 154-160 бет.
- 4 Илмағанбетов Ә. Ш. Уәлиханов. Таңдамалы. Алматы, «Жазушы» 1980. – 416 б.
- 5 Ысқақов Б. Ұмытылмас есімдер. Алматы, «Қазақстан», 1994. – 224 б.
- 6 Бегалин С. Шоқан асулары. «Жазушы» баспасы, Алматы, 1971.

«ЖУСАН ИІСІ» МЕН «ТОРТАЙ МІНЕР АҚ БОЗ АТ» ӘНГІМЕЛЕРІНДЕГІ БАЛАЛАР БЕЙНЕСІ

МАНЕНОВА А.

7 сынып оқушысы, А. Баймұлдин атындағы ЖОББМ,
Павлодар обл., Аққулы ауд.

ЖҰМАНОВА Ә. М.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, А. Баймұлдин атындағы ЖОББМ,
Павлодар обл., Аққулы ауд.

Заман өзгереді, бірақ тарих өзгермейді. Арада сексен жылға жуық уақыт өтсе де, бірнеше ұрпақ алмасып үлгерсе де 1941–1945 жылдары ел басынан өткен, талай қиындықтардың себепшісі болған сұрапыл соғыс кезеңі адамдардың санасынан өшпейді, ешқашан ұмытылмайды. Біз – бейбітшілік аспанының астында бақытты өмір сүріп жатқан тәуелсіз елдің ұрпағымыз. Бабаларымыздың талай жыл қасық қаны қалғанша айқасып, ажалмен алыса жүріп сыйлаған бейбіт өмірді сүріп жатырмыз. Алайда сол бір қиын заманда сұм соғыс талай баланың балалығын ұрлап, олардың жасынан ерте есеюіне әсер етті.

Соғыс жылдарында өмір сүрген біз сияқты балалардың өмірі, олардың армандары сайын даланың Сайыны жазған «Жусан иісі», Оралхан Бөкейдің «Тортай мінер ақ боз ат» шығармаларында анық көрініс табады. Бұл шығармалар арқылы соғыстың бүркемесіз бейнесін, балалардың басына түскен қиындықтар мен катал күндердің әсерін, сол заманның балаларының өмірлік құндылықтарын, арман-мақсаттарын, жалпы болмыс-бейнесін көре аламыз.

Сайын Мұратбековтың «Жусан иісі» атты шығармасы оқырманның жүрегінде берік сақталатын, еліміздің Ұлттық академиялық кітапханасында белді академик Ғарифолла Есімнің басшылық етуімен өткен ұйымдастыру комитетінің жиналысында оқырмандардың көп дауыс жинауына байланысты 2014 жылдың «Жыл кітабы» болып таңдалған бірегей туынды. Туындыда қарапайым ауыл тіршілігі арқылы бүтін халықтың өмірі сипатталған. Басты кейіпкері – жетімдіктің дәмін жастайынан сезініп өскен Аян есімді бала.

«Жусан иісі» шығармасында жазушы Аян бейнесі арқылы қарапайым ауыл тұрмысын, ауыл балаларының күнделікті өмір тынысын, балалардың оқуға деген құштарлығын, түбінде армандары орындалып, майданда жүрген ағаларымен, әкелерімен қауышатындарына деген сенімді жүрекке жылу сыйлайды. Шығарманы оқыған әрбір оқушы тәуелсіз елдің ұрпағы бола отырып, сұрапыл соғыс жылдарындағы балалардың өмірімен өз өмірлерін салыстырады. Салыстыру арқылы барынша барды бағалайтын қанағатшыл, оңайлықпен сынбайтын төзімді, рақымшыл да адал адам болуға талпынатыны анық.

Сайын Мұратбеков басы кейіпкер – Аяның бейнесін көрсету арқылы тек бір баланың тағдырынан сыр шертпейді, жалпы соғыс жылдары жетім күйін кешкен әрбір баланың бейнесін суреттейді. Сол бір қиын жылдары жетімдіктің себебі айдан анық, әкесі майданға кеткен, анасынан әртүрлі жағдайларға байланысты айырылған балалар тағдыр тәлкегіне ұшырап, жақын-жанашырынсыз қалады. «Аяның әкесі майданға аттанып, туған анасы содан екі ай бұрын қайтыс болыпты» – деген жолдар осыған дәлел.

«Жусан иісі» шығармасынан сол кезеңдегі балалардың оқуға деген құштарлығын, білуге деген ізденістерін байқауға болады. «Барлық әріптерді тезірек неге үйретпейді екен» – деп налыған Аяның сөздері осы ойымды растайды. Сонымен қатар ауыл балалары бос уақыттарында Аяның қызықты ертегілерін тындап, соны күн сайын асыға күтетін. Аяның ауыл балаларына күн сайын ертегі айтып беретіні автордың өз болмысына келеді. Алайда кейіпкер Аяның өзіндік прототипі бар екен. Ол – ауылда тобығын тайдырып алып, аяғын қисандатып, сәл ішіне басатын Ұзақбай деген бала. Сол Ұзақбайдың тағдыры шығармаға арқау болған деседі. Демек шығармада бейнеленген оқиғалар – шынайы өмірде орнын алған нәрселер, көзбен көріп, құлақ естіген жағдайлар.

«Жусан иісін» оқып отырып, балалар тағдырына алаңдап, ауыр күрсінбеген, жүрегі ауырып, екі көзіне жас алмаған оқырман

жоқ шығар, сірә?! Шағын жанрдың шебері атанған жазушы Сайын Мұратбековтің мықтылығы да сол, ешқашан оқырманын самарқау қалдырмайды. Қаламынан туған дара шығармалары арқылы оқырманын өзімен бірге жетелеп, кей сәттерде қуантып, кейде мұнайтып, күйіндіріп, күрсіндіреді.

Сайын Мұратбековтың осындай асқан шеберлігі туралы жазушы Ғ. Мүсіреповтің мына пікірі оның жалпы шығармашылығына қойылған әділ баға еді: «...Әдебиетіміздің гүлдеп тұрған мәулі бағында Сайын Мұратбековтің жас талдай желкілдеп, бой көтерген тамаша прозасы бітік шығып, алыс көзге түсіп, көз тартары сөзсіз» [3]. Бұдан артық теңеу айту да артық. Сайын Мұратбеков – көркем еңбектері арқылы қазақ әдебиетінде өз есімін алтын әріптерімен таңбалап қана қоймай, қаламымен тудырған кейіпкерлері де өзі де әр қазақтың жүрегінен ерекше орын алатын қарымды жазушы, тарихта аты қалған асқақ тұлға.

Соғыс жылдарындағы балалардың өмірін суреттеген шығармалардың бірі де бірегейі – майталман жазушы, драматург Оралхан Бөкейдің «Тортай мінер ақ боз ат» әңгімесі. Бұл әңгімеден адамның үміті, арманы мен қиялы оны биікке самғатар қанат екенін, не жағдай болмасын барға қанағат етіп, бауырмалдықты сақтау керектігін ұғындым. Туындыда ата-анасынан ерте айырылған кішкентай баланың адамгершілік қасиеттері мол, бойына қарапайымдық пен зеректікті жинаған арманшыл жан болып өсуі оқырман жүрегіне елжірете баяндалады. Автор тағдыр тауқыметіне мойымай, қиындыққа қасқайып, өз қамын өзі жасап жүрген Тортайдың тағдырын әсерлі түрде оқырман қауымға жеткізеді. Оқып отырып, жүрек тербетпеу, көңілге мұң ұяламауы мүмкін емес. Бұл да қаламы қарымды жазушының асқан шеберлігінің бір көрінісі шығар.

Шығарманың басты кейіпкері – тағдырдың басына салған бар ауыртпалығын жастайынан түсініп, кіршіксіз жүрегімен сезініп, өз жасындағы балалармен салыстырғанда тым ерте есейген Тортай есімді бала. Құшағында еркелетіп тәрбиелер әке-шешенің көзін көрмей, өмірдің қатал тәрбиесін бойына сіңіріп жүрген ол қатарының алды әрі үлкені. Оның болмысы өзімен құрдас ойын балаларындай емес, өзгешелеу: өзі тым момын, ұялшақ, асыр салып ойнауды білмейтін еді, сәл жасқаншақтау мінезі бар, бірақ ісіне мығым, еңбекқор. Кітапта алдымен алтыбақан құрып жатқан кісілердің жанында шуылдап ойнаған балаларды айта келе, Тортайды қой аузынан шөп алмас жуас, құлағы сәл мүкіс, көп ойнамады деп сипаттайды. Тортайдың өзге балалардан ерекшелігі – таңнан кешке

дейін қолына түскен кітапты оқи беретіні. Сондықтан да болар ол ауыл балаларының арасындағы білгіші, оның әңгімелерін басқа балалар ауыздарын ашып тыңдайтын еді.

Ал Тортайдың аса бауырмал, кімді болмасын бөтен демеі бауырына тартып тұратын ақкөңіл мінезі, бойындағы қанағатшылықты және сәл тұйықтығы, адамдарға тез ашыла бермейтіні мына үзіндіде айқын көрсетілген: «...үйде ит басына іркіт төгіліп жатушы еді. Шешемнің қолынан бір, жолынан екі алып, әр күн сайын Тортайға таситынмын. Ол мені алдап тамақ үшін дос болмайтын, қайта «мен аш жүргенім жоқ, әкеле берме» деп ұрысатын. Өз бейілімен, көңіл хошы болмаса, ләм деп аузын ашпайтын...» [3].

Тортайды тұрып жатқан үйі қуып жібергеннен кейін ол үңгірді паналайды. Тортай жағдайының қиын екеніне, жанашырының жоқ екеніне қарамастан бәріне көніп, ешқашан өзінің таза да пәк көңілін кірлетпейді. Қарапайым тас күркені ұядай етіп тазалап, жинап қойып, өзіне кішігірім жайлы қоныс жасап алады. Кейін ағашты қиып, одан нар жасап, оның үстіне шөп төсеп, төр алдына ешкінің терісін жаяды. Өзі стол жасайды да, оның ортасына майшам әкеліп қояды. Бұдан біз баланың тазалыққа құмар, ұқыпты екенін көреміз. Ол тас үңгірде, өзінің жайлы ұясында жатып алып, сүйікті ісімен – кітап оқумен айналысады. Шығармада Тортайдың үйінен кетсе де кітап оқуды тастамағаны, сүйікті кітаптарын қайта-қайта оқи бергеннен олардың жемтір-жемтір болып, ескіріп қалатыны суреттеледі.

Шығарманы оқып отырып балалардың қарапайым екені, шынайылығы байқалады. Тортай өз ұясына келген баланы төрге шығарып, оның өте қарапайым екенін, бастықтың баласы болып көкірек кермейтінін, мұрнын көкке шүйірмейтінін айтып, мақтайды. Одан соң түн ортасына дейін өзінің арманы мен қиялдары туралы сыр шертеді, жанына отырғызып, бауырына басып, оған ағалық ақылын айтады. Тортайдың бауырмалдығы осыдан-ақ байқалады. Автордың өзі сипаттап көрсеткендей, талғамсыз кітап оқитын Тортай жасынан зерек, өте ізденімпаз. Арманының артынан еріп, қиял қанатымен самғаумен танды таңға жалғайтынқияли балаөзінен кішілерге ағалық ақыл да айта алатын еді. «Бұл дүниеде мен пір тұтар, сырласар жалғыз-ақ нәрсем бар, ол – кітап, әкем де, шешем де сол – кітап» – дейді ол [3]. Тортай кітапты тағдырына жазылған шешімі күрделі қиындықтарды, ешкімі жоқ жалғыз екенін ұмыттыратын үлкен күш санайды. Тәрбие мен тәлімді кітаптан алып, оқу-білімді азық қылған баланың өміріндегі ең үлкен арманы – осы оқуын жалғастырып, артынша Алматыға аттану, қаламы талмаған жазушы болу еді.

Тортайдың өмірі ерте жастан күрделі, тауқыметке толы болса да, бойындағы жігері мен қайраты жөніп, басына түскен қиындықтарға налымайды, өзін ешқашан бақытсыз санамайды, сол үшін тағдырын жазғырмайды. Есесіне жүрегіндегі ақ арманы мен санасындағы шексіз ой-қиялын серік етіп, жаңа күнге қадам басады. Оның мына өмірдегі жетелеушісі, қиындықтағы демеушісі – алыстан себездейтін жарқыраған үміт сәулесі. Тортайдың жасындағы ойын баласында жазушы болсам, оқуымды жалғастырсам деген сияқты армандар бола бермейді. Ал Тортайдың армандары мен алға қойған мақсаттары сол кездегі балаларға қарағанда әлдеқайда анық әрі ірі болатын. Осыған қарап-ақ жасынан мықты, адами қасиеттері мол, жан баласының асыл қасиеттерін бір бойына жинаған, қиялы ұшқыр Тортайдың өз қатарластарынан ерекшеленіп тұратынын, күнделікті күйбең тіршілікті емес, шығармашылықты, ұсақ арманның жетегіне еруді емес, үлкен арман қанатымен самғауды қалайтынын байқауға болады.

«Жусан иісі» мен «Тортай мінер ақ боз ат» шығармалары – соғыс жылдарын сипаттайтын әдебиеттегі аса құнды санаулы қазыналардың бірі де бірегейі. Бұл туындыларды оқыған әр оқырманды қырқыншы жылдардың қаталдығы мен қиындығын көрген қаршадай балалардың қаймықпас қайраты мен мұқалмас жігері қайран қалдыратыны анық. Олардың басынан өткен қиындығы мен қызығы аралас оқиғалары кім көрінгенді болмасын бей-жай қалдырмайды.

Жастайынан жетімдіктің азабын тартқан Аян мен Тортай сынды кейіпкерлердің бала көңілін жоғалтпай, әрдайым жақсыдан үміттенуі, заманның тосқауылына қарамай, арманына асығуы әрбір жас өркенге үлгі. Жазушылар осы кейіпкерлердің бейнесі арқылы бейбіт күннің балаларына қанағат етуді, бауырмалдық пен кішіпейілдікті, қандай жағдай болса да, мықты болуды ұғындырады. Бұл кітаптар әсерлі оқиғадан ғана тұратын шығармалар емес, әр сөзінде тәлімі бар кітаптар, жас ұрпақты жақсыға тәрбиелеу құралы. Осы кітаптар арқылы, кейіпкерлердің болмысы арқылы жастардың жүрегіне адами қасиеттер ұялайды, бойына тәлім-тәрбие сіңеді. Сол себепті кез келген ата-ана балаларына осы кітаптарды оқытып, сол арқылы әрі оқуға деген құлшынысын арттырып, әрі тағылымберсе нұр үстіне нұр болар еді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мұратбеков С. Жусан иісі / құраст. А.Ментебева. – Алматы: Олжас, 2012. – 180 б.

2 Ақтанова А. Жүндібаева А. Жүмекенова Л. Қазақ әдебиеті / Білім беретін мектептің 6-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: «Атамұра» баспасы, 2012. –128 б.

3 [Электрондық ресурс]. – <https://qazaqstan.tv/index.php/news/91513/>

АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ КӨСЕМІ – ӘЛИХАН БӨКЕЙХАНОВ

МУХАМЕДЖАНОВА М.

11 сынып оқушысы, № 16 Лицей-мектебі, Павлодар қ.

ЖУМАБАЕВА А. С.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, № 16 Лицей-мектебі, Павлодар қ.

Қазақ үшін қабырғасы қайсып, тек тәуелсіздікке ғана емес, ойдың, білімнің, мәдениеттің тәуелсіздігіне ұмтылған тұлға. Алаш идеясы бүгін де, ертең де өзінің жалғасын табады. Жаһандастыру дәуіріндегі рухани тәуелсіздіктен қорғайтын бірден-бір ұлттық бағдарлама осы болып табылады.

Сондықтан, көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, Алаш қозғалысының жетекшісі, Алашорда автономиялы үкіметінің төрағасы, публицист, ғалым, аудармашы Әлихан Бөкейханов мұраларын зерделеу болашақ ұрпақтың әрдайым назарында болуы керек.

Ұлтымыздың аса көрнекті тұлғасы, мемлекет және қоғам қайраткері, Алаштың арысы Әлихан Бөкейхановтың өмірі мен қызметі бүгінгі және келер өскелең ұрпаққа үлгі. Бейбіт кезеңде күн кешіп отырған ұрпақтың бақытына бұйырған ел Тәуелсіздігі жолындағы ұзақ та тағдырлы күрестің маңызды белесі ол – ХХ ғасырдың басындағы «Алаш» қозғалысымен тікелей байланысты екені ақиқат [1].

Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан (5 наурыз 1866, Қарқаралы уезі, Семей облысы, Дала Өлкесі – 27 қыркүйек 1937, Мәскеу) – ХІХ ғ. соңы мен ХХ ғ. басындағы қазақ зиялыларының, қоғам және мемлекет қайраткерлері қатарындағы аса ерекше тұлға. Көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, ұлт-азаттық және Алаш жетекшісі, Алашорда автономиялы үкіметінің төрағасы, публицист, ғалым, аудармашы. Ата тегі Шыңғыс ұлы Жошыдан тарайтын төре тұқымы. Арғы атасы атақты Сұлтан Барак қазақтың соңғы хандарының бірі Бөкей осы Сұлтан Барактың баласы.

Әлихан Бөкейхан – Орта жүз ханы Бөкейдің ұрпағы. Бөкейден Батыр, одан Мырзатай, одан Әлиханның әкесі Нұрмұхамед.

Әкесі Әлиханды тоғыз жасында молдаға оқуға бергенімен, зерделі бала молдадан гөрі мектепте білім алуды жөн көріп, үш кластық мектепте өз еркімен ауысып алады. Бұдан кейін ол Қарқаралы қаласының үш жылдық училищесіне түсіп, үздік

бітіріп шығады. Он алты жасында Әлихан Омбының техникалық училищесіне қабылданады [2].

Оны да жақсы бітіріп, жиырма жасында Дала генерал губернатор кеңесінің ұсыныс хаты мен қазақ қауымдастығының 200 сом стипендиясын алып, Ресейдің астанасы Санкт Петербургке барып, Орман шаруашылығы институтына түседі. Сабағымен қатар, саяси, әдеби, экономикалық және тағы басқа үйірмелердің жұмысына араласып, студенттік толқуларға қатысады.

Қараңғылықтан көзі ашылмаған халқына білім мен мәдениеттің қажеттілігін елі мен жері үшін қабырғасы қайысқан, кеудесінде сәулесі бар азамат жастайынан ұққан, елдің тұрмысын, мәдениетін, білімін көтеруді өзінің алдына мақсат етіп қояды.

Екі қолын бос қоймай, оқуды бітіре салысымен Омбыға келіп, қаланың саяси-әлеуметтік, қоғамдық жұмыстарына белсене араласты. Қазақ зиялыларының арасында партияның шағын тобын құрады. Ол өзін осы шақтан бастап саяси тұлға ретінде қалыптастырған [3].

Ұлт көсемінің алғашқы баспалдағы осылай басталады.

Әлихан Бөкейханның бес ұстанымы былай мынадай бағыттарда болды: «Тіл үшін күрес неге жүріп жатыр? Қазақ тілі деген не? Қазақ тілінің ар жағындағы жатқан мәселе – жер. Біз мына жерді қазақ болып, қазақша сөйлеп қана қорғай аламыз». Бұл – Алашорда өкіметінің төрағасы, қоғам және мемлекет қайраткері Әлихан Бөкейхановтың айтқаны. Жалпы, Әлихан Нұрмұхаммедұлының негізгі бес ұстанымы болды.

Ең бірінші – Алаш ұлттық демократиялық мемлекет болуы тиіс. Ол үшін ең алдымен «жер, жер және жер» болуы керек. Жерсіз Отан жоқ [4].

Екінші ұстанымы – Алаш жерінің астындағы, үстіңдегі, көгіндегі барлық байлық қазақтың өзіне қызмет етуі тиіс. Бөкейхановтың сөзімен айтсақ, «қазақтың әрбір тасы қазақтың өңіріне түйме болып тағылуы тиіс».

Үшінші ұстанымы – Бөкейхановтың жобасы бойынша, қазақтың жерінде өндірілген бір уыс жүн сол мемлекеттің азаматтарының үстіне тоқыма болып киілуі керек. Яғни, мемлекет толықтай экономикалық тәуелсіздікке қол жеткізуі тиіс болған.

Төртінші ұстаным – қазақ мемлекетінде мемлекет құрушы ұлттың тілі, діні, менталитеті өзге ұлттарға қарағанда үстем болуы керек. Бұл идеологиялық ұстаным болатын.

Бесінші ұстаным – ең негізгі ұстаным бойынша ғылымға, соның ішінде тәуелсіз ғылымға, ұлттық дәстүрге негізделген, заңға сүйене отырып, Жапония үлгісіндегі ұлттық демократиялық мемлекет құрылуы керек еді.

Осы ұстанымы негізінде дербес мемлекет құруды көздеген Әлихан Бөкейхан қазақ тарихындағы тұңғыш саяси ұйым «Алаш» партиясын ұйымдастырады. 1917 жылы желтоқсан айында бүкіл қазақтардың құрылтайында Алаш автономиясын жариялап, Әлихан Бөкейхан сол алғашқы Қазақ Республикасының тұңғыш төрағасы болып сайланады [5].

«Алаш» деген сөздің мағынасын «Түрік баласы» 1913 жылы «Қазақ» газетінде: «Жошы ханды халық «Алаш» деп атап кетті. Бұл «Алаштың – алаш жұртының басшысы» екенін білдіреді. Бірақ, 1920 жылы Алаш автономиясы тарих сахнасынан біржолата жоғалып, оның мүшелері қудаланады. 1922 жылы Әлихан Бөкейханов Семейде ұсталып, Мәскеуге жер аударылып, сонда 10 жыл бойы үй қамақта отырады.

Ұйқамаққа алынғанымен Әлихан Нұрмұхаммедұлы ұттық идеядан айныған емес. 1932 жылы Алаш зиялыларының үстінен сот болар алдында, темір жол вокзалынан оларды күтіп алған Әлихан Бөкейханов: «Жігіттер, сендер не үшін сотталып бара жатқандарыңды білесіңдер. Сендерді соттап отырған жүйені де білесіңдер, ешкімнің алдында кінәларың жоқ. Сендер ел үшін сотталып бара жатқан азаматсыңдар! Мұңаймандар! Бастарыңды төмен түсірмендер! Алда жақсылық болады» – деп шығарып салған екен. 1917 жылғы төңкеріске дейінгі және одан кейінгі кезеңде бір Әлиханның өзі 7 рет тұтқындалып, бірнеше тәуліктен 4 және 8 айға дейін түрмеде отырып шығып, 2 рет саяси айдауда болды. Оның ішінде Самарада 8 жылын өткізсе, Мәскеуде шым-шытырық оқиғалар мен қиян-кескі күреске толы ғұмырының ақырғы 15 жылын сарп етті.

Әлихан Бөкейханов 1937 жылы 67 жасында Мәскеуде ату жазасына кесіледі. Әлиханның қабірінің қайда екені жайлы мағлұмат айтылмайды. Тек 2007 жылы ғана жария етілді.

Ол Мәскеудегі Дон бауырластар зиратына көмілген. Әлихан Бөкейхановтың жары Яков Севостьяновтың қызы Ольга болған. 1903 жылы қызы Елизавета, ал 1910 жылы ұлы Өкітай дүнеге келген. Бөкейхановтың қызы Смағұл Сәдуақасовқа тұрмысқа шыққан. 1957 жылы ұлы Өкітай жұмбақ жағдайда өмірден озған.

Қазақ үшін қабырғасы қайсып, тек тәуелсіздікке ғана емес, ойдың, білімнің, мәдениеттің тәуелсіздігіне ұмтылған тұлға.

Алаш идеясы бүгін де, ертең де өзінің жалғасын табады. Жаһандастыру дәуіріндегі рухани тәуелсіздіктен қорғайтын бірден-бір ұлттық бағдарлама осы болып табылады.

Сондықтан, көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, Алаш қозғалысының жетекшісі, Алашорда автономиялы үкіметінің төрағасы, публицист, ғалым, аудармашы Әлихан Бөкейханов мұраларын зерделеу болашақ ұрпақтың әрдайым назарында болуы керек [6].

Әлихан Дала және Түркістан өлкелеріне бөлінген Қазақ елінің жерін, әлеуметтік-экономикалық ахуалын, халық шаруашылығын, төрт түлік малы мен санын, табиғаты мен ауа райын зерттеген 4 ғылыми экспедициясының жұмысына қатысады.

Осы жылдары Әлихан бүкіл отаршыл империяға танылған ғалым, Қазақстан бойынша теңдессіз білгір сарапшы ретінде танылып, туған елі мен халқының тарихы, экономикасы, мәдениеті, шаруашылығы, оның ішінде дәстүрлі мал шаруашылығы және жері туралы бірнеше іргелі ғылыми монография, ондаған очерк, мыңнан аса мақала мен еңбек жазып жариялайды. Алты алаш көсемінің осы күнге қарай анықталып жиналған шексіз бай мұрасының жалпы көлемі 16–18 томдық жинақты құрап отыр.

«Алаш» идеясын алға тартқан Әлихан: қазақ ұлтшылдығы – ол өз ұлтын, тілін, мәдениетін, салт-дәстүрін, ата-баба жерін, Отанды сүйеу, қорғау және қамқор болу деп насихаттады.

Ол соңғы демі біткенше туған қазақ халқының ата-баба жеріне деген, ұлттық мемлекет құрып, өзін-өзі басқаруға деген қасиетті құқық табанды түрде қорғап, сол үшін күресіп өтті.

«Алаш» партиясы қазақ халқымызда тұңғыш ұлттық-демократиялық партия болып табылады. «Алаш» партиясының құрылғанына 2017 жылы 100 жыл толды және де бүгінгі таңда ғасырлар бойы аңсаған тәуелсіздікке қол жеткізген қазақ халқы үлкен тарихи сынның алдында тұр.

Ол – аталарымыз аңсаған осы тәуелсіздігімізді баянды ету, мемлекетімізді әлемнің дамыған елдерімен теңестіру.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Назарбаев Н. Ә. Тарих толқынында – Алматы, 1999. – 159 б.
- 2 Әлихан Бөкейхан / Өмірбаяны. /<https://kk.wikipedia.org/wiki/>
- 3 Байтұрсынов А. Тіл тағлымы. – Алматы, Ана тілі. 1992. – 129 б.
- 4 Тоғысбаев Б. Сужикова А. Тарихи тұлғалар – Алматы: Алматы кітап, 2009. – 325 б.

5 Әлихан Бөкейхан – 6,8,9 томдар. //әдебиет порталы <https://adebiportal.kz/kz/books/page-2?search=>

6 Әлихан Бөкейхан шығармаларының 9 томдық толық жинағы ІХ том қазақ және орыс тілдерінде: ғылыми зерттеулер мақалалар жазбалар әдеби аудармалар хаттар 1925–1927 (Ленинград – Ақтөбе – Мәскеу – Қызылорда) Астана, 2013 <http://adebiportal.kz/upload/iblock/>

ҚАЗАҚ ЕРТЕГІЛЕРІНІҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

НАЖМИДЕН Д. Т.

5 сынып оқушысы, Есілбай ЖОББМ,
Павлодар обл., Шарбақты ауд. Есілбай а.

ШАРПЕКОВА А. С.

қазақ тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі, Есілбай ЖОББМ,
Павлодар обл., Шарбақты ауд., Есілбай а.

Ертегі балалардың ой-өрісін, дүниетанымын кеңейтеді. Жас ұрпақты адамгершілікке, еңбекке, тапқырлыққа, сүйіспеншілікке, сезімге баулу ісінде шешуші орын алады. Өкінішке орай қазіргі кезде радио, телеарналар арқылы шетелдік ертегілер желісі негізінде түсірілген көркем фильмдер және мультфильмдер жиі көрсетіледі. Түсірілімдерде ойнайтын басты кейіпкерлердің есімдері мен жасаған іс-әрекеттері біздерге таныс болғанымен, біздің әдет-ғұрпымызға жат саналады. Дегенмен, қазақ ертегілерін тыңдау, оларды оқып-білу әлдеқайда қызықты, әрі біздің ұлттық тәнімізге жақын дүние. Сондықтан, қазіргі және келешек ұрпағымызды ертегілер әлеміне ерте жастан қызығушылығын арттыру үшін көптеген қажетті шараларды қолдану қажет деп санаймын. Әлемде халық ертегісі жоқ ел жоқ шығар. Өйткені, халық ертегілері сол халықтың сарқылмас рухани байлығы, құнды қазынасы болып саналады.

Әр ертегі арқылы біз өткен ата-бабаларымыздың ой-қиялдарын, тұрмыс-салтын, тіл-байлығын білеміз.

Әрбір ертегіні алып қарасак, тұнып тұрған тәрбиеге көз жеткіземіз.

Ертегілер өз заманында, тіпті жазу-сызу болмаған кезеңнің өзінде-ақ туған.

Халқымыз күні бүгінгіге дейін ұрпақтан ұрпаққа ауызша ертегілерді жеткізіп келген. Ауыз әдебиетінің басқа түрлері секілді ертегілер де адам баласының еңбекке, тұрмыс тіршілік жағдайларына байланысты туындаған. Ертегілердің алғашқы

үлгілері заман кезеңіне сай әртүрлі өзгерістерге ұшырап, әрдайым жана ертегілерімен жаңарып отырған. Өйткені ертегілерде халықтың күнделікті тұрмыс-салты, іс-әрекеті, көңіл-күйі басты орынға ие. Бұлардың бәрін халық ертегілері арқылы көркемдеп, әр түрлі образдар арқылы бейнелейді. Ертегілердің өзіндік құрылысы, көркемдік ерекшеліктері бар. Кез келген ертегіні алсақ та, ол белгілі бір сюжеттен құрылады, яғни белгілі бір оқиға желісінің басталуы, қызықты сәті және өзіндік оң шешімі болады. Ертегілердегі кейіпкерлердің арасындағы оқиғалар кез келген қайшылықтарға ұштасып, өрістей келе әділдіктің басымдылығы баяндалады, яғни зорлық пен зұлымдық жеңіліс тауып, соны жақсылыққа әкеледі.

Қазақ ертегілеріндегі адам өміріне байланысты іс-әрекеттер – ерлік көрсету, махаббатқа бөлену, әділдікпен күресу өткір әрі ысқак мысалдармен бірігіп, бала сезімін селт еткізеді және оның бойына ерекше әсер туғызады.

Халқымызда қай тақырыпта да табылатын, тілге жеңіл, жүрекке жылы тиерлік ертегілер қаншамалық!

Бұл ертегілер арқылы бала өз халқының тілін, мәдениетін, дәстүрін біледі және ой өрісі, қиялы дамиды және адамгершілікке тәрбиеленеді.

Мысалы, «Мақта қыз бен мысық» ертегісі.

Бұл өте тартымды, әрі қызықты ертегі. Бұл ертегіде мақта қыздың тілін алмай, оның қатығын төгіп тастаған мысықтың көптеген кейіпкерлерге жолығуы туралы баяндалған. Жасаған әрекеті үшін өз құйрығынан айрылған мысық оны қайтарып алу үшін көп қиыншылықтарды көріп, ертегі соңында қатықты төлей алғаны бар. Бұл ертегі арқылы әрбір жасаған іс-әрекетіңе адал болуға, оған шыдамдылықты танытып, кез келген жағдайда жауапкершілікпен қарауға тәрбиелейді.

«Бес ешкі» ертегісі хайуанаттар жайлы ертегіге жатады. Өте қызық, әрі тартымды. Мұнда кедейдің бес ешкісі қарлы боранда далада қалады да, қасқырға жолығады. Сол кезде бәрі бірігіп, береке-бірлік танытып, қасқырдан аман қалады. Бұл ертегі балаларды бір-біріне көмектесуге, береке бірлікке, бауырмалдыққа үйретеді.

«Жыл басына таласқан хайуанаттар» ертегісі аңғалдықтың кесірін, шапшандықтың пайдасын айтады. Онда аңқау түйе жыл басынан құр қалады, шапшаң тышқан жыл басы атанады.

«Шық бермес Шығайбай» ертегісі сараң, қайырымсыз байларды қарапайым әрі кедей Алдардың ақылдылығымен алдап кетуін

баяндайды. Ертегіні тыңдаған балалар жағымсыз кейіпкерлердің жексұрын әрекетінен бой тартып, жақсылыққа құмарланады.

«Зеректік» ертегісіндегі үш жолаушының жол бойында кездескен нәрселерге зер салғандарын баяндайды. Яғни, балаларды зеректікке тәрбиелейді.

Бұл қасиеттерді бойына сіңіре бастаған жас ұрпақтардың ой-өрісі кенейіп, дүние танымы еселенеді. Ертегілер бала тілін ұстартып, ұштай түседі, ойлау мен қиялын дамытады.

Бұның бәрі – қазақ ертегілерінің басты құндылығы болып саналады.

Ертегілер мазмұнына байланысты бірнеше түрге бөлінеді:

1. Қиял-ғажайып ертегілері – бұл сиқырға толы ғажайып оқиғаларды қамтитын түрлі құбыжықтармен күрескен ержүрек кейіпкерлер туралы ертегілер. Мысалы, Желаяқ, Таусоғар, Саққұлақ, Самрұқ құс туралы ертегілер.

2. Хайуанаттар жайлы ертегілер – бұл адамдарға тән қасиеттері бар негізгі кейіпкерлер ретінде аң, құс және үй жануарлары туралы ертегілер.

3. Тұрмыс-салт ертегілері – бұл халық өмірін, тұрмыс-тіршілігін бейнелейтін ертегілер.

4. Аңыз ертегілері – бұл аңыз әңгіме ретінде баяндалған ертегілер.

Қазіргі кезде теледидардан көптеген тәрбиелік мәні мен мағынасы жоқ шетел мультфильмдері көрсетіледі. Мысалы, кейбір телеарналар арқылы ағылшындық «Спандж Боб», «Барби», «Монстер Хай», «Свинка Пепа», қытайлық «Кайлан», «Аватар» және тағы басқа да мультфильмдерді көруге болады.

Бірақ, саны бар сапасы жоқ бұл көрсетілімдердің өзге елдердің салт-дәстүріне сай қылып, ұрпағымызға теріс тәрбие беріп жатқанына көз жетерлік. Өйткені мультфильмдер тек зорлық пен зомбылықты, өлімді және балағат сөздерді насихаттап, теріс көрініс тудырады.

Бұл шетел мультфильмдерінің орнына қазақ ертегілерінің сюжеттері бойынша мультфильмдер мен түрлі қызықты фильмдер әр отандық телеарналарда жиі көрсетілетін болса, онда қазақ балаларының өз тіліне деген қызуғышылығы артып, дүниетанымы мен сауаттылығы одан әрі дами бастар еді.

Өйткені, ата-бабаларымыздың өзіндік ежелгі тұрмыс-тіршілігінен, табиғаттың құбылысынан, жан-жануарлардың қимыл-әрекетінен алынған қиялға толы ертегілеріміздің берер тәрбиелік мәні әрқашан да өз өзектілігін жоғалтпайды және әрқашан қызықтырады.

Қазіргі таңда, «Қазақстан» мен «Балапан» телеарналары арқылы ғана қазақ халқымыздың ертегілері негізінде түсірілген «Алдар Көсе», «Қобыланды батыр», «Аюлар», «Ертегілер әлеміне саяхат» секілді мультфильмдерді көріп жүрміз.

Бұл мультфильмдердің тәрбиелік мәні өте зор. Өйткені мұндай мультфильмдер жас ұрпақты адамгершілікке, әділдікке, тапқырлыққа баулап, басты құндылықтарды қорғауды және бағалауды үйретеді. Ертегілер негізінде түсірілген мультфильмдер мен шағын кинолар жас ұрпақтың сана сезімін оятуға көп септігін тигізеді. Қорыта келсем, қай заманда болмасын, адамзат алдында тұратын ұлы мұрат – бұл өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу. Ал ұрпақ тәрбиесі қоғам тәрбиесінен басталады. Ендеше, жас ұрпақтың бойына барлық жақсы қасиеттерді сіңіру мақсатында халқымыздың өнегесі саналатын қазақ ертегілерін ұмытпауымыз қажет.

Сол себепті, қазақ ертегілерін ұлттық телеарналар арқылы жиі көрсетіп, түрлі бағдарламалар арқылы таныстыруымыз қажет.

Ендеше, жас ұрпақтың бойына адамгершіліктің қайнар бұлағы болып саналатын қазақ ертегілерін интернет көздері, мобильді бағдарламалар, арнайы кітаптар мен аудио дисктер арқылы кеңінен таратып, дамыған ақпараттық технологиялар арқылы күнделікті қолданысқа енгізуіміз қажет!

Басты жаңалық ретінде барша қазақ халқының ертегілер жинағын жеке арнайы интернет парақшасында жинастырып, тегін қолданысқа енгізуді ұсынамын. Сонымен қатар, барлық ертегілер жинағын қамтитын арнайы мобильді бағдарлама (мобильное приложение) ойлап шығару және тегін қолданысқа енгізу, Астана Экспо 2017 көрмесін ұйымдастыру қарсаңына байланысты қазақ ертегілерінің басты кейіпкерлерімен өрнектелген ұлттық нақыштағы жиделері мен ыдыс аяқтарды (кружкаларды, тарелкаларды) безендіру және жалпы Қазақстанның брендтік топтамасына енгізу!

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақ ертегілері. Алматы: «Алматы кітап баспасы», 2020. – 264 б.
- 2 Қыз Жібек. Эпос. – Алматы: «Алматы кітап баспасы», 2008. – 72 б.
- 3 Алпамыс батыр. Батырлар жыры, – Алматы: Алматы кітап баспасы, 2013. – 144 б.

4 Қазақ ертегілері. – Алматы. Жазушы. Т.1: Қиял-мифтік ертегілер. – 200. – 272 б.

5 Қазақ ертегілері. – Алматы. Жазушы. Т.4: Қиял-мифтік ертегілер. – 2000. – 272 б.

6 Қазақ ертегілері. – Алматы. Жазушы. Т.5: Қиял-мифтік ертегілер. – 2000. – 272 б.

7 «Ертегілер елінде», республикалық журнал, №8, 2016

8 «Ерте ерте ертеде», балаларға арналған ертегілер журналы, №1

Қ. ТЫНЫСТАНОВТЫҢ АҚЫНДЫҚ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ДАМУ ЖОЛЫ

НУРГАЗИНОВА Ж.

оқушы, Павлодар техника-экономикалық колледжі, Павлодар қ.

КАРИМЖАНОВА Р. Б.

филология магистрі, қазақ тілі мен әдебиеті пәндерінің оқытушысы,
Павлодар техника-экономикалық колледжі, Павлодар қ.

Қ. Тыныстановтың ақындық қалыптасу және даму жолын зерделегенде, оның туыстас әдебиет өкілдерінің поэзиясымен (алдымен, қазақ және татар), әсіресе М. Жұмабаев, А. Байтұрсынов шығармашылығымен жақсы таныс болғандығына көзіміз жетеді. Қ. Тыныстановтың орыс поэзиясын жетік білгендігінде де күмән жоқ. Бұған оның орыс тілінен аударма жасаумен шұғылданғаны, өлеңдерінің тақырыптық – идеялық ерекшеліктері дәлел бола алады. «Горько мне» элегиялық өлеңінің мотиві М. Ю. Лермонтовтың «Думь» туындысының мотивтерін еске салсақ, ал «Аруақ» өлеңі «Демон» поэмасындағы сарындарға ұқсас, дегенмен аталған шығармалардың идеялық – философиялық негіздері бірдей деген ойдан аулақпыз және де қырғыз лирикасының негізін қалаушы Қ. Тыныстанов поэзиясындағы демонизм туралы айту артық болар. Бұл – эстетикалық бағыт-бағдар, тақырыптарға, А. Н. Веселовский сөзімен айтсақ «поэтикалық формулаларға» зәру жас поэзияда болатын құбылыс. Қ. Тыныстановтың «Айға», «Бәйшешекке», «Гүлсіз бұлбұл үнсіз» өлеңдеріндегі аталмыш тенденция туралы С. Джигитов та айтып өтеді. Қырғыз әдебиет танушысының пікірінше, аталмыш туындылар «еліктеуден, әсіресе шығыс лирикасының әсерінен туған», ал «негізгі идеясы, кітаби поэзиядан алынған» [3, 52 б.].

Өз шығармашылығында өзге әдебиеттердің тәжірибесінен, үздік туындыларынан үлгі алу-көркемдік дамудың негізгі

арналары болуымен қатар жалпы әдеби процестің дамуын едәуір жеделдетті. Осыған орай Ю.М. Лотманның: «Взаимодействие культур, информационный диалог между ними – закон мирового культурного развития. Сначала сторона, поставленная в силу каких-либо исторических причин позицию в наибольшей активности, становится ведущей стороной диалога: создаваемые ею культурные ценности распространяются далеко за ее географическими пределами. Партнеры по культурному диалогу выступают в роли получателей. Однако и эта позиция никогда не бывает пассивной: поступающие из вне культурные импульсы почти никогда не усваиваются механически и ученически – как правило, они сложно трансформируются, «перевариваются» культуры – получателем и стимулируют взрыв ее самобытной активности» [5, 76 б.], – деген пікірін келтірген орынды.

Бұл пікірге қосарымыз, қырғыз әдебиетіндегі аталмыш процесс 20-30 жылдардың өзін айтпағанда қазіргі уақытта да өз күшін жоғалтқан жоқ. Ал 20-30 жылдары бірқатар объективтік себептерге байланысты (білімнің жетіспеушілігі, әлемдік әдебиет үлгілерін жетік білмеу, тілдік кедергілер және т.б.) бұл процесс үстіртін, баяу жүрген еді. Бір ерекшелігі, поэтикалық реминисценциялар Қ. Тыныстанов шығармашылығында айқын көрінеді.

Қ. Тыныстанов лирикалық поэзияны тақырыптық жағынан да, көркемдік тұрғыдан да байытты. Әдебиетте өз соқпағы бар ақын халықтық лирика поэтикасына сүйене отырып, кәсіби жазба поэзияны жаңа сатыға көтерді. Мәселен, ауызша поэзияда кеңінен қолданылатын «арайлы таң», «қара түнек», «қара аспан» эпитеттері Қ. Тыныстанов лирикасында нақты идеялық-көркемдік мәнге ие болып, халық өміріндегі өзгерістерді білдіретін ұлғайтылған метафораларға айналады. Өлеңдегі метафоралық бейнелілік фольклордан бастау алғанымен, өзгеше бір мағынаға иеленіп, стильдік тұрғыдан өзгеріске ұшырайды. «Жарқырап күн нұры бүгін / Түн сейіліп, таң атты бүгін», - деп жырлайды ақын. Әрине, бұл тұста ақын төңкеріс туралы айтып отыр, сондықтан «күн-түн» сөздерінің контрастылығы өлең идеясын айқындап тұр. Өзге авторлардың өлеңдеріндегі шендестірулер біртіндеп тұрақты поэтикалық формулаларға айналды. Халықтық поэзия қойнауына алынған метафора жаңа идеялық мазмұнға ие болғанына куә боламыз. Қырғыз лирикасында азаматтық, үгіттік – публицистикалық, интимдік, табиғат лирикасы жіктеле бастады [2, 99 б.].

Қ. Тыныстанов шығармашылығы халық тарихына, қоғамға көзқарасының өткірлігімен, моральдық – этикалық өзектілігімен, психологиялық табиғатымен ерекшеленеді. Автордың идеялық – саяси көзқарастарын да естен шығаруға әсте болмайды.

Қ. Тыныстановтың замандастары Октябрьдің «теңдік, әлеуметтік әділдік» тәрізді идеяларына құлай сенген, шын жүрегінен иланды [4, 124 б.].

Ал Қ. Тыныстанов үшін Октябрь – тек өмірді жақсарту, әлеуметтік жаңару ғана емес, сондай-ақ халықтың бұрынғы тәуелсіз өмірін, алаш рухын тірілту болды. Ақын шығармашылығының қазақы кезеңіндегі мұндай реминисценциялар біртіндеп жоғалып, лирикалық-психологиялық мазмұндағы сарындарға орын берді. Бірақ «Манас кесенесі» («Мавзолей Манаса») өлеңі және «Жаңыл мырза» (1924) тарихи поэмасында автор келешек пен қазіргі уақытқа емес, халықтың өткен өміріне, аты аңызға айналған тұлғалар тағдырына көз тігеді, ақынның ойынша халық үшін күрескен тарихи тұлғалар халық жадынан өшпей, мақтаныш сезімін оятып, қоғамдық сананы жаулаған нигилизмге қарсы тұруда көмекке келуі қажет [6, 256 б.].

«Жаңыл мырза» поэмасының басты кейіпкері ел арасында «мырза» атанған Жаңыл есімді батыр қыз. Жекпе-жек айкаста байқаусызда сүйгенін өлтіріп алған Жаңыл ақырында өз-өзіне қол жұмсайды. Поэмаға батыр қыздың трагедиялық тағдыры арқау болған. Поэма мынадай сөздермен аяқталады:

О славные, незабвенные, удивительные,
Необычные в прошлом времена!
Когда народ, как дикие козлы, жил свободно,
Когда люди пели светлые, жизнерадостные песни, -
Приходите вы на ум, будто прекрасный сон,
Будто вот эта дивная легенда про Джаныл.
Но те дни теперь далече, повергнуты в прах,
И ты, комуз, исторгни скорбные звуки, плачь, плачь!

Саясат аулынан алыс, қырғыз тарихының қаһармандық кезеңін сағынышпен суреттеген поэманың «лепірме» поэзия жалауын көтерген қоғам үшін тосын болғаны хақ. Тіпті тарихи тұлғаларға, тарихи оқиғаларға сақтықпен қарауға шақырған. Қайта құру дәуірінде де поэманың бір жақты қабылданбауы мүмкін емес еді. Сондықтан да Қ. Тыныстановтың 20–30 жылдардағы поэзияда жарқын құбылыс болған және ақынның шығармашылық өрлеуін

көрсететін лиро-эпикалық поэмасы әділ бағасын ала алмады, тіпті автордың басына қара бұлт үйірді десек артық емес [7, 111–461 б.].

Қ. Тыныстановтың аталмыш поэмасы және өлеңдер жинағы әр түрлі пікірталас, дау-дамайлар туғызды. А. Убукеев «Қызыл Қырғызстан» газетінде жариялаған пікірінде Қ. Тыныстановты өткен өмірді дәріптегені үшін байшыл деп кінәлады [4, 45 б.]. Ақынның «лепірме поэзиядан» бас тартуы және өзін-өзі тануға, замандасының жан әлеміне үнілуге ұмтылуын сыншылар теріс қабылдады. Қ. Тыныстановтың бітіспес қатыспасы А. Токонбаев жинақтағы өлеңдердің идеялық нысанасы туралы былайша ой түйеді: «1920 жылы жазылған өлеңдерінде («Таң», «Бүгін», «Алашқа», «Бұлбұлға») автор Колчак пен Деникин бастаған ақ әскердің Кеңес еліне шабуыл жасауын қуана қолдап, Орман хан, Кенесары, Абылай хан, Жантай хан (XIX ғ. Қазақ және қырғыз билеушілері) дәуірінің қайта орнауын аңсайды. Ал 1921 жылы үміті ақталмағандықтан Кеңес үкіметінің мызғымастығына ақынның көзі жетеді, дегенмен Алаштың ұлы рухына сенім артып, «Ала төбе», «Ойнама», «Аруақ» өлеңдерін жазады. Бірақ өткеннің қайта айналып келмесін білген Тыныстанов көз жасын булады. Бұған оның «Айырылысу» және т.б. өлеңдері дәлел. Ақын және прозаик Т. Сыдықбеков «Қасымның өлеңдер жинағы» туралы былайша еске алады: «Ол кезде қара танығанның бәрі де Тыныстанов өлеңдері жинағын жанынан тастамайтын. Жастар оның өлеңдерін жатқа білуші еді» [3, 103–362 б.].

«Қасымның өлеңдер жинағы» Қырғыз жазба поэзиясындағы ерекше құбылыс екені сөзсіз. Қ. Тыныстанов кітабы идеялық – тақырыптық ауқымының кеңдігімен әрі әр қилылығымен ерекшеленеді, сондай-ақ алғашқы поэтикалық жинақ авторы өз замандастарына қарағанда кәсіби тұрғыдан және де сол кезеңдегі үгіт-насихат, лепірме-даурықпаға көп елікпейді. Қ. Тыныстанов өзгелерден бұрын жаңа тақырыптарды игергенімен, «лепірме поэзиядан» ертерек қол үзді, сөйтіп адамның жан әлеміне бойлап, жеке бастың күйініш-сүйініштерін суреттеуге бет бұрды [10, 256 б.].

Қ. Тыныстановтың алғашқы өлеңдер жинағының идеялық-көркемдік жағынан тұтас бір тақырыптық-жанрлық бағыттарға негіз болуының бірнеше себептері бар. Біріншіден, шығармашылық жолын қазақ тілді ақын ретінде бастаған Қ. Тыныстанов қазақ жазба әдебиетінің тәжірибесін жетік меңгерді, екіншіден, қырғыз халық поэзиясының дәстүрлерінде тәрбиеленген, табиғатынан дарынды ақын туыстас екі тілдің ырғақтық-әуезділік құрылымдары бір-бірімен

өте ұқсас екенін сезді, сондықтан бір тілден екінші тілге оңай ауысты. Ана тілінде жазған ақынның арқасына қанат біткендей болды. Бір ерекшелігі, Қ. Тыныстанов замандастары жерден алып жерге салған «ескілікке» құрметпен қарады. Ақын үшін уақыт жалғастығының мәні зор, өткен мен бүгінгі арасында берік байланыс бар [9, 198 б.].

Қ. Тыныстанов бір жағынан, Қазан төңкерісінің игі идеяларын қолдаса, екінші жағынан халық тарихынан рухани қолдау іздеді. Сонымен қатар ақын өлең жазуға үлкен жауапкершілікпен қарады. Ол патриоттық («Алашқа», «Жастарға», «Қыздар-қарындастарға», «Бұлбұлға»), саяси («Таң», «Бүгін»), интимдік лириканы («К...»), «Сұлуға», «Алданған сұлу») негізін қалады. Автордың ойынша «Жаңыл мырза» тарихи поэмасы, «Манас кесенесі» өлеңі оқырмандарға қырғыз халқының аңыз-әпсаналарымен көмкерілген қаһармандық тарихын паш етуі тиіс болатын. «Қыс», «Бесік жыры», «Жазғытұрым», «Жайлау» өлеңдері-автордың балаларға арнап өлең жазуға талпынысын байқатады. Қорыта айтқанда, «Қызыл гүлге» қарағанда жинақтық жанрлық – тақырыптық ауқымы да, Қ. Тыныстановтың жүрегін қозғаған өмірлік мәселелер ауқымы да өте кең. Қ. Тыныстановтың төңкеріске дейін-ақ «фольклорлық үлгіде сүйіспеншілік сипаттағы өлеңдер шығарып, 1916 жылы трагедиялық оқиғалар туралы қайғылы поэма жазғаны» белгілі, бірақ олар өкінішке орай бізге жетпеген.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Дүйсенов М. Халық ақындары творчествосының көркемдік сипаты Алматы., 1982. – 192 б.
- 2 Мусинов А. Художественный перевод как форма казахско - киргизских литературных связей. А., 1970. – 176 б.
- 3 Мусинов А. Казахские ученые о киргизском эпосе «Манас». А., 1970.
- 4 Лизунова Е. Ауезов о проблемах взаимосвязей национальных
- 5 Бердібай Р. Эпос ел қазынасы. А., 1999.
- 6 Межнациональные связи художественной литературы. Сборник. А., 1973.
- 7 Казахская литература и ее интернациональные связи. Сборник. А., 1973.
- 8 Фольклор және эстетика. Білім және еңбек, №5, 1976.
- 9 Катанов Н.Ф. Киргизы: их прошлое и настоящее: лекция. Национальный архив РТ. Фонд. 969. Оп. 1. Д.16.Л.11.

10 Құдаш С. Жастық шактың ізімен. – Алматы: Жазушы, 1984. – 198 б.

11 Молдо Кылыч. Казалдар. – Фрунзе: Адабият, 1990. – 256 б.

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ МҰҚАҒАЛИ МАҚАТАЕВТЫҢ ӨЛЕҢ ӨРНЕГІ

РАМАТУЛЛАҚЫЗЫ А.

5 «Б» сынып оқушысы, А. Байжанов атындағы орта мектеби, Қаскелең к.

КЫЗЫХАНОВА А. С.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,

А. Байжанов атындағы орта мектеби, Қаскелең к.

Қазіргі қазақ әдебиетінде өленді оқу, одан эстетикалық көркемдік көру жеткіліксіз. мәтінтану ғылымына ден қоятын шақ. Берлуген кез келген әдеби шығарма көлеміне, құрылымына қарамастан ақпарат береді. Мәтінтаным ғылымына сүйенсек, мәтінде үш түрлі ақпарат кездеседі. Олар: концептуалды, фактуальді және астарлы ақпарат. И. Р. Гальперин: «Анализ разных видов информации, проведенный на официально-деловых, газетных, художественных, публицистических текстах, показал, что информация как основная категория текста и, подчеркнем, относящаяся только к тексту различна по своему прагматическому назначению. Представляется целесообразным различать информацию

а) содержательно-фактуальную (СФИ),

б) содержательно-концептуальную (СКИ), в) содержательно-подтекстовую (СПИ)» [1, 26 б.] деп мәтінде ақпараттың берілуінің түрлерін көрсетеді.

Мазмұндық фактуальді ақпарат мәтінде бірден көрінеді, олай дейтіміз мәтінде тарихи оқиға, факт анық көрсетіледі. Мазмұндық концептуалды ақпарат концепцияға құрылады. Мазмұндық астарлы ақпарат ең талдауы күрделі ақпарат болып табылады. Қазақ ғалымдары да мәтінтаным саласындағы зерттеу еңбектерін жазды. Жалпы әлемдік тіл білімі мен әдебиеттануында мәтіндегі ақпаратты талдау бір жолға қойылған. Әсіресе прозалық шығармалардағы ақпараттың берілу түрлері кең ауқымда талқыланып келеді. Жұбан Молдағалиев «Поэзия – сұлулық. Бірақ сұлудың да естісі бар, есері бар. Біз есті сұлуға, ер сұлуға, еңсесі биік сұлуға қызығамыз» [3, 70 б.] деп сырлы өнердің сұлулығын халықтың жоғары

талғамымен байланыстырған еді. Яғни өлең сөздің де жеткізетін ақпары бар екенін алғы тартамыз.

Қазақ әдебиеті айдынында кербездене жүзген бір аққу болса, ол – Мұқағали. Қазақ әдебиеті шыңынның ұшар биігінен орын алған ақын, қазақ мәдениетіне де өз өрнегін салды. Елбасының сөзімен айтсақ ұлттық сана ұлттық тілмен қалыптасады. Ал қазақтың ұлттық санасы ешқашан мызғыған емес. Оған әдебиетіміз дәлел. Сөз қадіріне жеткен қазақ халқы үшін жыраулар поэзиясы, Абай, Шәкәрім, Жамбыл сынды алыптардың айтқаны, сөзі мен ой түйіні мәдениетімізде із қалдырмай кетпек емес.

Замана көшімен жылжып, ХХ ғасырға табан тіресек, цензураны айналып өтіп ұлттық идеяны шығармаларына арқау етіп, қалам тербегендер аз болған жоқ. Оның бір мысалы «Менің атым – Қожамен» қазақ балалар әдебиетінде орны ерек тұлға – Бердібек Соқпақбаев. Шығарманың атауы арқылы ғана жазушы «қазаққа қожа – қазақ» деген ойды жеткізіп тұр. Қожа деген сөздің мағынасы ие болу, иелік ету. Яғни шығарма аты мен мағынасы сәйкес. Қазаққа рухты, жігерді, ұлан-ғайыр атырапты қожа берген және оған ие, билік етіп, қожалық етуші – қазақ. Бұл бір мысал.

«Абай жолы» эпопеясы да ақын Абайдың ғибратты ғұмырынан сыр шертпейді, иісі қазақтың әлеуметтік-тұрмыстық жағдайын кей тұста көзі ашық көрерменге астарлы түрде саяси жағдайын баяндайды. Осы тұрғыда проза жанрында ұлттық идея, қазақ болмысы фактуальді ақпарат, концептуалды, астарлы ақпарат берілсе, поэзия да кенжелеп қалмады. Поэзияда концептуальді және астарлы ақпараттың берілуі басым болады. Оның бір дәлелі ретінде М. Мақатаевтың бір ғана өлеңіндегі концептуалды және астарлы ақпараттың берілуіне талдасак.

Мұзбалақ ақынның өлендерінен қазақтың ұлттық болмысының санасынан өшіруге тырысқан Ресей империясының саясатына қарсылығы астарлы жолдарында тұр. Қазақтың бала тәрбиесінде қылаптасқан ұлттық институтына айналған ата-әже тәрбиесін «Күзетші» өлеңінде айқын көрсетеді.

... Төрт баланы тыныштыққа құрбан қып,

Төрт келінді төрт адамға ұзатқан.

Төрт келіннен алып қалды төрт бала,

Өзі – пана, ал өзіне – төрт пана...

Қазақ халқы ешқашан жесірін қаңғытпаған, жетімін жылатпаған. Төрт ұлы соғыста қаза тапқан қариялардың жесір болған келіндерінің жолын байламай жіберіп, немерелерін ешкімнің

колына қаратпай, жәутендетпей өз тәрбиелеріне қалдырған. Зерден тәрбие көрген Ибраһим Абайға айналып, Айғанымның мейіріне сусындаған Мұхаммед-Қанапия Шоқан болып иісі қазаққа елеулі перзент болды. Қазақ дәстүрі бойынша үйдің алғашқы баласы ата-әжесінен тәрбие алуы тиіс, сондықтан Мұқағали әжесі Тиынның қолында өсіп, анасын жеңгесіндей қабылдайды [2, 4 б.].

Тіпті Мұқағали атанған Мұхаммедқали әжесінің тәлімін бойына сіңіріп, күллі қазақ танитын ақиық ақын болып өсті. Фариза ақынның мына сөздері осыған дәлел: «ұлттық рухты айқаймен көтермейді. Оның дәні отбасында себіледі» [3, 192 б.].

Демек, ұлтын сүйер, аттары қазақ әдебиетінде алтын әріппен жазылған азаматтарды еліне сыйлаған бұл қазақы тәрбие институты өте мықты жұмыс істейді. Бүгінгі күні бұл өлең «Міне, ұлттық болмыс. Міне, ұлттық код. Оны басқадан іздеме, қартыңнан ізде, қазағым» деп тұрғандай.

Өмірде әлі қауіп көп қой не түрлі,
Қарт қалғымай күзетші боп бекінді.
Сәл ұйықтаса төрт немере төрт жанқа,
Көзден ғайып болатұғын секілді.

Өленде «төрт» саны да бекер алынбаған. Қазақта «төрт құбыла» деген ұғым бар. «Төрт құбылам түгел; төрт құбыласы тең, төрт құбылаға жайылу, төрт көзі түгел болу» сынды сөздер кеңінен қолданыста. Яғни бұл жинақталу, барлығының бір шаңырақ астында болуы дегені. Біздің түсінігімізде, күзетші қарт бұл елдікті күзеткен топ, ал төрт немере қазақ жұрты – тобыр. Ұлт жанашыры болған топ ұйқыға кетсе, төрт құбыла боп «қазақ» болып тұрған ел, тобыр ғайып болмақ. Аюдай ақырған Ресей мемлекеті өз саясатымен жылқы мінез қазақты жер бетінен жойып жіберуі мүмкін еді.

... Қартың қазір бір бәйтерек мәуелі,
Сексен емес, жүзіңнен де дәмелі...

Адам ұрпағымен мың жасайды. Қарт қазақ та ұрпағымен мың жасайды. Қарт төрт немересімен мәуелі бәйтерекке айналды. Дәл солай қазақ та өркендемек. Бала тәрбиесіндегі концепция ақынның бір өлеңінде ғана емес жалпы шығармашылығында да көрініс табады. Дүниеде адам баласының ұлы қасиеті екеу-ақ: ой ұлылығы, сұлулық ұлылығы. Көркем айтылған ой ұлы, ойландыра алған сұлулық ұлы [3, 60 б.]. Мұқағали өлеңдері сұлу ой салады, ұлы ой салады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Гальперин И. Р.. Текст как объект лингвистического исследования. Москва: Наука, 1981. – 140 с.

2 Аңыз адам» журналы, №3, 15 ақпан 2011, – 50 б.

3 Ұлт рухы. Қанатты ойлар/құрастырған Е. Зәңгіров. – Алматы: Экономика, 2012. – 244 б.

4 egemen.kz: <https://egemen.kz/article/157327-ulttyq-kod-qam-qazaqtynh-dgady> © egemen.kz

ҒАБИТ МҮСІРЕПОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ЭТНОГРАФИЗМДЕРДІҢ КӨРКЕМДІК ТӘСІЛДЕРІ

САҒАТОВ Е.

оқушы, Дарынды балаларға арналған №3 гимназиясы, Павлодар қ.
СЛЯМБЕКОВА Қ. С.
мұғалім, Дарынды балаларға арналған №3 гимназиясы, Павлодар қ.

Ғабит Мүсірепов – қазақ сөз өнерінің майталман шебері, сөзден маржан түзген, қазақ сөзін қақпақылдап ойнатқан, бір сөз екінші сөзіне жарық түсірген сирек талант иесі, қаламынан өнері төгілген сөз зергері. Өзіне де сөзіне де аса талғампаз, кірпияз, дегдар, текті қалам иесі. Үлкен талғам, зор талап биігінен қарайтын, сөз өнерінің эстетикасын бойына барынша жинаған эстет, сөздің қадірін де қасиетін де киесін де жан-жүрегімен терең сезінетін әр сөзін аса ыждаһаттылықпен пайдаланатын мәдениетті жазушы. Ғабең, Ғабит Мүсірепов – қазақтың қара сөзінің қаймағын сапырған, ұлттық мәдениеттің мәйегіне бөліп, уызына жарыған, құнарлы топырағынан нәр алған жазушы. Әдебиет әлемінің ұнғыл – шұңғылын зерттеп, ізденіс баспалдақтары арқылы, шеберліктің биік шыңына шықты. Бізде әңгімемізді жазушы прозасындағы шеберлік мәселесіне, оның суреткерлік бітіміне бұрмақпыз.

Ғабит Мүсірепов жай жазушы емес, үлкен суреткер. Ал суреткер дегенің өзін жазушы санайтындарының барлығының мандайына бұйыра бермейтін ерекше бақыт. Ол жаратқанның, тәңірінің берген ұлы сыйы, ерекше қасиеті.

Ғабит Мүсіреповтей сөз зергерінің өз шығармашылығына аса талғампаздықпен, жауапкершілікпен қарағандығын академик – сыншы Мұқаметжан Қаратаев былай деп көрсетеді: «Көркем творчествоның міндеті мен шартына Ғ. Мүсірепов әуелден – ақ жеңіл – желпі қараған жазушы емес. Ол әдебиет дүниесіне асықпай, аптықпай, аяқты жай басып келгені сияқты, келген соң да өз ісін

үнемі үлкен жауапкершілікпен, ұқыптылықпен қарайтын байсалды жазушы екенін танытты. Бұл шебер жазушының негізгі принципін бірі болса керек [1, 187 б.].

Академик-сыншы Серік Қирабаев Ғ. Мүсіреповтің көркемдік өлемін түйсіне, терең пайымдай отырып, былай деп жазады: «әдетте, жазушыға сипаттама беруден көп қолданылатын кітап аттарымен геройларды атау, олардың тақырыбы мен идеясын айту Ғабиттің жазушылық жолын әңгімелеуге келе бермейді. Оның әдеби мұрасы жалпылай сөйлеуді ешқашан көтерген емес. Өйткені, Ғабиттің әр кітабы – өз алдына эстетикалық мұрат – мақсаты бар көркем қазына. Жалпы адам абласының көркемдік ой – пікірін байытудағы сөз зергерлерінің қызметін ол жақсы түсінеді. Абай айтқан «қиыннан қиыстырар ер данасы» көп болмаса, сол азғана топтың ішінде Ғабиттің де өз орны бар» [2, 122 б.].

«Қазақ солдатты» романы туған топырағында да жақсы бағасын алды. В. Закруткин, З. Кедрина, М. Қаратаев, Е. Исмаилов, Т. Нұртазин, Т. Ахтанов, Е. Лизунова сияқты белгілі сөзші, жазушылар қазақтың алғашқы әскери романын кеңес әдебиетінің кең ағымында қарап, үздік көркемдік құбылыс деп көрсеткен. Мысалы, сыншы И. Арамылов: «Совет әдебиетінің елеулі құбылысы «Қазақ солдатты» В. Некрасов, О. Гончар, М. Бубеннов, А. Первенцов шығармаларымен қатар шығып, қанаттас тақырып игергенмен өзіндік өзгешелігі бар, өмір автордың өз позициясы биігінен қорытылған», – деп атап көрсетті.

Жазушы шығармаларындағы өзгешеліктердің бірі – ұлттық бояуды беру тәсілі. Бұл ретте, қаламгер этнографизмдерді ұлттық ерекшелікті, халықтық таным мен шаруашылықты, рухани құндылықтар негізі ретінде көрсетеді.

Жезде – туысқан адамдардың өзінен үлкен апасының күйеуі [3, 49 б.].

«Күдайдан безген **жездесі**, сүліктей жабысып жүріп, алып келгелі бір жеті болды» [4, 61 б.].

Құда – күйеу мен қалыңдықтың, ерлі зайыпты адамдардың аталары, әкелері, ағалары, туған-туыстары бір-біріне құда болып есептеледі [3, 416 б.].

М: «Қара елтірі бөркімен екі тізесін оңды-солды сабалап отырып, **құда** болмасты **құда** қылып, қосылмасты қосып шығарады» [4, 353 б.].

Молда – шарифат білгірі, діни рәсімдерді атқарушы, ұстаз. Қазақ жерінде патшалық Ресей билігі тұсында молда қызметін

атқарған діни қызметкерлердің міндеттері мемлекеттік қаулылармен белгіленіп, шенеуніктердің бақылауында болды [3, 465 б.].

М: «– Оғап **молда** өлгелі иесіз далада жын-шайтан өріп жүретін болыпты ғой.» [4, 256 б.]

Бауыр – бірге туған қандас, туыс, ағайын [3, 89 б.].

М: «– Рахмет, **бауырым**, бақытты бол!» [4, 183 б.].

Ана – бір туған қыздардың жас жағынан үлкені. Туған ана, шеше [3, 40 б.].

М: «Қазір ойыма түсе қалған нәрсе-соның арғы түбінде біздің ауыл қалып барады, ауылда **анам** қалып барады» [4, 284 б.].

Қазы-қарта – Қазақтардың ет даярлаудағы ең әйгілі ұлттық ерекшелікке ие тәсілдерінің бірі. Жылқының ішегін жуып-тазартып, оған бір-бірлеп тілінген, әрі тұздалып, бұрыш сияқты дәмдендіргіштер қосылған жылқы қабырғасын майымен тығып, содан соң ішектің екі ұшын мықтап байлап арысқа асып кептіреді. Шамамен бір айда қазы мейіздей болып кебеді. Басқа ірі қараның етінен жасалғаны шұжық деп аталады [3, 357 б.].

М: «Іші-тысы бірдей сыланған, қапшық-қапшық үн дегеніңіз, қарын-қарын май дегеніңіз, сүрленген **қазы-қарта**, жал-жая дегеніңіз, иін тіресіп тұрады» [4, 352 б.].

Жал-жая – ұлттық тағам. Жылқының желке майынан (жалынан) жасалады. Жана сойылған жылқының жалы ұзыншалап кесіліп, тұздалады [3, 201 б.].

М: «Іші-тысы бірдей сыланған, қапшық-қапшық үн дегеніңіз, қарын-қарын май дегеніңіз, сүрленген қазы-қарта, **жал-жая** дегеніңіз, иін тіресіп тұрады» [4, 552 б.].

Шапан – қазақтың ежелгі әрі кәделі киімі ұлттық киімі болып табылады. Оны қалың матадан арасына жүн, макта салып, астарлан немесе қос астарлан сырып тігеді [3, 721 б.].

М: «**Шапаным** еріп артымда қалқып келе жатыр да, құлақшыным қалқып алдымда кетіп барады» [3, 554 б.].

Бесік – нәрестені бөлеуге арналған ағаш төсек [3, 98 б.].

М: «Бел астындағы **бесіктегі** бала да шыдасын!» [4, 74 б.].

Қойма – қымбат дүниелер, қазына жасырылған жер [3, 400 б.].

М: «Штаб, госпиталь, электр станциясы, азық-түлік, қару-құрал **қоймалары** түгел жер астында» [4, 869 б.].

Айран – пісірілген сиыр, қой, ешкі сүтінің жылы кезінде ашытқы (айран, қаймақ) қосып, ұйытып дайындайтын қышқыл дәмді ақ тағам түрі. Айран әрі сусын орнына да жүреді [3, 22 б.].

М: «**Айран**, сүт, жұмыртқа, нан сататын әйелдер ұзын тақтайлардың өн бойын өрлей тізіле қалып, қонақтайтын тауыққа ұксап, «қыт-қыттай» бастады» [4, 559 б.].

Кесе – шай ішуге арналған фарфордан жасалған ыдыс, пиала, шынаяқ [3, 308 б.].

М: «Мен апаммен бірге оңаша отыр едім, ашық тұрған есіктен созылған ақ білек үйдің ішінде әлдекімге қызылшұбар **кесе** ұсынып тұр екен» [4, 611 б.].

Киіз үй – киізден жасалған қазақ үйі. Ол – көшпенділердің тез жығып, шапшаң тігуге, яғни көшіп-қонуға ыңғайлы үйі [3, 313 б.].

М: «-Уә, қайда кеттің!-деген **киіз үйден** еркек даусы да шықты, біздің қолымыз да айырылысып кетті» [4, 211 б.].

Қымыз – бие сүтінен ашытылып жасалған талғамдық әрі дәрілік қасиеті күшті, қышқыл дәмді сусын [3, 435 б.].

М: «Қалтамда сол тұмарша, ауызымда сол **қымыздың** дәмі, құлағымда құлын даусы, басқа дабырдың бірі құлағыма кірмей, бірталай адаммен кемеге келіп міндім» [4, 411 б.].

Тұмар – тіл, көз тиюден сақтайды деген ұғыммен Құран сөзі жазылған үшбұрышты мата не былғарымен тысталған дұғалық қағаз [3, 653 б.].

М: «Қалтамда сол **тұмарша**, ауызымда сол қымыздың дәмі, құлағымда құлын даусы, басқа дабырдың бірі құлағыма кірмей, бірталай адаммен кемеге келіп міндім.» [4, 611 б.]

Ұстара – шаш алуға, қырынуға арналған өткір жүзді болат пышак [3, 687 б.].

М: «Оны айту түгіл, қайшы, тарак, **ұстара** деген сөздер аузыма түсіп кетсе, қысылып қалам.»[609-б]

Жалбағай – еркектердің жеңіл баскиімі, далбағай. Жауын-шашыннан, ыстық пен шаңнан, желден қорғану үшін сыртқимдердің өзіне қоса тігілген тымақ. [А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының ғалымдар ұсынған «Қазақ тілінің сөздігі» (199 бет)]

М: «Қолына жұқа тері биялай, басына жеңіл **жалбағай** киген құлағының іші мен танауының сайларына шаң тұрып қалған Айдаш қасыма келді» [608 б.].

Кұрт-ірімшік – қатықтан (сүзбеден) әртүрлі етіп жасалып, кептірілген сүт тағамы [3, 426 б.].

М: «Ауыл әйелдері өз өмірінің ермегі- отын-су, **кұрт-ірімшік** маңынан көп ұзамаушы еді» [4, 608 б.].

Қамшы – қайыстан өрген, тобылғы сабы бар, көлік жүргізу үшін пайдаланылатын құрал [3, 375 б.].

М: «Араларына араздық ғасырлары тұра қап, шеке тамырлары қызарысып, әуелі сөзбен шайқасып, аяғы не **қамшымен**, не сойылмен тарқар еді» [4, 603 б.].

Сойыл – қару ретінде ыңғайлы етіп жонып жасалған мықты, ұзын ағаш [3, 575 б.].

М: «Араларына араздық ғасырлары тұра қап, шеке тамырлары қызарысып, әуелі сөзбен шайқасып, аяғы не қамшымен, не **сойылмен** тарқар еді» [4, 603 б.]

Қоржын – иірілген жүннен тоқылған үй бұйымы. Түрлі заттар алып жүруге пайдаланылады [3, 409 б.].

М: «Коридордың кең түкпіріне таман барып, екеуі де малдасын құрып алып, **қоржындарын** шешіп, қапшыққа сап аузын байлап алған қымыздарын шайқай бастады» [4, 602 б.].

Қапшық – кішірек қап. Әртүрлі заттар салуға арналған ыдыс. [3, 375 б.].

М: «Коридордың кең түкпіріне таман барып, екеуі де малдасын құрып алып, қоржындарын шешіп, **қапшыққа** сап аузын байлап алған қымыздарын шайқай бастады» [4, 602 б.].

Шолпы – сәндік үшін әшекейлі алтын немесе күміс теңге таққан шашбау [3, 736 б.].

М: «Біз көріспегелі арада өткен тоғыз жылды қоссам, қос бұрымында **шолпысы**, құлағында сырғасы сырдырлап, сылан қаққан қыз бола қалады» [4, 596 б.].

Құршек – құмыра тәріздес ыдыс [3, 343 б.].

М: «Стол үстінде екі тас **құршекке** өсірген екі түрлі гүл, біріне бірі азғана бұрала қарап, еркелесіп тұрғандай» [4, 604 б.].

Шұлық – аяққа киетін ұзын тоқыма зат [3, 743 б.].

М: «Тізеден төменгі жағы тал-таймай, табаны жалпаймай, балтыр майыспай, **шұлық** бұралмайтұрғанын қай көз жек көреді!» [4, 590 б.].

Қарындас – бірге туған ағасынан жасы кіші қыз [3, 384 б.].

М: «Амал қайсы, айлар бойы күтсем де «қарындасың келіп тұр» деп ешкім айтқан жоқ... Ақбота біржола хабарсыз кетті» [4, 616 б.].

Жазушы шығармаларында этнографизмдерді бірнеше тәсілдер үшін қолданады. Біз қаламгер шығармаларындағы кейбір этнографизмдерді теріп алдық. Суреткердің ұлттық ерекшеліктерді көрсету үшін, халықтық танымды айқындауда, сонымен бірге сол арқылы ұлттық құндылықтардың мән-маңызын ашуда этнографизмдерді мол қолдануы шеберлігінің де дәлелі.

Этнографизмдердің жазушы шығармаларындағы қолданысы баяндап отырған, суреттеуге негіз етіп алған нысанның белгілерін нақты көрсету үшін де алады. Сонымен бірге шығарма қоғам көрінісі десек, қаламгер өзі суреттеп отырған тарихи кезеңнің бейнелерін де этнографизмдер арқылы барынша дәл береді.

Қазақ әдебиетінің көрнекті қаламгері Ғабит Мүсіреповтің шығармаларындағы этнографизмдер ұлттық бояуға қанық, елдің құндылықтаны көрсетітін, халықтың тарихи кезеңдердегі суреттерін нақты ашатын көркемдік белгілердің бірі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қаратаев М. Эпостан эпопеяға дейін – Алматы: Ғылым, 1987, - 485 б.
- 2 Қирабаев С. Шығармалары. Т. 1 – Алматы: Атамұра, 2005, - 329 б.
- 3 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
- 4 Мүсірепов Ғ. Таңдамалы үш томдық шығармалар жинағы. Т. 1 – Алматы: Жазушы, 1980. – 610 б.

ӘЛЕМНІҢ ҰЛТТЫҚ БЕЙНЕСІНІҢ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ЕСІМДЕРІНДЕГІ КӨРІНІСІ

СЕРІК Б.

9 «Б» сынып оқушысы, Ы. Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.

ЖУМАБЕКОВА Б. Б.
гуманитарлық білім магистрі, аға оқытушы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Халық мәдениетінің қайнар көздерінің бірі ретінде есімдерді зерттеу қажеттілігін қазір барлық ғалым-лингвистер, саясаткерлер, мәдениеттанушылар атап өтуде. Ұсынылып отырған мақалада жаңа ғылымдардың бірі – ономастика туралы әңгімелеуге бағытталған.

Антропонимдер қазақ халқының дүниетанымының ажырамас бөлігі ретінде, ежелгі дәуірде пайда болған. Есімдер халықтың ойлары мен ұмтылыстарын бейнелейді, оның мұраттарын, көзқарастарын, адам отбасы, балалар, жас ұрпақты тәрбиелеу туралы идеяларын көрсетеді. Антропонимдердің прогрессивті

дәстүрлері балаларды қазіргі жағдайда тәрбиелеудің қуатты құралы ретінде қызмет етуге толық негізі бар.

Есім рухани мәдениеттің бір көрінісі ретінде халық өмірінің тарихи, әлеуметтік-экономикалық, мәдени және демографиялық жағдайларының әсерінен қалыптасты.

Антропонимиканы біз адамдардың жиынтық педагогикалық білімі мен білім беру тәжірибесі ретінде қарастырамыз.

Есімдерді зерттеуде шешуді қажет ететін көптеген мәселелер бар. Біздің жұмысымызда антропонимияның мәнін, мақсаттары мен міндеттерін, айрықша белгілері мен сипаттамаларын анықтау жасалады. Есімдер тек дыбыстық үйлесімділік емес, онда адамдар өздерінің идеалдарын ғана емес, сонымен қатар маңызды дидактикалық принциптерінде бейнеленген. Осыған байланысты батырлардың болжау, түсін білдіру сияқты кең таралған есімдері қазақ халқының өмір оқулығы ретінде қарастырылады.

Есімдердің арсеналы алуан түрге бай: өсімдіктер әлемі, жануарлар әлемі, ғалам, ақ және қара түстер, символдық атаулар.

Мақала ғылыми антропонимия тұрғысынан мазмұны мен әдістерін ашуға тырысады.

Мақалада біз есімдердің мәнін ғылым тұрғысынан түсіндіруге тырыстық. Осы негізінде прогрессивті халықтық дәстүрлерді ғылымның талаптарымен үйлестіретін ұсыныстар жасалады.

Қазір антропонимика, ономастика, топонимика туралы бірқатар қызықты кітаптар, брошюралар, мақалалар бар, олар қазақ халқының есімдерін зерттеуге үлкен үлес қосады.

Антропонимдік лексиканың артықшылықтарының бірі – ол барлық жерде бар және бүкіл әлемді өз бойында бейнелейді және бұл баланы әлемнің лингвистикалық суретімен таныстыруға мүмкіндік береді, оның негізгі фрагменттерін – адамды, кеңістікті, затты бөліп көрсетеді, оқиға, қала, жануар, олардың әрқайсысымен болашақта жұмыс істейді.

Ономастиканы зерттеу – лингвистиканың жеке есімдерді зерттейтін бөлімі – лингвистикалық терминологияны меңгеруге көмектеседі: оның терминдері жүйеленген, арнайы сөздікте сипатталған, олар «мөлдір», сондықтан олар жақсы есте сақталады, лингвистикалық терминологиямен жұмыс істеу тәжірибесіне негізін қалау. Сонымен қатар, мұндай сәт өте маңызды; әрқайсымыздың айналамызда арнайы «ономастикалық лексика» қалыптасып жатыр, оның көлемі адамның өмірбаянына және оның тарихи және қазіргі оқиғаларды біліуіне байланысты. Бұл жағдай біздің жұмысымыздың

принципіне – дараландыру принципіне – баланың жеке басын, оның өмірбаяны мен сөйлеу тәжірибесін орыс тілі сабағында максималды түрде қосу принципіне толық сәйкес келеді.

Кейбір есімдерге этимологиялық түсініктемелер түсіндіруге немесе зерттеуге сүйене алады, оларды мектеп оқушылары үлкен қызығушылықпен қабылдайды, әртүрлі объектілерге есім таңдау, атауын өзгерту және тарихи ескерткіш ретінде сақтау сияқты пікірталастардан және мәдени мәселелерден аулақ болу мүмкін емес.

Біздің жұмыс оқушыларға өз мәтіндерін көптеп құруды ұсынуы өте маңызды. Балалар «жазу» тәжірибесін жинақтап қана қоймай, сонымен қатар автордың басталуы сияқты семантикалық синтаксис және мәтіннің грамматикасы сияқты тұжырымдамалармен сөйлесу жанрларымен, отбасылық тарих, еске түсіру, сұхбаттасу, өмірбаян, мақала, сөздік, ғылыми есеп сияқты жанрлармен танысады.

Есімдер бізді өмір бойы сүйемелдейді, біздің мінезіміз бен тағдырымызға із қалдырады. Ата-бабаларымыз атаулардың адамға әсері туралы білген және балаларына олардың ойынша баланы бақытты, сау және бай ететін атаулар берген. Сондықтан, қазақтардың кейбір басқа халықтарға қарағанда айырмашылығы, өз балаларына есімдерді таңдауысан алуан түрлі. Қазақтарда «Азан шақыру» деген ырым бар, балаға ат қою үшін олар молда шақырады, ал ол ата-анасының көзінше үш рет баланың атын дауыстап айтады.

Барлық қазақша есімдер аударылады және нақты ұғымдарды білдіреді. Мысалы, қазақтардың байырғы есімдері: Айгерім – әдемі, Айнұр – ай жарығы, Аружан – әдемі жан, Ақерке – ақ ерке қыз.

Әсіресе «гүл» сөзі туралы айтуға болады, қазақтар арасында «гүл» екінші бөлігі бар есімдер жиі кездеседі. Алмагүл, Гүлнар, Айнагүл. Бұл қыздарды әдемі және нәзік гүлмен салыстырумен байланысты. «Гүл өссе жердің көркі, қыз өссе елдің көркі».

Бірқатар есімдер «Ай» және «Күн» сөздерінен басталады. Бұл есімдермен әлі күнге дейін қыздарға ат қояды: Айару (Ай сұлулығы), Айнұр (Ай жарығы), Айдана (пәк), Айзере (Алтын ай). Ата-аналар балаларын осындай дыбыстық есімдермен атай отырып бір мақсатты көздейді: қыздары тек жылы жүзді ғана емес, жарқын жан болуы үшін. Әрқашан өзінің ойларымен, әрекеттерімен, өмірлік өлшемдерімен жарқын болсын деп. Бізде, Павлодар облысында, өте кең таралған есімдер бар: Айнұр, Айару, Айзере, Ақерке, Айсана.

Және де Бексұлтан, Едіге, Абай, Айтуар сияқты ер балалардың есімдері біздің қалада өте танымал. Ер балаларды осындай есіммен атау өте жақсы жағдайларды қажет етеді.

Қазақ халқы еркелететін, мейірімді атаусыз есім жасай алмайды. Халқымыз ұстанған өмір салты балаларды еркелетуге мүмкіндік бермесе де, біздің әжелеріміз бен аталарымыз балаларын еркелете отырып, сол арқылы өздерін қартайған шағында өздерін жұбатқысы, немерелеріне қатысты жұмсақтық пен нәзіктік бергісі келеді. Ал нақты есімге – Жан компоненті қосылады. Мысалы, Серік – Серікжан (дос, қымбатты дос), Қанат – Қанатжан (адал, қолдау). Жан компоненті тек аттарда ғана емес, сонымен қатар бір-біріне жүгінуде қолданылады. Мысалы, Келінжан (аяулы келін), ағажан (сүйікті аға). Бұл халқымыздың рухани жомарттығын, бір-біріне деген құрмет көзқарасының көрінісін түсіндіреді.

Қазақ халқы дамуының әр кезеңінде бұл есімдер әр түрлі түсіндіріліп, қабылданады. Егер кейбір отбасыларда бұл антропонимдер бастапқы мағынаға ие болса (құрметті, қымбатты, сүйікті), басқаларында олар әр түрлі мағынаға ие болады, мысалы, Берікжан (берік, сенімді бол), Сабыржан (байсалды, байсалды бол), Төрежан (жетекші бол, ұйымдастырушы бол).

Бұл есімдер халықтың мәдени-тарихи өмірін, оның ежелгі дәуірден бүгінге дейінгі салт-дәстүрін бейнелейді. Бұл есімдерге басымдық беру біздің ауданға тән. Бұл тарихи оқиғалардың ғана емес, географиялық орналасудың да көрінісі. Бұл есімдер қазіргі кезде жиі кездесетін қазақтың төл есімдеріне деген құрмет, сүйіспеншілік, құрмет сезімдерін оятады.

Қазақтардың жеке есімдері сөздік құрамына енеді және ұлттық тіл қорынан алынады, сәйкесінше ана тілінің заңдарына бағынады. Олардың ішінде лексиканың барлық категорияларынан алынған атаулар бар.

Қазақтың антропологиялық түсінігінің негізгі құрамы ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейін халықтың мәдени-тарихи өмірін бейнелейді. Лексикалық тұрғыдан алғанда, қазақтың төл қабаты антропонимдердің негізгі өзегін құрайды. Онда сөздердің лексика-семантикалық топтары – атаулар әр түрлі.

Балаларға ат қою кезінде қазақтарда ерекше әдет-ғұрыптар болған. Олар сөздің сиқырлы күшімен тығыз байланысты, ежелгі тамырлары бар. Қазақтар арасында жеке есімдерді таңдау іс жүзінде шектеусіз. Ғасырлар бойы жана есімдерді ұйымдастыру мен туу процесі байқалды. Жеке есімдерге деген үжә әртүрлі. Көп жағдайда есімдер бұрын халықтық әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерге сүйене отырып берілген.

Сөз өнері дамуының әр түрлі кезеңдерінде бояу әр түрлі қабылданады және түсіндіріледі. Фольклорда негізгі бояулардың

тұрақты семантикасы қалыптасты. Бұл кезеңде негізінен бояудың символдық мағынасының тазалығына сәйкес келетін таза түстер қолданылды. Қайта өрлеу дәуірінен бастап бояуды субъективті, жеке қабылдауға көп көңіл бөлінді.

Әр этнос үшін белгілі бір түс схемасын таңдау бояу мәніне берілген қоршаған ландшафтпен байланысты. Жақсы-зұлым, позитивті-негативті, биік-негіз сияқты ұғымдардың қазақ халқы арасында айқын саралануы ақ – қара түстерінің сипаттамаларында көрініс тапты.

Ақ түске берілген мән тұрақты және өзгеруге жол бермейді. Ақ түстің тазалығы, жоғарылауы Ақжүрек (мейірімді ақ жүрек) – мейірімді адам. Ақниет – (таза ойлар) есімдерінде айқын көрінеді.

Атаулардағы ақ пен қараның семантикасы мен символикасы туралы бақылаулар қазақ халқының дүниетанымы мен мәдениетінің ерекшеліктерін толық ашуға мүмкіндік береді.

Балаларды зұлым рұхтардан, зұлым көздерден құтқару үшін халық өз балаларына сүйкімді емес атаулар берген – Қарабай, Итбай. Бұл олардың ойынша балаларды құтқарады. Ақ және Қара мәні үлкен жүктемені көтереді. Бұл сөздер антоним сөздер болғанымен, жеке есімде олар мүлдем басқа мағынаға ие болады. Қыздарды Ақбота – ақ + бота – сәби түйе – ақ түйе деп атаған. Түйе дүниеге келгенде, ол жұмсақ болады, осының бәрін олар баладан көргісі келген.

Ақзия – ақ – белый + жарқыраған жарық – ақ жарық «Менің көзімнің нұры» деген сөз бар, сондықтан бұл есім жарық дегенді білдірді. Ақкыз – ақ – ақ + қыз (әдемі қыз).

Кез-келген ата-ананың баласын бақытты және сау көруі туралы арманы оның алғашқы күнінен пайда болып жүзеге асырылады. Есімдерді болжай отырып, ата-аналар өздерінің орындалмаған армандарымен тілектерін баласына енгізгісі келген. Ата-аналар өз сәбилерін үйлесімді дамыған тұлға ретінде ғана емес сыртқы келбетке, ақыл-ой сұлулығына, географиялық орналасуына, табиғи дарындарына, батылдыққа ғана емес, тапқырлыққа, жайдары мінезге, адамгершілік тазалыққа, жомарттыққа, адамгершілікке, қонақжайлыққа да қатысты көргісі келеді. Және осындай есімдер пайда болады: Ербол – батыл, Еламан – күшті, мықты, Дарын – талантты, Думан – бақытты, Елмұрат – үмітті ақтайды, Заңғар – сәулетті.

Ономастика халық өмірінің ең алуан қырларын таңдады. Мысалы, Саубол (сау бол), Баянды (шексіз бақытты), Адал – сенімді, Досжан – достарын сүйетін. Халықтың адамгершілік қасиеттері ғасырлар бойы дамыды, олар ата-бабаларына құрмет

ретінде ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келеді. Отанға, өз халқына деген сүйспеншілік – адамның ажырамас адамгершілік қасиеті. Мұны біз Елдар (халық берген), Елдос (халықтың досы), Құтел (адамдарға бақыт әкелетін) есімдерден көреміз.

Ономастика мәселелерін зерттеу біздің Республикада антропонимия тұжырымдамасы қалыптасып жатыр деп айтуға мүмкіндік береді. Антропонимия пәні құрылды, оның қайнар көздері, принциптері, әдістері, сипаттамалық белгілері анықталды. Антропонимия тұжырымдамасы есімдерді практикалық халықтық философия көрінісі ретінде, әр түрлі атауларға тамаша бейнеленген әлемнің нақты көрінісі ретінде қарастырады.

Халық ең жақсы адамгершілік қасиеттерге ие идеалды адамды тәрбиелеу туралы арманға жақын ойларды қойды, осының бәрі жаңа адамды тәрбиелеудің заманауи міндеттеріне жауап береді, сондықтан да жақын көңілге лайық.

Адам есімі – қоғам тәрбиешісі. Тарих бойына адам білім берудің объектісі мен субъектісі болған және солай болып қала береді. Дәл осы атауларда адамдар біртіндеп барлық адамды таңдады, ең ақылға қонымды, нақты адамды тәрбиелеудегі идеалға сай келді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Нурмаганбетов С. С. Путешествие в тайну слова. – А., 1988.
- 2 Жанузаков Т. Ваше имя. – А., 1989. – 190 с.

ҚОРЛАН СҰЛУДЫҢ ЖҮЗІГІ ТУРАЛЫ

СУЛТАНОВА Д.

7 сынып оқушысы,

Дарынды балаларға арналған № 8 лицей-мектебі, Павлодар қ.

ТУСУПБАЕВА Г. Б.

мұғалім, Дарынды балаларға арналған № 8 лицей-мектебі, Павлодар қ.

Қорланның Естайға берген жүзігі шынымен де ақын аманаттағандай өзімен бірге көмілді ме деген сұрақ көпшіліктің көкейінде жүруі мүмкін.

Жалпы, осынау жұмбақ жайтты анықтау үшін ең алдымен «Бұл жүзік өзі әсем қиялдың жемісі ме, Естайдың саусағында шынымен де болған ба?» деген сұраққа жауап алу маңызды. Естай мен Қорланның махаббаты аңыз сияқты таралып, Мұхтар Шаханов бұл әңгімені өлеңіне былай қосып еді:

Десе-дағы ел дәстүрі ерге сын,
 Қарттарға ескерт – қарсыласа көрмесін.
 Қорланымның көзі болған жүзікті,
 Өтінемін, өзіммен бір жерлесін!
 Серт пен сөзге ұмытшақтау өлкеде
 Ғашық болып өлу – қандай мәртебе!
 Тірлігіме шабыт берген бұл жүзік
 Жарық беріп жатсын маған көрде де! [1].

«Естай жасы алпыстың жетеуіне келгеннің өзінде «Қорланды» айтарда қолына домбырасын алып, біраз уақыт үнсіз тұнжырап, терен ойға шомып, бір күрсініп қойып, көзіне іркілген жасты жібек орамалымен бір сүртіп қойып, әнді бастап кетеді екен. Баяу басталған домбыраның әуеніне дауысын қосқанда бір түрлі күңіренген, көп дүниені көз алдына елестетіп, Исаның «Құралай сұлуындағы» тоқсанға келген Келденбайдың арманындай үлкен, тозбайтын, көнермейтін, өлмейтін армандай үн шығады екен. Естайдың домбыра қаққан оң қолынан аты жоқ саусағындағы алтын жүзік «Мен Қорланның көзімін» деп тұрғандай жарқ-жүрк етіп, әннің ырғағымен қозғалғандай болады екен. Әншінің өзі де «Қорланның соңында өмірдің «талисманындай» жүзігіне қарап: «Я, шырақтарым, мынау сол күндердің куәсі, Қорланның көзі» деп ұзақ уақыт жаңа көргендей тесіліп қарап біраз отырып қалады екен» деген екен Ахмет Жұбанов өзінің «Замана бұлбұлдары» кітабында [2, 36 б.].

Жалпы, Естай Беркімбайұлының өміріне үңілсек, ол қазіргі Екібастұз өңіріне қарасты Ақкөл-Жайылмада кедей шаруа отбасында дүниегекелген. Жастайынан сауық кештерінің көркі болған Естайдың Исаның Қабышымен жолдас болуы оның әншілік өнерінің өрістеуіне әсерін тигізеді. Иса Бәсентиіннің қабырғалы Қазанғап әулетінен. Қазанғап Баянауылдағы Шорман, Шоң билерге денгейлес әрі дәулетті, беделді адам болған. Исаның өзі Керекү төңірегіне аты мәлім, қадірлі адам болса, оқыған, көзі ашық баласы Қабыш та ақындық өнерге бейім еді.

Сол Қабыш Маралды деген жердегі бір ауқатты адамның қызына үйленбекші болады. Иса баласының жанына күйеу жолдас боп барар жігіт іздейді. Талай өнерпаздың ішінен Естайды тандап, әкесі де, Қабыш та оған қолқа тастайды. Сөйтіп, Естай күйеу жолдас болып Маралды-Ұрық жаққа барады. Ойын-сауыққа сол құда түскен үйдің аталас туысы Солтанбектің Хұсни-Хорлан деген сұлу қыздары келеді. Естай өзінің әнімен тойдағы көпшілікті тамсандырады. Жұрттың қолқалауымен Арқаның талай әнін

шырқайды. Хорланның да бар ықыласы әнші жігітке ауса керек. Бұл жайында әнші-ақын Естай: «Көз көңілдің сырын шертеді» дегендей, Хорланмен менің базарым күн санап қыза түсті. Хорлан жоқ жерде менің домбырамның құлақ күйі келмей, әні де қанаттанбай, берекем болмайтын күйге ұшырадым. Хорлан да сондай күйде» деп жан сырын ашқан [3, 70 б.].

Естай жайлы деректердің бәрінде екі ғашықтың бір-біріне ынтызар болып, серт беріскені туралы айтылады. Алайда Қорлан сұлу ол кезде айттырылып қойған болатын. Ғашығына деген сағынышы, сүйген жанның серті Естайды Маралдыға жетелейді. «Арада біраз уақыт өткеннен кейін, – деген екен Естай өз естеліктерінде, – Маралды елінің шетіне жеттік. Біз келерден бір күн бұрын Қорланды атастырып қойған адамы алып кетіпті. Менде ес қалмады. Ақыры сүйікті домбырамды қолға алып, баяулатып шертіп басылдым».

Бұл хикаяны сипаттап жазған жазушы Төлеутай Ақшолақов өз еңбегінде аңызға айналған жүзік туралы былай депті: «...бірақ ол Қорланын өмір бойы ұмытқан емес, жүрегінің алтын сандығында мәңгілік сақтаған. Қолындағы қара ала күміс сакина Қорланның өз көзіндей, оның ескерткішіндей, өйткені оны Қорланы сыйлаған еді. Ақын ешуақыт сол сақинаны қолынан алған емес. Ән саларда ол аруақ шақырғандай, сақинасына бір қарап алатын еді».

Естайдың туған ағасы Нұрмағамбеттің баласы Кәрібай Нұрмағамбетов өзінің 1970 жылы жазған естелігінде «1946 жылы ақындар айтысына шақырылған Естай атамыз «Өлеңті» совхозының «Қаражар» участогінен аудан орталығына келеді. Осы сапарында қатты науқастанған ол Краснокутск селосында жатады. Маған хабар үш күннен кейін жетті. Ол кісіні қолма-қол Чкалов атындағы совхоздағы өз үйіме алып келдік. Арада жеті күн өткеннен кейін таңертең ол ауылдағы замандасы Әпеш Тәшовты шақыртып алды. Шай жасатып, семья мүшелерін дастархан басына шақырды. Өзі де дәмнен аздап ауыз тиді. Әсиетін айтты. Сонан соң төсегіне жатты. Бірер минуттан кейін ол мәңгілік көз жұмды. Естай атамызды өзінің әсиеті бойынша Чкалов атындағы совхоздың бірінші бөлімшесінде жерледік» деген. Осы тұста айтқетерлік жайт, Естай атамыздың Қорланнан кейінгі сүйгені – жары Зағишаны Бозтай Жақыпбаев Естай қайтыс болған күннің ертеңінде көз жұмған деп жазса, Естайдың немере інісі Қыздарбек Әміренов: «Ауырып жатып Естай: Зағиша да көп жүре қоймас. Бірдеме болып кетсем сүйегімді елге сүйремей, осында қойыңдар», – деп аманатын айтады. Бірақ Зағиша жеңгем Естай ағадан бір күн бұрын ауырып қайтыс болған еді.

Ағайындар ақынға ауыртпалық түсірмейін деп естіртпеген» деп естелік шертеді [3, 130 б.].

Естайдың көзін көрген, аралас-құралас болған, туыс адамдар айтты деген осындай деректерді зерделесек, Естай ақынның аңыз жүзікті тағып жүргені және оны Қорланның көзі екенін тілге тиек етіп отырғаны шындық. Ал Мұхтар Шаханов ағамыздың «Ғашықтық ғаламаты» дастанында айтылғандай, Естайдың дәл көз жұмар шағында досы Нұрлыбектің бақұлдасуға келгені туралы дерек өзін қарастырған мәліметтерден кездеспеді. Естай ақынның аулына Біржан келгенде оның алдында ән салғаны, басқа да өнер көрсеткен кезеңдері жазба деректерде сақталғанымен, Нұрлыбек атты досымен қарым-қатынасы жайлы көп жазылмаған. Алайда Қимадиден Нығманұлының «Естай» атты дастанында және Рамазан Тоқтаров жазбаларында Естайдың сол қаза болатын сапарында Нұрлыбек атты ақынмен айтысқа бара жатқаны айтылады. Бұл – ақынның Май ауданында тұрған замандасы Нұрлыбек Баймұратов атты ақын. Журналист Айтжан Бәделханов құрастырған «Естай» атты кітапта мынадай дерек бар: «Ақын қайтқан кезінде ішінде болған сол ауылдың тұрғын қарттары 82 жастағы Әлқұлова Қауа, Нұрғалиев Мамырқан, Қабанғалиев Кәрім қарттардан 1989 жылы мән-жайды сұрастырғанымызда: «Естай қызуы көтеріліп, ес-түсін білмей қатты ауырып келді. Бір жұмадан кейін дүниеден өтті. Соғыстан кейінгі таршылық уақыт. Көктемгі аласапыран кез. Ақкөлге хабар беру мүмкін болмады. Біз ол кезде жас болғандықтан жабдыққа онша араласа қоймағанымызбен, «Өлең шығарды», «Нұрлыбек ақын келді» дегенді естіген жоқпыз. Ондай оқиға болса естілер еді ғой. Тегі бертін шыққан сөз болар десті» [4, 25 б.].

Жалпы, ақыл таразысына салсақ, қатты ауырып жатқан адамның өз басымен қайғы болатыны белгілі. Оның үстіне, Естай қайтыс болған кез – соғыстан кейінгі таршылық уақыт, байланыс, қарым-қатынастың қат шағы. Басқа ауданнан Нұрлыбекті шақыртып алдырудың мүмкіндігі де аз. Демек, Естайдың көз жұмарында Қорлан берген жүзікті өзімен бірге көмуді аманаттап тапсырып кетті деген халықтың қиялынан туындаған сәтті аңыз болса керек. Бірақ жүзіктің өзінің негізі Естайда болғаны рас. Олай болса, ол қайда кеткен?

Қабжан Ыбыраев атты жерлесі 1970 жылы жазған «Естайдың сақинасы» атты естелігінде «1946 жыл болатын. Естай ауыр наукастан кейін біздің ауылда дүние салды. Ескі салт бойынша Естай марқұмның киім-кешегін замандастарына таратты. Ал оның жүзігін «Естайдың ғұмырын берсін, бір шаңырақтың жалғызы ғой» деп маған ұйғарды. Талай ойын-тойларда, шілдеханада

қызбозбалалар менен оны қиылып сұрап жүрді», – дейді. Ал Кеңес Төkenов атты азамат 2002 жылы «Қорланның сақинасы туралы осы күнде әртүрлі сөз болып жүр ғой. Чкаловта 1990 жылы болған Естай тойында Әпешев Қараша қаншама адамдардың көзінше «Естайдың сақинасы менде» деп жар салды ғой. Кім білсін оның қолына қалай түскенін. Естай қайтқаннан кейін сүйегіне бес адам түсті. Олар – Әпеш, Дүйсенбек, Биғожа, Ыбырай, бесіншісін ұмыттым. Сақинаны осылардың біреуі алуы мүмкін, әрине. Ол кезде сүйекке түскендерге киім берілетін еді ғой. Ал сол сақинаны Қабжанның қолынан өз көзіммен көрдім» деп әңгіме айтқан.

Естайдың өмірі мен шығармашылығын зерттеп, ол жайлы естеліктерді «Естай» кітабына шоғырландырған зерттеуші Айтжан Бәделханның да Қорланның жүзігі жайлы шындыққа жеткісі келген. «Әнші туралы жаза отырып кейбір авторлардың лирикалық сезім ырғағына құлай беріліп кететіні соншалық, кейде көпшілікке мәлім ақиқат жайттардың өзін құрыққа сырық жалғап, өнін айналдырып жібереді. Мысалы, олардың біреуі Қорлан Естайға күміс сақина беріп еді десе, екіншісі оны жүзік, үшіншісі алтын сақина, төртіншісі ол әдемі көк жауһары бар алтын жүзік еді деп жазады. Осы сыйлықтың соңғы тағдыры да аңыздай бұлаңдап, шырғалаңы мол сонардай болып, ұстатпай кетеді. Бір жазушы әнші жүзігін иесінің өсиеті бойынша өзімен бірге көміп еді деп жазды. Мұның бәрінен әншіге деген үздік ілтипатты сезінесін. Әркім де әншіден ырым алып қалғандардың қатарында болғысы келеді ғой, тегі», – деп түйін жасайды Айтжан аға.

Кей деректердегі тұжырымдар «Естай Хорланға жүзікті жас кезінде емес, бертін, егде тартқан шағында берген» дегенге де саяды. Хорланның өз ұрпақтарының да осы пікірді ұстанатынын ескерсек, бұл да жарасымды көрінеді [5].

Шын мәнінде Қорлан өзінің қосағымен сыйластықта ғұмыр кешкен. Оның жұбайы Нұрмағамбеттің және балаларының саяси қуғынға ұшырап, көп қиындық көргенін ескерсек, Қорланның Естаймен шүйіркелесіп сыр айтысатындай көңілде болуы мүмкін де емес. Бұл сөздеріміздің дәлелі ретінде Рамазан Тоқтаровтың мына жазбасын келтірейік:

«Естай Қорланның қолынан да ұстамаған. Көзбен ұғысып, жүрекпен ғана табысқан. Қорланның толық аты – Хорлығайын. Аға-жеңгелері еркелетіп Қорыш атап кеткен. Естай онымен жақын қатынасқа бармаған, қалжың-наз төңірегінде ауызша ғана тілдескен. «Сенің Қорыш атың келісімсіз ғой. Қорлау болып естіледі. Онан

да «Қорлан» болсын деген екен. Қазақта бұрын-соңды ондай есім кездеспеген. Қорлан оны естігенде жай ғана жымып қоя салған».

Осыдан бірер жыл бұрын елімізден 200 адамға жуық делегация барып, Ресейдің Алтай өлкесіндегі Бөрлі ауданы Қаранай ауылындағы Қорланның мәңгілік мекеніне тәу етіп, белгітас орнатып қайтты. Онда «Мұнда қазақтың хас сұлуы Қорлығайын Әйіпкеліні жатыр» деген жазу бар. Сол сапарға барғандар Қорлан өмірі жайлы деректерге қанығып қайтты.

Қорлан келін боп түскен Құлынды даласының бір пұшпағын жайлаған Әйіптің (Қорланның қайын атасы) әкесі Қуат та дәулетті кісі екен. Сол байлығының арқасында орыстар ауыстырамыз деп келгенде қыруар малын шашып, ауылының атын сақтап қалады. Сол ауыл күні бүгінге дейін «Село Куатовка» деп аталатын көрінеді. Ұрпақтарының айтуынша, Хорланның күйеуі Нұрмағамбет ата Естайдың өз әйеліне іңкәрлігі туралы сөзді онша ұнатпаған. Сол себепті олардан тараған балалар да бұл әңгімені айтуға құштар емес [6].

Қорлан апамыз Ғабдулжәппәр, Ғабдулмәжит, Зейнелғабиден, Назымбек, Нәсіполла атты бес ұлды дүниеге әкеледі. Ең кенжесі жастай шетінейді. Нұрмағамбет болса бай тұқымы ретінде қудаланып, Қиыр Шығысқа, анда-мұнда бас сауғалап қашумен болған. Ақыры баласы Зейнелғабиденнің ерлігінен кейін ақталады. Ал Қорлан ана отыз жетіде елу тоғыз жасында дүниеден өтіпті.

Бір қыз бар Маралдыда Қорлығайын

Табиғат берген екен Күн мен Айын.

Мұратқа іздеген жан бәрі жетпес,

Дариға, арманым көп неғылайын?

– деп Қорланды әнге қосқан жерлес, атақты ақынымыз Естайды білмейтін қазақ жоқ. Шынында, кешегі өткен Ақан сері, Үкілі Ыбырай, Біржан сал сынды дүлдүлдердің ізін жалғаған сал-серілердің соңғы тұяғы Естайдың аты аталғанда Қорлан сұлу мен «Құсни Қорлан» әні ойына оралары сөзсіз. Естай мен Қорлан- ұлы махаббат сезімнің символына айналған тұлғалар. Тарихта бір-біріне қосыла алмай арманда өткен қос ғашықтың кіршіксіз махаббаты әдебиеттегі қияли туындыларға арқау болады.

Ғашықтық тақырыбы-қай ақынның болмасын шығармашылығындағы негізгі тақырыптардың бірі. Кім қай дәрежеде түсінгеніне, қаншалықты қадіріне жеткеніне қарамастан «махаббат» дегенде әркімнің де елең етері сөзсіз. Мұхтар Шаханов атамиздың «Ғашықтық ғаламаты» өлеңіне Естай мен Қорлан оқиғасын кірістіруі де осының дәлелі. Осындай махаббат хикаяларды

түрлендіре жырлап, сезімге қиял қосатын шығармалардың әрқашан да шоқтығы биік болады деп ойлаймын. Қазіргі көп дүниенің құны төмендеген заманда махаббат сезімін дәріптеу - жас жеткіншектерді ізгілікке шақыратын үлгі аларлық тақырып екеніне сенімдімін.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 <https://bilim-all.kz/olen/5963-Gashyqtyq-galamaty>
- 2 Жұбанов А. Замана бұлбұлдары. – Алматы: Жазушы, 1975. — 464 б.
- 3 Бәделхан А. Естай. – Павлодар, 2002.
- 4 Ибраев М. Әні кетпес құлақтан // Семей таңы. 19 қыркүйек 1958 жыл, №34.
- 5 Бегалин С. Естай есімнен кетпес. – Алматы: Қазақстан, 1976 – 167 б.
- 6 Аупбаев Ж. Тарих: Естай ғашық болған Қорлан ашаршылық жылдарында азап шегіп қайтыс болған // [Электрондық ресурс]. – URL: <https://stan.kz/estay-gashyk-bolgan-korlan-asharshylyk-zh/> [Сайтқа жарияланған күні 11 Шілде, 2018].

САЛ-СЕРІЛЕР ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ЖАСТАРҒА АЙТЫЛҒАН ӨСИЕТ-ӨНЕГЕЛЕР

ТЛЕУБЕК Ш.

10 сынып оқушысы, № 17 ЖОББМ, Екібастұз қ.

РАХИМЖАНОВА А. Н.

қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі,

№ 17 ЖОББМ, Екібастұз қ.

Қазақ поэзиясының ерекше дамыған кезі – XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басы. Бұл кезеңдегі қазақ поэзиясының басында сал-серілер шығармашылығы тұрды. «Сал-серілер поэзиясы – өзіне дейінгі ауызша поэзия мен жазба поэзияның жалғастыратын буын сияқты, өзінің алдында өткендерге қарағанда бір адым ілгері кеткен, жаңалығы, ерекше сипаты бар өнер. Оның қазақ поэзиясының көкжиегін кеңейткен, тың өрістерге көтерген арна екені дау тудырмайды» – дейді профессор Ш. Керимов [1, 120 б.]. Шындығында да, сал-серілер мұралары қазақ поэзиясын көкке көтеріп, жұлдызын жарқыратты. Осы кезде қазақ поэзиясы жаңа түрге ие болып, сан алуан бояу – өрнектермен дами түсті.

Сал-серілер – әдебиет тарихында да, музыка өнері тарихында да есімдері алтын әріппен жазылып, халықтың ерекше сүйіспеншілігіне, ықыласына бөленген талант иелері. Олардың жырларында көтерген мәселесі, қозғаған тақырыбы, көркем ойлау қабілеті өзгеге ұқсамайтын өрнектерімен ерекшеленеді.

Жастар мәселесі әр кезеңде өзекті тақырыптарының бірі болып табылады. Қазақ әдебиетінің қай кезеңін алмасақ та, ақын-жазушыларымыз өз шығармаларында жастарды адамгершілікке, оқу-білімге, өнегелі болуға шақырып отырады. Сал-серілер де ел-жұрттың болашағын ойлап, халықты ауыр тұрмыстан, жастарды жаман қасиеттерден құтылудың жолын көрсетеді. Адамның жаман қасиеттерінің бәрін атап көрсетіп, содан арылуға, жақсылықты өн бойына жинауға, яғни тәрбиеге көп көңіл бөлген. Жастарға айтқан өсиеттер көрінісі сал-серілер поэзиясында қандай үндестік тапқанын арнайы қарастырудың өзі де зерттеудің өзектілігін айқындайды.

Сал-серілер тұлғасы – ғасырлар бойы ұлт мақтаншы болатын, табиғаттан дарынды, қазақтың өзгеге ұқсамайтын дара болмысын жаһандану үрдісінде жарқырата көрсететін, импровизаторлық, синкретті өнерді ұстанушы, дарынды өнер иелері. Ұлт әдебиеті қазақтың халықтық музыка мәдениетінде өзіндік орны бар XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың бірінші жартысында өмір сүрген Біржан сал, Жаяу Мұса, Ақан сері, Үкілі Ыбырай, Құлтума, Естай, Қанапия, тағы басқалар.

Сал-серілік өнерді халқына өлмес мұра етіп қалдырған әнші-ақындар тобы - қазақ әдебиетіндегі біртуар тұлғалар. Олар ақындық пен әншілікті, сазгерлікті қатар алып жүрген, сегіз қырлы, бір сырлы өнер майталмандары болды. Олардың назарынан ел арасындағы, заман ағымындағы бірде-бір мәселе тыс қалған емес. Мұның мәнісі неде?

Әнші-сазгер ақындар ел ішіндегі келеңсіз жағдайларды қаламына тиек етті. Олардың өздері де сол әлеуметтік ортаның әділетсіздігінің құрбаны болған. Сондықтан да, өз өлеңдерінде осы мәселелерді шыншылдықпен жазған деп ойлаймын.

Біріншіден, сал-серілерге көрегендік қасиет тән сияқты. Себебі, айналадағы әлеуметтік теңсіздікті жіті бақылап, түйген ойларын батыл айтып отырғанын көреміз. Әсіресе, Жаяу Мұса, Ақан сері, Біржан, Әсеттің өлеңдерінде анық көрінеді. Жалғыз атынан айрылған Мұсаның жаяу атануы, Ақан серінің айықпас трагедиялық халі, Әсеттің туған жерден жат өлкеге кетуі, Біржанның озбыр болыстың қиянатын көруі көрінісі емес пе? Десе де, әнші-ақындар жырының күрескерлік мәні жойылмады деп ойлаймын. Сегіз

серінің: «Қолыма ұстап жүрмін ерлік туын, Көзімнен туған өлке бір-бір ұшып, Сағындым көп Есілдің мөлдір суын» деген өлеңінде өмірлік мақсаттың бағдары айқын көрінеді. Сонымен қатар, туған елден артық ештеңе жоғын да аңғартады. Себебі, сал-серілердің көбі қуғын-сүргінге ұшырап, жат елде жүрген.

Екіншіден, аңшылық, мергеншілік жайлы да жыр еткен. Менің ойымша, қазақ халқының саятшылық өнерін жыр етіп қана қоймай, мықтап сақтап қалған да – осы ақындар тобы.

Ең бастысы, сал-серілер адамның еркін өмір сүруі мен бас бостандығын жырлайды. Сұлулық пен махаббатты дүниенің сән-салтанаты деп көрсетеді. Жақсылық пен жамандықты салыстыра суреттеу де, әнші-ақындардың қозғаған тақырыптарының өзегі болған.

Сал-серілердің шығармашылығында жастар мәселесі қандай орын алды, оларға ақындар қандай өсиет-өнеге айтып кетті? Бұл сұрақтарға жауап беру үшін Сегіз сері, Біржан сал, Ақан серінің өлеңдеріне тоқталып талдау жасап көрейік.

Ақан сері өмір шындығын терең жырлаған. Асқақ ақын ғана емес, сыршыл лирикалық сезіммен, әншілік орындаушылық композиторлық өнерімен бүкіл қазақ даласына танылған ерекше дарын иесі, арқаның ардагер ақын әншісі болды. Өзі ақын, өзі әнші, өзі аңшы сұлу жігіт Ақанның халық арасына атағы тез жайылады.

Ақан серінің өзі өмір сүрген заман, оның адамдары туралы ойы «Заман адамы» толғауында кеңінен көрініс тапқан. Ақан сері өз замандастары – ел билеген болыс пен билер, байлар мен ауылнайлардың тіршілігі мен қылықтарын, адами қасиеттерін сипаттай келе, жағымсыз қылықтарын мінеп, сынады.

Жұпар мен гүл майының иісін білмес,
Зұлматтың тұмауымен біткен мұрны.
Іші зұлмат болған соң керегі жоқ,
Қаншама болса-дағы жүзі нұрлы, –
деп, сырты бүтін, іші түтін надан адамдарды суреттейді.

Оқу, өнер, білім, жастар еркіндігін, махаббат азаттығын көксеген Ақан сері өзінің өлеңдерінде қоғам өмірі туралы терең толғанып, елімен бірге күңіренеді. Ақынның «Заманға қарап», «Халқым сенген», «Асыл мен жасық», «Адамның біліміне ақыл серік», «Жақсы мен жаман», «Өсиет өлең», «Айтамын замандасқа біраз кеңес» сынды тағы да басқа өлеңдерінің әлеуметтік мәні зор.

Ақын өлеңдерінде адамгершілік мәселесі де көтеріліп, еңбек пен білімнің маңызы насихатталады. Сондай өлеңдерінің бірі – «Адамның біліміне ақыл серік» деп аталады. Ақын:

Тұрмысқа тірі күнде бол себепкер,
Отырма құр үйінде бойға сеніп.
Талап қыл, азды-көпті жұмса ойды,
Әр істің ақырын ойла, көңіл бөліп,

– деп, талаптанудың, еңбектенудің мәнділігін көрсетсе, «Жігіттер» деген өлеңінде:

Адамға мал мен мансап жолдас емес,
Байлықпен шайқап төгіп, ішсең үріп.
Қазына басқан байлық арылғанда
Алғандай қолдың кірін сумен жуып...
Жамандық жақсылыққа бірдей болып,
Жолдасың іші-тыстан болсын жуық.
Шын жүрек, таза тілек табылмайды,
Болмасын сырты күлкі, іші кулық,

– деп, байлық мен мансап, достық пен қастық, жамандық пен жақсылық туралы ой толғайды.

Айтайын замандасқа біраз кеңес,
Жігіттік талап еткен жаман да емес.
Өнермен талпынам деп орға түссе,
Өкініп өз ісіне қайғы жемес, [2, 45 б.]

– дей келе, ақын он үш түрлі жігіттің сипатын береді. Жігіттердің бойындағы түрлі қасиеттерді санамалап отырып, ақын олардың «дархан мінезді», «кеудесін көтеретін», «қажымас қара етті», «терең ойлы», «ақ көңіл, ашық мінез», «сегіз қырлы», «нық сөзді», «қатын жанды», «тәкәппар» сияқты мінездерін ашады. «Айтайын замандас біраз кеңес» дей отыра, ақын жастарға «баянсыз ұшпа бұлт секілденіп, дүниеден биопасыз күнін кешіп», «жамандап бірді-бірге құйылыстырып, қуанып ат алғандай үйге қайтар», «кісіге бойын беріп жақын келмес, семірген мәстек аттай майлы жалды» деген сияқты қылықтардан аулақ болуға, керісінше, оларды «бойына адамдықты жиып ал», «ақ жарқын, ашық ықыласты, ақ көңіл, ашық мінезді», «қажымас қара етті, аттай берік сауыр» болуға шақырады [3, 440 б.].

Сонымен, Ақан серінің жеті қыздың сипаты мен жігіттің он үш түрлі қасиетін жеке беруі «Адамның біліміне ақыл серік» деген идеясын ашатындай.

XIX ғасырдағы қазақ халқы мәдениеті тарихынан ерекше орын алатын ірі ақындардың бірі – Біржан сал. Біржаннан қалған мұралар – салмағы, қадір-қасиеттері, шынайы өнер туындыларына лайық, шын мәнінде ғажайып туындылар.

Біржан қазақ поэзиясына зор үлес қосқан табан асты өлең нөсерін ағылтар ақпа ақын, халқымыздың ақындық өнерінің

шебері(импровизатор). Есмағамбет Ысмайлов айтқандай, «Біржан – бұрын –соңғы қазақтың сал-сері ақындарының ағасы, ұстазы, жанашыр өнерпазы. Өнер дамыған сайын Біржан мұрасы мәңгі бірге жасамақ» [4, 8 б.].

Біржан салдың «Ер жігіт дүниені көргені артық» атты өлеңінде астарлы ой жатқандай. Автордың өмірден көрген-білгені туралы жазылған бұл өлеңіндегі көркемдік ерекшеліктеріне көңіл бөлсек, көптеген әдістерді кездестіруге болады.

Лирика – ақынның ішкі ой-толғанысын, күйініші мен сүйенішін, өмірден көрген-білгенін жеткізу өнері. Бұл өлеңге де автордың ішкі сезімі арқау болады. Ақын лирикалық сезімін астастырып, «Өмірде не артық?» деген сауалға өз пікірімен, көзқарасымен жауап береді.

Жалпы өлең 11 буынға, қара өлең ұйқасына негізделген. Көркемдік құрылымында эпитет те, теңеу де бар. Сөзімізге «ер жігіт», «қиынжер» деген секілді бейнелеу іштерді мысал етіп алсақ болады. Және инверсиялық әдіс, яғни сөздердің орына ауыстырылуы көптеп кездеседі.

Ер жігіт дүниені көргені артық,
Дүниеден не бар-жоғын сезгені артық.
Түскендей аспан жерге іс болса да,

Бел байлап, тәуекел деп төзгені артық, – деген алғашқы шумағында автор «аспан жерге түсердей іс» деген теңеуді қолданады. Фразеологиялық мәнге ие бұл тіркес «салмағы ауыр» іс деген мағына беріп отыр. Оған қоса, «шешім қабылдау» дегенді «бел байлау» деген тіркеспен береді.

Қол берген қиын жерде жолдас артық,
Бас тартқан жолдасынан болмас артық.
Өзіңмен бірдей жанып, бірдей күйген,
Досыңнан қатын-балаң болмас артық, –

деген шумақта ақын «бірдей жанып, бірдей күйген» достың қадірін біліп, керек жерде көмекті аямау керектігін айтады. «Өзіңмен бірдей жанып, бірдей күйген, дос» деген сөз эпитет арқылы өрнектелгенін көруге болады.

Жігітке сайран етіп жүрген артық,
Жігіттік бір кеткен соң, келмес қайтып.
Дүниеде үйде жатып босқа өлгенше,
Жан-тәнің бірдей жанып күйген артық, –

ал мына шумағында ақын жастық шақтың қайтып оралмайтынын, уақыттың қадірін бағалау керектігін айтады. Бос жүрудің пайдасы жоқ, жалқаулықтан қаш деп ой тастайды.

Осылай бозбалаға салдым нұсқа,
 Өмірің зайғы болар бекер босқа.
 Көргенің бір күнгідей болмас сірә,
 Міне, ажал келді нәубат деген тұста, [7, 127 б.].

– деген соңғы шумағында «Өміріңді бос өткізіп өлтірме!» деген ақыл айтады автор. Өмір, уақыт тез өтеді. Соның ішінде аңсататыны – жігіттік шақ – шақтық жақ. Әр күнің бір-біріне ұқсамасын деп, бозбалаға жол нұсқайды.

XIX ғасырдағы қазақтың әйгілі сері, әнші, ақын, композитор сегіз сері – Мұхаммед-Қанафия Баһрамұлы Шақшақов әнші, ақын, күйшілігімен қоса палуан, саятшы, атбегі және он саусағынан өнер тамған шебер болды. Осындай өнерпаздығына тәнті болған ел оны Сегіз сері атап кетеді. Сегіз сері бабамыз жайлы оның тұстастары, одан кейін өмір сүрген сал-сері, ақын-жыраулардың ұстаз тұтып, жырға қоспағаны кемде-кем. Мысалы, Біржан сал «Елге сәлем» деген өлеңінде:

Ұстазым Сегіз сері, Нияз сері
 Солардан үлгі алған мен Біржан сері.
 73 мүшеліме толғанымда,
 Дүние теріс айналып кетті кері.
 Сегіздей асыл адам жаралмайды,
 Халқына болып өткен тым жағдайлы.
 Керейден 100 мың әйел ұл тапса,
 Ешбірі Сегіз сері бола алмайды, – деп жырлайды.

Сегіз серінің өлеңдерінің ішінде «Өсиет» деген өлеңі бүгінгі жастарымызға үлгі-өнеге боларлықтай. Адамгершілік ақыл айтып, халықты түзу жолға салуды өзінің зор мақсаты санағандықтан болса керек. Ақын әр тұста терең толғап, өрнекті де өнерлі сөз жырлайды.

Сегіз серінің ерлерде айтып кеткен өсиет сөздері де бар. Ол нақыл сөздер қарапайым қазаққа, оның елді басшы адамдарына, ұл-қызына, көрі-жасына арнайды. Өз атынан барлық қауымға сәлем жолдап, бақұлдасқандай болады.

Жігіт бол гүл жайнап,
 Майданда көрін атойлап.
 Қалың сарбаз басқар да,
 Тұлпарға мін, бел байлап [8, 425 б.].

Келтірілген ақынның жиырма бес жаспен қоштасу сөздері, өсиеттері мәнсіз емес. Елдің бас көтерген адамдарын тәубаға шақырып, мал, дүние үшін қор болмай, халық үшін, бір құдай үшін қызмет етуін тілейді.

Ақын бол да, әнші бол,
 Тыңдаушы жиын болсын мол.
 Өнегелі жыр жырлап,
 Халайыққа көрсет жол,

– дей отыра, ізгілік, әділет жолынан тайынбай іс қылып, саналы, салихалы өмір кешуін уағыздайды. Адамгершілік, әділет жолдарын тең ұстап, ешкімге обал, қиянат жасамай, тек қана ізгілік жасап өткенін тілейді.

Әрбір адамға үлгі болатындай нақыл сөздер тізбектеліп, өзінің өмір тәжірибесін топтастырады. Тойымсыздыққа, опасыздыққа қарсы күресуге, қанағат, рақым сияқты адал жан айналысар істерге жетелейді. Қажетсіз, өнімсіз іспен шұғылданбай, еліне, халқына, өзіне, жақын-жуығына керекті тиімді әрекеттер істей білуге дағдыланғаны жөн деп жырлайды.

Өтірік сөзден бол аулақ,
 Өсектен қаш бой сақтап.
 Халқың үшін құрбан бол,
 Қашпа жаудан тайсақтап.

Жамандық пен жақсылық, адамдық пен арамдық арасын ажырата білуге, достық пен қастық, шындық пен жалғанды айырып, бірін жақтап, екіншісіне қарсы тұруға шақырады.

Талапты жас, ең алдымен, оқуға күштар болуы керек. Өнер, білім тек оқумен келеді. Тәлім-тәрбие алған жасойлы, өнерлі бопөседі. Арамдыққа, жаман істерге бармайды. Дүние, өмірқызығына алданбай, қиындықтөзіп, ізденуді қолдайды.

Ағалық жастарға айтар өсиетім,
 Тірлікте осы болсын қасиетім.
 Дау жанжал, барымта, ұрлық кәсіп емес,
 Өнер мен білімге аусын бар ниетім,

– деп жастарды оқу білімге, уақыттарың бос өткізбеуге, беделді болуға шақырады.

Ал «Өнер қуып, кәсіп ет, салына бермей өрлікке» деген сөзі ұлтжандылығын айтып тұр емес пе?!

Қорыта келгенде, әнші-сазгер ақындардың көтерген мәселелері әр алуан. Олар өз дәуірінің айнасы сияқты болған. Сондықтан да, өршіл, азаматтық сарындағы жырларын жазып қалдырды. Өлеңдеріндегі астарлы ой алдыңғы буын ағалар мен соңғы түлек інілерді жалғастырып, өмірдің шындығын жасырмай көрсетіп, жасы есейгендешынайы өсиет өлеңдер деп түсіндім. Дала мінезін бойларына мол сіңірген өнер саңлақтарының адамшылық бітімі өлеңдерінде айқын

көрініп, аттары тарих сахнасында ерекше атпен сақталды. Сал-серілер поэзиясы – бүгінгі күннің еншісіндегі асыл мұрамыз!

«Қияға қанат қағар сұңқар едім» – деп бекерге айтылмаған сөз. Сөзсіз, жастардың рухани әлемінің жағдайы жастар үшін ғана емес, бүкіл қоғам өмірі үшін де маңызды орын алады, өйткені жастар еліміздің болашағы.

Қорыта айтсақ, жастарымыздың бойында отансүйгіштік, ұлтжандылық, әдептілік, ибалылық, төзімділік сияқты қасиеттерді арттырып, олардың жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды толыққанды түсініп, өмірлік жолдарында ұстануына септігін тигізуге әсер етуіміз керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Керимов Ш. Өнші-ақындар поэзиясындағы дәстүр мен даралық мәселесі. – Алматы, 1991 (канд. дисс.)
- 2 Қорамсаұлы А. «Шығармалар» – Алматы. – 1963. – 288 б.
- 3 Замана бұлбұлдары [Мәгін] / А. Жұбанов. - Өнд. толық. 2-бас. – Алматы : Дайк-Пресс, 2001. – 440 б
- 4 Нұрғали Р. Қазақ Әдебиетінің алтын ғасыры: Зерттеу. – Астана: Күлтегін, 2002. – 528 б.
- 5 Жұмабаев М. Ақансері. // Шығармалары. – Алматы. –1989. –512 б.
- 6 Сөкенсері (Жүнісов С.) Ақансері – алыптардың бірі // Егемен Қазақстан. – 1993. – 31 шілде. – 2 б.
- 7 Біржан сал шығармалары – «Нұрлы Press.kz» Алматы. – 2014. – 127 б.
- 8 Жұбанов А., «Заманабұлбұлдары» – Алматы. – 1975. – 425 б.
- 9 Ысмайылов Е. Ақындар. – Алматы, 1956. – 149 б.

БАЛАМАСЫЗ ЛЕКСИКАНЫҢ АУДАРЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ТҰРАРХАН Т.

9 сынып оқушысы,

Дарынды балаларға арналған Абай атындағы гимназиясы, Павлодар қ.

ХАЙСИНА К. К.

қазақ тілі мен әдебиетінің мұғалімі,

Дарынды балаларға арналған Абай атындағы гимназиясы, Павлодар қ.

Аударматануда баламасыз лексиканы аудару жолдарының бірнеше амал-тәсілдері бар. Олар аудармаларды зерттеу және талдау негізінде қалыптасқан.

Лақунаның аудармадағы көрінісіне көңіл бөліп қарайтын болсақ, лақуна сынды күрделі мәселе туралы сөз қозғалған жерде міндетті түрде аудармада түсініксіз, бос қуыс орындарды толтыру жолдары қарастырылады. Аударылған сөздің мән-мазмұнын жеткізу барысында аудармашы, бір жағынан, халықтың мәдени ерекшелігін, тіпті әмбебаптылығын көрсететін сөздің мағынасын сақтауға тырысып, екінші жағынан өзге тіл мен мәдениет өкілінде осыған ұқсас ассоциациялар туғызатындай етіп, ол сөзді баламалы аудармамен ауыстыруға тырысады. Бірақ осыны жүзеге асыру кейде аудармашы мүмкіндігінің шегінен шығып жатады. Ғалым Л. К. Латышев баламасыз лексиканы жеткізудің келесі әдістерін ұсынады:

1) транслитерация – кірме сөзді еш грамматикалық немесе фонетикалық өзгеріске түсірмей қолданысқа енгізу. Ол дегеніміз – шет тілдің сөзін аударудан бас тартып, оны бастапқы қалпында қалтыру.

2) калька – баламасыз сөздің немесе сөз тіркесінің бөлшектері (морфемалар) аударылып отырған тілде толықтай алмастырылуы.

3) түсіндірмелі аударма – аударылып отырған сөздің мағынасын жан-жақты ашып сипаттау.

4) болжалды аударма – бастапқы тілдің лексикалық бірлігі үшін аударылып отырған тілдің сөздік қорында мағынасы ең жақын сәйкестікті іздеу. Бұл әдістер аудармашыға реальный сынды сөздерді дұрыс аударуға мүмкіндік береді.

Ғылымда лақунаның белгілерін таньгумен қатар классификация яғни «жіктеу» жасау ісі де қарастырылуда. Бүгінге дейін этнолингвистер мен мәдениеттанушылар лақуналардың мынадай түрлерін ажыратады: тілдік және этнографиялық; бірегей және жеке; тіларалық пен тілішілік; абсолютті және салыстырмалы; гипернимиялық пен гипонимиялық; лексикалық, грамматикалық, стилистикалық; векторлы. Жоғарыда көрсетілген мағлұматтар лақуна феноменіне байланысты әлі күнге зерттеу жұмыстары аяқталмауының және ғалымдар арасындағы пікір-таластардың тоқталмауының дәлелі. «Лақунаның пайда болуы эквивалентсіз лексиканың бір түрі болып саналатын лингвомәдени реалиямен байланысты. Бұл екі мәселе аударма мәтін корпустарын салыстырмалы зерттеулерде және кең түрдегі аударма жүргізу жұмыстарында бірін-бірі толықтыратын ұғым ретінде қаралуы тиіс. Түпнұсқа мәтіндегі лингвомәдени реалия бар жерде алғашқы кезекте аудармашының алдында, одан соң аударма мәтінді оқитын өзге тіл сөйлеушінің санасында лақуна туындайды». Яғни, лақуна

– сөздің не белгілі түсінік аудармасының, баламасының өзге тілде болмауы, ұлттық мәдениеттік түсініктерге ғана тән және тек ұлттық түсінікте ғана берілуін айтады. Лакуна мәселесі XX ғасырдың 50–60 жылдарында шетел ғалымдарының зерттеу нысанына алынса, орыс тіл білімінде осы бағытта алғашқылардың бірі болып Ю. А. Сорокин, И. Ю. Марковина, И. В. Томашева, Г. В. Быкова сынды бір топ тілтанушылар қалам тартқан. Ал қазақ тіл білімінде лакуна әлі де толық зерттелмеген, шешімін таппаған мәселелер қатарына жатады. Ғалымдардың еңбектерінде лакуна, оның анықтамасы, іштей мағыналық топтарға топтастырылуы, лакуна мен реалий сөздердің өзара ұқсастықтары мен айырым белгілері айтылғанымен нақтыланған, жүйеленген, бір ізге түскен анықтама әлі де жоқ екенін байқауға болады. Латын тілінен аударғанда lacuna – ойыс, қуыс, шұңқыр деген мағынаны білдіреді. Бұл тілші-ғалымдардың зерделеуде ұстанған басты қағидалары болуда. Лакуна терминін ең алғашқы болып 1950 жылдардың соңы мен 1960 жылдардың басында ғылыми айналымға енгізген Канада лингвистері Ж. П. Вине мен Ж. Дарбельне бұл тілдік бірлікті еңбектерінде былай түсіндіреді: «Лакуна дегеніміз – бір тілде бар сөздің мағынасы өзге тілдің сөздік құрамында көрініс таппауы немесе сол сөздің аудармасы түпнұсқаға сәйкес болмауы». Осыған ұқсас анықтаманы Ю. С. Степановтан да көре аламыз. Ю. А. Сорокин мен И. Ю. Марковина авторлығымен жарық көрген еңбекте лакунаға мынадай анықтама берілген: «Лакуна дегеніміз – мәтіннің көлеміндегі бөлшекте кездесетін қате, түсініксіз, ұғынықсыз жайт».

Ғалым В. Г. Гак лакуналар пассив қолданыста болатын және екінші бір қоғамда ғана емес, өзінің төл тілінде де сұранысқа ие болу қабілетін азайтқан сөздерден болатындығын айтады. Сондықтан да «қарама-қарсылықты лингвистика» терминін ұсынады. Ғалым орыс және француз тілдерін салыстырып, орыстың сутки, кипяток сөздері француз тілінде лакуна болатынын айтады. З. Д. Попова мен И. А. Стернин: «Түрлі тілдердің денотативті ұяшықтарының толымсыз баламасы болуы нәтижесінде лакуна (өзара салыстырылатын тілдердің бірінде басқа тілде бар болатын атаудың не өзге түсініктің болмауы) сияқты құбылыс пайда болады», – дейді. Әрине, лакунаға берілген анықтамалар осы аталғандармен ғана шектеліп қалмайды. Жоғарыда келтірілгендерді негізге ала отырып, лакунаға мынадай анықтама беруді жөн деп санаймыз: Лакуна – қарым-қатынас барысында, аударма жұмысында кездесетін, бір

мәдениет өкілінің сөздік қорында бар лексема өзге ұлт өкілінің лексикасында көрініс таппауы, жоқ болуы.

С. Влахов пен С. Флорин реалий сөздерді аударудың екі түрін белгілейді: транскрипция және аударма. Аударманың өзін іштей тағы да төрт түрге бөледі:

1) неологизм енгізу: калька, жартылай калька, меңгеру (освоение), семантикалық неологизм;

2) жуық аударма: түр-сипаттық сәйкестік, функционалды аналог, түсіндіру (баяндау, суреттеу);

3) контекстуалды аударма. Ал ғалым Л. К. Латышев баламасыз лексиканы жеткізудің келесі әдістерін ұсынады:

1) транслитерация – кірме сөзді еш грамматикалық немесе фонетикалық өзгеріске түсірмей қолданысқа енгізу. Ол дегеніміз – шет тілдің сөзін аударудан бас тартып, оны бастапқы қалпында қалтыру.

2) калька – баламасыз сөздің немесе сөз тіркесінің бөлшектері (морфемалар) аударылып отырған тілде толықтай алмастырылуы.

3) түсіндірмелі аударма – аударылып отырған сөздің мағынасын жан-жақты ашып сипаттау.

4) болжалды аударма – бастапқы тілдің лексикалық бірлігі үшін аударылып отырған тілдің сөздік қорында мағынасы ең жақын сәйкестікті іздеу. Этнографизмдерді аударма мәтініне енгізу – белгілі бір халықтың ұлттық-мәдени ерекшеліктерін таныту, екінші жағынан, бұндай сөздердің аударма мәтінінде дұрыс жеткізілмеуі – оқырмандарға шығарманы түсініп және қызуғушылықпен оқуына кедергі жасайды.

Демек, кез келген туындыны тәржімалауда аудармашы, ең алдымен, шығарманы негізге алып, түпнұсқасына сай немесе мағынасына жуықтатып, ұлттық ерекшеліктерді барынша сақтай отырып аударуы керек. Сонымен қатар аударылатын тілдің дүниетанымын ескеріп, зерделеп, оны басты назарға ілуі тиіс.

Тұрмыстық салт-дәстүрлермен, тұрмысымызбен, этностық ерекшеліктерімізбен, халықтың ұлттық қасиетімен тығыз байланысты пайда болған ұғым атауларын «этнографизмдер» дейміз.

Кез келген бір елдің рухани және материалдық құндылығын дара тұтатын, дүниетанымы оның өткен санғасырлық тарихымен, тыныс-тіршілігімен өлшетенетіні хақ.

Тілдерде қай-қайсысында да фразеологиялық тіркестер сөздік құрамында ең күрделі, өміршен, аса образды және өзіндік ерекшеліктері бар бөлігі. Әрбір тілдегі фразеологиялық тіркестер сол тілдің иесі – халықтың негізгі ұлттық белгісін, тарихи даму

жолы, әрі сол тарихи қалыптасқан кезендердегі күллі тіршіліктің тынысын танытады. Тарихи даму кезеңдеріндегі қазақ халқы бастан өткерген дүркін-дүркін өзгерістер қазақ халқының лексикалық-грамматикалық жүйесін талай сатылы қозғалысқа түсірген болса, нақ осындай өзгерістер екпінінің талқысына ұшырамай, өзінің біртұтас жүйе қалпын, тұлға-тұрпаты мен мағына мәнін сақтап қалған тіл құрамындағы фразеологиялық тіркестер. Дегенмен, кейде мұндай тәсіл мүмкін емес. Аударма тілінде оған сәйкес келетін фразеологизм болмауы мүмкін, болған күннің өзінде стилистикалық жағынан сәйкес келмеуі мүмкін. Осы жағдайда: бірсөзді сәйкестікке, сипаттама аудармаға, калькаға (сөзбе-сөз аудармаға) сүйенеді. Егер аударма тілінде сәйкес келетін тұрақты оралымдар болмаған жағдайда, фразеологизмдерді сөзбен аударуға болады немесе тілде аударма тіліне сәйкес келетін фразеологизмдер болған күннің өзінде де олардың эмоционалды-экспрессивтік және стильдік құны түпнұсқадағы бірлікте барынша ерекшеленеді.

Фразеологизмдер жалпы тілдердегі тұрақты тіркес атаулының бәрі аударма тәжірибесі үшін де, теориясы үшін де ең қиын, күрделі мәселенің бірі. Аударма тәжірибесінде фразеологизмдерді екінші тілде берудің қиындықтары кездеседі. Себебі әр тілдегі фразеологизмдердің мағыналық және де семантикалық қызметі алуан-алуан болады. Оның құрамына енген сөздердің байланысы да әр тілде әр қилы. Сондықтан да фразеологизмдерді аудару барысында әр тілдің өзіне ғана тән сөздердің тіркесу ерекшелігі көрінеді.

Қазақ мақал-мәтелдері басқа да тілдегі мақал-мәтелдер секілді халық даналығының бейнесі болып табылады және халықтың өмірлік тәжірибесін «тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін білдіру» арқылы қысқа формада алуан түрлі құбылыстардың, олардың ерекшеліктерінің мәні мен тереңдігін көрсетеді. Мақал-мәтелдерде оларды жасап шығарған халықтың өмірі жан-жақты бейнеленеді деп айтуға толығымен болады.

Қандай да бір елдің, халықтың дәрежесін көтеретін, елдігін, абыройын сақтайтын оның ауыздан-ауызға таралған, атадан-балаға мұра болып жеткен әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі, тарихы, тұрмыс-тіршілігі – оның күллі өмірінің жетістігі саналмақ. Сәйкесінше, «ұлттық мұраны» қадірлеу өз туған тіліңнен басталса, ал оның терең тарихынан мол ақпарат беретін, өзге ұлтқа «түсінікті» ұғым тудыратын аударма, аударматану үлкен қызмет атқарады. Аударма арқылы әртүрлі көзқарасты қауымның, әртүрлі тіл өкілдерінің етене жақын мәденетаралық байланыс жасауға ықпал жасайтын көпір.

Аудама ұлттық және әлемдік мәдени үрдістің маңызды құралы саналмақ. Бұл арқылы ол белгілі бір халықтың және онымен қарым-қатынастағы басқа да елдердің әр дәуірдегі мәдениетінің тарихи және ұлттық ерекшеліктері саналады. Адамзат тарихында бір-бірінен тілінің бөлектігіне қарай топтасқан адамдар қауымдастығы қалыптасқаннан-ақ әртүрлі тілді қауымның, топтың өзара түсінісіп, тілдесуіне дәнекер болатын «көстілді» адамдар-тілмаштар пайда болған. Жазба аудару қалыптасқан тұстан бастап-ақ тәржіма халықтың мәдени-қоғамдық өмірінің алуан тіршілігімен қатар өріліп, біте қайнасып жататын күрделі құбылысқа айналды.

Мәдениетаралық байланыстың танымал формасының біріне көркем аударма жатады. Автордың көркем мәтіні жазған тілдің фонетикасы, лексика және грамматикалық құрылысы ерекшелігімен ғана емес, сондай-ақ сол тілдің өзіндік экспрессивті-стилистикалық құралдар жүйесін көрсетіп, тілдің жарқын кескінін салады. Сонымен бірге әрбір көркем мәтін өзінің стилистикалық кодымен ерекшеленеді.

Көркем аударма – әдеби шығарманың бір тілден екінші тілге аударылған нұсқасы, көркем әдеби шығармашылықтың бір саласы. Көркем аударманың негізгі мақсаты – түпнұсқаның мазмұнын толық беру, аударылатын тілдің табиғи заңдылықтарын, нормаларын қадағалау және ұлттық-мәдени ерекшеліктерін сақтау.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1966.-361 б.
- 2 Алдашева А.М. Аударматану: лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер. – Алматы: Арыс, 1998. -215 б.
- 3 Қайдар Ә.Т. Халық даналығы. Қазақ мақал-мәтелдерінің түсіндірме сөздігі және зерттеу. – Алматы, 2004.
- 4 Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 338 с.
- 5 Жанпейісов Е. Этнокультурная лексика казахского языка (по материалам произведений М.Ауэзова). – Алматы: Наука, 1989.
- 6 Попова Т.Г. Национально-культурная семантика языка и когнитивно-социокоммуникативные аспекты (на материале английского, немецкого и русского языков). М., 2003. – 25 с.
- 7 Уәлиұлы Н. Фразеология және тілдік норма. – Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1998. – 128 б.

БАЛДЫРҒАНДАРҒА АРНАЛҒАН БАҒАЛЫ ЖЫРЛАР (Қ. МЫРЗАЛИЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

ХАЛИКОВА А.

5 сынып оқушысы, № 43 мектебі, Павлодар қ.

АҮКЕНОВА С. Р.

қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, № 43 мектебі, Павлодар қ.

Әдебиеттану ғылымындағы өзекті мәселелердің бірі – ақын-жазушылардың шығармаларының көркемдік табиғатын ашу. Шығармаларды әдебиет тұрғысынан зерттеу өте күрделі іс және ол ғылыми жағынан өте мұқият қарастыруды қажет етеді. Бұл жазылған мақалада автор қазақ халқының ақиық ақыны, қазақтың ұлттық поэзиясына өзінің қайталанбас ерекше бір көркемдік әлемімен келген Қадыр Мырзалиевтың балаларға арналып жазылған өлеңдеріне талдау жасайды. Балалар әдебиеті – қарапайым да күрделі, нәзік те қызық әлемнің ерекше көркем дүниесі. Ал қазақ балалар әдебиеті – сан жылдар бойына жинақтаған бай тәжірибесі бар, сан жанрлы да сан салалы әдебиет. Қадыр Мырзалиевтың шығармашылығы балалар әдебиетінде қашан да өзінің жоғары бағасын алып, қазақ балалар әдебиетінің тарихында өшпес мұра болып қала бермек [1, 12 б.].

Балалар әдебиеті – қарапайым да күрделі, нәзік те қызық әлемнің ерекше бір ғажайып дүниесі. Балалар өздерінің жан-жағындағы болып жатқан құбылыстардың барлығын ересектерден басқаша қабылдайды. Шығарма арқылы бала қоршаған ортамен танысады, көреді, өз ойын, пікірін айтады. Кез-келген шығарманы әңгімелей отырып біз баланы жаңа бір нәрсемен таныстырамыз. Әр түрлі тақырыптағы тақпақтар, жұмбақтар, мақал-мәтелдер арқылы оларды әдептілікке, мейірімділікке, еңбекке баулимыз. Балаларға арналған шығармалардың басты мақсаты – балалардың рухани мәдениетін байытып, туған жерін сүйеге, үлкенге құрмет көрсетуге, ата-анасын сыйлауға, мейірімді, адал болуға тәрбиелеу, яғни балалар әдебиетінде берілген шығармалардың тәрбиелік мәні аса зор.

Қазақ балалар әдебиеті – сан жылдар бойына жинақтаған бай тәжірибесі бар, сан жанрлы, сан салалы әдебиет. Қазақ балалар әдебиеті дегенде осы балалар әдебиетіне қалам тартқан танымал ақын Қадыр Мырзалиевты ерекше атап өтуге болады. Қазақ әдебиетінің дамуы мен өркендеуіне, поэзия жанрының барынша жанданып, кемелденуіне өзінің мол үлесін қосқан, қазақ поэзиясының көкжиегін кеңейтіп, мазмұнын сапаландырып, көркемдік деңгейін биікке өрлеткен, өзінің бойындағы талантымен, айбынды үнімен қазақ

өлеңіне тың жаңалықтар әкелген ақын, қайталанбас ұлы тұлға Қадыр Мырзалиевтың өлеңдері сан қырлы, сан алуан тақырыпта жазылған. Ол балалар поэзиясын биік белеске көтерді [2, 22 б.].

Поэзияға қазақ әдебиетінің алдыңғы буыны болып есептелетін ақындарымыздың қосқан үлесі өзгеше. Қазақ поэзиясында тек қана өзіне тән өзгеше мазмұнын ашқан, тек қана өзіне тән өзгеше пішінін тапқан шын мәніндегі шынайы талант иесі – Қадыр Мырзалиев. Ол халқымыздың, туған жеріміздің бұрынғы қадір-қасиетін сәтті жырлаған ақын. Өз еңбектерінде жаңа дәуреннің, жас азаматтың бейнесін жасауға бет бұрған ақын. Ақын өлеңдері оқушы жұртшылығына салиқалы ойыменен, тапқырлығымен, түйдек түйіндерімен қымбат.

Қ. Мырзалиев балалар әдебиетіне де қалам тартқан, балаларға арнап біршама өлеңдер жазып, балалар әдебиетінде өз ізін қалдырған ақын. Балаларға шығарма жазарда ақын олардың ой-өрісінің деңгейін, жас ерекшеліктерін ескеріп отырған. Ақын өлеңдері барынша қысқа, барынша ойлы. Сонымен қатар ақын өлеңдерін бірыңғай ақылға құрмай, жастыққа тән жалынға бөлеп, сезімге де еркіндік берген. Ақын өлеңдерінде балаларды туған жерін сүйеге, үлкенге құрмет көрсетуге, ата-анасын сыйлауға, мейірімді, адал болуға тәрбиелей отырып, жалқаулықты, салақтықты, епсіздікті, өтірікті сынайды.

Қадыр Мырзалиевтың бір ерекшелігі – оның көптеген өлеңдерінде тартыс бар, жақсылық пен жамандықтың арпалысуы бар, сол арқылы оның өлеңдері тартымды да қызықты болып келеді. Мысалы баланың жидек теруге жалаң аяқ барған кездегі жағдайы мынадай екі жол өлеңмен беріледі: «Қолым теріп бүлдірген, шөнге терді аяғым». Яғни, шығармалары тілі жағынан да, көркемдік бітімі жағынан да ерекше.

Балалардың ой-өрісінің деңгейін, жас ерекшеліктерін ескеріп жазылған жақсы жырлар оқырмандардың жасын талғамайды. Қадыр Мырзалиев сияқты қаламгерлер кішкентайлардың ғана емес, үлкендердің де қалаулы ақыны. Балалар ақындарының ересектер үшін өлең жазатын ақындармен салыстырғанда бір артықшылығы осында. Мысалы ақын «Қайрақшы» өлеңін балаларға ғана емес, үлкендерге де арнаған. Өзінді-өзін үнемі қатаң бақылау, өзінің әр қадамына орынды баға беру өзінді-өзін тәрбиелеудің ең басты шарты болып табылады дейді. Демек, бұл өлең де баланы қайраттандырып, ынталы, жігерлі болуға үндейді [3, 32 б.]:

Біраз жерге кісіні
Апаратын қайрат қой.
Өнсін десең ісінді,
Өзінді де қайрап қой!

Ақын кейбір өлеңдерінде жұмыс, еңбек сияқты атауларды аузына алмай-ақ, өлең тілімен өрнектеп жеткізеді. Еңбектің маңызын, мәнін түсіндіреді. Ештеңе тындырмағанның елге қадірі жоқ деген ойды өзінше түсіндіреді. Ол көбіне адамдарға қалай өмір сүру керегін үйретіп, үгіт айтпайды, бәрі де өзіне байланысты дейді. Ақын жырларындағы педагогикалық, тәрбиелік, философиялық, тарихи тағылымдардың көпшілігі ел ішінде таратылып, қанатты сөздерге айналып кеткелі қашан. Әсіресе, мына бір қанатты сөздерге ерекше мән беруге болады:

Маған бүгін керек емес ертегі,
Ертеңгіні өз балам да шертеді,
Тарих керек - ірге тасы халықтың,
Іргетассыз қаланбайды ертеңі!

Бұл – Егеменді елдің бүгінгі жас өрендеріне қаратыла айтылған сөз.

Кең далам – менің байтағым,
Далам деп өлең айтамын,
Қалжырап барып өзіңе,
Қайратқа мініп қайтамын.

Қадыр Мырзалиевтың балаларға арналған шығармаларының тағы бір ерекшелігі – танымдық, білімдік мағынасы мол. Ақын жалаң дидактиканы насихаттамайды, тәрбие мен ақылды балаларға іс-әрекет, ойын, ойлау арқылы түсіндіреді. Балаларға арналған өлеңдерінде бала болып ойлайды да, бала болып сөйлейді де. Міне, сондықтан, оның жасаған балалар бейнесі, әсіресе, бала жанды лирикалық кейіпкер бәрімізге етене жақын, оның бойынан біздер бір кездегі өз бейнемізді, өз тіршілік-тынысымызды сезгендей боламыз.

Қадыр Мырзалиев жасаған балалар обрызының галереясы сан алуан. Ішінде пысығы да, шолжаңы да, еркесі де, ақылдысы да, ойлысы да, сұңғыласы да бар. Бірі ақылды байыпты болса, енді бірі тентек, сотқар болып келеді. Оның үстіне Қ. Мырзалиев осынау жағымсыз әдетімен бізді қынжылтып отыратын балаларды әбден түйреп, олардан үміт үзіп кетпейді, кейде олардың бұл қылықтарына езу тартқызып, балалыққа лайық сотқарлық қой әншейін, ертең өзі-ақ қойып кетеді дегендей де ой аңғарын байқатып отырады [6, 12 б]. Мәселен:

Көтеріп кластың шандағын,
Тасыпты ласты мандағы.
Кім кінәлі? –
Тінәлі!,
Су жаңа картаны сызыпты,

Кескілеп партаны бұзыпты.

Кім кінәлі? –

Тінәлі!

«Күндіз неге жап-жарық, түнде неге қараңғы?» атты өлеңін талдасак:

– Күндіз неге жап-жарық?

Түнде неге қараңғы?

Бұртиды інім таң қалып,

Естіп әлгі сауалды.

– Күні бойы қалжырап,

Көзін жұмып түнде күн,

Ұйықтайды маужырап...

Соны аға білмедің!..

Білгір екен ініміз!

Сіз де құлақ түріңіз.

Бұл өлеңдегі түн мен күн жайлы кішкентай інісінің пайымдауы, оның ойы көңілге қонымды, түсінікті. Күннің күні бойы қалжырауы, түнде көзін жұмып тәтті ұйықтауы барлығы да баланың өз қылықтарына ұқсас. Ақын лирикалық кейіпкердің жас ерекшелігін, түсінігін «Бұртиды інім таң таң қалып» деген жолдармен көрсетеді. «Бұртиды» сөзі арқылы баланың өкпе-ренішін көрсек, «таң қалып» тіркесі арқылы ағасының білместігі баланы таң қалдыратынын көреміз.

Қ. Мырзалиев балаларға арналған қай өлеңінде болсын сөз қолданысы мен ой айту шеберлігін қатар ұстанып отырады. Ол бір детальдың төңірегінде нақты бір мінездің не құбылыстың айқын, анық бейнесін жасайды. Әсіресе, іс-әрекетті көрсету арқылы баланың мінез-құлқын керемет жасайды. Мысалы, балалар бойындағы қыңырлық тәрізді әдеттегі қылықты Қ. Мырзалиевтың «Ішік» өлеңінен көруге болады. Өлең барысында бала бір киіп көрейін деп ішікті сұрайды. Бұдан кейіпкердің жақсы затқа, әдемілікке қызыққыш сезімі беріледі. Інісіне сатып алынған ішікті ағасы киіп көріп бермей, өктемдік жасайды және оған інісі керемет жауап қатады:

Апаммен келісіп,

Алып ек бір ішік.

Көкеме ол ұнады,

Қиылып сұрады:

– Бір киіп көрейін,

Бағасын берейін! –

Деп алып, бермеді,

Қолын бір сермеді.

Айтқанға көнбеді,
– Бұл саған кең! – деді.
Шынына келсеніз,
Кигізіп өлшеніз.
Кең емес ішігім,

Мен өзім кішімін! – деп, өлеңнің шешімінде ақын баланың кіршіксіз таза жанын көрсетеді. Біріншіден, бала аузынан шыққан бұл тәтті сөздер оқушыны еріксіз езу тартқызып, кейіпкерінің ақжарқын, адал мінезіне сенімін арттырса, екіншіден, дәл осы жолдардың өзінде ойлы мән жатыр. Ондағы мәселе ішкітң үлкен-кішілігінде емес, кейіпкердің қабылдау шынайылығында болып тұр. Баланың келешекте өсемін деуі, ішкітң сол кезде дәл болатындығына сенімі, баланың бар эмоциясы тек сәбиге ғана тән сезіммен, сөздермен беріліп тұр.

Ақын өлеңдерінен балалар өлеңінің сан алуан түрлерін көре аламыз. Мысалы: «Аурудың аты» өлеңін алсақ, бұл өлеңде ақын баланың талғамына сай келетін ойды беріп, сәби жанының сенімпаздығын, аңқаулығын жыр етеді:

Береке кетіріп,
Ауырдым өтірік.
Апам да,
Атам да,
Әкем де,
Көкем де –
Бәрі де қиналды.
Жаныма жиналды.
Ұсынып асымды,
Ұстады басымды.
Халатты дәрігер
Келгелі әбігер.
Кеудемді тындайды,
Сұраудан тынбайды:
– Ішің бе?
– Ішім де!
– Тісің бе?
– Тісім де!

Өлеңде кішкене бала ауырса адамның барлық жері бірдей ауырады деп ойлайды да үй-ішінің, дәрігердің әбігерін көріп, сәби жүрек өзі өтірік айтып отырып, өз сөзіне өзі сеніп қалады:

Шын ауру шығармын,
Деп ойлап жыладым, – деп бала істің байыбына әбден көзі жеткеннен кейін, ауру еместігін біліп, қатты қуанады. Өлеңнің басында баланың еркелігі көрінсе, одан кейін өтірік айтқандары шын болып шығуынан қорықса, өлеңнің соңында өзінің сау екендігін білген бала қуанышы берілген. Бір ғана өлеңнің ішінде баланың бірнеше сезімін қатар суреттеу ақынның үлкен шеберлігін көрсетеді.

Ақынның «Есеп» өлеңіндегі көркем бейне Майқан сияқты сабаққа, есепке ықылассыз балалар қатарынан болғанымен, ұтқыр жауабымен бейнеленеді:

– Бес алманың үшеуін,
Досың сұрап алады.
Айтшы сонда нешеуі
Өз қолыңда қалады? –
Тез шығара алмадым,
Мен бұл есеп-мысалды.
– Сол досым сол алманың
Бәрін алсын! – дей салдым.

Есепті шығара алмаған баланың тапқыр жауабы арқылы оның бейнесін ғана емес, осы жауапты беріп тұрған кездегі көңіл-күйін, эмоциясын байқаймыз. Бала бойындағы ішкі қарсылықты оятып тұрған есепті шығара алмаған кездегі қиналыс басқа, алмасын сұрап алған досының қатысуы лирикалық қаһарман жауабының сенімді шығуына ықпал етеді.

Осындай ерекшеліктері арқылы ақын Қадыр Мырзалиев өзінің балаларға арналған поэзиялық туындыларымен қазақ балалар әдебиетінің қазіргі дәрежесіне айқын да салмақты үлес қосты, балалар туралы танымдық, тәрбиелік мәні аса бағалы дүниелер әкелді.

Жалпы қорыта айтар болсақ, сан салалы тақырыпта сөз қозғап, өлең жазған Қадыр ақынның шығармалары өте құнды, өте мәнді дүниелер. Қадыр Мырзалиев өлеңдерінің өзегінен ақиқат өмір шындығын көреміз, көркемдік өрнегі өзгеше өрілген сөз өнерінің үлгісін танимыз. Ол халықтың ұлттық сипаттағы көркем бейнесін, сол арқылы адам болмысын, оның жан дүниесін, сезімін, яғни, адам өмірінің асыл шындығын ерекше тебіреніспен толғайды.

Ақын әрбір кейіпкерін өзінің сезім елегінен өткізіп, сол күйде өзі тұрғандай етіп шебер бейнелейді. Сондықтан да оның қаһармандары шынайы, оқырманды бірден баурап алады. Сол себепті де Қадыр Мырзалиев мұрасы сөз өнерінің дара мұнарасы ретінде болашаққа апарар құнды қазына болып қала береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Нарымбетов Ә. Қазақ поэзиясындағы дәстүр тұтастығы. – Алматы: Жазушы, 1981. 4 б.
- 2 Қабдолов З. Қадырдың қадірі. Қадыр Мырза Әли. Таңдамалы туындыларының көп томдығы. I том. – Алматы: Қазығұрт, 2001. 7 б.
- 3 Мырза Әли Қ. Таңдамалы. – Алматы: Жазушы, 2005.
- 4 Мырза Әли Қ. Таңдамалы туындыларының көп томдығы. 8 том. – Алматы: Қазығұрт, 2001.
- 5 Мәшһүр Жүсіп Қ. Қазақ лирикасындағы стиль және бейнелілік. – Павлодар: 2007. – 310 б.
- 6 Мырзалиев Қ. Үш томдық шығармалар жинағы. I том. – Алматы: Жазушы, 1989.
- 7 Қазақ әдебиетінің тарихы. 9-том. – Алматы: Қазақпарат, 2005. – 998 б.
- 8 С. Қирабаев. Кеңес дәуіріндегі қазақ әдебиеті. – Алматы: Білім, 1998. – 224 б.

ЕСІМДЕР СЫРЫ

ЧЫРМАШБАЕВА А. А.

8 сынып оқушысы, № 5 ЖОББМ, Павлодар қ.

ОМАРОВА А. М.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, № 5 ЖОББМ, Павлодар қ.

Бұл тақырыпқа қызығушылығым өз сыныптастарымның есімдері, сынып жетекшімнің есімі және де өзімнің есімім өзгелерден ерекше екенін білгеннен бастап туды. – Неге басқа қыздардың, мысалы екі Айдана, екі Жанерке, есімдері бірдей, ал менікі өзгеше?

– Бала дүниеге келгенде туыстары оған атты қалай таңдайды? Осы сияқты көптеген сұрақтардың жауабын табуға тырыстым. Қазақтың салты бойынша, жас нәресте туған кезде ата-анасы ең сыйлы, қатты құрмет тұтатын адамына өз сәбиінің есімін қойғызады. «Балаға қандай ат қойылса, оның болашақ тағдыры соған байланысты болады», – деген наным-сенім бар. Адам есімі келешек тағдырына қаншалықты ықпал етеді? Аттас адамдардың көбісінің мінез – қылығы неліктен бір-біріне ұқсас?

Бұл XX ғасырдың басынан бері ғалымдардың зерттеу жүргізіп келе жатқан жұмыстарының бірі. Соның нәтижесінде кейін адам

есімдерін зерттейтін антропонимика ғылымы пайда болды. Қазақ тіл білімінде антропонимия деген термин бар. Антро+пос – «Адам, оним// онима – «Есім», «Ат» деген сөз. Ендеше, антропоним дегеніміз – «Кісі есімі», антропонимика дегеніміз – ономастиканың кісі есімдерін зерттейтін саласы. Бала – адамның бауыр еті. Қай ата – ана да өз шаңырағында шыр етіп сәби дүниеге келгенінде оған ең жақсы есімді қоюға тырысады. Негізінен, жаңа туған сәбиге есім таңдауға қазақтан дана, қазақтан шебер халық жоқ. Алайда, әрбір ата – ана баласына ат қоярда өзіне жүктелер жауапкершілікті жете сезініп, оған сақтықпен қарағаны, он ойланyp, он толғанып барып қана жүрегі қалаған есімді сәбиіне қойғаны абзал. Өйткені, есімдердің адам өміріне, адам атына планеталардың ықпалы өте айрықша. Баласының атын ырымдап қою – ата – анасының ниетін білдіреді.

Қазақ есімдерінің құпиялары. Кісі есімдеріне қарап отырып-ақ, өзімізге дейін өмір сүрген ата-бабаларымыздың тарихы, мәдениеті, тұрмысы, әдеп-ғұрыптары мен салт-санасы, дүниеге, дінге көзқарасын, неге қол созып, неден үміт күткендіктерін білуге болады. Телағанның ой-желісіне сүйенсек, қазақ халқының балаға ат қоюының өз заңдылығы, өз үлгі-нұсқалары бар. Бұрын ұл болса болды, оның есіміне «бай», «бек», «хан» сөздерін қосақтайтын болсақ, қазіргі кезде бұл қосымшалардың мән-мағыналары ескірді деп есептеп, оларды қоспайтын, қоссақ та аз қосатын болдық. Ертеректе қазақ халқы баласына ат қоюға келгенде басқа халықтар құсап дін иелерінің атын іздеп, әуре болып жатпай-ақ, дүйсенбі күні туса – Дүйсенбай, жұма күні туса – Жұмабек, ауылына, үйіне хан келсе – Хангелді, би келсе – Бигелді, сұлтан келсе – Сұлтангелді. Қай кезде болса да Болат, Қанат, Қайрат, Жанат, Берік, Серік есімді ұлдар мен Мөлдір, Маржан, Арай, Әсем, Әсел, Сымбат, Сандуғаш, Салтанат, Айгүл, Айнұр, Ақбота, Ақерке, Ақбаян, Ақмарал, Әйгерім, Назерке атты есімдер кездесетін. Бұл, біріншіден, халқымыздың ой-өрісінің, сана-сезімінің артқандығының, мәдениетінің, талғамының дамығандығының белгісі болса керек.

Атадан балаға жалғасып, ұрпақтан-ұрпаққа ұласып келе жатқан ізгі дәстүр, тамаша салттарымыздың бірі – ат қою үрдісі. Дана қазақ сәбиге ат қоюға ерекше мән берген. Тіпті осы ат қою дәстүрінен халықтың наным-түсінігін, салт-санасын, арман-мүддесін, эстетикалық талғамын анық байқауға болады. Және уақыт, заман талабына сай, есім талғау, таңдау реті өзгеріп отыратындығы тағы бар. Мәселен, осыдан бірнеше ғасыр бұрын Абылай, Есім, Керей, Ахмет, Ыбырай, Жылқыбай, Қойшыбай сынды есімдер

жиі қойылатын болса, бүгінде бұл үрдіс біршама өзгерген. Қазақстан Республикасының статистика агенттігі ең көп таралған ұл балалардың есімдерін былай деп көрсетеді: Ерасыл, Әлихан, Санжар, Нұрислам, Нұрасыл, Мирас, Арсен, Диас, Әмір, Ислам, Әділет, Әли, Руслан, Азамат, Алдияр.

Қыздарға: Айзере, Айару, Инжу, Кәусар, Айша, Аружан, Әмина, Аялым, Інкәр, Сезім, Мадина, Дария, Диана, Аяла, Нұрай, Жанерке, Аяжан, Алина, Сабина.

Алфавит бойынша есімдер сыры:

АЙБИКЕ – екі сөзден бірігіп жасалған есім, сыңарындағы бике сөзі араб тілінде әйел деген сөз. Яғни Айдай сұлу әдемі, көркем деген ұғымды білдіреді.

АЙБИБІ – қазақтың сөзі ай + тәжік тілінен алынған бибі – әйел, ханша деген мағынаны білдіреді. Бұл есім қыз бала сұлу, көркем болсын деген тілекпен қойылады. Түрлері – Бүбіш, Бүбіхан, Айбүбі, Бүбі.

ӘБИБА – араб тілінен алынған Хабиба есімінің өзгерген түрі. Мағынасы — дос, мейрімді жолдас, өмірлік серік.

ӘДЕМІ – қазақтың сөзі көркем, әсем.

ӘДИБА – араб тілінен алынған адиб – ғалым, әдебиетші.

ДАЙАНА – латын тілінен алынған Диана – пәктік пен ай күдайының аты.

ЕРКЕ – айтқанын істететін шолжың, еркін.

ЖАЗИРА – араб тілінен – ең дала, кең аймақ. Бала қайырымды, мінезі кең, көпшіл болсын деген тілекпен қойылған есім.

ЗУБАЙДА – араб тілінен – тандаған, тандаулы, ең жақсы, нағыз іріктелген.

ЗУБАЙРА – араб тілінен – күшті, ақылды.

ЗҮЛФИЯ – араб тілінен – бұйра шаш, сүйкімді қыздың әдемі сүмбіл шашы.

КӘУСӘР – араб тілінен алькаусар – жұмақ көзінен жыққан су, яғни таза, мөлдір жан деген мағынаны білдіреді.

КЕЛБЕТ – көрік, ажар, әр, тұлға.

КЕНЖЕ – ең кіші, соңғы перзент. Түрлері – Кенжегүл, Кенжеқыз.

Айт

Мейрам атаулының бәрін арабша «ғийд» деп атайды. Қазақ тілінде оразадан кейінгі және құрбан шалатын кездегі 3 күндік мерекені «айт» дейді. Осы екі мейрамда өмір есігін ашқан сәбилерге жеке тұрып та, біріккен сөздің құрамында келіп те айт деген есімдер

қойылған. Айтмұқамбет есімі де арабтың ғийд – айт деген сөзі мен пайғамбарымыздың атынан біріккен. Тікелей мағынасы «Мұхаммед пайғамбардың айты, мерекесі» деген изафеттік тіркестегі бұл есім – жалпы мұсылман қауымына ортақ, қазақ халқында кең таралған есім. Бұрын 19 облыс болған ұлан-байтақ жеріміздің әр өңірінде фонетикалық өзгеріске ұшырап, түрліше қалыптасқан, алайда шығу тегі – бір.

Ақ

«Ақ» сөзі – бүкіл түркі тілдеріне ортақ төл сөзіміз. «Ақ» сөзі мен парсының «б ө – б ә к» сөзінің бірігуі арқылы А қ+бөпе есімі жасалған. «Ақ» пен «кенже» сөзі бірігіп Ақкенже есімі жасалған. Екі сыңары да – өзіміздің төл сөздеріміз. «Ай» – түркі халықтарына ортақ сөз. Есімдері «ай» сөзімен байланысты қазақта Айгүл, Айзада, Аймангүл секілді аттарды көптеп келтіре беруге болады. Ай+гүл – бірінші түбірі таза түркілік, екінші түбірі – парсы сөзі. Айдың аясындағы гүл. Ай + зада есімі де екі түбірден тұрады: екінші түбірі – парсы сөзі. Бұл есімнің беретін мағынасы: айдан туған, айдан жаралған. Аймангүл есіміне байланысты бірнеше түсініктеме беруге болады. Бірінші нұсқа – арабтың «һәйман» және парсының «гол» (гүл) деген сөздерінің қосындысы. Беретін мағынасы: ғашық+гүл.

Бақыт

Бақыт, Бахтияр, Нағима есімдерінің беретін мағыналары ұқсас. Алдыңғы екі есімнің жасалуына арабтың «бәхт» сөзі негіз болып тұр. Бахтияр есімінің екінші сыңары – «иар» деген парсы сөзі, мағынасы: «дос, жар». Демек, екі түбірден (бәхт + йар) құралған бұл есімнің беретін мағынасы: бақыт жар болсын, бақ жанында жүрсін. **БАСЫ** – **НУН**, **ОРТАСЫ** – **ФАЙН**, **АЯҒЫ** – **МИМ** түбірінен жасалған есім – **Нағима**. **Нығымет** || **Нәмет** деген есімдермен түбірлес **Нағима** араб тілінде «бақыт» деген мағынаны білдіреді.

Гүл

Парсының «гол» (гүл) сөзі көптеген қызымыздың есімдерінің жасалуына ұйытқы болып тұр. Бабаларымыз емін-еркін өмір сүрген атамекенімізде, кең-байтақ жерімізде алуан түрлі гүлдердің жайқалғаны хақ. Сол бір кезеңдерге ой өткелдері арқылы үнілер болсақ, «шешек, бәйшешек» деген сөздерді жиі ұшыратамыз. Кез келген кірме сөздің көбінің бір дағдысы бар. Ол – есіктен кіріп, төрге өрлеу. Көлемі – шағын, айтылуы – ықшам, әрі әуезді «гүл» сөзі де шешек сөзін ығыстырып, доминанттық рөлге ие болғанға ұқсайды. Күлдархан Гүлдархан есімінің шығу төркінін былай қарауға болады. Хан, Қожа, Шах

Адам есіміне тағдыры жасырылған ба?

Ойшылдардың есебінше, адамның есімі мен оның мінезін және тағдырын байланыстырып тұрған құпия байланыс бар. Анығы – кісінің есіміне оның тағдыры жасырылған. Яғни есімнің құпиясы мен мағынасы адам өмірінде үлкен рөл атқарады.

«Адам есімінде оның тағдыры жасырылған» деген пікірді растау үшін оқымыстылар зерттей келіп, көптеген қорытындыға келген. Соның бірі, мәселен, Қайрат есімді ерлердің көбіне денсаулықтары мықты, белсенді және алаяқтыққа біртабан жақын болса, Рашид есімді жігіттер әр қадамын ұсақ-түйегіне дейін ойластырып, есеппен басатын, қулау, әйелқұмар болып келеді екен. Әділ есімді жігіттер табиғатынан сақ, достыққа адал, тез сүйіп қалғанмен қыдырымпаздыққа жоқ болса, Мұхтарлар алдына қойған мақсатына жетпей тынбайтын, іскерлік қасиеті мол, кез келген тығырықтан шыға алатын жандар болып келеді екен. Серік есімді жігіттер бақытты болып туса, Қуаныштар – өз беттерімен өмір сүруден қатты қорқатын, өмірдің бәрі мәңгілік қуаныш, күлкі, той болса екен деп тұратындар.

Есімдегі әріптердің мән-мағынасы

А – Ә – күш, билік, салтанат; Б – биік сезімге бейімділік, тұрақтылық; В – тұрақсыздық, жүйеліліктің жоқтығы; Г – құпиялылық, болмашыға мән берушілік, тиянақтылық; Д – көпшілдік, ақжарқындық, кінәмшілдік; Е – өмір сүруге бейімділік, сөзге құмарлық; Ж – өзіне деген сенімсіздік, маңыздылық, ішкі сырына беріктік; З – материалдық тұрғыдан қанағаттанбаушылық, жоғары сезімталдық; И – нәзік руханилық, әсерленгіш, бейбітшіл; К-Қ – төзімділік, күйгелектік; Л – әртістік, ұсақшылдық, қисын, әр нәрсені ойлап табушылық; М – қамқоршылдық, ұялшақтық, еңбексүйгіштік; Н – шығармашылық амбиция, денсаулыққа мән берушілік, алғыр ой; О – ерекше сезімталдық, құпия толғаныс; П – қарапайымдылық, жалғыздық, идеяның молдығы, сыртқы түріне мән беру; Р – өзіне деген сенімділік, үнемі шиыршық ату; С – билікке құмартушылық, кінәмшілдік; Т – идеал іздеушілік, сезімтал шығармашылық тұлға; У – жараланғыш, үркектік, ..., интуиция; Ф – жұмсақтық; Х – сексуальдық проблема, заңға бағынғыштық, сезімнің екіұдайлығы; Ш – қызғаншақтық, әзілқойлық; Ы – іспен көрінушілік; Я – өз орнын бағалай білушілік, зиялылық, шығармашылық бейімділік. Сондықтан есіміміздің дұрыс аталуы мен жазылуына да мән беру керек. Кеудесінде кішкене болса да ұлттық намысы бар, өзінің халқын, ұлтын мақтан тұтатын

әрбір ата-ана баласына ойланып барып ат қойса екен деймін. Жаңа туып жатқан сәби ештеңеден хабары жоқ, өзін қалай атаса да бәрібір, ол біліп жатқан жоқ, бірақ есейе келе бала өз атының қандай мағынаға ие екенін білуге талпынады. Сондықтан ат қоюдағы үлкен жауапкершілік ата-анада. Баласының өмір бойы көтеріп жүретін есімі болғандықтан алдымен ата-анасы бұған бейжай қарамай, барлық жағын ескеруі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 <https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder>
- 2 <https://www.google.com/search?source=univ&tbm=isch&q>
- 3 <https://engime.org/esimder-siri-zertteu-tairibini-ozektiligi.html>

АБАЙ МЕН МӘШҮР ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ «ТОЛЫҚ АДАМ» БЕЙНЕСІ

ШАЛБАЙ Т. А.

11 сынып оқушысы, № 18 ЖОББМ, Екібастұз қ.

БАҚБАЕВА З. С.

Қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, № 18 ЖОББМ, Екібастұз қ.

«Толық адам» ұғымы нені білдіреді? Неліктен әр кезеңдегі ойшылдар адам атының сақталып қалуы үшін толыққанды адам болудың жолдарын іздестірген? Олар не дейді?

Толық адам - ақыл ойы толысқан кісі. Діни ілімде кемел адам деп те аталады, кісілікке жат қылықтардан әбден арылып тазарған, ішкі жан дүниесі ағарып, рухани қасиеті артқан, мүлтіксіздіктің қалыбы мен негізіне мейлінше жақындаған адам. Ол – адасқандар үшін темірқазықтай жол көрсетуші, жолда қалғандар үшін - көпір, үміті үзілгендер үшін - ашылар есік. Сондықтан ойшылдар бұл ұғымға түсінік беріп, түрлі пікірлер қалдырған. Бірі сол адамға лайықты дұрыс жол бар екеніне сенсе, енді бірі адам бойындағы қаншама сұмдықтарды көріп қорықты.

Абай болса өзіне дейінгі Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашқари, Қ. Яссауи және Ж. Румидің кемел адам жайлы ой-пікірлерін әділет пен ақылдың сын таразысына салып, тұжырымдар жасады.

VIII–IX ғасырда Әл-Фараби өзінің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты философиялық трактатында «Қайрат», «Ақыл» және «Жүрек» сияқты ұғымдарға түсінік бере келіп: «Жүрек – басты мүше, мұны тәннің ешқандай басқа мүшесі

билемейді. Бұдан кейін ми келеді. Бұл да басты мүше, бірақ мұның үстемдігі бірінші емес, [1, 289 б.]» – деп, ретінде жүрекке шешуші мән беруі – Абай негізін қалаған «толық адам» ілімінің түп төркіні қайда жатқандығын білдіретін құнды дерек көздеріне жатады.

Абайдағы «толық адам» туралы ойдың бастағы төркіні «Ғылым таппай мақтанба» (1986 ж.) өлеңінен бастау алып, ақынның «Адам болам десеңіз» деген тезисі негізінде ары қарай желілеп таратылып, жыл өткен сайын күрделене түсуде. «Толық адамның» тұла бойын толтырар ізгі қасиеттер «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде айқын көрсетілген.

Бес нәрседен қашық бол,
Бес нәрсеге асық бол,
Адам болам десеңіз.
Тілеуің, өмірің алдында,
Оған қайғы жесеңіз.
Өсек, өтірік, мақтаншак,
Еріншек, бекер малшашпақ
– Бес дұшпаның білсеңіз.
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым, ойлап қой
– Бес асыл іс, көнсеңіз [2, 66–67 б.].

Абай атаған бес қасиет негізінен толықтықты танытатын үш қасиетті құрайды: талап пен еңбек – қайратты танытса, терең ойыңыз – ақыл, ал қанағат пен рақым – жүректен туатын қасиеттер. Адам бойындағы осы үш қасиетті ақын «Малға достың мұңы жоқ малдан басқа» өлеңінде:

Үш-ақ нәрсе – адамның қасиеті:

Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек [2, 218 б.], – деп нақтылай түседі. «Ыстық қайрат» – бұл үнемі ізденіс үстінде болу, тек қана алға ұмтылу, жасампаз болу. «Нұрлы ақыл» – елге сәуле түсіріп, ізгілікті іс істеу, алла берген ақылды тек жақсылыққа жұмсау. Ал, «жылы жүрек» – иманды, иман жүзді болу, адамдарға құрметпен қарау, олардың мұң-мұқтажын, көңіл-күйін ұға білу. Міне, осы үш қасиет ізгілікті мақсатта пайдаланылған жағдайда ғана толымды адам деген мәртебеге ие болуға болады. Ол туралы толығырақ «Он жетінші» қарасөзінде:

Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,
Сонда толық боласың елден бөлек [2, 119 б.], – дейді.

Абайдың «толық адамы» Мәшһүр Жүсіптің «толық адамына» сай келеді. Оның да бойында ізгі қасиеттер жиналып, ол да жақсылық нұрын шашып тұр. Мұндай тұлғаны біз Мәшһүр Жүсіп

Көпеевтің діни мистика айналасында жазылған шығармаларынан кездестіре аламыз. Бұл шығармаларында нәпсіні тәрбиелеу мәселесі діндар Мәшһүр Жүсіптің негізгі тақырыбына айналған. «Нәпсінді атқа мінгізбе» өлеңінде:

Бір іске өкінбейін деп ойласаң,
Нәпсіннің достық айтқан алма тілін.
Жаяу қыл, нәпсінді атқа мінгізбей бақ,
Міне қалса жортқызып, желгізбей бақ.
Өзін-өзі бағуға көп әл керек,
Көз соңынан көңілді жүргізбей бақ [3, 93 б.],

– деп нәпсіні тыюға, құмарлық ноктасында кетпеуге шақырады. Нәпсіні тыю үшін ерік, ақыл, ар, таза жүрек, сенім, ерлік керек.

Ал бұл қасиеттер «толық адам» бойындағы қасиеттерге сәйкес келеді. Мәшһүр Жүсіптің «толық адамы» Абайдың «толық адамына» қарағанда анық көрінбеуі мүмкін. Бірақ бұл оның жоқтығын білдірмейді. Оның шығармаларында адамның ішкі дүниесіндегі (өз-өзімен) соғысы жайлы сөз болады. Құмарлыққа берілмей, дұрыс жолдан сүрінбей алға ұмтылу – «толық адам» атану кезеңдерінің бірі.

Мәшһүр «Адам мен жұлдыздар ара қатынасы» еңбегінде: «Бір денеден екі жан болмақшы емес, бір-ақ жан. Миға барғаны ақыл атанды, бауырға барғаны қан аталды. Жүректің өзінде тұрып қалғаны көңіл аталды. Ақыл, сезім, қайрат, жігер – көңілдің жұмысы. Өзге дене қара бұқара жалпақ, жұрт сықылды. Көңіл – бәрінің үстінен қарап билейтұғын патшасы» [4, 3 б.], – деген еді. Оның бұл ойы Абайдың «Он жетінші» қарасөзінде жүректі басты орынға қоюмен дәлме-дәл келеді. (Себебі көңіл жүректен шығады деп ақын нақты көрсетеді.)

Қазіргі таңда «толық адам» бейнесі маңызды рөл атқарады. Соған байланысты Абайдың «Толық адам» іліміне оралу талабы қойылып жатыр. Бұның себебі бүгінгі күні адамзат қоғамының дертіне айналған ұлтшылдық, ксенофобия, нәсілшілдік, фашизм, діни антагонизм, клерикализм мәселелер болып табылады. Толық адам дегеніміз – ақылды, ой-парасаты биік, халқын қадірлейтін адам. Ондай адам қазақты қайранда қалдырмайды. Мемлекетіміз моральдық кодексін жасай қалса, оның іргетасы Абай ілімі болар. Егерде баршамыз «толық адам» ілімін сақтай отырсақ, бүгінгі таңда әлемде соғыс сияқты мәселелерден арылар ма едік?

Екі ақын үшін де дүниенің басты құндылығы – адам, жәй ғана адам емес, рухани тұрғыда кемелденген» толық адам». Абай ұсынған «толық адам» концепциясы Тұңғыш Президенттің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында жалғасын

тапты: «Рухани жағынан бай адам ұлттық бірегейлік пен ұлттық кодты сақтаған, санасы ашық, білімді, ұлтының патриотын»-калыптастыруымыз керек деп атап көрсетті.

Білімді, сауатты адамдар – ХХІ ғасырда адамзат дамуының негізгі қозғаушы күші. Бұл туралы Абай атамыз: «Тегінде адам баласы адам баласынан ақыл, ар, мінез деген нәрселермен озады. Одан басқа нәрсемен оздым ғой демектің бәрі бекер» деп өсиет қалдырған болатын.

Мәшһүр Жүсіп пен Абайды оқи отыра рухани жаңғырып, қазіргі ХХІ ғасырдың «толық адамы» бола білейік. Елбасы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында айтып кеткендей: «Бүгінгі күнді түсініп-түйсіну үшін де, болашақтың дидарын көзге елестету үшін де, кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек». Өткенді зерттей отыра, көптеген жаңа белестерге қадам жасай берейік!

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. Алматы : «Ғылым», 1975. – 419 б.

2 Абай Құнанбайұлы. Өкінішті көп өмір кеткен өтіп. . . : Өлеңдер, поэмалар, қара сөздер. – Алматы: «Раритет», 2008. – 384 б.

3 Көпеев М.К. Таңдамалы. Екі томдық. 1-т.- Алматы: Ғылым, 1990. –273б.

4 Жүсіпов Н. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының «Адам мен жұлдыздар ара қатынасы» еңбегі туралы // Білік, 3 б.С., 2018. – Қыркүйек.

6.3 Дене шынықтыру мен спорттың өзекті мәселелері

6.3 Актуальные вопросы физической культуры и спорта

РОЛЬ ПЛАВАНИЯ В РАБОТЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ МЕДИЦИНСКИХ ГРУПП

АУБАКИРОВА А. Н.

ученик 9 «А» класса, СОПШ № 41, г. Павлодар

КАЛАЧЁВА В. В.

учитель биологии, СОПШ № 41, г. Павлодар

Проблема сохранения и укрепления здоровья школьников приобретает в настоящее время особое значение. Сохранение не только физического здоровья, но и психического, нравственного

и духовного здоровья школьников. Охрану здоровья детей можно назвать приоритетным направлением деятельности всего общества, поскольку лишь здоровые дети в состоянии должным образом усваивать полученные знания и в будущем способны заниматься полезным трудом. В последние годы в школу приходит все меньше и меньше здоровых детей [1, с. 19]. Актуальность проблемы физического воспитания детей с различными отклонениями в состоянии здоровья в настоящее время несомненна. Школьникам, перенесшим какие-либо заболевания или часто и длительно болеющим, особенно необходима двигательная активность, благотворно влияющая на ослабленный организм. В нашей школе, по данным медицинских осмотров, дети с ослабленным здоровьем занимаются в специальных медицинских группах, которые созданы для укрепления здоровья школьников, формированию интереса к регулярным и самостоятельным занятиям физической культурой, плаванием, пропаганды здорового образа жизни [1 с. 19].

Цель исследования: выявить влияние плавания на состояние здоровья школьников, занимающихся в специальных медицинских группах.

Задачи: выявить количество детей, страдающих различными заболеваниями, проследить влияние нарушений на общее состояние организма, разработать систему оздоровительных мероприятий; пронаблюдать динамику показателей состояния здоровья школьников, занимающихся плаванием.

Гипотеза: если учащиеся с ослабленным здоровьем, будут иметь возможность регулярно заниматься плаванием, то это приведет к улучшению здоровья школьников.

В школе созданы все условия для занятий плаванием, так как имеется два бассейна, спортивные залы, фитобары. Дети с первого класса имеют возможность заниматься плаванием. Плавание содействует общему физическому развитию детей, формированию правильной осанки, благоприятно влияет на костно-мышечный аппарат и внутренние органы. Специальные корригирующие упражнения, выполняемые в воде, с большей амплитудой способствуют гармоничному развитию мышц туловища, конечностей, развитию дыхательной системы, улучшению функций сердечно – сосудистой системы. Вода оказывает закаливающее и стимулирующее действие на организм человека. Посещение бассейна влияет не только на физические, но и на умственные данные ребенка, стимулируя его нервно - психическое развитие.

Контактируя с водой, человек получает массу положительных эмоций. Польза плавания настолько велика, что занятия можно отнести не только к самым популярным видам спорта, но и к терапевтическим методикам, применяемым в медицине [2, с. 17].

Плавание обеспечивает состояние полной невесомости, что благоприятно влияет на костно-мышечный аппарат и внутренние органы. Устраняется статистическая нагрузка на позвоночник, снимается действие асимметричной нагрузки на позвонки и межпозвонковые диски. Плавание содействует общему физическому развитию детей, формированию правильной осанки, развитию мышц, которые удерживают позвоночник в вертикальном положении. Тело пловца находится в горизонтальном положении, чтобы удержаться на поверхности воды и проплыть определенное расстояние, пловцу приходится выполнять специфические движения, характерные только для плавания и не имеющие аналогов в других видах спорта [3, с. 87].

Чередование напряжения и расслабления разных мышц во время плавания увеличивает их силу и работоспособность, а равномерная работа мышц всего тела способствует формированию красивой гармоничной фигуры. Плаванием занимаются ребята, которые по состоянию здоровья, относятся к специальным медицинским группам. СМГ формируются на основании медицинских справок, с учетом диагноза и индивидуальных особенностей ребенка. Учитываются и внешние факторы, в которых находятся учащиеся: условия жизни, особенности питания, психологический климат в школе и дома. В начале учебного года проводится медицинское обследование учащихся, у которых имеются стойкие нарушения в состоянии здоровья после перенесенного заболевания. При определении медицинской группы для учащихся с отклонениями в состоянии здоровья предусматривают доступные физические нагрузки, а также оптимальные условия для выздоровления или предупреждения обострений заболевания. В случаях обострения заболевания, учащиеся отстраняются от занятий плаванием. За состоянием здоровья следил медицинский работник школы [4, с. 320].

Для учащихся с ослабленным здоровьем особенно важно доброжелательное, тактичное отношение к ним преподавателя, заинтересованного в успехах детей. При умелой организации учебного процесса в специальной медицинской группе, у ребенка возникает потребность получать от преподавателя заинтересованность в своих успехах и неудачах.

Эксперимент проводился на базе СОПШ № 41 города Павлодара в бассейне с сентября 2015 года по январь 2021 года, с целью выявления благотворного влияния плавания на состояние здоровья школьников, занимающихся в специальных медицинских группах. В экспериментальной группе учащимся был предложен специальный комплекс дыхательных упражнений на воде. Внедрение системы способствовало расширению зоны функциональной адаптации позвоночника к физической нагрузке, укрепился мышечный корсет, восстановилась правильная осанка, уменьшилась асимметрия плечевого пояса на 0,7 сантиметров у мальчиков и на 0,8 сантиметров у девочек. Показатели силы мышц брюшного пресса увеличились на 9 раз у мальчиков и на 8 раз у девочек, силы мышц спины на 20 раз у мальчиков и 21 раз у девочек. Ежегодно около 30 % учащихся переходят в основную группу для занятий физической культурой. За период эксперимента было проведено пятикратное медицинское обследование по определенным параметрам. Работа проводилась под контролем медицинского работника. Дважды в год проводились антропометрические измерения школьников – массы, длины тела, окружности грудной клетки, жизненную ёмкость лёгких, силу мышц. Учителями физической культуры, классными руководителями, учителями биологии, медицинскими работниками, разработана система оздоровительных мероприятий для учащихся, занимающихся в специальных медицинских группах. Оздоровительная система включает в себя: контроль и самоконтроль за осанкой, корригирующие упражнения, плавание, правильное питание. Формировалась мотивация у учащихся к занятиям плаванием и осознанное отношение к своему здоровью.

Учащиеся выполняли специальные дыхательные упражнения на воде, под контролем учителя. Оздоровительная система способствовала расширению зоны функциональной адаптации позвоночника к физической нагрузке, укрепился мышечный корсет, восстановилась правильная осанка, уменьшилась асимметрия плечевого пояса, увеличилась сила мышц брюшного пресса. Использовали систему оздоровительных мероприятий в комплексном взаимодействии «учитель - родители». Особенно велико оздоровительное воздействие плавания на детский организм. Занятия плаванием укрепляют скелет, мышцы ребенка, развивают координацию движений. Благодаря плаванию, своевременно формируется «мышечный корсет», предупреждая искривления позвоночника. Дети, занимающиеся регулярно плаванием, становятся менее раздражительными. При отклонениях в состоянии здоровья, требующих ограничения

физических нагрузок, упражнения в воде оказывали подлинно целебное воздействие. Плавание является более эффективным для реабилитации после заболеваний, так как занятия в воде происходят в условиях относительной невесомости. В нашей школе на занятиях в специальных медицинских группах разрабатываются специальные комплексы упражнений, для выполнения на воде. Медицинский работник проводит массаж. Занятие плаванием оказывает положительное влияние на состояние центральной нервной системы, способствует формированию уравновешенного типа нервной системы.

Доказательством оздоровительного эффекта плавания служат примеры, когда заниматься плаванием приходили дети с недостатком физического развития, ослабленные после болезней, и становились известными спортсменами. Яркое – выраженный эффект влияния плавания на развитие опорно – двигательного аппарата и улучшение состояния здоровья наблюдался, например, у ученика Щепова Ивана.

Плаванием Иван занимался с первого класса. Ему был поставлен диагноз: нарушение опорно-двигательного аппарата, зрения и интеллекта. Сегодня ему 15 лет, учится в 9 классе. Он мастер спорта международного класса, тренируется в детской юношеской спортивной школе. Иван плаванием занимался с 7-ти лет, участвовал в республиканских и международных соревнованиях с 10-ти лет, являлся 4-кратным победителем и призером республиканских соревнований, 3-кратным – международных соревнований, обладатель 40 золотых медалей, 15 серебряных, 3 бронзовых медалей. И когда учащийся сам наблюдает, видит положительную динамику, тогда он осознанно подходит к данной проблеме. Исходя из этого, мы предлагаем не отдельные комплексы, а систему оздоровительных мероприятий по профилактике нарушения осанки, укреплению и сохранению здоровья школьников, которую нужно использовать не только в школе, на занятиях ФК, плавания, но и дома. Это должно стать образом жизни каждого учащегося. Регулярные занятия плаванием повышают жизненный тонус у детей. Это подтверждают наблюдения за физическим состоянием занимающихся в группах здоровья, где среди других видов физических упражнений используются плавание и аква-аэробика [5, с. 794].

Исследования показали, что плавание и оздоровительная система, основанная на использовании различных методов воздействия, оказала положительный эффект на организм учащихся. Под влиянием физических нагрузок совершенствуется строение и деятельность всех органов и систем человека, повышается работоспособность,

укрепляется здоровье. Занятия плаванием в специальных медицинских группах, под руководством учителей физической культуры, тренеров, вырастили призеров республиканских и международных соревнований. Выдать направления учащимся для занятий в секциях: плавание, лыжи, гимнастика, коньки, танцы. Обеспечить на уроках биологии и классных часах, получение учащимися сведений о благотворном влиянии плавания на здоровье.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Арсланов В.А. Особенности осанки в учебной деятельности младшего школьного возраста и его влияние на функциональное состояние некоторых систем организма. Автореф. дис. к.б.н. – Казань, 1979, с.19.
- 2 Велитченко В.К. Физическая культура для ослабленных детей: Метод. пособ. - М.: Терра-Спорт, 2014, с.17.
- 3 Вахитов, И.Х., Минигалеева, А.З., Вахитов, Б.И. Влияние занятий плаванием на сердечно -сосудистую систему, дыхательную систему и опорно-двигательный аппарат [Текст:]//Теория и практика физической культуры. – 2008. № 6. с. 87–90.
- 4 Кардамонова, Н. Н. Плавание: лечение и спорт / Н.Н. Кардамонова. - М.: Феникс, 2001. - с.320
- 5 Скрипалев, В.С. Плавать раньше, чем ходить / В.С. Скрипалев. - М.: АСТ, 2006. - с.794

О НОВЫХ ФОРМ И МЕТОДОВ ПРЕПОДАВАНИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ПО ИНТЕРЕСАМ ОБУЧАЮЩИХСЯ ВСЕХ УРОВНЕЙ ОБРАЗОВАНИЯ

ЕЛЕУСИЗОВА Э. С.

ученик 10 класса,

Лицей-интернат «Білім Инновация» для одаренных детей, г. Павлодар

ЖИЛЬГЕЛЬДИНОВ С. Е.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

НУРГОЖИНА Б. В.

преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

ТЕМИРГАЛИЕВА С. Т.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

«Сама жизнь диктует нам необходимость адаптации к требованиям времени как отдельного человека, так и общества в целом», – говорится в XI главе «Новое качество нации» в Послании

Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана /1 сентября 2020 г./.

Стремительный рост развития технологий и науки, который мы наблюдаем, создает потребность поиска обновления концепций преподавания, распространения знаний и поднимает ряд вопросов, касающихся существующих теорий обучения. Джордж Сименс и Стивен Даунс разработали в современном виде теорию обучения в цифровом формате. Причины необходимости в новой теории, замена старых, не соответствующих нашим современным реалиям, но не отбрасывая, а объединения их, поскольку отдельные старые теории не объясняют происхождения событий.

С появлением новых инновационных технологий увеличилась способность общаться и сотрудничать, Керр утверждал, что «хорошие педагоги всегда признавали важность этих вещей». При этом изменится масштаб общения, и это не говорит, что на уровне теории обучения появились новые идеи, изменения масштаба не являются инновацией.

Дисциплина «Физическая культура» для студентов бакалавриата 1-2 курсов является обязательной в цикле ООД (общеобразовательные дисциплины) в объеме 240 академических часов и ориентирована на формирование здорового образа жизни.

Развитие современного общества, в том числе и сфера физической культуры и спорта в настоящее время связано с глобальными процессами цифровизации государств мира. Возрастает соответственно значение физической культуры и спорта как средства оптимизации режима жизненного быта, активного отдыха, повышения и сохранения работоспособности учащихся и слушателей на протяжении периода обучения в учебных заведениях. С этими средствами физическая культура подразделяется общая и специальная физическая подготовка применительно к условиям будущей выбранной профессии учащихся и слушателей.

Создание для обучающихся цифрового приложения, на примере европейской или американской и других образовательных сфер, где обучающиеся посещают теоретические и практические занятия по интересам или желанию по видам спорта. Самое главное отличие в том, что занятия в некоторых странах ведут только тренеры, понятия «преподаватель по физической культуре» у них не формулируются.

Изучая и опираясь на зарубежный опыт организаций преподавания физической культуры, например, не маловажным фактором в жизни студентов Великобритании является физическая культура и спорт.

Университеты обладают своими полями, благодаря этому, студенты-юноши занимаются футболом, и имеют корт, где девушки играют в бадминтон. Помимо этого, престижный университет обладает бассейном. Занятия проводятся по 60 минут 1–2 раза в неделю, теоретические занятия проходят чтением лекции, опираясь на дисциплину анатомия. Спортивная концепция англичан - это основа идей, которой является центром подготовки всех учащихся к активному и здоровому образу жизни. А также на протяжении всей жизни человека проявление физической и спортивной активности.

В Финляндии физическое воспитание и спорт, направленно на концепцию оздоровительной системы. Концепция основана на обязательности использования метода и методов тренировки на развития физических качеств и двигательных способностей, занимающихся спортом. Физическая культура вынесена за пределы академического расписания. Учебно-тренировочное занятие проводится в три раза в неделю. Также рассмотрена свобода выбора учениками и слушателями вида спорта или формы другой физической активности и масштабных преобразований инфраструктуры физической культуры и спорта и иных форм дополнительного спортивного образования стране.

Германия популярна в плане учебы в особенности образования и науки, научным разработкам и исследованиям придается основное значение в вузе, и не маловажный фактор физкультуры и спорта в учреждении и жизни студентов, магистрантов. Занятия являются обязательным компонентом, физическую культуру студенты посещают с длительностью 90 минут 5 раз в неделю. Студенты с помощью тренера или инструктора начинают урок с разогрева основных мышц и переходят к групповым или игровым занятиям. Кафедра физической культуры отсутствует, преподавательский состав не имеется, только тренеры и инструкторы.

По дисциплине физическая культура занятия в США кардинально отличаются по сравнению с другими странами. В зависимости от учреждения, студентам открываются больше возможностей, учебный план состоит из 2 обязательных уроков в неделю, из них одно занятие является теоретическим, а второе - практическим. Интерес студента в выборе, посещение теоретические занятия по желанию. Теоретические занятия о правильном питании, как правильно заниматься спортом самостоятельно, но в конце семестра, обучающегося ожидает обязательное прохождения теоретических тестов. На практических занятиях популярны

американский футбол, бег трусцой и аэробика. В университетах компьютерных технологий и инженерных специальностей не существует практических занятий. Студент может выбрать предмет физическая культура, но он будет осваивать дисциплину только в теории, лекции проходят 2 раза в неделю, без практических занятий. Занятия ведут только тренеры, преподавательского состава нет.

В университетах Бразилии и Марокко уроки физической культуры являются не обязательными предметами. Физическая культура предусмотрено в специализированных институтах, студенты получают теоретические и практические занятия, но в школах урок физическая культура строго-настрого является обязательными. Для учащихся также, как и студентам, специализированных институтов преподают теоретические, продолжительность занятий 2 месяца и оставшееся время учебы занимают практические занятия. Уроки проводятся 1 или 2 раза в неделю, занятия ведут специально обученные тренера. Преподавательский состав отсутствует.

Во всех университетах Китая проводятся уроки физической культуры. Теоретические занятия не предусмотрены, только практические и проводятся 1 раз в неделю. Особого плана уроков у преподавателей нет, каждый студент имеет возможность выбирать по интересу себе занятие или вид спорта. Занятия для всех студентов обязательны, но интересным является факультативы - искусство меча, гимнастика тайцзицюань и искусство выполнения боевых упражнений под руководством китайского «лаоши». Преподавательский состав состоит в основном из учителей, кафедра отсутствует.

Здоровье народа – часть национальной идеи в Японии. Физическому воспитанию и спорту подрастающего поколения уделяется большое внимание. В стране восходящего солнца учитель физкультуры в школе универсален, заменяет тренера, наставника, врача и психолога. Учитель физической культуры ведёт учащегося до окончания школьных лет, подбирая ученику по различным диагнозам развивающие упражнения, систему питания и здоровый образ жизни, для того чтобы ученик окончил школу здоровым. Обязательные занятия длятся до 3 часов в неделю. По программе спорта дополнительные занятия учащиеся обязаны посещать в спортивном клубе 1 раз в неделю. Таким образом, японские юноши и девушки занимаются не менее 7 часов в неделю в спортклубах, практически становятся профессионалами в избранных видах спорта.

Развития физического воспитания и спорта в развивающихся странах. Физическая культура и спорт в «развивающихся странах»

характеризуется как прогрессивно-развивающийся. В этих странах ведется пропаганда на ЗОЖ, занятиям физической культуры и спорта, привлекая молодежь и большое количество людей из социально уязвимых слоев. Государства, самостоятельно развивающие спорт, создают на опыте развитых стран, собственные модели управления, активно адаптируя к национальным и культурным традициям. В процессе реализации проекта отрицательное воздействие оказывали неравноправие женщин, религиозные предрассудки, колониальное наследие, а также другие факторы той или иной страны.

Со стремительными изменениями технологий обучения, преподаватели учебных заведений вынуждены адаптировать свои подходы обучения, не имея инструкций, за счет широкого спектра подходов и способов обучения, необходимых для реорганизации учебного плана.

Изучив и опираясь на зарубежный опыт мобильное приложение, которое мы предлагаем, повысит доступность занятий не только дисциплин физической культуры и спорта, но и других дисциплин, преподаваемых в учебных заведениях, а также СРСП для любого обучающегося, при помощи инструментов информирования и конкретных онлайн-услуг.

Наша бизнес-идея заключается в том, что мы предлагаем мобильное приложение, сайт для студентов и обучающимся других организаций образования для развития и совершенствования своих любительских спортивных навыков и компетенций по интересам выбранного вида спорта.

В данном приложении будет предусмотрен учет посещаемости и успеваемости студента по дисциплине «Физическая культура» при помощи QR-кода, автоматический подсчет текущих и итоговых баллов, передача информации о спектре и расписании функционирования секции, краткая характеристика преподавателей кафедры «ФКиС», сообщении о проведении и итогах спортивно-массовых мероприятий в вузе, в регионе, о достижениях спортсменов вуза в социальных сетях, сборах и подведение итогов президентских тестов, организация системы напоминания.

Таким образом, педагоги должны внимательно следить за событиями, исследовать, как их учреждения могут развиваться, используя инновационные технологии в своих интересах и интересах обучающихся.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 XI глава «Новое качество нации». Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. /1 сентября 2020 г./.
- 2 Кульназаров А.К., Кошаев М.Н., Ботагариев Т.А., Жекенов С.С., Даулетов А.С. Внедрение инновационных компьютерных и информационных технологий в развитие физической культуры и спорта: Методическое пособие. - Алматы, ТОО «Издательство LEM», 2011 г. – 324 с.
- 3 Лисицын Б.А. Спорт и религиозные организации. - М.: ФиС, 1995 г. – 80 с.

**СОСТОЯНИЕ ЗДОРОВЬЯ ПЕРВОКЛАССНИКОВ –
ЗАЛОГ УСПЕШНОГО ПРИСПОСОБЛЕНИЯ
К ШКОЛЬНЫМ УСЛОВИЯМ**

НИКИТЕНКО К. Д.

ученик 10 «А» класса, СОПШ № 41, г. Павлодар

КАЛАЧЁВА В. В.

учитель биологии, СОПШ № 41, г. Павлодар

Сохранение и укрепления здоровья детей является важным направлением работы нашей школы. Здоровье дает хорошее настроение и бодрость нашему организму. Здоровье необходимо беречь с самого рождения. Для этого необходимо соблюдать санитарные, гигиенические нормы и правила, режим питания, труда, отдыха. Наше государство уделяет большое внимание духовному и физическому здоровью граждан. Только здоровая нация может называться конкурентоспособной [1]. Н. Назарбаев сказал: «Стратегия «Казахстан-2050» «здоровье нации» рассматривается как основа нашего успешного будущего. «Мы должны проработать вопрос введения новых подходов к обеспечению здоровья наших детей и формирование у школьников и дошкольников здорового образа жизни» [1]. Физического и психического состояния детей ухудшается в последние годы, особенно при переходе на обучение с 6 лет. У 6-летних детей продолжается развиваться скелет, скелетные мышцы, мелкие мышцы кисти. К 7 годам первоклассники могут выполнять более сложные и точные движения кисти и пальцев рук. Происходит развитие и сердечно-сосудистой и дыхательной систем [2, с. 176]. У шестилеток повышается уровень произвольного управления своим поведением. Это позволяет управлять своим

поведением, воздействует на внимание, память, мышление. Развиваются волевые качества у учащихся, появляются новые потребности и разносторонние интересы [2, с. 176]. В это период, очень важно учащимся приспособиться к новым условиям жизни. Условия и образа жизни, воспитание, обучение повышают или понижают уровень адаптации. В детстве складываются основные мотивационные и стилевые черты личности. Первые относятся к интересам человека, к тем целям и задачам, которые он перед собой ставит, к его основным потребностям и мотивам поведения [2, с. 176]. Проблема школьной адаптации в настоящее время очень актуальна, так как поступление в школу и начальный период обучения вызывают перестройку всего образа жизни и деятельности ребенка. Новый вид деятельности, другой коллектив, иной режим дня, требования неукоснительного соблюдения правил поведения на уроке и перемене, высокая сложность и интенсивность школьной программы могут приводить к нарушениям здоровья. Как правило, ребята стремятся стать школьниками: они идут в школу с большим интересом и готовностью выполнять учебные задания. Но для многих из них школьные требования слишком трудны, а распорядок слишком строг. Для этих детей период адаптации к школе может быть травмирующим, и они долгое время не адаптируются в школьной жизни. На успешную адаптацию младших школьников влияют различные факторы: физическое и психическое здоровье, уровень готовности к школе (интеллект, мотивация учения, желание учиться, умение общаться, адекватно вести себя и реагировать на ситуацию, организовывать поведение и деятельность, психофизиологических функций, уровень умственной и познавательной активности) [3, с. 6].

Изучение состояния здоровья школьников – актуальная проблема и одно из приоритетных направлений в области охраны здоровья детей. В последние годы многие исследователи отмечают устойчивые негативные тенденции в динамике параметров здоровья детей, обучающихся в образовательных учреждениях: рост функциональных расстройств и хронической патологии, увеличение общей заболеваемости, в том числе и так называемыми «школьными» болезнями. Доказано, что показатели состояния здоровья детей ухудшаются в процессе обучения в школе – от младших классов к старшим. Можно предположить, что этот процесс начинается уже с первого класса, особенно учитывая тот факт, что в этом учебном году дети пошли в школу с 6 - летнего возраста. Учитывая актуальность темы исследования, сформулирована цель

исследования: определение влияния физической культуры на здоровье и адаптацию первоклассников.

Для решения поставленной цели были определены задачи исследования: проанализировать научную литературу по теме исследования; исследовать антропометрические показатели первоклассников; определить уровень физического здоровья учащихся; определить влияние физической культуры на здоровье и адаптацию учащихся.

Гипотеза: если знать, что физическая культура влияет на процесс адаптации, то их можно будет использовать на уроках для повышения адаптационных возможностей, уровня здоровья ребенка.

При выполнении работы применялись следующие методы: анализ литературных источников по теме исследования; определение антропометрических показателей; расчет и оценка уровня физического здоровья первоклассников; определение уровня адаптации первоклассников.

Научная новизна: выявлено влияние физической культуры на адаптацию первоклассников, в условиях обучения с 6 – летнего возраста.

Для решения поставленных задач была разработана программа обследования учащихся с использованием комплекса педагогических, психологических, медицинских и математических методов. Основные виды работ были проведены с сентября 2017 года по январь 2021 года. На каждом этапе исследования решались конкретные задачи. Проанализировав данные медицинского осмотра первоклассников, за последние пять лет, поступающих в нашу школу, мы установили тенденцию – ухудшения здоровья детей. В экспериментальных и контрольных классах на первом месте стоят заболевания, связанные с нарушением осанки, нарушением зрения, заболеванием органов дыхания. Нарушения осанки в контрольных классов имеют 30 % учащихся, в экспериментальных 27, %. Нарушение зрения в контрольных классов 21, 5 %, в экспериментальных 16 %. В контрольных классах первоклассников по физическому развитию отстают от ребят в экспериментальных классах, имеют дефицит веса. С таким здоровьем первоклассники должны ещё адаптироваться к сложной и не понятной новой социальной ситуации. Работа с первоклассниками в экспериментальных классах, проводилась под руководством школьного врача, психолога школы по системе М. Норбекова. Используемые физические упражнения, позволили воздействовать на все группы мышц, суставы, связки, увеличивая

объем мышц, их эластичность, силу и скорость сокращения. Усиленная мышечная деятельность вынуждает работать с дополнительной нагрузкой сердце, легкие и другие органы и системы нашего организма, тем самым, повышая функциональные возможности ребёнка. У детей 6 лет еще слабо развиты мелкие мышцы рук, не закончено окостенение костей запястья и фаланг пальцев. Поэтому важным является вопрос физической подготовленности детей к школе [4, с. 169].

Исходя из этого, можно сказать, что физические нагрузки оказывают влияние на адаптацию к учебной деятельности, и повышают устойчивость организма к неблагоприятным воздействиям окружающей среды. Успешность процесса адаптации во многом определяется состоянием здоровья ребенка его физическим развитием. Об уровне физического развития судят, прежде всего, по антропометрическим показателям. В своей работе мы определили антропометрические показатели учащихся 1-х классов, поступивших в школу в 2017–2020 годах. Всего в исследовании, за 4 года, приняли участие 340 учеников. В работе мы отдельно рассмотрели учащихся 6 лет и 7 лет, т.к. в зависимости от возраста показатели у них будут разные.

Известно, что мышечная масса прямо или косвенно оказывает влияние на дыхание, кровообращение, обмен веществ и т.д. Установлено, что у большинства детей фактическая масса тела превышает среднестатистическую норму.

Один из важнейших антропометрических показателей испытуемых – это форма стопы. Плоская стопа – это совсем небезобидно для человека, при этом наблюдается повышенная утомляемость, болезненные мозоли, нарушение походки, а, следовательно, и осанки, нарушения дыхания. Как показывает данные исследований, из всего числа испытуемых нормальную стопу имеют большинство детей 6 и 7 лет. Признаки плоскостопия наблюдаются 2 % детей. Причины плоскостопия могут быть разные. Это и перенесенные ранее заболевания, травмы, это и наследственность, а также ношение неудобной обуви. Плоская стопа – это совсем не безобидно для человека. Укрепить мышечно-связочный аппарат стопы можно с помощью лечебной гимнастики и физической культуры, если ее делать ежедневно, систематически [4, с. 169].

В данное время активно развивается направление, основанное на оценке уровня здоровья с точки зрения адаптации. Согласно этой концепции, здоровье рассматривается, как способность организма

адаптироваться к условиям внешней среды, а болезнь как результат срыва адаптации. В связи с этим о работе различных систем организма можно судить по уровню физического здоровья. Исследование здоровья учащихся дает возможность выявить адаптивные реакции функциональных систем организма. Вопрос о состоянии здоровья учащихся является весьма важным еще и потому, что интенсификация процесса обучения связана с резким увеличением умственных нагрузок и снижения двигательной активности современных учащихся. Поэтому вопросы, касающиеся умственного и физического здоровья детей всегда актуальны, а тем более детей шести лет [5, с. 4].

По результатам исследования можно сделать следующие выводы.

Снижение уровня физического здоровья может сопровождаться снижением функциональных резервов организма. Данные наших исследований позволили сделать вывод о том, дети 7-ми лет физически более развиты по основным показателям, чем дети 6-ти лет. В экспериментальных и контрольных классах на первом месте стоят заболевания связанные с нарушением осанки, нарушением зрения, заболеванием органов дыхания, аллергиями, заболеваниями ЦНС. При изучении физического развития первоклассников отмечено, что в основном учащиеся первых классов имеют среднее физическое развитие (54,3%), ниже среднего имеют 16,5% учащихся, дефицит веса имеют 21,3%. С учащимися экспериментальных классов дополнительно проводились занятия по определенной системе, которая включает в себя занятия по системе М. К. Норбекова. Комплекс упражнений в экспериментальных классах разучивался в школе, выполняли первоклассники их и в домашних условиях. Это игры, плавание, специальные физические упражнения, подвижные перемены, физкультурные паузы на уроках. Работа школьного врача с первоклассниками по системе Норбекова М. С. и школьного психолога дала высокие результаты.

Отмечено, что уровень адаптации в экспериментальных классах выше (62%), чем в контрольных (56%). Адаптационный период сократился до 4–5 недель. У детей с более высоким уровнем адаптации наблюдается более высокая успеваемость.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Веб-сайт <https://strategy2050.kz/>
- 2 Базарный В.Ф. Здоровье и развитие ребенка: Экспресс-контроль в школе и дома. М., 2005. – 176 с.

3 Макарова В. И., Дегтева Г. Н., Афанасенкова Н. В. и др. Подходы к сохранению здоровья детей в условиях интенсификации образовательного процесса // Российский педиатрический журнал. 2000. № 3, - 6 с.

4 Костяк Т.В. Психологическая адаптация первоклассников, - М., 2008, - 169 с.

5 Норбеков М.С. Суставная гимнастика, - Украина, - 2010, - 4 с.

6.4 БАҚ даму тенденциялары және журналистикадағы жаңа технологиялар 6.4 Тенденция развития СМИ и современные технологии в журналистике

Ж. АЙМАУЫТОВ – ШЕБЕР ПУБЛИЦИСТ, ТАЛАНТТЫ ЖАЗУШЫ

БИСЕН Д.

11 сынып оқушысы, № 19 ЖОББМ, Павлодар қ.

ОРАЗБАЕВА Б. Қ.

мұғалімі, № 19 ЖОББМ, Павлодар қ.

Ж. Аймауытов – 20-ғасыр бас кезіндегі қазақ зиялыларынан шыққан таланты мен дарынын, еңбегі мен қажыр-қайратын тек халқына арнаған ұлдарының бірі.

Қаламгер шығармаларындағы оқиғалар 20-ғасыр басындағы қазақ тұрмысы. Осы ретте, «Қартқожа» романында тарихи жағдайлар дала мен қаланың 20-ғасыр басындағы суреттерін береді. Ел тарихын жазушы да жетік білген. Семейдегі мұғалімдер семинариясын бітірген. Семейде «Қазақ тілі» газетінде басылған бірнеше мақалалары басылған. Бұл семинарияны өз кезінде қазақтың ұлы ғұламалары М. Әуезов, Ә. Қ. Сәтбаевтар, Ә. Марғұлан бітірген. Таланттар білім алған оқу орнының ұстаздары да білімді болса, Семей – XX ғасырдың басында қазақ зиялыларының бас қосар пікір алысар, тілдесер, үлкен, істер бастар рухани орталығы да болған. Семей қаласында Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, Н., Қ. Құлжановтар, Ж. Ақбаев т.б. қазақтың 20-ғасыр басындағы ұлт жанды зиялылары бас қосатын. Әрі ұлы Абай мектебі, Абай шәкірттері, бауырлары, балалары Шәкәрім Көкбай, Кәкітай, Тұрағұл да өз кезінде шығыс, батыс білімін алған жандар.

Осы артықшылықтың үстіне Ж.Аймауытовтың ұлы ғұлама, энциклопедист Мәшһүр Жүсіп Көпейұлымен аталас туыстығы, рухани жақындығы да әсер еткені сөзсіз.

Ж. Аймауытовтың публицистикасындағы тақырыптың өзі 20-ғасыр басындағы ел тұрмысына, тарихына қатысты ойлардан тұрды. Жазушы қоғамдағы әр түрлі мәселелерге өз ойын қосып отырды. Бұл қоғамдағы тарих пен әлеумет, өнер мен әдебиет, білім мен ғылымға қатысты мәселелер болатын. Ж. Аймауытовтың публицистикасындағы Абайға қатысты зерттеулердің де орны ерекше. Бүгінгі сын мен публицистикасының үздік үлгісі саналатын «Мағжанның ақындығы туралы» мақаласы да қазіргі әдебиеттанушылар үшін қай тұрғыда да өзекті мәселелерді көтеретін мақала.

«Шәкәрім ақсақалға» жазған хаты деп аталатын «Қазақ» газетінде басылған Ж.Аймауытовтың Шәкәрім Құдайбердіұлының «Түрік, Қазақ, һәм ханлар шежіресі» деп аталатын еңбегі туралы айтпай кету мүмкін емес [2, 289].

Ж. Аймауытов Шәкәрім шежіресін талдап, бүгінгі күн тілімен айтқанда тарихи хронологиялық жүйе тұрғысынан баға береді. Шежіренің артықшылығы мен кемшіліктерін көрсетіп, ескертпелер, ұсыныстар да айтады. Осының өзі Ж.Аймауытовтың тарихты терең білетінін, талдап, зерделеп, жете түсіндіре алатынын да байқатады, себебі Ж.Аймауытовтың Семей мұғалімдер семинариясын бітіргенбілімі де көп игі ықпал еткен. «Қазақтың» 153 нөмерінде шежіренің 2 рет басылуы жайынан азаматтарға жазған өтінішіңізге мынаны айтамыз:

«Шежіренің» 50 бетіндегі кіші жүз жайынан жазған жерінде:

1) Әлімнің бір баласы Шекілі бай дегенді Шекті деп жазарға керек.

2) Әлімнің алты баласының бірі Шөмен емес, Кете деген ру. Әлім, Шөмен бір туысқан ел. Кіші жүзде екеуін Алшын деп атайды, бұлар Алшын болып, кіші жүзге қосылады. Байлы мен жеті ру Әлім, Шөменді Алшын деп атайды» [2, 268].

Ж. Аймауытов мақаласында ары қарай Шәкәрім қажының жазған шежіресіне өз ойын қосады. Қазақ рулары туралы, олардың тармақтары жайынан тарата жазып шығады. Қаламгердің «Шәкәрім ақсақалға» деп құрметпен бастаған ілтипаты соңына дейін, әдеппен, мәдениетпен өріледі.

Мақала жанры жағынан қазіргі пікір – рецензияға келеді. Сонымен бірге кеңес беру, өз ойларын дәлелдеуінде хат жанрының да элементтері бар.

1. Пікір беру болғандықтан да, кемшілігін әдеппен жеткізеді: «Екінші, кезі келген соң Шәкәрім ақсақал шежіресі туралы мынаны айтқымыз келеді. Шәкәрім ақсақал шежіресіне жеңіл-желпі қарамай, терең ойлап, көп оқып, сан салыстырып барып жазғаны көрініп тұр» [2, 268].

2. Өз ойын, пікірін нақты дәлелдермен береді: «Шөмен Әлімнің інісі һәм төрт руға бөлінеді: 1) Тоқа, 2) Көнек, 3) Аспан, 4) Бозқұл. «Әлім, Шөмен жау еді, сонда да басым сау еді» деп жеті рудың айтып кеткен тарихи мақалы бар» [2, 268].

3. Шежіренің артықшылықтарын, мәнін ашады: «Шәкәрім ақсақал «шежіресіне» жеңіл-желпі жұмысша қарамай, терең ойлап, көп оқып, сан салыстырып барып жазғаны көрініп тұр. Бұл турада қазақтың «Карамзині» десек артық мақтаған болмаспыз. Түрік тарихымен танысқысы келген адам бұл шежірені оқымай кете алмайды. Шежірешілердің кітаптарында тозып жүрген мағлұматтың бәрін де Шәкәрім бір-бір кітапқа тізіп, оқушының бейнетін бір қарағанда жеңілдеткен сияқты» [2, 268].

4. Жасы үлкен, елге сыйлы адам деп не болмаса артық мақтап жағайын деп жалпақтамай, қаламгер өз ойын ашық айтады. Кемшіліктерін дәл көрсетеді: «Сонда да «кеміссіз келін түспейді», шежіренің кемшілігі де бар. Екінші басылуына мұндай кеміс жерлерін түзетіп басар деп ойлаймыз. Тарих екі мақсатпен жазылады: 1) Мектепте балаларға оқыту үшін һәм; 2) халықтың бұрынғы қалдерін жарыққа шығарып, айқындап, елдің өткен, бұл күнгі өмірін һәм келешегін білдіру үшін. Бұлай қарағанда Шәкәрім шежіресі мектепте оқу құралы есебінде тұтынуға, екі бастан, тура келмейді. Қала берді. Екінші шартқа тура келуі керек еді, соңғы шежірешілерге жәрдемші болуға тиісті. Бұған Шәкәрім шежіресі тағы үйлесінкіремейді. Ат, жыл, ел көп тұтас саналып, іс, әдет, заң, сараң сөйленеді. Сондықтан тізілген аттар, ұйлыққан, елдер есте зорлықпен қалады, арқандаусыз малша жылжып шығып кетеді» [2, 268].

Қаламгер шежіренің келесі бір кемшілігі – оның өткен шежірелердей тек бар тарихты баяндап қоятындығында дейді. Жаңа тарих өткенді баяндаудан тұрмай, содан сабақ алу үшін жазылса деген тілекті білдіреді. Журналистің келесі бір назар салар тұсы – шежіренің ғылымилығы. Оның әрбір салт, әдетті тізіп қоюмен шектелмеуін қалайды. Сондықтан да онда әр уақыт нақты жылдармен, айлармен көрсетіліп, тарихи хронологияның қажеттігін ескертеді. Сонда ғана мектепте оқытуға жараттындығын, пайдалануға болатындығын айтады.

Жүсіпбек пікірінің ерекшелігі – ойын нақты және әділ жеткізуінде. Журналист қазақ тарихына қатысты терең білімді екендігін танытады. Осы арқылы өз ойын да бүкпесіз, ашық айтады. Қазақы үлгімен үлкенді сыйлайтын әдепті аттап өтпей, бар жолымен түсіндіріп береді. Бұл кейінгі қазақ тарихын жазушыларға, өз кезінде ұлт шежіресін қағазға түсіргендерге үлкен жол және үлгі болғаны сөзсіз.

Ғасыр басындағы қазақ зиялыларының ішінде Ж.аймауытовтың шығармашылық жұмыры үшін М.Ж.–Көпейұлының орны ерекше екені мәлім. Аталас туысы, бір рудан шыққан ұлы тұлғамен аралас қана емес, ішкі жан сырын ашарен жақындарының бірі болғандығын хаттары дәлелдейді.

Мәшһүр-Жүсіп пен Жүсіпбек Аймауытовтың жан сырларын, рухани әлемдерін ашар екі хат сақталған. «Жүсіпбек Аймауытұлына (бірінші хат)» және «Жүсіпбек Аймауытұлына (екінші хат)» сақталған.

Кейіннен Мәшһүр-Жүсіп шығармаларына енгізілді [3].

Айтар мәліметтері мол хаттар 1927–1928 жылдары жазылған. Мәшһүр-Жүсіп:

Астыңа құтты болсын ағаш атың,
Артылсын күннен-күнге алапатың!
Қаламыңның ұшына қыдыр дарып,
Әуелеп өрлей берсін жазған хатың! [3, 274].

– деген келешекке жасқа тілек айтса, Жүсіпбек ағасының түскен көңілін көтеріп, жанын жылытар сөздер айтады, өз істері туралы баяндайды. Алғашқы мақалаларының ішінде сол кезеңдегі бел алған қоғам ауруының бірі – партияшылдық туралы жазады.

«Мақсұты, тілегі, жұмыс, беті бірыңғай адамдар біріксе, бір партия болады, партиясыз жұрт жоқ. Бірақ, басқа жұрттың партиясының негізгі мақсұты – қай жолмен болсын, тұрмысын ондауға тырысу. Мысалы: байлар, саудагерлер партия жасаса, байлығын үлкейтіп, кәсібін зорайту; кедейлер бірлессе, байға пайдасын жібермеу, теңдік алуға тырысу; жұмысшы, қызметшілер пайдасын партия шығарса, ақысын көбейтіп, жұмысты шағындап істеу.

Міне, басқа жұрттың партиясы осы.

Біздің қазақтың партиясы бұ партияларға ұқсамайды. Өйткені қазақ тұрмысын түзеуге партия болмайды, бұл – бір; байлар, күштілер – бірыңғай; жұмысшы кедейлер бірыңғай одақтаса алмайды, бұл – екі; партияшылар көптің қамын ойламайды, өз басының билігі, атағы, мақтануы үшін таласады – бұл үш» [2, 114].

Қазақ партиясының жаманшылығы неде деген тұста Ж.Аймауытов оның бірнеше кері тұстарын тізбелеп береді. Бұл кері кеткен тұстың пайда болуы неде деген сұраққа да жауап береді. Соның ішінде журналистік талдау жасай отырып, қазақ партиясының «настығы» мен «пасықтығына», «өзімшілдігі» мен «тәрбиенің жоқтығына» келесі себептерді алады.

1. Бұрынғы патша өкіметі қазақты бір-бірін қарсы салды. Зор дәреже, атақ көксеген қазақты өз еліне қарсы қойып, бірі-біріне зорлықпен билеткенін айтады.

2. Елдің сауатсыздығы. Ас бергенді жақсы көріп, кім мал, дүниемен алдады, соның соңынан ерді.

3. Қазақтың кәсібінің жоқтығы, тұрмысының нашарлығы.

Жүсіпбек Аймауытов тілі қашанда бар көркем бояуымен көрінеді. Көркем әдебиетте Ақбілектей сұлуды, Әміредей әншіні, көркем жұмақ жер – Алтайды жыр етіп, төгілдірген Жүсіпбектің шындықтың шырайын келтірер жерде де, тілінің шеберлігі мен бар бояуы нақтылық пен эмоцияға алып келеді.

«Сарнайын десе, жыны жоқ, ыңкылдайын десе ауруы жоқ, жаны тыныш отырған қазаққа әңгіме керек, әңгіменің аяғы тамаққа соғады, партия болмай мол тамақ қайда?.. Бір күнде болса да қожандап «мырзаның» үйінде шіреніп, шалқиып отырып ішкен қымыз, жеген ет көкейден қайдан кетсін?! Әкесін тамақ өлтіргендей, тамаққа сатылмайтын қазақ аз – міне партияның күшейген себептері» [2, 115].

Осындай мақалалар қатарына «Қазақтың өзгеше мінездері» дегенді де алуға болады. Бұл мақалада да журналист ретінде қазақтың мінездерін тегіс сынап жазады. «партия» мақаласындағы ойды жалғастырады. Қазақтың қандай өзгеше мінездері бар? Ол оғаш мінездер қайдан шықты? Бұрын қазақта елі ұйымшыл, ері жауынгер, батыр, биі әділ, намысқор, адамы бітімді, қайратты, сауықшыл еді. Қазіргі елдің іші ұйымсыз, күндес, паракорлық жаулап алды дегенді жазады. Осы жаман мінездер қайлдан келді дегенде оның бірнеше себептерін көрсетеді.

1. Қазақтың тұрмысының бұзылуы.

2. Діннің кіруі.

3. Халықты тізгіндеп ұстап тұралық биліктің болмауы.

Осы өзгерістер қазақтың мінезін бұзғанын жазады.

1. Ұлттың тұрмысының бұзылуы бірнеше жаман мінездерді, қазақтың бұрынғы жақсы қасиеттерін жойды дейді.

1. Киіз үйде қыстап шынығып өскен ел енді тазалығы жоқ, аласа үйде, еңсесі көтерілмей қалды.

2. Дінді шала білетін схолостик қожа, ишандар халықты бір кесімді тар жолға байлап тастады.

3. Дін де, халықтың тіршілігі де, барлық тұрмысы да партияшылдыққа қызмет етіп кетті.

Жазушының 1928 жылы жазылған «Ақбілек» романын жазу кезіндегі шығармашылық, ішкі рухани сезім толқыныстары хатта анық көрінеді. Сонымен бірге Сұлтанмахмұт жайында, сол кезеңдегі қоғам туралы ойлары кейінгі әдебиеттану ғылымы үшін құнды материалдар болуымен мәнді.

Қорыта келгенде, Ж.Аймауытовтың шығармашылық ғұмыры қарымды журналистің қазақ жазба өнерінің әр саласында өз талантын танытқан қаламгер екендігін дәлелдейді. Аймауытовтың көркем прозасы, ширьқан драмасы, публицистикасының да көркем және тегеурінді болуына негіз болғанын дәлелдейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Аймауытов Ж. Шығармалары – Алматы: Жазушы, 1989. – 560 б.

2 Қазақ» газеті // Құрастырушылар: Субханбердина Ү., Дәуітов С., Сахов Қ. - Алматы: Қазақ энциклопедиясы Бас редакциясы, 1998 -560 б.

3 Көпейұлы М.Ж. Шығармалары. 1- том. - Павлодар, 2003. 270-276 б.б.

4 Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалары. 5-том, – Алматы: Ғылым, 1999. – 298 б.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВ ПУБЛИЦИСТИКАСЫ

ДОСКЕН С.

7 сынып оқушысы, Дарынды балаларға арналған Абай атындағы мектеп-гимназиясы, Павлодар қ.

ЖОМАРТОВА Н. Н.

мұғалім, Дарынды балаларға арналған Абай атындағы мектеп-гимназиясы, Павлодар қ.

Қазақ қоғамы мен руханиятындағы, білімі мен ғылым саласындағы ұлт қайраткерлерінің еңбектері – тек атқарған істері ғана емес, осы жолдағы ерліктері де. 20-ғасыр басындағы қазақ елінің ұлтшыл, жұртшыл, халық болашағы үшін күрескерлерінің ішінде ұлы Ахмет Байтұрсыновтың орны ерекше.

Ахмет Байтұрсынов туралы айтқанда қазақ ғылымы мен білім саласы, бүтіндей рухани әлемі қозғалады. Алғашқы қазақ жазушының реформаторы, алғашқы тілші ғалым, алғашқы әдебиетші ғалым, алғашқы сыншы ғалым. А. Байтұрсыновтың алғашқы ұлт болашағы үшін істерінің үлкені – алғашқы кәсіби, халықты біріктіріп, елдік идеяны көтерген газеттің редакторы және сол басылымды салмақты ойларымен көтерген журналист екендігі.

Ахмет Байтұрсыновтың қазақ ұлты болашағы үшін жазған публицистикалық шығармалары туралы аз жазылған жоқ. Қазақ руханиятында ақын, тілші-ғалым, қазақ әдебиеті теориясының негізін салушы тұңғыш ғалымның ойлары мен көзқарастары көркем әдебиеттегі өзі жасаған қайраткер, азамат бейнесі публицистикасында «Қазақ» газетіндегі ұлттық идея мен халықтық тұтастық ісіндегі қызметтерінен және ұлт болашағы туралы журналистік ой-пікірлерінен көрінетіндігі де назар аудартады.

Басылымның бас редакторы – «ұлттың рухани көсемі» (М. Әуезов), қазақтың тұңғыш журналисі, ғалым, ақын қоғам қайраткері А. Байтұрсынов. Ұлы қайраткермен бірге ұлт ісіндегі қажымас серігі, пікірлес, рухтас інісі екінші редакторы Міржақып Дулатов болады. Ұлттың халық болашағын ойлаған зиялы қауымын бір ортаға жинаған Алаш көсемі Әлихан Бөкейхановтың сенімді де соңына дейін бірге болған серіктері – Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов.

«Қазақ» газеті ұлттың саяси істерінде көптеген ірі мәселелерді көтерді.

1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс кезінде халыққа қажет тұстарды анық көрсетті. Майданға оқу қазу жұмысына кеткен азаматтардың қал-жайын, тіршіліктерін, тұрмыстарын елге жеткізіп тұрды. Тек халық пен майдандағы елдің арасын жалғастырушы ғана емес, сол кезеңдегі ер-азаматсыз қалған отбасыларға қандай көмек керек, майдандағы ер-азаматтарнені мұқтаж етеді деген мәселелерді де көтерді.

Бұл тұстағы материалдарын:

1) бірінші дүниежүзілік соғыс туралы халыққа мәлімет беру;

2) дүниежүзілік соғыстың себеп-салдарлары туралы «Күнбатыс майданы», «Балқан соғысы», «Тағы соғыс», «Керек сөз» «Қазақтан солдат алына ма?» (Міржақып Дулатов),

«Қазақтан солдат алу», «Қазақтан солдат алу туралы», ««Қазақтан солдат алу мәселесіне ноғай газеталарының пікірі», «Солдаттық мәселесі», «Г. Дума», «Г. Думада һәм солдаттық

мәселесі), «Петроград хаты», «Жұрт жақсыларына ашық хат», «Петроград хаты. Не істеуге?», «Петроград хаты. Тағы не істеуге?» мақалалары. Алдыңғылары «Газеталардан» деп берілген. Газет тілшілері: Міржақып Дулатов Қожаахмет Оразаев, Мұстафа Оразаев, Жүнісбек Байменов) деген мақалалар басылған;

3) қазақтан соғысқа әскер ала ма, алса не істеу керек деген мәселе: «Ішкі хабарлар»,

«Солдаттық мәселесі», «Әскер алса», «Қазақ әскер алыну мәселесі», «Қайсысы пайдалы?»,

«Әскерлік мәселесі» (Сұңқар), «тағы әскерлік мәселесі» т.б;

4) патша үкіметінің құлауы туралы: қазақтың жайы не болмақ? Қара жұмыстағы қазақтардың не істегендері дұрыс? Олар елге қалай қайтады? Елге келіп қандай іспен айналыса алады деген мәселелерді айтады.

5) жаңа өкіметтің орнауы: Ресей халықтарының еркіндік, бостандық, теңдік алуы;

белдің, мемлекеттің кейінгі жолын белгілеу.

Ұлт саясатына керек тұстар алғашқы 1913 жылғы санында: «Заманына қарай амалы» деген сөз бар. Мұның мағынасы – заманның түріне қарап іс істеу. Төңірекке қарасақ, түнерген-түнерген бұлтар көрінеді, түбі қандай белгісіз, не боларын білмейміз. Нұр болып жауып, жерімізді көгертіп, несібемізді молайтар ма?

Болмаса дауыл боп соғып, үйімізді жығып, общинамызды шашып тастар ма? Көзіміз бұған жетпейді. Жалаң аяқ, жалаң бас, жеңдеріміз қиюсыз, тетктеріміз жиюсыз ашылып, шашылып жатқан халықпыз. Күннің не боларына көзіміз жетпей тұр. Дауылды жауын ету қолымыздан келмесе де, үйлеріміз қирамай, общинамыз шашылмай қалуына амал ету керек емес пе? Сол амалға кіруге жұртқа мұрындық болатын нәрсенің бірі – газет.» [1, 10]. Деп бастаған алғашқы санына бастап, 20-ғасырдың дүрбелеңге толы 1913–1918 жылдар арасындағы саяси істерін баяндап, таратып, таразылып, талдап, халыққа түсіндіріп, әрі сол кезең үшін әр оқиғадан қазақ халқы қандай сабақ алуы керек деген мәселелерді көтере білді.

1918 жылғы соңғы сандары «Жасасын Алаш автономиясы!», «Көркейсін алаш!» деген айдарлармен беріледі. Бұнда автономия болудың шарттары мен жолдары, қиындықтары айтылады. Сонымен бірге «Қайтсек жұрт боламыз» деген мақалада: «Дүние жаралғаны болмаған уақиғаларды төрт жылдан бері көзіміз көріп отыр. Төрт жылдан бері жердің жүзі қанға боялды. Көздің жасы сел боп ақты. Дүние ойран болды. Даңқы жер жарған зор мемлекеттер жоғалуға

айналды. Ат төбеліндей аз елдерге есе тиді. Мұндай зор өзгерістер болған емес, мұнан соң да бола бермейді. Әркім қайтсек жұрт боламыз деп жанталасып жатқан себебі осы. Алаш, Башқұрт, Түркістан сияқты халықтар автономия аламын, мемлекет боламын десе бұрын көзі көрмеп пе. Автономияны ауызға алмақ түгіл стражниктің алдында қалтырап тұратын елдер бүгін ту көтеріп, ұран шақырып, өзін-өзі билеудің қамына кірісіп жатыр» [1, 440].

Мақалада бірнеше мәселелер көтеріледі.

1. Патша құлағалы саясаттың өзгермелі болып, белгісіз жақтарға бастап тұрғандығы.

2. Большевиктік үкіметтің қазақ үшін оңай болмасы да айтылады: «Большевик деген бір пәле шығып, Николайды сағындырғаны да рас. Мұнан соң қандай жамандық боларына қара халықтың көзі жетпей, бостандықтан көңілі суынып тұрғаны да рас.» [1, 440].

3. «Осындай қара құрық заманда» қазақтың да бірігу мен ынтымақтасуды, ел болуды ойлағаны қажеттігі түсіндірілді.

4. «Біз келешекті ойламасақ, кейінгі нәсіліміз бізді қарғамай ма, Алла құзырында, тарих алдында біз жауапкер емеспіз бе?!» Ғасыр басындағы төңкерілген дүние бір күндікті емес, болашақты ойландыратын іс екендігін ұқтырады.

5. Елдікті сақтау үшін, ұлттықты бекіту үшін құрбан етуден қорықпау керектігін айтады. Бұған мысал ретінде Түркияны келтіреді.

6. Ел болуды ойлудың басты шарты – әскерін құру. Өз милициясын жасақтау. Әскердің күш екендігі.

«Әскер деген сөзден бұрынғыдай ат-тонымызды ала қашатын болсақ, сондай жігімізді ашып,, жер-суымызды қорғап, билігімізді өзіміз алып қалмасақ, күні ертең бізді алдына салып айдап жүруге ие табылады» [1, 441].

7. Жұрттық жолы. «Осы бастан автономия алудың қамына кіріссек, милициямызды жасап алып, қарамызды көрсетсек, Алаш Орданы үкіметіміз деп тіресіп қорғасақ, бізді ешкім басынбайды. Үкіметі бар, әскері бар жұрт деп бізбен әркім есептеседі» [1, 441]. Жұрт болудың жолы: жеке үкіметінің болуы, өзін қорғайтын милиция-жасағы, бірлігі бар тұтас ел деп береді.

«Қазақ» газетін құрып, сол газет арқылы ел тұтастығын, жұрт бірлігін, мемлекет болудың шарттарын ұғындырып, халыққа түсіндіріп отырған қазақтың алғашқы кәсіби журналисі Ахмет Байтұрсынов еңбегі. А. Байтұрсынов «Қазақ» газеті арқылы халықты

біріктіріп, бір ортақ пікірге ұйысуға болатындығын, ел мәселелерін бірлесе шешудің жолдарын, жұрт басына түскен қуаныш пен қайғыны да ынтымақпен көтеріп жеңілдетуге болатындығын танытты. Қашанда өзінің терең білімімен, халықпен ұлт дәстүрін игерген, адамзат мәдениетінің үздік үлгісін жетік білетін маман ретінде биязы қалпы мен нағыз оқыған азамат, күрескер ер тұлғасын көрсетті. Өзінің биік тұлғасымен бірге қазақ халқының тұңғыш газеті «қазақты» деа сондай биікке көтерді. Ол биік халық мүддесімен, мақсат-мұраттарымен биік болатын.

Қорыта келгенде, «Қазақ» – қазақ елінің ұлттық баспасөзіндегі тұңғыш қоғамдық- саяси және әдеби газет. Сонымен бірге ел ісінде маңызды насихат, күрес құралы да болды. Ұлт қажеттіліктерін терең таразылаған Ахмет Байтұрсынов публицистикалық еңбектерінде 20-ғасырдың бас кезіндегі қоғам мәселелері, өткеннен алар байлықтары және болашақ жоспарлары терең талданды.

1. Ұлт тағдырының болашағы сол ұлттың өз қолында ғана екендігін жазды: оған қажет тұстарды саяси қайраткер ретінде талдап берді.

2. Ұлы Абайдың үлгісін сара жол санаған қайраткер халық болашағы үшін қажетті құндылықтарды: бірлік пен ынтымақ, білім, ғылым, оқу, өнер туралы рухани ойлардың қажеттігін ашып ұстаз ретінде танылды.

3. Бүгіннің ісі – ертеңнің қамы екендігін насихаттады.

4. 20-ғасыр басындағы әр оқиғадан қазақ ұлтының сырт қала алмайтындығын жазды.

5. Өзге ұлтқа ере білудің жолдарын көрсетті.

Қазақ халқының болашағы үшін қандай білім алу, ол білімді қалай пайдаға асыру, кімнен үлгі-өнеге алу қажеттігін талдап түсіндірді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Қазақ» газеті // Құрастырушылар: Субханбердина Ү., Дәуітов С., Сахов Қ. - Алматы: Қазақ энциклопедиясы Бас редакциясы, 1998 -560 б.

2 Байтұрсынов А. Ақ жол. – Алматы: Жалын, 1991. – 464 б.

3 Нүрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. - Алматы: Ататек, 1995.- 256 б. (5 б.).

КЕТБҰҒА ТУРАЛЫ ЗЕРТТЕУЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖАРИЯЛАНУЫ

ТӨЛЕУБАЙ Ә., ТӨЛЕУБАЙ Ұ.

оқушылар, Дарынды балаларға арналған № 3 гимназиясы, Павлодар қ.,
СЛЯМБЕКОВА Қ. С., ТОЛЕКТЕМИРОВА А. Т.
мұғалім, Дарынды балаларға арналған № 3 гимназиясы, Павлодар қ.

Кетбұға туралы зерттеулер ертедегі «Шадтжарат әл-атрак» (Түркі шежіресі) кітабынан басталады екен. Кейіннен М. Тынышбаев [1], Ә. Марғұлан [2], В. Бартольд [3], В. Г. Тизенгаузен [4], Л. Н. Гумилев [5] кітаптарында тарихи тұлға ретінде қарастырылады. Оның тарихтағы орнының өзгеше екендігі айтылады.

«Штаб бастығы найман Кит-Бұқа-ноян шын берілген несториан еді және ол да өз көмекшілерін дін бірлерден іріктеп алды» [5, 219]. М. Мағауин [6], У. Бекенов [7], А. Сейдімбек, Т. Жұртбай т.б. ғалымдар Қазақ тарихына, Алтын Орда тарихына, қазақтың жыраулық поэзиясына және күйшілік өнерге арналған еңбектерінде Кетбұға есіміне ерекше мән беріп, арнайы тоқталып отырған.

Ә. Марғұлан Кетбұқаның XIII ғасырда шығарған «Ақсақ құлан», «Айдаһармен арбасу», «Жошы ханның жортуы», «Емен толған», «Сынған бұқа» атты елге кең тараған күйлері осы «Ханаралы», «Ханордасы», «Жошыордасы» атты жерлерде туғанын тарихи нұсқалармен дәлелдеді [2].

Б. Саятөлеков, Р. Омаров, Н. Тілендиев, М. Хамзин, Ш. Әбілтай т.б. атақты күйшілер Кетбұға күйлерін орындауды өздерінің шеберлігінің өлшемі, шығармашылығының шыңы деп білгені анық.

Тизенгаузен «Алтын орда тарихына қатысты материалдар жинағы» атты еңбегінде, XV ғасырда жазылған «Түрік шежіресі» («Шажрат әл атрак») атты еңбекте «Жошы ханның өлімін Шыңғыс ханға оң тізесін басқан әмірі, Ұлы жыршы естірткен», – деп жазылғанын келтіреді.

А. Сейдімбек пен Т. Жұртбай тарихи деректер мен ауызша шежіреге сүйене отырып, осы ұлы жыршы Кетбұға жырау деген қорытынды жасаған. М. Тынышбаев «Қазақ тарихына қатысты материалдар» атты еңбегінде, Кетбұға ұрпақтарын тарата отырып, жыраудың қазақ тарихындағы алатын орнына назар аударып, Кетбұға қазақтың ұлы биі болғанына ерекше тоқталған.

13 - ғасырда өмір сүрген ұлы жырауды халық осы уақытқа дейін естен шығарған жоқ. Кетбұға ұрпақтары Найман руының үлкен бір

тармағын құрап отыр. Сол әулеттің шежіресін таратқан қарттар түп атасын Кетбұғаға апарып тіреді. Солай дегенмен, Кетбұға жырау туралы біздің білеріміз көп емес. Оған себеп жыраудың өмір сүрген заманының көнелігі, онан қалса, Кетбұға туралы шындықтың көрші елдерге ұнай бермейтіні.

Қазақ тарихы мен әдебиетінде Кетбұға туралы деректер көп. Кетбұға туралы деректер ел аузында аңыз бен әпсана түрінде көп кездеседі. Ол туралы зерттеулер тарихта көп назарға алынбай, түркілік қасиетті бойға жинаған тұлғаның бейнесі ел есінен өшіруге бағытталып келді.

М. Мағауиннің «Қобыз сарыны» деп аталатын кітабында оны жыраулардың басы деп береді. «– Сөйле, жырау! Зерлі қызыл ала түрікпен кілемінің үстінде малдасын құрып алтын тақтың қарсысында отырған Кет-Бұға қобызына таянған қалпы алға қарай сәл еміне түсті. Әміршісінің бетіне бажайлай қараған. Тоғыз қанат ақ орданың іші қоңыр салқын еді. Топырақпен көміп бастырып тастаған іргеден қарашаның ызғарлы желінің лебі білінеді. Қабағы катыңқы Шыңғыс хан иығына жамылған бұлғын ішігінің жағасына түмсығын тыққан күйі, мана таңертең Кет-Бұға табалдырықтан аттағандағы қалпында мүлгіп отыр. Көзі жұмулы. Ұйықтап отыр ма, әлде жан көрмеген жат елдерді ат тұяғына таптатар, өзінің нөкерлері мен қызметшілерін олжаға бөктіреді жаңа жорықтардың жайын ойлап отыр ма, белгісіз. Селт етпейді. Қимылсыз, бір қалыпта отыра бергеннен аяғы талған Кет-Бұға қаһан ұйықтап кетті ме деп ойлай бастаған еді, ұйықтамаған екен...» [2, 7].

Әлемді тітіренткен Шыңғыс ханға тосқауыл болған, батырлығымен ғана емес, өнерімен, ақылымен жеңген Кет-Бұға жырау туралы айтады. Осы жырау туралы мәліметтердің бәрін кездейсоқ деп қарауға болмайды. Шыңғыс заманында, XIII ғасырда найманда Кет-Бұға атты ұлы жыраудың жасауы анық. Өз кезінде Кет-Бұға жырлары халық арасына кең тараған болуға тиіс. 15 - ғасырдың аяғы, 16 - ғасырдың бас кезінде жасаған Доспамбет жырау «Кет-Бұға биді» аузына алады, Кет-Бұғаны өзіне үлгі етеді.

Садақ толған сайгез оқ
Масағынан өткеріп,
Басын қолға жеткеріп,
Созып тартар күн қайда?!
Кетбұғадай билерден
Кенес сұрар күн қайда?! [8].

Бірақ біздің заманымызға Кет-Бұғаның аңызға айналған есімі ғана жетіп отыр. Оның бір сесебі талай жылдар, ғасырлар атының аталмауында болса керек. Тіпті бергі деректерде Кетбұғаның аты өзгертіліп, «Әли шебер» атты балаларға арналған ертегіде атақты «Ақсақ құланның» – шығарушысы жоқ деп ұйғарылып, халық күйі аталды.

Ұлт тарихын түгендеуде батырлар мен саяси қайраткерлер ғана емес, өнер адамдарының жеке өмірін зерттеудің де маңызы зор. Қазақ халқының азаматтық тарихының ашылмаған беттері, айтылмаған шындықтары қанша көп болса, ұлттық өнеріміздің тарихы да сондай ақтандақтарға толы. Хандар, батырлар, жыраулар, билер, ақындар, шешендер, өнер адамдарының өмірі, халыққа сіңірген еңбектері жете зерттеліп, өз шындықтың көрші елдерге ұнай бермейтіні. Шыңғыстың өзін түркі жұртынан алыстатып, діні де, тілі де жат, басқа ұлт өкілі қылып көрсетуге ұрынған шетел тарихшылары Кетбұға сияқты басқа халыққа теліп жіберуге келмейтін ұлттық тұлғалар туралы айтқысы келмейтіні мәлім. Кетбұғаның атақты қолбасы болғанын мойындау жетіспейді.

Кетбұға кім деген тұста біз келесі тұлғалық бейнені көреміз.

1. Жазба тарихқа жүгінсек, Кетбұға 13- ғасырдың алып баһадүр-нояны, өмірінің соңына дейін жеңілуді білмеген ұлы сардар. Шыңғыс хан мен Найман хандығының соғысында ол Найман қолының дәрегейінде сардары болған күмәнсіз. Сол соғыста ерекше көзге түскен баһадүрді Шыңғыс хан жазасын кешіріп, өз дәрегейінде қызмет етуге бұйырған болса керек. Шыңғыс хан тұсында да ұлы қолбасы соғыстың алдыңғы қатарында болғаны анық. Өйтпегенде «қағанның оң тізесін басып» билік сырмағына отыра алмас еді. Жасы егде тартқан кезінде Құлағу қолының кеңесшісі болып жорыққа аттануы да тегін емес. Кезінде қазақ жұртының ұраны болған, тендессіз батыр, данышпан қолбасының есімі ел есінде мәңгі сақталған.

М. Тынышбаев «Кетбұға аңыз бойынша көне замандағы қазақтың ең ұлы абызы, сиынатын пірі, бақсылар осы күнге дейін оның атын атап, аруағын шақырады», – деп жазыпты. Бұдан Кетбұғаның кезінде қазаққа ұран болған адам екенін көреміз. Бір тайпа елдің ұраны болу екінің бірінің мандайына жазылмаған. Ал, ұлт ұраны (сиынар пірі) болу үлкен қасиет иесінің қолынан ғана келер іс.

2. Бақсы. Ұлт жадына сеніп, атадан қалған шежіреге сүйенсек, қазақ күйшілерінің ішінде әрі күй иесі, әрі ел иесі болған. Абыз жырау, дәу перім бақсы болған Қорқыт ата мен Кетбұға жырау ғана.

3. Ұлы би. Ұлығ би – төбе би. Т. Жұртбайдың пайымынша, «ойранға ұшырап, жаугершіліктен, берекесіздіктен әбден зықысы шыққан көшпелі қазақ тайпаларының барлығы берекеге, ынтымаққа, татулыққа ұмтылып, жұдырықтай жұмылып, хандас хан Жошының төңірегіне топтасты. Алты арыс Ұлытауға жиналып, Кетбұғаны ұлығ би сайлады» [9, 45].

Кетбұғаның билігі ханнан кейінгі ең жоғары билік болғанын Мөңке ханның қазасынан кейін ұлы ордаға қайтқан Құлағудың бар билікті Кетбұғаға беріп кетуі дәлелдеп тұр. Кетбұға хан жоқта хан орнына билік жүргізе алған. Ең маңыздысы, ол қазақ тарихындағы билер институтын қалыптастырушы. Әділ билігімен аты шыққан ақылман ел иесі. Шежіре бойынша Найман ұлысына таңба үлестіріп, енші бөліп берген сол кісі. Билік ол кезде үлкен титул болған. Би болған адамда көп қырлы қасиет болуы шарт. Ол қасиеттер: жұртты артынан ерте алатын, айтқан сөзін тыңдататын салауатты, елден асқан қайраты мен ақылы, елде жоқ өнері, артынан ерген іргелі елі – салмағы болу. Қазақ тарихында би атауымен тарихта қалған тұңғыш адам осы - Кетбұға абыз. Кетбұғадан бұрынғы замандағы би аталған адамды не жазба тарих, не ауызша шежіре білмейді.

4. Жазылған хатқа сенсек, Кетбұға қазақ әдебиетінің бастауында тұрған ұлы жырау. Оның Жошы өлімін Шыңғыс ханға жеткізген шағын жыры бүгінгі құнарлы қазақ поэзиясының бастау бұлақтарының бірі. Жыраудың Жошы ханның өлімін Шыңғыс ханға қалай жеткізгені туралы екі түрлі дерек бар. Бірі Жошының өлімін күймен естірткені. Ел қалтқысыз сеніп, жадында сақтаған киелі аңыз. Екіншісі Жошы өлімін жырмен естіртуі. «XV ғасырда жазбаға түскен «Шажрат әл-атрақта» («Түркі шежіресінде») жазылған, тасқа басылып, тарихта хатталған жазба дерек.

5. Кетбұға туралы аңыздың ең құнарлысы – Кетбұғаның күйшілігіне байланысты әңгіме. Әсіресе, Жошы ханның өлімін Шыңғыс қағанға естірткен тапқырлығы ерекше әспеттеліп айтылады.

Аңыздың астарында шындық жатады. Аңыз – шындықтың қабы, халық уақыттың шаңын жұқтырмас үшін шындықты аңызға орап сақтаған. Демек, аңыз сол беті шындықтың өзі емес. Аңызды білу бар да, оның өзегіндегі шындықты аршып алу бар.

Шыңғыс хан баласы өлгенін білсе де, Тәңір ісіне көңісі келмей, жұбату бермей түлданып жатып алған, ешкімнің сөзіне жұбанбаған, немесе ханға бұл ауыр қазаны айтуға ешкімнің батылы бармаған. Өйткені, баласы өліп, қайғырып отырған ханның алдында айтылар

әр сөз тектеулі, әр қимыл шектеулі болуға тиісті. Артық жасалған бір қимыл, ағат айтылған бір ауыз сөз басқа пәле болуы ықтимал.

Ханға ауыр қазаны Кетбұға жырау естірткен. Сол естірту үстінде «Ақсақ құлан» күйі тартылған. Шындық осы. Кетбұғаның өлімді домбырамен естіртуі, ханның домбыра шанағына қорғасын құюы Кетбұғаны ұлықтаған, домбыраны кие тұтқан халықтың өз жасампаздығы. Кетбұға да адам, аңғармай сөйлеп, ағат басудан сақтануы керек. Ханға ақыл айтқандай сарнап отыруды лайық көрмесе керек. Ханның көңіл күйіне әсер етуді ойлап, алдымен домбырасын алып ұзақ күй тартқан. Сол күй «Ақсақ құлан» деп ұқсақ жаңылыс болмас. Күй табиғаты бөлек, әуені мұңлы әрі құбылмалы. Мұңлы қоңыр әуенмен басталады да, домбыра мен қобыз үні қатарласа есіп отырады. Тыңдаушысын өмір туралы ойлауға жетелейді. Домбыра үні анық, қобыз үні тым көмескі. Сол көмескі үн жүректі езіп, жандағы мұңды, жүректегі шемен-шерді ерітіп жіберердей әсерлі. Күйді тыңдап отырып адам өмірінің өткінші екеніне сенесің. Күйден өлім хабарын – нақты сөз есту мүмкін емес, әуен қашанда сөздей анық ұғылмайды. Қазақ сөздің өзін «қызыл тілде буын жоқ» демей ме. Ақсақ құлан күйі Шыңғыс ханды өлімнің хақ бұйрығы екеніне мойындату мақсатында тартылған. Кетбұғадан қалған күй көп емес, елге кең таралған күйі осы «Ақсақ құлан». Кейде «Ақсақ құлан – Жошы хан» деп те аталады. «Ақсақ құлан» күйін тұтас түркілік масштабта қарайтын болсақ, оның варианттары: «Қырғыз нұсқасы», «Қарақалпақ нұсқасы», «Ноғай нұсқасы», «Қазақ нұсқасы» деп қарастыруға болар еді. Ең қызығы, әрқайсысы әр халықтың мұрасына айналып кетсе де, осы аталған нұсқалардың сарынындағы ортақтық, үндестік әліге дейін сақталып отырған «Қазақта атам заманнан өлімді естіртудің жол-жосығы болған. Ауыр қазаны кез-келген айта салмай, алдымен өмірдің өткіншілігіне, ажал басы жұмыр бастының барлығы қашып құтыла алмасын жеткізер қадірлі, сыйлы адамға тиесілігі айтылады. Ендеше әлемді тітіренткен ханға ұлының өлімін естірту – хан тыңдайтын адамға бұйырары анық. Бұндай адамның жай болмасы белгілі. Жинақтай келгенде Кетбұға:

1. Қолбасшы, батыр, ноян.
2. Ескі түркілік өнерді, танымды бергі замандарда тұтқан – бақсы.
3. Елдің Ұлы биі.
4. Жырау.
5. Күйші.

Кетбұғаның заманы монғолдардың күшейіп, әлемді билеп алуға күш салған заманымен тұстас келеді. «Монғолдың құпия шежіресінің» 202-тармағында келтірілген тізбенің 50-ші рет санында Кетбұқа ноянның аты аталған. Оның аты халық арасында Кете би, Кете ер, Кете жырау деп дағдылы аталуына сәйкес, Кете ноян деп жазылыпты.

Шыңғыс хан басып алған жерлерін өзінің шешесіне, балалары мен інілеріне бөліп бергенде, Жошының үлесіне 9000 шаңырақ халқымен, байлығымен қоса тиді. Шыңғыс ханның мемлекетті басқару хақындағы дәрегейінде әр ханның, әр қолбасының қасында жөн білетін, данағей, көпті көрген бір кеңесші болсын деген жарлығы болатын. Мұны ұлдарына да, ұлдарының ұрпағына да өсиет еткен және кеңесшінің келісімінсіз келелі шешім қабылданбаған [10].

Шыңғыс ханның осы пәрменіне сәйкес, Кетбұқа Жошының бұдан былайғы барлық жорықтарына қатысып, оның шешімдеріне ақыл-кеңес беруге міндетті еді. 1216 жылы Шыңғыс ханның бұйрығымен Жошы, қасында кеңесшісі Кетбұқа ноян бар, Дешті Қыпшаққа қашқан меркіттерді қууға аттанды. Оларды Бірғыс өзенінің бойында қуып жетіп, қырғынға ұшыратты.

Өзінің елшілерінің дарға асылып өлтірілгендігі жөнінде хабар жетісімен, Шыңғыс хан Хорезм шахы Мұхамедке қарсы соғыс жариялады. 1219 жылдың көктемінде ол Қара Ертіс пен Көбік өзендерінің алқабындағы шексіз жайылымдарға табын-табын жылқылар мен отарланған ірі мүйізді малдарды айдағып әкеп, семірте бастады. Күз түсе ол Ұлы қағанның ақ туының астына монғолдардан және бағынышты ұлыстардан жиыстырып, әскерін құрды. Барлық әскер саны 150000 (Ә. Хара-Даванның дерегі бойынша – 230000) адамға жетті. Қытайдан 15000-дай талқандайтын техника жасаушы инженерлер, шеберлер және жұмыскерлер алдырды. Осы жойқын армиядағы Жошы басқарған әскери лектің (корпустың) құрамына Кетбұқа ноянның өр найман руларынан жасақталған екі түмені қосылды.

1251 жылы Ұлы құрылтайдың шешіміне сай Хулагу Ираннан батыстағы жерлерді: Иракты, Сирияны, Палестинаны, Мысырды, Рум мен Арменияны бағындыруға тапсырма алып, жорыққа дайындала бастады. 1254 жылы жазда Жетісу, Түркістан арқылы Самарқандқа жеткен ол 1256 жылы Исмаил әулетінің соңғы билеушісі Рокнеддин Хуршахты тізе бүктірді. 1258 жылы ақпанда Бағдатты бағындырып, Аббас әулетін жойды. Бірақ 1260 жылы Хулағудың Кетбұға басқарған әскері Сирияда Берке хан билеген Алтын Ордамен одақтасқан Египет мәмлүктерінен жеңілді.

Ұлы Далаға беттеген Жошы қолының ішінде бақан, балта таңбалары басылған Кетбұқа ноянның атты әскері де бар болатын. Жошы ат басын Ұлытауға тіреді. Сонымен, «Ұлытауға Бағаналы-Балталылар Кетбұқа басқарған әскер сапында келген. Бұл 1223 жылы болған оқиға» (Қуаныш Ахметов. «Ұлы Даланың Ұлытауы». – Омбы, 1999 жыл. 50-бет). Және де бұл Бағаналының Ұлытауға бірінші келуі. «Шыңғыс хан басып алған жерлерін ұлдарына үлестіргенде байырғы Дешті Қыпшақ, Арқа төсі Жошыға қарады. Жошының ордасы алғашында Найман кере – Шыңғыстауға қонып, кейін Ұлытауға көшірілді. Жошы ең алдымен өзіне өмірлік құтты қоныс ретінде Арқа төсін таңдады. ...Майқы би бастаған қазақ билері 1224 мешін жылының жаз айында Найман кере тауының бөктерінде Тәмужиді өз аттарынан ұлықтап, оның ұлы Жошыны өздерінің тікелей әміршісі деп таныған еді» (Тұрсынхан Зәкенұлы. «Көк бөрілердің көз жасы», 514–515, 517-беттер). Сөйтіп, Ұлытауда алты алаш бас қосып, бірлесе, келісе келіп, бөрі басты, қыл құйрықты ақ туды көтеріп, алғаш рет Жошы бастаған Алтын Орда (әуелде Ақ Орда) хандығы құрылды. Жошы хандығының бас биі, ақылгөй-кеңесшісі Кетбұқа болып сайланды. Сарыарқаға орналасқан Бағаналы наймандар ерте заманнан Ертағы, Кертағы деп аталып келе жатқан екі тауды және бір өзенді өздерінің Шығыстағы отанындағы жер атауымен – «Ұлытау», «Кішітау таулары» және «Бұланты өзені» деп атап кетті. Жошы 1227 жылы Бетпақдалада құлан аулау саятында жүргенде жазмыштың күдіретімен опат болғанда, оның қазасын әкесі Шыңғыс ханға естірткен де, келесі жылы Жошыға Кеңгірдің бойында күмбез соқтырған да осы Кетбұқа еді [11].

1. Кетбұға Шыңғыс жаулап алған Найман тайпасының батыры. Кейіннен найманның көп тайпалары Шыңғыс әскері тобына қосылғанда, бас нояндарының бірі болады.

2. Шыңғыс ханның тарихтағы ірі жорықтарының жеңісіне қатысы бар тұлға.

3. Жошы ханның Ұлы Далаға келгенде ақылшысы болған.

4. Қазақ тарихындағы Ұлытаудағы бірлік пен ынтымақ тірегі болсын деген Таңбалы тасқа тікелей қатысты тұлға.

5. Кетбұға – Құлағу әскерінің қолбасшысы ретінде Сириядағы, Иерусалимдегі жорықтарды басқарады.

6. Әлемдік тарихтағы оқиғалардың өзгерісіне көп ықпал еткен тұлға болып есептеледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Тынышбаев М. Қазақ тарихына қатысты материалдар /М. Тынышбаев // Егемен Қазақстан, 2010. т. №5. -С. [] 8-12.
- 2 Әлкей Марғұлан – Кетбұқа мұраларын зерттеуші <http://www.sharayu.kz/8967>
- 3 Тарих – адамзат ақыл-ойының қазынасы. Он томдық. – Астана: Фолиант, 2006. Т.6: Әлемдік тарихи ой.– 2006. – 448 б.
- 4 Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды: Извлечение из арабских источников. Т. 1. СПб., 1884. – Москва, 2014 С. 458
- 5 Гумилев л. Н. Қиял патшалығын іздеу: «пірөдар Иоанның мемлекеті» туралы аңыз – Алматы: Балауса, 1991. – 448 б.
- 6 Мағауин М. Қобыз сарыны. – Алматы: Ғылым, 1990. – 402 б.
- 7 Ақсақ құлан. Кетбұға бидің күйлері (Құрастырып, түсініктемелерін жазған Жүзбай Жанғали.) – Астана, 2015
8. Доспамбет жырау жырлары <https://bilim-all.kz/olen/2038-Ainalaiyn-Aq-ZHaiyq>
- 9 Жұртбаев Т. Кетбұқа, Пекин, ұлттар баспасы, 2005.
- 10 Жұртбаев Т. Дулыға – Алматы, 1994 жыл, 357-бет «Құпия шежіренің» 243-тармағы; Лувсанданзан. «Алтын шежіре». – Алматы: «Өнер», 1998 жыл, 115-бет
- 11 <https://e-history.kz/kz/news/show/563/>

- 6.6 Тәуелсіз Қазақстан жылдарындағы мәдени бірегейлік:
дәстүр мен инновация сабақтастығы**
- 6.6 Культурная идентификация в годы Независимости
Казахстана: преемственность традиций и инноваций**

**РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ АЯСЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ҚОСПАСЫНЫҢ ЖАҢА КӨРІНІСТЕРІ**

АБДУЛЬМАЛИКОВ Е., МУСИНА А.

9 сынып оқушылары, Абай атындағы ЖББОМ, Ақтоғай ауд.

ЕРТАЕВА А. Х.

қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі,
Абай атындағы ЖББОМ, Ақтоғай ауд.

Өзінің Қазақстан халқына жолдауында Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында

«Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс» [1] деп атап кетті. Әрине, өз салт-дәстүрін, фольклорын, атадан қалған мұрасын білмеген қазақ өзін нағыз қазақтың деп атай ала ма? Қазақ халқының дәстүрлі тағамдану жүйесі қоршаған экологиялық жүйемен және шаруашылығымен тығыз байланысты болды. [2]. Қазақ халқы – ет тағамдарын мол тұтынатындығымен ерекшеленген халық [3]. «Бесбармақ» – отырықшылыққа көшкеннен кейін пайда болған тағам түрі деп атауға болады. Себебі, қамыр илеу сол кездердің куәсі [4].

Бүгін біздің сіздердің назарларыңызға ұсынайын дегеніміз қазақ салтының тәтті тағамы – қоспа.

Зерттеудің мақсаты. Ауылдағы әжелеріміз жасайтын қоспаның жасалу тәртібін (рецепт) анықтап, өзіміз қолдан жасау. Сонымен қатар қоспаның арасына жаңа дәстүрлі емес ингредиенттер қосып жаңа сұрпын жасап шығару.

Болжамы: Әжелеріміз жасайтын қоспалардың рецептісі әдетте ұқсас болып келеді. Олар қоспаның құрамына ұзақ пісірілген ірімшік, сары май және қант қосады. Кей кездерде мейіз бен ванилин қосуы мүмкін.

Біздің ұсынысымыз: қоспаның арасына бірінші жер жаңғақты ірідей немесе ұсақтап, екінші ағаш жаңғағын (фундук) ірідей немесе ұсақтап, үшінші грек жаңғағын ірідей немесе ұсақтап, төртінші күнбағыс (шөмішке) дәндерін ірідей немесе ұсақтап қосып сегіз түрін жасап көрсө, және төрт түрлі үгітілген жаңғақтардың ассортиін және қас өрік (қураға) қосып жасап көрсө қалай болатынын анықтау. Сонымен қатар қоспаның арасына біраз бал қосып араластырғанда, осы қоспа жаңғақпен бірігіп жаңа өнім бере алады ма екенін байқау.

Тақырыптың өзектілігі:

Қазіргі таңда аналарымыз әжелеріміз сияқты емес, сауылған сүтті сүттей тапсырып, соңғы кездерде ауылдың үйлерінің көбінде қоспа түгілі айран да құрып кетудің аз-ақ алды. Әрине, қазақтың көне тағамдарын жасау біраз уақыт кетуін талап етеді. Дегенмен, осы тағамдар біздің тарихи өміріміздің бір бөлігі. Бірде анама «Қоспа жасап беріңізші» десем, анам «жасай алмаймын» деген соң, қоспаны қалай жасайтынын әжелерден сұрап алып, анама жасаттым және қоспаның жаңа сұрыптарын шығару керек деген ойға келдім

Міндеттер:

- 1 Қоспаның дәстүрлі рецепті табу
- 2 Қоспаның жаңа түрлерін ойлап табу

3 Оларды жасап қазылар алқасына көрсету

4 Коммерциялық тауар айналымы

Атап өткендей, жент (қоспа) (сурет 1) – аса кәделі дастарқан дәмі. Ол қыста қатпайтын, жазда бұзылмайтын өте дәмді тағам. Жент былғау шеберлікті талап етеді. Ақталған тарыны келіге түйіп (диірменге немесе аз – аздап кофе тартқышқа салып) ұнтақтайды. Оған құмшекер, ұнтақталған ірімшік салып араластырады. Содан соң қазанға жылқының майын құйып ысытып, жаңағы араластырған тары мен ірімшікті салып, оттың болмашы табында араластырады. Жент майды бойына сіңірген соң ыдысқа салынып, салқын жерге қойылады. Әдетте жент ешкінің немесе қойдың қарнына салып сақталады. Ол ауа өткізбейді де, жент өзінің иісін, дәмін жоймай, ерімей жақсы сақталады. Жылқы майы болмағанда сары майға былғаса да болады (тоң майға араластыруға болмайды, ол қатып қалады да, жеуге жайсыз болады). Жент көбінесе соғым сойған кезде әзірленеді. 5 стақан тары жармасы, 4 стақан кепкен ірімшік, 2 стақан құмшекер, 2 стақан май керек. Майға илеп пісіріп кептірген бауырсақтың ұнтақталғанын, не бидай талқанын және аздап мейіз қосуға болады [5].

Сурет 1 – Қоспа

Қоспаның аталып кеткен рецептісі көбінде қазақ елінің оңтүстігіне тән. Ол жақта отырыңқылыққа ертерек келмесе де, көрші Бұхар, Қиуа елдерінде тары егу ежелден бар еді. Сондықтан оңтүстік қоспасын көбінесе жент теп атап арасына тары талқанын қосады. Біздің әжелеріміз негізінен көп қайнатылған қызыл ірімшіктен жасайды. Кейде арасына дәмін өзгерту үшін ванилин де қосатын әжелеріміз баршылық.

Ал біздің сіздерге ұсынып отырған қоспамызға біз қоспаның бірінші екі түріне жер жаңғағын (арахис) қосуды ұсынамыз. Қоспаның бірінші түріне жер жаңғағының ірі дәндерін қосып жасалса, екінші түріне жер жаңғағының ұсақталған діндері қосылмақ. Осының арқасында қоспаның сыртқы түрін, үгілуін,

қасыққа іліну көрсеткішін т.т тексереміз. Қоспа дайын болды дегенде 50г балды ысытып, ыстық бал араластырса қоспаның беріктеуі тез болады, ал пішіні тұрақты болады деп ұйғарамыз. Біз үшінші – төртінші қоспа түрін жоғарыдағыдай тәсілмен, тек тоғай жаңғағымен (фундук) өңдедік те, оны ысытылған балмен беріктеттік. Осылайша қоспаның жаңа тағы да екі түрін ұсынудамыз.

Бесінші – алтыншы қоспаларды түрлендіру үшін грек жаңғағын алуды ұйғардық. Олардың да көмегімен ірі және ұсақ жаңғақтары қосылған қоспа жасамақпыз. Және олардыда балмен беріктетеміз. Аталмыш қоспалардың көрінісі

Жетінші және сегізінші қоспа түрлері ірі және ұсақкүнбағыс дәндерімен түрлендірілмек. Оларды да бекіту үшін бал қолданамыз. Күнбағыс дәндерімен түрлендірілген қоспалар түрін де ұсынамыз.

Тоғызыншы қоспа түріне жоғарыда аталған төрт түрлі жаңғақтар ассортиін қосып жасасақ, соңғы қоспа түріне қақ өрік (курага) қосуды ұйғардық.

Қорытынды

Осымен аталмыш жұмыста біз қазақтың көне дәстүрлі тағамдарын зерттей келе, қоспаның жаңа түрлерін жасаудың жаңа әдісін ұсынып отырмыз.

Біз ұсынған қоспа түрлері қазақ қоспасынан кем түспей, оның тарихи жасалу технологиясына зиян келтірмей, қоспаның жаңа түрлерін алуға жол ашады. Жаңадан түрлендірілген қоспалар келесі құрамға ие:

1. Әжелеріміз жасап келген қоспаның үстінен ірі жер жаңғағын қосып, ысытылған бал мен араластырамыз. Нәтижесінде әдеттегі қоспаға қарағанда нығыздалған пышақпен кесілетін, морт емес қоспа түрі жасалады;

2. Жоғарыда айтылғандай етіп қоспа жасаймыз. Айырмашылығы қосылатын жер жаңғақтарын алдын ала ұсақтап аламыз;

3. Бірінші екі қоспа жасағандай, бірақ жер жаңғақтың орынына тоғай жаңғақтарының ірі және ұсақ бөліктерін қоспаға қосып, балмен бекітеміз;

4. Келесі екі қоспа түріне тоғай жаңғағының орынына грек жаңғақтары қолданылады;

5. Кезекті екі қоспа түрін жасау үшін жаңғақтардың орынына күнбағыс дәндерінің ірі және ұсақ бөліктері қолданылады;

6. Жоғарыда аталған барлық жаңғақ түрлерінен ассорти жасап, оны қоспаға қосып балмен бекітеміз;

7. Әжелеріміз жасаған қоспаға қақ өрік қосып көреміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 12 сәуір 2017. Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы
 2 www.bmtv.kz
 3 <https://elana.kz>
 4 М.Әуезов. «Абай жолы». I том. А., «Жазушы», 1989, б 15
 5 <https://kk.wikipedia.org/wiki>

РОЛЬ ВИЗУАЛЬНЫХ СРЕДСТВ В ПРИВЛЕЧЕНИИ ПОДРОСТКОВ К ЧТЕНИЮ

АЛЬЖАНОВА Р.

ученик 7 «Г» класса, СОШ № 27, г. Семей

ҚАНАТҚЫЗЫ Е.

ученик 10 «А» класса, СОШ № 27, г. Семей

КАСЕТОВА Л. М., АДЫРБЕКОВА Ж. Т.

учителя русского языка и литературы, СОШ № 27, г. Семей

БАЙГАЛИЕВА Ж. К.

учитель информатики, СОШ № 27, г. Семей

XXI век – это время новых информационных технологий. То, что еще совсем недавно казалось новым и неизведанным, сегодня уже неактуально. И к сожалению, неактуальным становится чтение художественной литературы. Многие современные подростки не читают книги, предпочитая им различные гаджеты. Старшее поколение обеспокоено тем, что молодежь не знает и не читает ни классическую, ни современную литературу, зато великолепно разбирается в новинках компьютерных игр. Попытаемся разобраться, в чем преимущества чтения, если ли польза от книг и можно ли увлечь молодых людей чтением. Во-первых, ребенок, читая, повышает свой культурный рост. Произведениям художественной литературы присуща красота, в них заложены человеческие ценности. Поэтому читатель, проникаясь аурой читаемой книги, становится эрудированнее. Он узнает новые факты о жизни и истории людей. Он проникается теми нравственными ценностями, которыми изобилует любое художественное произведение. Во-вторых, погружаясь с головой в описываемые события, читатель испытывает определенные эмоции, т.е. ставит себя на место героев, переживает свои возможные чувства и ощущения. И эти чувства бесценны. Они развивают эмоции, делают человека чувственными, помогают ему возвыситься над

действительностью. Пережитые эмоции остаются с человеком и в повседневной жизни, помогают ему разобраться в своем внутреннем мире, понять себя и окружающих. В-третьих, чтение литературы развивает творческие способности человека. Каждый человек по-своему интерпретирует написанное, соотносит со своей фантазией, ведет мысленный диалог с автором. В сознании человека возникает своего рода картина событий. Это развивает фантазию, желание создавать и творить что-то свое. Отсюда пробуждается и любознательность, стремление познавать новое. Это очень важно, потому что ребенок еще обучается и развивается. Любознательность как стремление к новым знаниям формируется как раз в процессе чтения. Польза художественной книги также в том, что неизбежно расширяется словарный запас читателя. Чем больше слов знает человек, тем богаче, насыщеннее, доступнее его речь. С таким человеком приятно беседовать. Такой человек интереснее, ведь он не просто приятный собеседник, но и прекрасный рассказчик.

Положительных сторон чтения очень много. Мы остановились на некоторых, значимых с нашей точки зрения. Так почему же, имея столько преимуществ, чтение стало неинтересным в современном мире? С нашей точки зрения, поменялось отношение к книге как таковой. Раньше лучшим подарком на день рождения считалась книга. А сейчас дарят книги? И будут ли рады, если подарят книгу? Скорее обрадуются какому-либо гаджету, чем книге.

С другой стороны, увлечение гаджетами, т.е. своего рода замена буквенной информации символьным рядом, приводит к развитию «клиповости» мышления, т.е. наше сознание привыкает и со временем воспринимает только постоянно сменяющиеся друг друга картинки, быструю смену событий. А ведь чтение – это процесс, требующий труда.

Еще одна причина, почему подростки не любят читать – это истощение от обилия школьной литературы. Видели ли вы длину списка книг на лето? Учителя пытаются собрать для нас самую полезную и умную литературу. Это замечательно, однако часто в этом списке попадают слишком тяжелые для подростков книги. Их иногда и взрослые-то не могут осилить. Поэтому подростки воспринимают чтение как нечто скучное. Многие из нас хотят летом гулять с друзьями, развлекаться, а не сидеть за чтением литературы. Еще одна причина – это доступность информации с цифровых устройств. Зачем читать произведение в полном объеме, если существует его краткое содержание? Приблизительно в таком роде рассуждают большинство нынешних подростков. На наш

взгляд, истинная причина нежелания читать литературу кроется в отсутствии культуры чтения в семье, так как семья является местом, где закладываются основы культуры в широком ее понимании. Также эмоциональные переживания ребенка, и особенно подростка, не способствуют развитию тяги к чтению. Среди причин можно также отметить отсутствие в доме книг для подростков. Сейчас никто не собирает домашнюю библиотеку, как было принято раньше.

Так что же надо предпринять, чтобы чтение стало увлекательным, чтобы подросток сам, без принуждения, захотел взять книгу? Мы думаем, что принуждение ни к чему хорошему не приведет, наоборот, отобьет вообще желание взять в руки книгу. Лучше будет, если нам самим предоставят возможность выбирать литературу. У каждого подростка есть свои предпочтения в чтении, т.е. то, что ему будет интересно. Это не значит, что из школьной программы надо убрать всю классику. Мы предлагаем изменить школьную программу по литературе во всех классах, дополнив ее произведениями, идейное содержание которых будет интересно нам. Может, в каждой четверти из программы выделить по два-три часа на изучение произведений, которые заранее будут выбраны самими учениками. А что интересно будет нам? Что мы хотим читать? Для некоторых предпочтительнее фантастика, для других – исторические романы, третьи любят читать детективы. Мы думаем, что на выделенных уроках ребята сами будут презентовать ту литературу, которую читают без принуждения, добровольно, как говорится, по зову сердца. Вот где школьники смогут проявить свои творческие способности. Это будет настоящий полет фантазии.

Как известно, в Казахстане стартовал проект «Читающая школа – читающая нация». В рамках данного проекта большое внимание уделяется привитию любви к чтению с младших классов, развитию навыков читательской грамотности. Мы также хотим внести свою лепту в данное мероприятие. Мы предлагаем совместить увлечение подростков информационными технологиями с желанием пробудить тягу к чтению. В нашей школе есть сайт (<http://27-semey.mektebi.kz>). В разделе сайта школы «Оқуға қуштар мектеп» мы создали раздел «Читательская копилка», в котором собираем весь необходимый материал для тех, кто любит читать, кто хочет научиться вдумчиво читать (<http://27-semey.mektebi.kz/trbie-zhmysy/oua-shtar-mektep/prochti-ne-pozhaleesh/>). В разделе имеются пока что следующие подразделы: «Художественные тексты», «Рекомендации», «Буктрейлеры», «Летнее чтение».

<http://27-semey.mektebi.kz/trbie-zhmysy/oua-shtar-mektep/prochti-ne-pozhaleesh/>

Рисунок 1

В первой папке можно найти электронную библиотеку произведений для подростков, ссылки и аннотации на произведения. Для тех, кто не знает, что ему почитать из подростковой литературы, мы предлагаем список книг, которые могут понравиться ребятам:

- «Убить пересмешника» Харпер Ли
- «Уличный кот по имени Боб» ДжеймсБуэнон
- «Путь художника» Джулия Кэмерон
- «Приют» МэделинРу
- «Хроники Нарнии» КлайвСтэйплз Льюис
- «Прежде чем я упаду» Лорен Оливер
- «Таймлесс» Керстин Гир
- «Суббота» ЙэнМаккюен
- «Книга потерянных вещей» Джон Коннолли
- «Король воров» Корнелия Функе
- Сью Таусенд «Тайный дневник Адриана Моула».
- «Дом, в котором...» Мариям Петросян
- «Книжный вор» Маркус Зусак
- «Вафельное сердце» Мария Парр
- «Шоколад» Джоанн Харрис
- «Стража! Стража!» Терри Пратчетт
- «Эльфийский клинок» Ник Перумов
- «Синдикат» Дина Рубина

В будущем планируем собрать аудиокниги и классифицировать имеющуюся литературу по жанрам. Во второй папке предлагаем советы родителям, как увлечь ребенка чтением. Наша цель – это напомнить взрослым, что подростковый возраст – это время противоречий и бурлящих гормонов. Поэтому надо проявлять уважение и понимание. Помогайте нам развиваться, не мешая и не диктуя собственные правила. Пришло время, чтобы дать нам пространство для ошибок. В общем, каждый желающий найдет себе чтение по вкусу, при этом у него есть возможность принять непосредственное участие в этом проекте. Участие на первых порах добровольное, привлекаем к этому делу волонтеров из числа школьников. Мы надеемся заинтересовать ребят и расширить число участников. На своей страничке мы предлагаем ссылки с аннотациями на любимые произведения подростков, авторами которых будут их же сверстники. Еще одна из форм работы с художественной литературой – буктрейлеры, т.е. своего рода реклама понравившихся произведений. Это одно из новых веяний в литературе, поэтому их создание должно вызвать интерес у подростков. Работа требует большой отдачи, творческого подхода и, конечно, знания художественного текста. В процессе работы при этом комбинируются знания учащихся в таких предметах, как литература и информатика. У нас в школе уже был опыт создания буктрейлеров. Учащиеся 10 классов создавали буктрейлеры. Победителей определяли путем сбора лайков. Конкурс вызвал интерес, и теперь у нас на сайте школы в разделе «Читательская копилка» есть собрание буктрейлеров, где каждый желающий может просмотреть имеющиеся видеозаписи и дополнить это собрание своим собственным творением.

Подводя итог написанному, хочется сказать, что роль книги в нашей жизни трудно переоценить. Польза чтения огромна, и к пониманию этого каждый приходит в разное время. Главное, не опоздать. Любовь к книге зарождается в детстве, и многое зависит от родителей и от учителей. Ребенка нельзя заставить полюбить книгу. Единственной панацеей будет передать свою любовь к чтению, к книгам. Мы предлагаем не отвергать реалии современной жизни, а, наоборот, воспользоваться ими, извлекая максимальную выгоду из того, что дает нам сама жизнь.

ЛИТЕРАТУРА

1 Типовая учебная программа по предмету «Русская литература» для 5-9 классов уровня основного среднего образования по обновленному содержанию

2 Типовая учебная программа по предмету «Русская литература» для 10-11 классов общественно-гуманитарного направления уровня общего среднего образования по обновленному содержанию

ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСЫ

1 https://www.inform.kz/ru/v-kazahstane-startoval-proekt-chitayuschaya-shkola-chitayuschaya-naciya_a3719770B

2 <https://wellnesspress.ru/razum/usefull-fiction/>

3 <https://kalamar.ua/ru/kak-motivirovat-chitat-sovremennogo-podrostka/>

4 <https://school-science.ru/3/10/31989>

ВОЗРОЖДЕНИЕ КАЗАХСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИГРЫ «ҚАЗАН» В ФОРМАТЕ НОВОЙ КОМАНДНО-СПОРТИВНОЙ ИГРЫ «QAZ-НОК»

ЕРНАЗАРҰЛЫ И.

ученик 7 «D» класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

ТЕМИРГАЛИЕВ С. К., НУРСЕЙТОВ Д. Ф.

учителя физической культуры,

Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

Введение

Актуальность выбранной темы исследований

«В эпоху глобализации успешным может быть только тот народ, который ценит свою историю, культуру и язык». Данные слова Н. Назарбаева были обращены молодому поколению и стали неким девизом в процессе модернизации общества в нашей стране.

У казахского народа есть очень много различных национальных игр, носящих чаще всего состязательный характер. Все эти игры имели определенные цели: определение силы, выносливости, смекалки, умения держаться в седле, меткости и быстроты реакции. Одна из таких игр называется «Қазан».

По условиям игры водящий игрок должен попасть мячом в казан, совершив удар палкой. В это время остальные участники образуют круг возле казана и защищают его от ударов водящего.

Так казахи из покон веков отработывали навыки защиты своих поселений от набегов врага, отражали нападения волков на отары овец и прочее. То есть даже во время игры наши предки все равно оттачивали жизненно важные навыки.

Ссылаясь на особенности данной игры была разработана новая игра «QAZ-НОК». После разработки всех игровых моментов, правила игры прошли этап сертификации, результатом чего стало получение свидетельства об авторском праве. Были организованы внутришкольные соревнования, городской турнир. На сегодняшний день разработанная игра «QAZ-НОК» получила широкий отклик от учащихся и учителей нескольких школ города Павлодар.

Исходя из этого актуальностью нашего проекта является создание эскиза для спортивной формы игрока.

В данный момент работа идет над созданием собственной формы и инвентаря.

Целью проектной работы является:

Создать эскиз формы и инвентаря для спортивной игры «QAZ-НОК».

Задачи проектной деятельности:

Изучить элементы казахской национальной одежды

Составить эскиз формы игрока для игры «QAZ-НОК»

1. Исследовательская часть

1.1. История создание игры «QAZ-НОК»

История создания игры, которая рассматривается в данном проекте, представлена одной из казахских национальных игр под названием «Казан».

У казахского народа есть очень много различных национальных игр, носящих чаще всего состязательный характер. Все эти игры имели определенные цели: определение силы, выносливости, смекалки, умения держаться в седле, меткости и быстроты реакции. Одна из таких игр называется «Казан».

По условиям игры водящий игрок должен попасть мячом в казан, совершив удар палкой. В это время остальные участники образуют круг возле казана и защищают его от ударов водящего. Так казахи из покон веков отработывали навыки защиты своих поселений от набегов врага, отражали нападения волков на отары овец и прочее. То есть даже во время игры наши предки все равно оттачивали жизненно важные навыки.

Казахская национальная игра «Казан» – это игра, в которую можно играть как летом на поляне, так и зимой на льду. В «Казан»

могут принимать участие от 3 до 10 человек. Согласно условиям игры, на земле или на льду очерчивается круг. Все участники кроме водящего встают по этому кругу, а водящий за кругом. В центре круга заранее делается небольшая ямка, также по одной небольшой ямке делается перед каждым участником. Каждый участник, включая ведущего держит в руках палку или клюшку. Также для игры понадобится деревянный шар, радиусом в 7–10 сантиметров. Водящий пытается палкой загнать шар в центральную лунку, а остальные участники игры защищают лунку своими палками и не дают ему это сделать, отбивая шар за круг. Если бьющий по шару участник игры не сумел ударить по нему и занять свою ямку (для этого нужно поставить в нее одним концом палку), ее занимает (тем же способом) водящий. Проигравший игрок становится водящим и игра начинается сначала. Если водящему удастся ввести шар в центральную ямку, все участники игры должны быстро поменяться местами. Во время перебежки водящий старается занять чью-нибудь ямку. Игру возобновляет участник, оставшийся без места (без ямки).

Казан

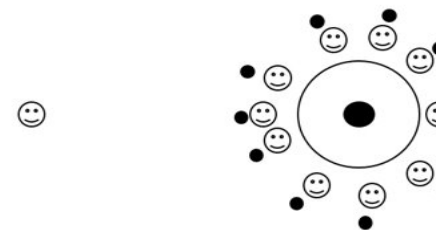

Рисунок 1 – Схема расстановки игроков в игре «Казан»

Наше внимание привлекла функциональность данной игры, то есть свойство игры развивать в игроках определенные жизненно важные навыки: меткость, ловкость, выносливость, пространственное мышление, планирование траекторий своих движений и др.

В условиях современной реальности, данная игра уступает многим известным спортивным играм, например, хоккею, футболу, баскетболу и т.д. Все перечисленные игры направлены, в первую очередь, на воспитание командного духа, сплоченности. Известны во всем мире клубы футбольных фанатов. Футбольные матчи собирают полные стадионы практически во всем мире.

Практическая часть

Составление эскиза спортивной формы игрока и инвентаря

Турниры, проходившие на школьном и городском уровнях проходили с использованием инвентаря, предназначенного для игры «Флорбол». Игроки были в футбольной или баскетбольной спортивных формах. Отсутствие специального спортивного костюма игроков значительно уменьшает уникальность данной игры.

Одной из самых важных задач для дальнейшей популяризации игры «QAZ-НОК» является разработка модели спортивных костюмов и инвентаря. Для того чтобы определиться с концепцией, которая должна преобладать в спортивной одежде, необходимо было провести социальный опрос. В данном опросе приняли участие 96 учащихся нашей школы. Перед респондентами были поставлены следующие вопросы:

Согласны ли вы с мнением о том, что спортивная одежда в спорте предопределяет характер игры?

(Варианты ответов: да, нет, не знаю)

Какие детали могут придать национальный колорит спортивной одежде?

(Варианты ответов: свой ответ)

Форму какого цвета вы бы хотели видеть на игроках QAZ-НОК?

(Варианты ответов: свой ответ).

Результаты проведенного опроса:

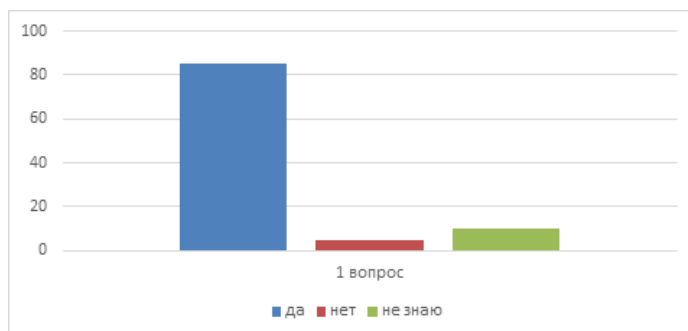

Рисунок 2 – Ответы на 1 вопрос

Рисунок 3 – Ответы на 2 вопрос

Рисунок 4 – Ответы на 3 вопрос

Анализ полученных количественных данных, способствовал выстраиванию концепции спортивной одежды.

Казахская культура хорошо раскрывается в национальной одежде. Кочевой образ жизни, степной климат и религиозные воззрения повлияли на развитие традиций казахского костюма - это была практичная одежда, защищающая от холода и ветров, удобная для езды верхом на лошади, изготовленная из натуральных материалов. Также, качество одежды и ее отдельные элементы позволяли узнать социальный статус казаха и его принадлежность к определенному роду или клану. Для изготовления одежды использовались кожа, мех и шерсть животных.

Еще одним из важных атрибутов культуры является Казахские узоры и орнамент. Казахские узоры имеют конкретное значение и

отражают художественное видение окружающего мира. С давних времен орнаменты считались оберегами, которые защищали людей от злых сил, приносили счастье. Ими украшали одежду, ювелирные изделия, жилища, посуду, ковры. Первые письменные упоминания о казахских узорах и орнаментах датируются началом XVI века. В древности по орнаменту у казахов можно было определить, к какому роду или жузу относится обладатель орнаментированной вещи. В википедии данный термин трактуется следующим образом:

Казахский орнамент – узор, состоящий из ритмически упорядоченных элементов, свойственных казахскому народному искусству. Характеризуется богатством и разнообразием узоров, изящных и гармоничных по рисунку, композиционному ритму, цвету.

По особенностям ритма, композиции, симметрии различают типы орнамента: зооморфный, геометрический, растительный и космогонический. Наиболее распространённым является зооморфный орнамент. Зооморфными узорами – «қошқар мүйіз» (бараний рог)

Орнаментальный мотив «бараньи рога» – қошқар мүйіз украшает и юрты, и городские жилища, одежду и посуду. Когда-то это было признаком богатства, потому что именно символом земного благополучия считалась овца. Самые древние изображения бараньих рогов сохранились на посуде андроновской культуры (II тыс до н. э.).

Исходя из этого было принято решение – орнамент «қошқар мүйіз», подчеркивающий композиционный ритм, будет составляющей при создании эскиза и пошиве одежды.

Данный орнамент был размещен с передней стороны одежды. Данное расположение также продиктовано культурой народа. Например, многие известные казахские батыры, как и другие воины различных народностей носили доспехи.

Одним из основных атрибутов военного снаряжения воина считался металлический щиток, защищающий его грудь и брюшную область. В современных условиях, конечно, нет такой военной необходимости, однако это хорошо объясняет привязку орнамента к данной области. Так были изучены материалы о Малайсары батыре. Он родился на территории Павлодарской области. Сопратник Богенбая, Кабанбая, Райымбека, Баян батыра и Наурызбая. Абылай хан высоко ценил его за мужество, ум и отвагу.

В ходе составления эскиза были переработаны все детали казахской одежды, подходящей экипировке игрока, и в то же время напоминающего облик казахского батыра. Наша

конструкторская проработка моделей для швейного салона выглядит следующим образом:

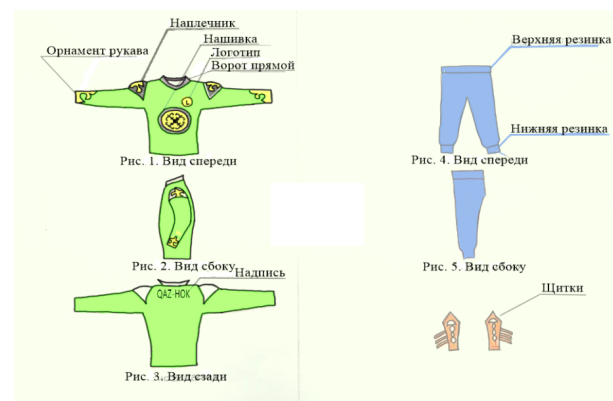

Рисунок 5 – Спортивная одежда

Рисунок 6 – Спортивная одежда

Заключение

В результате проектной работы были достигнуты поставленные цели и задачи. Для того чтобы придать национальный колорит командно-спортивной игре «QAZ-NOK» нами был проведен обзор национальной одежды казахского народа для понимания или точнее, чтобы пропустить через себя бытие наших предков, всю сущность казахских степей. Следующий шаг для нас был: модели казахской

национальной одежды конструктивно адаптировать для игры «QAZ-НОК». Были изучены все тонкости одежды, сделаны начальные рисунки. Затем через конструкторскую проработку моделей были сделаны эскизы для швейного салона, чтобы получить готовый продукт.

Полученная модель содержит национальный колорит, практичная и может использоваться на товарищеских матчах или чемпионатах по игре «QAZ-НОК». Так же полученная модель будет важным атрибутом игры и занесена в правила игры.

В дальнейшем развитии игры планируется сделать программу или приложение для подсчета очков и фиксации нарушения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 «Казахи»-Алматы: Казахстан 1995 г.
- 2 Казахская ССР, краткая энциклопедия. Том 3
- 3 Глухов, В. И. Физическая культура в формировании здорового образа жизни. // Здоровья, – 1989. – 72 с.
- 4 Усин Ж.А., Хисматулин Р.А. Инновационные формы и методы проведения занятий по физическому воспитанию в учебных заведениях // Павлодар, – 2014
- 5 Усин К.А., Усин Ж.А., Усина Ж.А., Солтанбеков С.Е., Кистаубаев Е.А. Инновационная здоровьесберегающая направленность физического воспитания в избранных видах спорта школьников и учащейся молодежи // Павлодар, – 2016
- 6 <http://www.bilu.kz/kazah-igry.php>
- 7 <https://catch.today/istorii/kazahskie-nacionalnye-igry>
- 8 <https://ru.sputnik.kz/lifestyle/20190818/11293770/kazahskie-sportivnye-igry.html>

М. МАҚАТАЕВТЫҢ МӘДЕНИ МҰРАСЫ

ЕРТАЙ Я.

6 сынып оқушысы, Қазы ЖББМ, Павлодар обл., Аққулы ауд.

САРСЕНБАЕВА А. Е.

ғылыми жетекші, Қазы ЖББМ, Павлодар обл., Аққулы ауд.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері, бірнеше стратегиялық мақалалар жарыққа шықты. Солардың қатарында 2017 жылдан бастап күні бүгінге дейін жалғасын тауып келе жатқан Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың «Рухани жаңғыру» бағдарламасы болып

табылады. Бұл бағдарлама бірнеше бөлімнен тұрғандықтан әртүрлі бағыттар өз денгейінде дамып келеді

Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» – бұл біздің ел болып аңсаған, осындай бір ерекше серпілістің ауадай қажет екенін іштен тынып көптен күтіп жүрген бағытымыз еді. Бұл бағдарлама – Елбасымыздың дәл уақытында, даналықтың елегінен өткізіп барып, ұлттық рухани құндылықтарға деген үлкен құрмет деп білуге болады [1].

Барды бағалай білу ата-бабалардан қалған рухани мұраларды қалдырмай жинап, асылындай ардақтап, сақтау қажет. сабақ болмақ.

Осы еңбекте бүгінгі жаһанданған әлемде өмір сүру үшін бәсекеге қабілеттіліктің аса қажет екені баса айтылады. Еліміздің ұлттық мәдениеті қалыптаспай, рухани жаңғырудың ойдағыдай біз аңсағандай болмайтыны белгілі. Қазіргі таңда біздің халқымызға керектігінің өзі – осы.

Өз өлкесінің тарихын, ата-салтын білмеген, өз мәдениетінің жәй-күйіне жаны ашымайтын адам, бүкіл ел тағдырына шын ниетімен қинала қояды дегенге аса сенуге болмайтын сияқты.

Осы бағдарлама аясында президентіміз Қ. К. Тоқаев осы жылда халқымыз дарынды ақыны М. Мақатаевтың 90 жылдығын республика көлемінде атап өтуді ұсынды.

М. Мақатаев шын мәнінде ұлы тұлғала, тағдыры өте қайғылы болғанын біз мектеп табалдырығынан біліп, оқып келеміз. Сондықтан оның шығармашылығын сезіп, зерттеу үшін, мәдени мұрасын оқумен ғана шектелмейді. Салыстырмалы талдау жасау үшін, сол заманның өмірін ақын көзімен көруге тырысу керек. Оның поэзиясы – сол кездегі, сол тарихтағы, сол өмірдің көрінісі. Ақынның бізге қалдырған әдебиеті, біз үшін баға жетпес мұра. Дарынды ақынның өмірбаянын және шығармашылығын зерттей отырып, ақынның талғамын, сонымен қатар өмір жолы мен поэзия шығармашылығын байқауға болады. Оның шығармаларын оқи отырып, қиын жағдайларды бастан кешірген адамның өлеміне енеміз. Ақынның шығармашылығы Отан, махаббат, жалғыздық және табиғат тақырыптары ерекше және маңызды орын алады деп айтуға болады. Мұқағали Мақатаев өлеңдері әрдайым қазақ әдебиеті мен мәдениетімен таныс оқырмандарды өзіне баурайды. Оның өлеңдері жоғары поэзияны, көңіл-күйдің нәзік берілуін ашады. Поэзияда көрінетін жеке ерекшеліктерге, жан мен шығармашылықтың қасиеттеріне келетін болсақ, мұнда дүниетанымдағы ұқсастық пен ерекше эстетика маңызға ие

болады. Ақынның шығармаларында, сонымен қатар романтикалық, яғни лирикалық ерекшеліктер кездеседі. Мұқағали Мақатаев- өз дәуірінің тұлғасы, оның шығармашылық әлемінде, жан дүниесінде барлық уайым мен азап араласқан.

Кез-келген адамның туған жері, кіндік қаны тамған елі бар. Ол – Отаның. Сол жерден нәр алып, оның қадір-қасиетін қастерлей білуі керек. Әрбір адам туған жерін, отанын жүрегінде сақтау керек. «Отанды сүю – иманнан» деген кең тараған мағынасы терен, қанатты сөз бар. Өйткені, иманды адам ғана көкірегінде еліне, жеріне деген сезімі мол адам ғана өз Отанын силап қастерлей алады.

Осы орайда «Халықты сүйем деп байбалам салмай, оған тек жан жүрегімен ғашық бола білу керек» деген Мұқағали ақынның мына өлеңін мысалға келтіруге болады.

Оңай сөз ғой Отанды сүйем деген,
Самалы бол Отанның салқындаған,
Сандуғаш бол, сайратсын алтын далаң.
Семсері бол, Отанның қынабында
Сертке ұстаса селт етпей жалтылдаған.
Шетсіз, шексіз, қиырсыз, ұлы дала,
Шуақ болып шашылмай жылына ма?
Сүй Отанды! Шыныңмен сүйіп өт те,
Гүл боп қадал ойына, қырына да [2].

Туған ел, туған жер үшін жасалатын жақсылықтардың барлығы ізгі ниеттен, иманнан туатыны даусыз.

Негізі жалпы ұлттық қасиеттерді сақтап қалудың екі жолы бар. Біріншісі – дін. Екіншісі – тіл. Біздің ұлттымызды сақтап қалған ең соңғы фактор ол дін болды. Егер біз діннен айырлағанда онда аз уақытта ғана жойылып кету қауіпіміз бар еді. Туған тілімізден айырылып қала жаздасақ та діннен айырылған жоқпыз. Соның арқасында қазақ қазақ болып қалдық. Кеңес өкіметі кезінде қазақша білмесек те кез келген отбасы мүмкіндігінше діни қағидаларды сақтап қалуға тырыстық. Осы мәселеге де М. Мақатаев біраз туындылар арнағаны белгілі.

Сонымен қатар М. Мақатаев махаббат, сүйішпеншілік, жалғыздық тақырыбында шығармалар бар. Осы тұрғыда ақынның жалғыздық тақырыбы ерекшеленеді. Өмір бойы Мақатаевты жол бермес жалғыздық сезімі мазалайды. Өзгелерді дұрыс түсінбеу, оның жеке өміріндегі трагедиялар - осының бәрі ақынның жан дүниесінде өшпес із қалдырды. Сонымен қатар, Мақатаев романтик ақын болған. Оның шығармашылығындағы жалғыздық

- тақырыптар арасында негізгілердің бірі болып табылады. Мақатаевты өмірдің қиын сәттерінде түсініп, қолдайтын сүйікті досы Фариза Оңғарсыноваға керемет өлең жолдарын арнады:

«Фариза!
Фаризажан, Фариза қыз,
Өмірде ақындардың бәрі жалғыз.
Шыдай-шыдай ақыры жалығармыз,
Бірімізден біріміз арылармыз.
Біздерді де жоқтайтын жан болса егер,
Шаң басқан архивтерден табылармыз.»
Сен мені білесің бе, білесің бе?
Жаралмаған жан екем күресуге.
Жылай жүріп өтірік күлесің де,
Жүресің де қоясың, жүресің де.
Бірі итеріп кеудемнен, бірі шалып,
Тастағысы келеді күресінге,
Фаризажан, сен соны білесің бе?..
Жанарымды тұманмен тұмшаладым,
...Серіпшесі үзіліп тұр садағым.
Жігітінен қазақтың дос таба алмай,
Қыз да болсаң мен саған мұң шағамын [2, 14 б.].

Мұқағали Мақатаевтың жүрегі нәзік, әрі сезімтал екенін өлең жолдары арқылы сезінуге болады. М. Мақатаевтың ақындық дарынына шын жүректен сенетін шынайы және адал достар болған емес. Ақын достықты аңсаған, бірақ жалғыз болған. Кей-кейде өмірден безініп, өзіне сүйеніш, тірек болар адамды іздейді, ал кез-келген адам ақынның ішкі жан дүниесін түсіне бермейді. Тіпті жалғыздық сезімі ақынды ішінен соншалық мазалағаны, Мақатаев ақын болып жаратылғанына мұңаяды, бірақ бәрібір де Фаризамен кездесуін аңсап, сенеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы 2017 жылғы 12 сәуір https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy

2 Аманат. Мұқағали Мақатаев. Алматы. 2000. – 141 б.

«ТӘУЕЛСІЗДІК ДӘУІРІ» КІТАБЫНДАҒЫ ЕЛБАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ТАРИХ ТУРАЛЫ ОЙЛАРЫ

КАЙЫРГЕЛЬДИНОВА К.

8 сынып оқушысы, № 25 қазақ қыздар гимназиясы, Екібастұз қ.

ТАШИЕВА Ж. С.

тарих пәнінің мұғалімі, № 25 қазақ қыздар гимназиясы, Екібастұз қ.

Н. Ә. Назарбаевтың еңбектері тамыры терең тарихы бар мемлекетіміздің бүгінгі және болашақтағы басты міндеттерін ғана емес, мәңгі мұратын, өзекті мәселелерін көрсетіп, болашаққа жол нұсқайды. Сондықтан, Қазақстан тарихына қатысты мәселелер жан-жақты ашып көрсетілгендіктен, қазақ тарихының барлық кезеңін қамтитын Елбасы еңбектерін оқып-үйрену тарихнамалық тұрғыдан маңызды. Елбасы еңбектері, ел алдында сөйлеген сөздері білім ордаларында қаншалықты кеңінен насихатталса, ел тарихын терең түсініп оқуға, қоғамдық-әлеуметтік ахуалдың оң ағытқа өзгеруіне, халық санасының рухани жаңғыруына игі ықпал жасаған болар еді.

Еліміздің ең ұлттық мерекесі-Тәуелсіздік күні қарсаңында, 2017 жылдың желтоқсанында мемлекет басшысы Н. Ә. Назарбаевтың «Тәуелсіздік дәуірі» атты жаңа кітабы шықты. Тарихи публицистика жанрында жазылған бұл кітап еліміздің жаңа тарихы мен оның ертеңі туралы. «Тәуелсіздік дәуірі» кітабы қазақ және орыс тілде басылған. Кітапта Елбасымыздың дана басшылығымен тәуелсіз еліміздің ширек ғасырдан астам уықытта қол жеткізген жетістіктері сараланған [1, 10–75 б.]. Еңбектің эпиграфы Елбасының: «Бұл кітап менің ұлы қолдаушым, кемел келешегіне өзінің Қазақстандық жолымен қарыштаған жасампаз халқыма арналады»-деген сөзінен тұрады [1, 3 б.]. Жаңа туындыда егемен мемлекеттің негізі қаланған күннен бастап, оның қалыптасу кезеңдерінің ерекшеліктері мен 26 жылдық тәуелсіздік дәуіріндегі ішкі және егжей-тегжейлі баяндалады. Сонымен қатар кітапта «Қазақстандық даму үлгісінің» табиғаты мен оның эволюциясы, басты ұстанымдары мен қозғаушы күштері сараланған. Қазақстанды жаңғыртудың үш толқыны кеңінен ашып көрсетілген. Бірінші және екінші жаңғырту аясында тоталитарлық жүйеден түбегейлі ажырап, нарықтық экономиканы құру және бәсекеге барынша қабілетті елу елдің қатарына қосылу міндеті мерзімінен бұрын орындалды [2, 288 б.]. Үшінші жаңғыртудың мақсаты-еліміздің қалыптасқан жаңа жаһандық ахуал жағдайында жаңғырта отырып, әлемдегі ең өркенді 30 мемлекеттің

қатарына қосу. Кітап еліміздің жаңа тарихын тұтас қамтыған, мазмұны аса бай 4 бөлімнен тұрады:

1 Мемлекетіміздің дүниеге келуі. Қазақстанның бірінші жаңғыруы

2 (1991–1995 жылдар)

3 Ұлы бетбұрыс. Қазақстанның екінші жаңғыруының басталуы

4 (1996–1999 жылдар)

5 Қияға құлаш сермеу. Қазақстанның екінші жаңғыруы (2000–2010 жылдар)

6 Қалыптасқан мемлекет. Қазақстанның үшінші жаңғыруы (2010 жылдар).

Сондай-ақ кітапта еліміздің тәуелсіздік жылдарында қол жеткізген басты 33 жетістігі мен оған жету жолдары жан-жақты айтылған. Оладың қатарында. Заманауи қуатты мемлекет құру, халықаралық дәрежеде мойындалған нақты шекара, ұлттаралық және конфессияаралық келісімінің бірегей үлгісі, семей ядролық сынақ алаңының жабылуы, нарықтық экономикаға өту, ұлттық валюта, жаңа елордамыз-Астананы салу, қуатты әрі заманауи Қарулы күштеріміздің құрылуы, кең көлемдегі инновациялық, әлеуметтік жаңғыру, ЕҚЫҰ-ға және басқа да беделді халықаралық ұйымдарға төрағалық ету, «Қазақстан – 2030» стратегиясында көзделген басымдықтардың мерзімінен бұрын орындалуына және 2050 жылға дейінгі даму стратегиясы, ЕХРО–2017 халықаралық көрмесін өткізу және халқымыздың мақтанышына айналған еліміздің тағы басқа да аса маңызды жетістіктері бар [5, 376 б.].

Елбасымыздың жаңа кітабы барша қазақстандықтарға, әсіресе, жас ұрпаққа тәуелсіздігіміздің алғашқы он жылдығындағы маңызды оқиғаларды кеңінен біліп қана қоймай, туған Отанымызбен мақтануға, оның жарық болашағына қандай да бір өз үлесін қосуға септігін тигізді.

«Тәуелсіздік дәуірі» кітабы Елбасымыздың ел тарихы мен болашағы туралы

ой-толғамы. Өйткені, кітапта тәуелсіздік жылдарында еліміздің қол жеткізген жетістігінің барлығы жіктеліп, зерттеліп, нақты сараланған. Сондықтан кітаптың құндылығы аса жоғары. Себебі, автор еліміздің қалыптасу кезеңіндегі оқиғалардың куәгері және жай ғана қатысушысы емес [5, 376 б.]. Ол-тәуелсіз Қазақстанның тарихын өз қолымен жасаған ерен тұлға. Осы тұрғыдан келгенде жаңа кітап ешқанан өз құндылығын жоғалтпай, келер ұрпаққа қазақстандық жолды нақты көрсететін аса маңызды құжат ретінде жетеді. Бұл туындыда қазақстандық даму үлгісінің қыр-сыры, оның

эволюциясы мен басым бағыттары, ел дамуының үш толқыны анық айтылған [3, 85 б.]. Еңбекте тәуелсіздік жылдарын жаңғырудың үш толқынына балаған Нұрсұлтан Әбішұлы ел тарихын кезең-кезеңге бөліп, әрбір саланы жеке-дара қарастырады. Кітаптан оқиғалардың қалай өрбігенің, олардың түпкі себебін табуға болады. Кітапта мындаған оқиғалар айтылып, көптеген тұлғалардың аттары аталады. Бұл тәуелсіздік дәуірінде әр деректің маңызды екенін білдіреді және Елбасының замандастарына деген құрметін көрсетеді. Аталған іргелі еңбекте мемлекетшілдік ұстаным, елдік сана, ұлттық рух үйлесім тапқан. Мемлекетіміздің саяси бағдарды, дипломатия, халықаралық байланыстар және әлемдік қоғамдастықтағы Қазақстан беделі сынды маңызды мәселелер тарихи танымдық тұрғыда айшықталған. Елбасы «Тәуелсіздік дәуірі» кітабында осы игілікті істерді әсерлі суреттеген. Пікір айтушылар бұл кітапты оқу құралы ретінде білім жүйесінде кеңінен пайдалану қажет дейді [6, 28 б.].

Елбасының «Тәуелсіздік дәуірі» кітабында Қазақстанның жолын әлемдік өркениет арнасында зерделеудің әдіснамалық түбірі көрсетілген. «Тәуелсіздік дәуіріндегі» көзқарас нақтылығы, пікір тереңдігі бұл кітаптың басты әдістемелік құралға айналатынына сенім туғызады. Президенттің «Тәуелсіздік дәуірі» кітабындағы негізгі қағидаттарын басшылыққа ала отырып қоғамдық сананы жаңғыртуды және ұлттық рухани өрлеуді жүзеге асыруды күшейту қажет. Н. Ә. Назарбаевтың «Тәуелсіздік дәуірі» кітабы:

- біріншіден, ұлттық тарихты баяндаудың жарқын үлгісі;
- екіншіден, Қазақстанның жаңа тарихы – ұлттық құндылықтар-бірлік, тұтастық, теңдік айқындалған;
- үшіншіден, Қазақстанның ұлттық жаңғыруының мағынасы ашып көрсетілген;
- төртіншіден, «Қазақстандық жолдың» дамуы және ұстанымдары айқындалған;

Ойымды қорытындылай келе, Н. Ә. Назарбаев еңбектерінің тарихнамалық маңызы мынада деп есептеймін: Елбасының еңбектері еліміздің тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасу және даму тарихының терең зерттеліп, шынайы да объективті жазылу ісіне ғылыми негіз бола алады. Ұлт мүддесін бәрінен жоғары қоятын патриот және ұлт тағдырының жалпы адамзаттық дамумен шендесіп жатқанын терең түсінетін көреген саясаткер ретінде Н. Назарбаевтың халыққа сіңірген тарихи еңбегі уақыт өткен сайын паракталып, бағасы арта түсуде. Нұрсұлтан Әбішұлы әлемнің аса ірі басшылары мойындаған қазақ мемлекетінің ең алғашқы басшысы,

дүние жүзіне әйгілі саясаткерлердің бірі. Ел басқару ісінде халықтың ғасырлар бойы жинақталған бай тәжірибесі мен әлемдік тәжірибені тал бойына тоғыстырған алғыр басшы. Тәуелсіздік Елбасы есімімен тығыз байланысты. Сондықтан Нұрсұлтан Назарбаевтың жаңа Қазақстанның негізін қалаушысы және ұлт көшбасшысы ретіндегі ерен қызметін зерттеу жаңа сатыға көтерілуді қажет етеді.

Әдебиеттер

- 1 Назарбаев Н.Ә. Тәуелсіздік дәуірі. – 2017.10-75
- 2 Назарбаев Н. Ә. Әділеттің ақ жолы.-Алматы:-Қазақстан,-1991.-288
- 3 Назарбаев Н. Тарих толқынында. – Алматы: - Атамұра, 1999-85
- 4 Назарбаев Н. Еуразия жүрегінде.Алматы: Атамұра, 2005.- 192
- 5 Кекілбаев Ә. Тәуелсіздік толғауы. – Астана: -2002. -376
- 6 Ғали Ә. Назарбаев – реформашыл тұлға //Қазақ әдебиеті.-2001.-28

6.7 Жаңа ғаламдық ақиқаттағы Қазақстандық әлеуметтік институттар 6.7 Социальные институты Казахстана в новой глобальной реальности

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ПОТРЕБНОСТИ ЧЕЛОВЕКА: ПРОЕКТ «УМНЫЙ ГОРОД»

АМАНГЕЛДІ Ә.

ученик 11 класса, Областной многопрофильный
лицей-интернат для одаренных детей, г. Павлодар
БОЗНАК Е. Е.

учитель истории, Областной многопрофильный
лицей-интернат для одаренных детей, г. Павлодар

Сегодня в век информатизации современную жизнь невозможно представить без информационных технологий. В результате стремительного развития технологической революции информация стала самым главным ресурсом управления. Возник даже новый термин – информационное государство. Указом Президента РК в 2013 году 8 января была утверждена Государственная программа «Информационный Казахстан – 2020» [1, с. 1].

В информационном обществе главным ресурсом является информация, именно на основе владения информацией о самых различных процессах и явлениях можно эффективно и оптимально строить любую деятельность. Основными критериями развитости информационного общества является наличие компьютеров, уровень развития компьютерных сетей и количество населения, занятого в информационной сфере, а также использующего информационные и коммуникационные технологии в своей повседневной деятельности.

Актуальность нашего исследования в том, что в ней рассматриваются процессы стремительного развития новейших информационных и коммуникационных технологий. По сути, происходят «информационная», или «компьютерная революции». Претерпевают изменения, как само мировое сообщество, так и сам человек, его культура и потребности.

В данной статье мы рассматриваем различные подходы к оценке значимости информационного общества на жизнь человека и его влияния на изменение человеческих потребностей, выявляем плюсы и минусы информационных технологий на развитие современного мира.

В современном обществе имеется огромное количество компьютеров и вообще разнообразной информационной техники (телефоны, телевизоры, факсы и пр.). Появляется множество профессий, связанных с поиском, хранением, преобразованием информации. Информация становится определяющим ресурсом экономического и общественного развития. Ошибочно информатизация понимается исключительно лишь как процесс внедрения современных компьютерных, информационных технологий в жизнь человека и общества на базе новейшей компьютерной, телекоммуникационной техники и Интернета.

Основные черты информационного общества заключаются в увеличении роли информации и знаний в жизни общества, возрастании числа людей, занятых в сфере информационных и коммуникационных технологий, росте доли информационных продуктов и услуг в валовом внутреннем продукте. Широкомасштабное использование ИКТ во всех сферах социально-экономической, политической и культурной жизни общества становится необходимой реальностью. Происходит создание глобального информационного пространства, развитие информационной экономики, электронного правительства, электронных социальных сетей и др.

Настоящее время – это период, характеризующийся небывалым ростом объема информационных потоков. Это относится как

к экономике, так и к социальной сфере. Информация является решающим фактором, определяющим развитие технологии и ресурсов в целом. Рыночные отношения предъявляют повышенные требования к своевременности, достоверности, полноте информации. Одним из ключевых понятий при информатизации общества стало понятие «информационные ресурсы».

Совокупность всей информации, накопленной человечеством в процессе развития науки, культуры, образования и практической деятельности людей, называют информационными ресурсами [2, с. 171].

Потребность – внутреннее ощущение нужды в определенных ресурсах, обстоятельствах или действиях. Из всего животного мира для людей характерен наиболее широкий спектр потребностей: от приземлённых физиологических, до возвышенных духовных. К потребностям можно отнести все материальные и нематериальные ресурсы, действия, обстоятельства и прочие факторы, необходимые человеку для ощущения удовлетворенности или счастья. Потребности человека проявляются следующим образом: неудовлетворённая потребность обычно сопряжена с чувством дискомфорта, тревожностью, тоской и иными отрицательными эмоциями; удовлетворение потребности сопровождается позитивными эмоциями (как непосредственно в момент её удовлетворения, так и при осознании того, что она уже удовлетворена).

Происходит фиксация на предмете нуждаемости. Внимание человека непроизвольно концентрируется на том, чего ему не хватает. Также человеческим потребностям свойственны следующие особенности: людям для достижения состояния удовлетворённости требуется гораздо больше, чем другим биологическим видам; с возрастом количество потребностей увеличивается, меняются их приоритеты (ребёнку для счастья нужно гораздо меньше, чем взрослому, а для пожилых людей гораздо большее значение приобретают социальные и духовные ценности); существует вполне однозначная иерархия потребностей, и те из них, которые имеют большую важность, могут «заглушать» менее важные.

Потребности являются важнейшим мотиватором, заставляющим нас действовать и двигаться вперёд. Наиболее базовые из них заставляют нас работать, чтобы обеспечивать своё существование, а более высокие стимулируют нас к развитию, совершенствованию и самоактуализации. Все существующие достижения человечества, включая изобретения, научные теории, предметы искусства,

музыкальные и литературные произведения, созданы под влиянием человеческих потребностей [3].

Внешние факторы, влияющие на поведение потребителей: культура, ценности, демография, социальный статус, референтные группы, домохозяйство. Эти факторы представляют собой разнохарактерное влияние групп различного масштаба на потребителя.

Современный мир настолько непредсказуем и многогранен, что невозможно предугадать, что же будет ожидать человечество завтра. Человек живет, развивается, у него возникают потребности, которые со временем могут изменяться, но все же, существуют такие вещи, которые нужны человеку всегда. По-прежнему, важное место в жизни каждого человека занимают физиологические потребности. Так как если не будут удовлетворены биологические потребности, то никого не будут интересовать потребности, расположенные на более высоком уровне.

Но возрастает роль потребностей, относящихся к защите и безопасности. В наши дни сюда можно отнести системы безопасности, стабильность в законе и порядке, свободу от угроз. То есть эти потребности интересны всем, кто заинтересован в выживании. Но современный мир настолько многогранен, что нам уже просто не обойтись без тех технологий, которые нас окружают. Особенно без систем безопасности. Ведь охранное видеонаблюдение делают нашу жизнь намного спокойнее, безопаснее и увереннее. Человек хоть и боится много, но с данным оборудованием он чувствует себя намного спокойнее. Но нельзя забывать о потребностях в любви и самоуважении и уважении к другим людям. А потребность в самореализации состоит не только в том, что человек стремится достичь каких-то высот, хорошо зарабатывать, но и использовать все свои таланты полностью.

Конечно, эти потребности очень важны для каждого человека. Место человека в современном обществе зависит от его интеллектуального потенциала, от того, что он может дать высокотехнологичному обществу. Интеллект и знания стали товаром, который ценится больше всего.

В качестве исследования влияния информационного общества на жизнь и потребности человека мы решили описать модель «Умного города», каким его представляем. «Умный город» — это концепция информационной системы созданной для управления городским имуществом; активы города включают, в частности, местные отделы информационных систем, школы, библиотеки, транспорт, больницы,

электростанции, системы водоснабжения и управления отходами, правоохранительные органы и другие общественные службы.

Умный город решает две задачи: сбор информации и поиск информации, для дальнейшей ее отсылки городскому управлению; налаживание обратной связи между администрацией и горожанами, благоустройство среды.

Компоненты системы интеллектуальных городов:

- Видеонаблюдение и фотофиксация;
- Интеллектуальные транспортные системы (ИТС);
- Единая система экстренного вызова (пример – «Система-112»

в России);

- Единая диспетчерская служба и ситуационные центры;
- Интернет вещей (IoT);
- Пятое поколение мобильной связи (5G).
- Свойства умного дома

Умная экономика:

– Формирование благоприятной среды для инновационной деятельности, в том числе для развития информационно-коммуникационных технологий;

- Налаженная система онлайн-бронирования гостиниц.

Умное управление:

– Отлаженное функционирование системы коммуникации между жителями города и представителями исполнительной власти, информационная открытость городской администрации;

- Активность граждан в управлении городом;
- Актуальность документации стратегического планирования;
- Высокая посещаемость официальных сайтов городской администрации.

Умное управление:

– Отлаженное функционирование системы коммуникации между жителями города и представителями исполнительной власти, информационная открытость городской администрации;

- Активность граждан в управлении городом;
- Актуальность документации стратегического планирования;
- Высокая посещаемость официальных сайтов городской администрации.

Умные финансы:

- Доступность банкоматов;
- Прозрачность государственных тендеров;
- Система оплаты проезда по безналичному расчету.

Умная инфраструктура:

– Отлаженная работа интернет-сервисов для вызова и оплаты такси;

– Возможность мониторить дорожный трафик в режиме онлайн;

– Наличие сети заправочных станций для электромобилей;

– Сервис по предоставлению услуг каршеринга.

Умные жители:

– Активность и количество пользователей Всемирной сети;

– Применение электронных карт учащихся;

– Доступность данных о рынке труда.

Умная среда:

– Развитая система мониторинга экобезопасности;

– Участие горожан и администрации в устранении последствий несанкционированного выброса мусора.

Умные технологии:

– Наличие бесплатных точек Wi-Fi, в т.ч. в общественном транспорте;

– Функционирование сетей мобильного широкополосного доступа.

Одним из объектов нашего «Умного города» является учебно-познавательное заведение, которое полностью соответствует принципам информационного общества. Используя программу для создания 3Dмоделей (Blender) и технологию AR был сделан макет здания. В нем располагается 4 зала, выполняющие различные функции.

1 Первый зал представляет собой конференц-зал, в котором будут проводиться различные лекции, конференции, форумы, собрания. В этом зале обсуждаются различные вопросы и проблемы разной степени важности, также в нем будут проходить мастер-классы, курсы, хакатоны по разным областям наук, а также собираться единомышленники.

2 Второй зал это так называемая лаборатория. В нем находятся различное научное оборудование, приборы, расходные научные материалы для того, чтобы заинтересованные люди и энтузиасты разных возрастов проводили в нем свои опыты и исследования во многих научных дисциплинах. Примечательная особенность этого зала – оптический телескоп позволяющий проводить астрономические исследования.

3 Третий зал это галерея. В ней проводятся различные выставки начинающих художников. Помимо картин в галерии проводятся и выставка скульптур.

4 Четвертый зал это комната отдыха. Люди, находящиеся в этом месте, могут отдохнуть за развивающими настольными играми и позаниматься своим физическим развитием.

Таким образом, осуществляется улучшение качества жизни с помощью возможностей «умного города».

Таким образом, мы пришли к выводу, что информационное общество направлено на достижение высокого уровня благосостояния народа за счет развитой и доступной инновационной инфраструктуры информационных технологий.

Проанализировав потребности человека в различные исторические периоды, мы пришли к выводу о стремительном возрастании потребностей людей. Благодаря появлению новых технологий мир поменялся кардинально, как и сам человек в своих потребностях и устремлениях. Есть опасность потери духовных ценностей в этом потоке технологических новшеств. Но думается, что это не произойдет.

Благодаря новым технологиям, мы успешно преодолеваем проблемы, которые возникли в связи с пандемией 2020г. Продолжается общение между людьми, странами благодаря созданным технологическим платформам. Большинство стран перешло на дистанционное обучение в системах образования. На наших глазах происходят огромные изменения во всех сферах жизни. За короткий срок происходят открытия в области медицины, реорганизуется система здравоохранения. Страны выходят на новый уровень взаимодействия для принятия совместных решений в борьбе с коронавирусной инфекцией.

Все страны мира, в том числе и Казахстан, развиваются на основе инфокоммуникационных технологий. На примере нашей страны можно сделать вывод, как положительно влияет на экономические показатели, на образ жизни людей ИКТ для экономики и жизни граждан современного Казахстана.

За последние годы в секторе ИКТ Казахстан сделал значительный рывок. Сфера почтовой связи, телекоммуникаций и доступ к интернету активно развивается. Для повышения качества услуг, предоставляемых населению и бизнесу, проведена большая работа по улучшению деятельности НАО «Государственной корпорации «Правительства для граждан», реализованы механизмы диалога и обратной связи государства с населением и бизнесом посредством интернет-ресурсов государственных органов, виртуальных приемных, интернет-конференций. Но создание информационного общества на этом не заканчивается, идет непрерывная работа.

Создаются возможности для граждан освоить и получить навыки работы с информационными технологиями посредством электронного образования, пожизненного обучения и подготовки, работать дистанционно, получать услуги доступного электронного здравоохранения. Также, в целях построения более открытой, доступной и конкурентоспособной экономики нашей страны, предусматривается максимальное внедрение интеллектуальных систем в основополагающие отрасли экономики.

Однако, нельзя забывать о том, с возрастанием роли информационных технологий в жизни людей, возрастает и ответственность за будущее человечество. Так, последствия достижений в области информационных технологий для развития человеческой цивилизации, могут быть не только положительными, но и отрицательными.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Государственная программа «Информационный Казахстан – 2020». URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200001534> [Электронный ресурс], дата обращения – 04.04.2021.
- 2 Жураховский С.Н. Формирование современной структуры человеческого потенциала в контексте перехода к экономике, основанной на знаниях // С.Н. Жураховский // Научные труды Вольного экономического общества России. - 2009. - Т. 125. - С. 171-181.
- 3 Маслоу А. На подступах к психологии Бытия. – М., 1962. – 800 с.
- 4 Капишин А.Е. Понятие традиционного общества в социальных науках. Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Социология. – 2006. – С. 65-68.
- 5 Концепция единого индустриального общества Р. Арона. Википедия. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Концепция](https://ru.wikipedia.org/wiki/Концепция) [Электронный ресурс], дата обращения – 04.04.2021.
- 6 Мачкарина О.Д. Актуальные проблемы информационного общества. // Вестник Санкт-Петербургского университета. Философия и конфликтология. – 2015. – С. 21-23.
- 7 Шабров О.Ф. Информационные технологии в науке, образовании и управлении. – М., 2003. – 323 с.
- 8 Винер Н. Творец и робот. – М.: Прогресс, 1966. – 150 с.
- 9 Воронина Т. П. Информационное общество: сущность, черты, проблемы. — М., 1995. — 111 с.

6.8 Шетел филологиясының, лингводидактиканың және аударматанудың өзекті мәселелері 6.8 Актуальные вопросы иностранной филологии, лингводидактики и переводоведения

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В АНГЛИЙСКОМ И КАЗАХСКОМ ЯЗЫКАХ О ЖИВОТНЫХ

АБЫЛГАЗИНА Т. К.

ученик 8 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

ГУРИНОВА А. А.

учитель английского языка,

Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

АДЫЛБАЕВА Г. С.

учитель казахского языка и литературы,

Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

На протяжении долгого времени в каждой стране складывались язык, культура, уникальные традиции и менталитет. Наблюдая за поведением разных животных, у людей создавалось стереотипное впечатление и ассоциации, связанные с их повадками. Эти ассоциации постепенно стали применяться человеком по отношению к человеку в тех ситуациях, когда определенная черта характера человека (трусость, храбрость, скорость) сравнивалась с качествами животных, опираясь на ранее сложившееся мнение.

У каждого народа сформировался свой набор устойчивых оборотов, называемых лингвистами фразеологизмами или идиомами, а выраженные в них стереотипы поведения человека, обусловленные национальным мировидением, представляют собой фразеологическую картину мира. Фразеологическая картина мира - это часть языковой картины мира, описанная средствами лексики и фразеологии [1].

По мнению А. Ф. Казанчевой, рассмотрение национально-культурной специфики наиболее результативно с применением контрастивного сопоставления языков. Данный подход к изучению языков называется кросс-культурным [2].

Таким образом становится очевидным, что различия в истории, географическом положении, культуре и быте народов по-разному повлияли на то, какие характерные черты животных они выделяют, и каким образом это отражается во фразеологическом пласте языка. В связи с этим было решено провести исследование в этом направлении на примере фразеологизмов о животных двух языков

– казахского и английского. Объектом данного исследования выступают фразеологизмы и идиомы в казахском и английском языках о животных.

Актуальность исследования заключается в том, что для изучения были взяты языки народов с довольно разной культурой, бытовой жизнью и историей, что может показать то, что отношение к животным будет существенно разным. Сравнение фразеологизмов двух языков привлекательно тем, что, помимо обогащения словарного запаса, мы изучаем культуру двух народов. Значимость исследования заключается в том, что, к сожалению, в настоящее время наблюдается тенденция к тому, что современное поколение упускает возможность использования всего многообразия языка.

Немаловажным фактом является то, что при изучении данного вопроса было замечено, что аналогичных работ, в которых сравниваются идиомы казахского и английского языков, широко не представлены, имеются лишь отдельные статьи о влиянии культуры народа на идиоматический слой языков без сравнительно-сопоставительного анализа.

Сопоставление идиом и фразеологизмов, возникших в разных культурах, дает возможность наиболее точно заметить и отразить сходство, которое выявляет взаимопонимание между народами. Таким образом, данная работа позволит учащимся не только обогатить свой словарный запас фразеологизмами казахского и английского языков, но и глубже осознать природу их происхождения.

Объектом исследования стали наиболее распространённые фразеологические единицы из каждого языка, содержащих название животного. В качестве источников были использованы «Казахско-русский фразеологический словарь» [3], двухтомный выпуск Стивена Куртиса «Animal Idioms In Action» [4], а также онлайн словари и исследовательские работы известных лингвистов Казахстана и ближнего зарубежья.

Фразеологизмы – достаточно актуальная и востребованная тема среди научно исследовательских проектов и различных публикаций лингвистов. В работе «Фразеологизмы с зооморфизмами в казахском и русском языках», автором которой является Сансызбаева С. К., исследуется культурная специфика использования фразеологических единиц в казахском и русском языках [5]. В своей работе автор подробно описывает сходства двух культур и разницу применения зооморфизмов являющимися главной составляющей фразеологических оборотов. Также в работе

А. А. Гаджиевой «Фразеология казахского языка в русскоязычной аудитории» [6], были рассмотрены некоторые фразеологические единицы, в которых основным объектом являются животные. В статье «Фразеологизмы с компонентами-зоонимами в казахском, арабском и русском языках» А. А. Гаджиева делает вывод о том, что формирование дополнительных значений у названий животных обусловлено особенностью культуры, быта, образа жизни их народов [7].

Фразеологические единицы с компонентами-зоонимами чаще всего используются именно в переносном, метафорическом, смысле, наделяющем человека качествами животного. Переносный смысл может описывать физические, умственные качества человека, а также его характер. К примеру, при упоминании животного «черепаха» мы думаем о прямом значении данного слова без какого-либо переносного смысла. Но когда мы слышим сравнение касательное человека, мы можем представить неторопливую, медленную личность, так как само животное передвигается очень медленно.

Чаще всего представители определенной культуры прибегают к сравнению с животными, которых они часто видят и имеют возможность наблюдать за их особенностями характера и повадками. Анализируя примеры, было замечено, что наиболее распространенными примерами являются идиомы с упоминанием домашнего скота и питомцев (лошадь, овца, собака), а также диких животных, которых человек может наблюдать в процессе охоты (волк, лиса, заяц). Таким образом, в идиоматике этнокультурные особенности народа довольно ярко выражены.

В связи с этим становится очевидным, что не всегда животные могут вызвать одни и те же ассоциации или представления у разных народов, так как это зависит от образа жизни, истории, а также поверий и специфики культур. Например, лошадь, которая на протяжении многих веков является неотъемлемой частью жизни и культуры казахского народа, воспринимается казахами как верный спутник, ценное имущество или символ культуры казахского народа. Данный факт очевидно связан со скотоводческим образом жизни казахов.

Но нельзя сказать того же об английской культуре, так как англичане вели оседлый образ жизни и не зависели от неё настолько сильно, как казахский народ. Поэтому будет естественным предположить, что и отношение к лошади у них может отличаться.

Из отобранных фразеологизмов, как и ожидалось, наиболее распространены фразеологизмы с упоминанием лошади и овцы, так как они являются основными животными в сельском хозяйстве

казахов. Во фразеологических единицах, связанных с диким животными, чаще всего упоминаются лиса, волк и заяц.

Говоря об английских идиомах, можно отметить, что эти животные так же часто встречаются в повседневной речи носителей английского языка. Из отобранных фразеологизмов, наиболее частому употреблению подлежат фразеологизмы с упоминанием диких животных в следующем количестве: лиса, волк, заяц. Распространенность фразеологизмов с упоминанием лошади и овцы в английском языке существенно меньше.

В казахском языке волка охарактеризовывают как ненасытное и смелое существо. Доказательством этому могут быть фразеологизм «қойға шапқан қасқырдай», который в буквальном смысле означает «словно волк, налетевший на овечку» и «қасқыр жүрек» (волчье сердце), что олицетворяет смелость и храбрость. Первое из упомянутых значений отражается и в английском языке, что может быть подтверждено идиомой «to wolf down», означающей «поглощать, не зная меры и быть очень голодным». Однако в английских идиомах отличительной чертой является то, что волк наделяется такими качествами как двуличность и одиночество. В качестве примера можно привести такие идиомы как «a wolf in a sheep's clothing» (волк в овечьей шкуре) и «a lone wolf» (одинокий волк).

Идиомы про зайцев дают нам понять, что казахский народ воспринимает это животное трусливым, что наглядно отражено в таких идиомах как «қояндай қорқак» (труслив как заяц), «қоян жүрек» (заячье сердце). В английском языке также есть пример идиомы, говорящей о трусливости (as scared as a rabbit). Однако в английском языке вместе с этим есть пример о безумии зайца, («as mad as a March hare»), чего не наблюдается в казахском языке. Кроме того, в английской культуре кроликов наделяют значением «безобидный», что прослеживается в идиоме «harmless as a pet rabbit».

Лису в обеих культурах охарактеризовывают как хитрое, лживое, коварное и лживое животное: «түлкідей қу», «as sly as a fox», «as cunning as a fox».

Сходством является также то, что овца в английской и казахской культурах описывается как невинная, спокойная и безобидная. В таких идиомах казахской фразеологии как «Қойдай жуас» и «Қой аузынан шөп алмас» говорится о безобидности овцы. Английский народ охарактеризовывает овцу как невинную и ласковую, что видно во фразеологическом обороте «As gentle as a lamb». Различием

касательно данного животного является то, что в казахской культуре идиома «Қой көз» является еще и признаком красивых глаз.

Лошадь исторически играет большую роль в жизни казахского народа, так как раньше казахи придерживались кочевого образа жизни. Поэтому вполне очевидно, что лошадь во фразеологизмах казахского языка описывается как ловкий и быстрый помощник человека. В пример к данной характеристике можно привести идиому «ат салысу» («помогать / протягивать руку помощи в трудную минуту»), «аттай жүйрік» (быстрая лошадь). У казахов нет идиом, которые бы наделяли лошадь негативными качествами. В данном случае идиоматические выражения в английском языке противоречат данному представлению, так как образ лошади не наделяется такими же возвышенными качествами. Напротив, лошадь описывается как прожорливое, ненасытное животное. Данные характеристики отражаются в таких идиомах как «as hungry as a horse» и «eat like a horse». Идиомы о лошади с отрицательным значением в казахском связаны исключительно с действиями человека по отношению к ней, чаще всего это нанесение вреда животному. Например, «ат кекілін (құйырғын) кесісу» (букв. взаимно подрезать челки и хвосты лошадей) – «враждовать, разорвать отношения»; «ат сабылтты» (измучить лошадь) – испытывать хлопоты, неудобства.

Из проведенной работы можно сделать вывод о том, что идиоматические выражения о животных неразрывно связаны с особенностями истории, культуры и быта народа. Знакомство учащихся с фразеологизмами способствует формированию культуроведческой компетенции, совершенствует их коммуникативные навыки, помогает понимать речь носителей языка. Их изучение даёт уникальную возможность проникнуться культурой народа изучаемого языка, взглянуть на мир через призму духовного мира народов.

ЛИТЕРАТУРА

1 Сираева Р. Т., Фаткуллина Ф. Г. Фразеологическая картина мира: основное содержание и признаки // Современные проблемы науки и образования. 2014 - №3. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=13230> [дата обращения 29.09.2020].

2 Казанчева А. Ф. Языковая картина мира во фразеологии [Электронный ресурс]. - URL: http://www.rusnauka.com/35_NOBG_2013/Philologia/7_151867.doc.htm [дата обращения 20.10.2020].

3 Кожрахметова Х. К. Казахско-русский фразеологический словарь / Кожрахметова Х. К., Жайсакова Р. Е., Кожрахметова Ш. О. М. 2012, 222 с.

4 Curtis S. Animal Idioms in Action. Books 1&2 - Scholastic Singapore. 2014, 198 p.

5 Сансызбаева С. К. Фразеологизмы с зооморфизмами в казахском и русском языках [Электронный ресурс] // Вестник КазНУ. Алматы, 2016. - [Электронный ресурс]. – URL: <https://articlekz.com/article/23189> [дата обращения 19.10.2020].

6 Гаджиева А. А. Фразеология казахского языка в русскоязычной аудитории // Вестник РУДН. М., 2017 [Электронный ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-izucheniya-frazeologii-kazahskogo-yazyka-v-russkoyazychnoy-auditorii/viewer> [дата обращения 19.10.2020].

7 Гаджиева А. А. Фразеологизмы с компонентами-зоонимами в казахском, арабском и русском языках. [Электронный ресурс]. - URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_35312845_59118173.pdf [дата обращения 16.01.2021].

ОСОБЕННОСТИ АМЕРИКАНСКОГО СЛЕНГА НА ПРИМЕРЕ СОВРЕМЕННЫХ ФИЛЬМОВ

АЛИПБАЕВА С. А.

10 «Е» класс, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

ВИШЕНКОВА Е. А.

учитель-модератор английского языка,

Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

Английский язык является современным лингва франка, который характеризуется большой вариативностью и изменчивостью, так как отражает современные реалии. Большую роль играет коммуникативная составляющая данного языка и одной из частей этой составляющей является сленг, как неотъемлемая часть современного мира. Однако, при изучении английского языка он упускается из вида. Поэтому мы решили восполнить данную лакуну, используя примеры из недавно вышедших фильмов американского производства, поскольку наибольшее количество фильмов мирового проката выпускается Голливудом.

Целью данной работы являлась создание приложения для простого, доступного и удобного изучения сленга, необходимого для

успешного понимания англоязычной речи. Также мы считаем, что наше исследование актуально, потому что сленг – это важная и значимая часть языка, которая не учитывается и упускается не только в школьной программе, но и отсутствовали приложения, специализирующиеся на сленге английского языка на момент начала исследования.

Для достижения поставленной цели были проведены следующие этапы. Во-первых, был проведен опрос о изучении использовании сленга среди подростков, во-вторых, создан список современных фильмов для выявления сленговых слов и выражений, которые впоследствии были проанализированы с помощью классификации Дж. Коулман [2]. На заключительном этапе было создано и протестировано приложение-словарь сленга на платформе Android.

Интересно, что английский сленг, как самостоятельное явление, начал изучаться в начале XX века Эриком Партриджем, который и составил первый словарь англоязычного сленга в 1937 году. На русском языке же он в течение длительного времени рассматривался как аналог жаргона (И.Р.Гальперин).

Интересно, что впоследствии взгляд на сленг менялся, менялось и понимание того, что же является сленгом. На данный момент наиболее подходящим (в разрезе нашего исследования) мы считаем определение Н.О.Орловой: «Сленг – это живой, подвижный язык, который идет в ногу со временем и реагирует на любые перемены в жизни страны и общества» [1].

Существует множество различных классификаций сленга, но наиболее поздняя и актуальная классификация в англоязычной литературе принадлежит Джулии Коулман, 2012 года, поэтому мы решили использовать ее для анализа выбранных единиц сленга из подборки современных фильмов американского производства, нацеленных на подростковую аудиторию (рейтинг PG, PG-13).

Согласно Коулман очень много сленговых слов и выражений происходит от стандартного английского языка, и часто можно проследить их развитие по тесно связанным смыслам. По словам Коулман, существует семь типов английского сленга:

- а. Английский сленг, образованный с помощью изменения значения;
- б. Английский сленг, образованный с помощью изменения функции;
- в. Английский сленг, образованный с помощью изменения формы;
- г. Английский сленг, образованный с помощью аббревиатуры;

д. Английский сленг, образованный с помощью изменения написания;

е. Английский сленг, образованный с помощью заимствования;

ж. Английский сленг, образованный с помощью звукоподражания.

Всего было выявлено 193 слова, но после изучения списка выявленных слов и выражений носителем языка (Eric Vaughn Hooper II, 32 года), было исключено 41 слово, итого для анализа были взяты 152 слова.

а. Английский сленг, образованный с помощью изменения значений.

В фильмах было выявлено 48 слов и выражений, образованных с помощью изменения значений. Например, слово *sick* подверглось амелиорации и приобрело положительное значение *very good, excellent*, в то время как *hood* подверглось пейорации и в фильме “Little” означает: “a place where drug dealing takes place”. Также среди выявленных слов и выражений есть слова, которые были образованы с помощью обобщения, например, *guys*.

С точки зрения изменения денотации, можно привести пример *vampire* в фильме *little*, где этим словом обозначалась женщина, которая эксплуатировала своего возлюбленного и разрушала его жизнь.

б. Английский сленг, образованный с помощью изменения функции. (Не было выявлено).

в. Английский сленг, образованный с помощью изменения формы.

Всего было выявлено 12 слов и выражений, образованных с помощью изменения формы следующим образом:

1 Существительное + существительное(5), например: *douche bag* в значении *an unpleasant person* («Jumanji», 2017); или *party pooper* («DUFF», 2015) в значении: *a person who does not have the interest or vitality to participate actively in a party or other social activity*.

2 Прилагательное + существительное (2), например: *bloody hell* («Crazy Rich Asians», 2018).

3 Прилагательное + прилагательное (1), например: *oldseyy-timesy* («Playing with Fire», 2019).

4 Глагол + предлог(3), например: *blow out* («DUFF», 2015), *settle down* («Little», 2019)

5 существительное + глагол (1), например: *make it pop* («DUFF», 2015)

г. Английский сленг, образованный с помощью аббревиатуры.

Всего было выявлено 33 слова и выражения, образованных с помощью аббревиатуры. И эта группа является самой большой среди всех, при этом в разных фильмах повторяются одни и те же самые слова. Самым распространенным из них является «'em». Выявленные аббревиатуры образованы сокращением с удалением начала (7) либо конца слова (14), объединением двух сокращенных слов (7) и использованием начальных букв (4). Например:

– слова, образованные с помощью сокращения начала слова (*bout, em, kay, cause*);

– образованные с помощью сокращения конца слова (*bro, bud, congrats, vibe*);

– Образованные объединением двух сокращенных слов (*attagirl, s'mon, howdy, sup*);

– Образованные с использованием начальных букв (*ASAP, DUFF, NPC, SPAM brulee*).

д. Английский сленг, образованный с помощью изменения написания.

Всего из просмотренных фильмов было выявлено 24 слов и выражений, образованных с помощью изменения написания. Самое часто употребляемое слово — это *gonna*.

Существуют различные формы изменения написания слов. Например:

1. глагол + предлог (*gonna, gotta, gottcha*);

2. добавление гласной *o* (*weirdo, kiddo*)

е. Английский сленг, образованный с помощью заимствований

Из просмотренных фильмов было выявлено 16 слов и выражений, образованных с помощью заимствования. Это говорит нам о том, что переход слов из одного языка в другой – это нормальное явление и последствие глобализации. Например, *adieu* это французский.

ж. Английский сленг, образованный с помощью звукоподражания.

Всего было выявлено 12 слов, образованных с помощью ономотопеи, которые включают в себя такие слова, как *bla-bla-bla, boo, nuh-uh, woo!, wheeh!*(имитация звуков, издаваемых людьми в различных ситуациях), *boom-boom, ding-dong, ta-da* (звуки, издаваемые предметами).

Те же самые слова, отобранные для анализа, были добавлены в словарь-приложение для платформы Android, написанный на языке Java. При этом было решено отказаться от классификации Дж.

Коулман (хотя изначально так и планировалось), как не совсем удобной для рядового пользователя и расположить слова в алфавитном порядке. Данное приложение и упражнения-опросы были разосланы фокус-группе и только упражнения-опросы были разосланы оставшимся участникам эксперимента.

Мы исходили из предположения, что в результате эксперимента после опыта использования приложения фокус-группа продемонстрирует лучшее понимание сленга в различных примерах, что получило свое подтверждение в контрольном опросе, где учащиеся из фокус-группы не только подтвердили лучшие результаты по сравнению с остальными участниками эксперимента, но и показали стабильный прогресс (результаты всех участников фокус-группы в среднем улучшились на 10 %).

В итоге проделанной работы мы сделали выводы: во-первых, самая распространенная группа используемого сленга – образованная с помощью изменения значения, а менее употребляемая группа слов – это английский сленг, образованный с помощью звукоподражания. Кроме того, в современных фильмах (2015–2020 годов) больше всего встречается аббревиатур, чем остальных типов сленга.

После использования приложения фокус-группа продемонстрировала лучшие результаты, чем учащиеся, которые не пользовались данным приложением. Однако, также были выявлены некоторые недостатки, поэтому в дальнейшем планируется работа над усовершенствованием приложения, так как недостаточно только понимать, но также важно уметь использовать сленг в подходящих ситуациях. Следовательно, приложение будет пересмотрено в качестве обучающего, а не только словаря, где будут использованы речевые ситуации из отобранных фильмов в качестве дидактического материала.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Сленг vs жаргон: проблема дефиниции. Н.О.Орлова Ярославский педагогический вестник 2004. №3
- 2 Coleman J. The life of Slang/J.Coleman. -Oxford University Press, 2012. -354р.

СОВРЕМЕННЫЕ ФРАЗОВЫЕ ГЛАГОЛЫ РАЗГОВОРНОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА ПРИМЕРЕ ПОЛНОМЕТРАЖНОГО МУЛЬТФИЛЬМА «КЛАУС» И НОВЫЙ ПОДХОД К ИХ КЛАССИФИКАЦИИ

АХМЕТОВА М. Е., ЖАСТИЛЕК А. Б.

ученики 8 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
ГУРИНОВА А. А.

учитель английского языка,
Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

Увлекаясь изучением английского языка, мы часто сталкиваемся с идеей о том, что даже показывая очень высокий уровень владения языком в школе, мы можем столкнуться с непониманием при общении с людьми, для которых английский является родным. Изучая этот вопрос, нами было выявлено, что одной из причин может стать незнание фразовых глаголов, которые очень часто используются носителями языка в разговорной речи, но нередко игнорируются при изучении языка.

Анализ фразовых глаголов, выбранных поможет нам выявить определенные закономерности во фразовых глаголах, которые можно будет классифицировать и систематизировать таким образом, чтобы помочь изучающим английский язык более продуктивно работать над пополнением своего словарного запаса, улучшить разговорную речь, что в дальнейшем уменьшит риск непонимания при общении с представителями из англоговорящих стран.

В связи с данной гипотезой, была сформулирована цель нашей работы – систематизировать отобранные для изучения фразовые глаголы в сборнике, составленном на основе эффективной классификации, позволяющей легко ввести в речь учащегося фразовые глаголы.

Для достижения нашей цели мы определили следующие задачи:

- 1 Изучить теорию в области исследования фразовых глаголов, особое внимание уделить имеющимся видам их классификации;
- 2 Подобрать источник фразовых глаголов, который будет интересен учащимся для изучения, а также будет отражать современный разговорный стиль языка;
- 3 Методом сплошной выборки отобрать все фразовые глаголы в выбранном источнике, определить их значение;

4 Подобрать наиболее удобную классификацию фразовых глаголов, которая позволит наиболее эффективно запоминать их и использовать в речи.

5 Создать сборник.

Изучение теории было начато с определения термина «фразовый глагол». Джейн Поуви, автор известной книги «Phrasal Verbs and How to Use Them» определяет фразовый глагол как «сочетание «простого» глагола и послелога, в результате которого появляется новая лексическая единица» [1].

На этапе пополнения теоретических знаний были изучены научные статьи, исследования, словари фразовых глаголов, книги по лингвистике разговорного английского языка. Наиболее близкими к нашему исследованию оказались работы О. П. Дмитриевой, исследовавшей изменение популярности использования английских фразовых глаголов на материале кинофильмов от немого кино до современности [2], а также работа Жамбылқызы Марины, исследовавшей структурно-семантические особенности фразовых глаголов [3]. Также над данной темой работали Ю. В. Саламатина, И. Г. Жирова [4, 5], и др.

Заинтересовавшись исследованиями фразовых глаголов на материале кинофильмов, было решено сделать выбор в пользу полнометражного мультфильма «Клаус». Причин для выбора данного мультфильма в качестве материала для исследования несколько:

1) мультфильм был создан в 2019 году, что дает нам основание предполагать, что в нем используется современный разговорный английский язык;

2) главный герой мультфильма – молодой человек, что означает использование им лексики, максимально приближенной к современному общению;

3) мультфильм содержит большое количество диалогового текста.

Из мультфильма длительностью 90 минут было отобрано 164 фразовых глагола. Путем грубого подсчета, без учета пауз между диалогами длительностью по несколько минут, получается, что примерно каждую минуту нам встречалось по два фразовых глагола. Этот факт подтверждает важность уделения внимания развитию лексического запаса в данной области.

Далее перед нами возник вопрос о том, какая классификация станет наиболее эффективной для наших сверстников, изучающих английский язык.

Согласно изученной литературе, наиболее общепринятой классификацией является разделение фразовых глагольных единиц на *переходные и непереходные* [8].

Переходные фразовые глаголы (transitive phrasal verbs) – это те глаголы, которые требуют прямого дополнения, например «Did my father put you up to this?» (Мой папа вас надоумил?). Дополнение может стоять как после фразового глагола («You can look forward to a cosy spot in the gutter»), так и между глаголом и послелогом («Sir, can I get my drawing back?»). В мультфильме фразовых глаголов этого типа оказалось заметно меньше – 34,8 % (57 единиц), чем непереходных.

Непереходные фразовые глаголы (intransitive phrasal verbs) – это те глаголы, которые не требуют прямого дополнения, т.е. имеют полное значение даже при их самостоятельном употреблении, например «Get out!» («Убирайся!»), «Shut up!» («Замолчи!»), «Open up!» («Открывай!»). Таковых глаголов оказалось больше – 65,2 % (107 единиц).

Помимо вышеупомянутой, существуют и классификации, основывающиеся на признаках делимости и виду послелога.

Под *разделимостью* понимается возможность или невозможность разделить глагол с послелогом [10]. Согласно данной классификации фразовый глагол «open up the door» является неделимым (open the door up – данный вариант является неверным). А в предложении «Sir, can I get my drawing back?» послелог фразовый глагола стоит после дополнения. Знание данной особенности фразовых глаголов необходимо, однако не помогает в пополнении словарного запаса;

По виду *послелога* [11, 12] различают предложные глаголы (глагол + предлог), как в предложении «Never saw a postman looking more miserable leaving than on the day they came in»; фразовые глаголы (предлог + наречие) – «I must hunker down and rethink my priorities» и предложно-фразовые (глагол + наречие + предлог) – «You can look forward to a cosy spot in the gutter». В рамках данной классификации очевидно, что второй тип наиболее распространен. Тем не менее, практической пользы для изучающих язык он не имеет.

В попытках вывести свою собственную классификацию, которая была бы полезна с практической точки зрения для изучения фразовых глагольных единиц, прежде всего мы попытались проследить логическую связь во влиянии значения послелога на значение фразового глагола. Для этого мы сравнили значения всех фразовых глаголов, имеющих одинаковый послелог. Оказалось, что

значение некоторых послелогов (out, back, down, off) действительно влияет на значение глагола в прямом виде. Например, наречие 'out', имеющее значение «движение наружу» практически во всех фразовых глаголах сохраняет его и соответствует приставке «вы-» в русском языке: come/ go out – выходить; cheat out – выбираться из ситуации обманым путём; get out - выбираться, сбегать из какого-либо места; также есть и фразовые глаголы, где смысл послелога менее заметен, но тем не менее прослеживается: weasel out / chicken out – оба фразовых глагола имеют значение «труситься» в значении «пытаться выбраться из какой-то ситуации обманым путём». Тем не менее, несостоятельность такой попытки заключается в том, что значение части послелогов (up, on, for) зачастую никак не связано со смыслом фразового глагола. Например, наречие «up» имеет значение «движение вверх», сохраняемое в некоторых фразовых глаголах (grow up, wake up), но полностью утраченное в других: give up (сдаваться: «I give up! Who are you?», «If you think I'm giving up, think again»), put up (научить, надоумить: «Did my father put you up to this?»).

Поняв, что подход с послелогом неверен, мы стали анализировать значение самого глагола, входящего во фразовую единицу, а именно его значения. Оказалось, что степень изменения, или искажения, смысла глагола у всех фразовых глаголов разная: в одних случаях смысл был понятен даже без обращения внимания на послелог: «Open [up] the door!»; в других о смысле фразовой единицы можно было догадаться исходя из значения ее составляющих: burn + down = сгореть дотла («When's the last time you saw a house burn down?»); а в некоторых случаях значение составляющих абсолютно не совпадало с компонентами фразового глагола: give + up = сдаваться («If you think I'm giving up, think again»).

Таким образом, мы разделили все фразовые глаголы на три типа, при этом фразовые глаголы первого типа представлены в речи героев в меньшей степени (33 ед., около 20 % от общего количества), второго типа – 72 единицы (44 %), третьего типа – 59 единиц (36 %). В таблице представлены примеры некоторых из них:

Таблица 1

Тип ФГ	I тип	II тип	III тип
Примеры:	open [up] the door pass it [down] check it [out] leave [out] smth. Move [along]!	look around waltz back get out send back go down	give up go ahead come again? cheat out chicken out

Мы пришли к выводу, что, снабдив отобранные для нашего сборника фразовые глаголы подсказкой о степени искаженности начального смысла глагола-компонента, мы дадим его пользователю подсказку о том, насколько сложно будет ему понять смысл фразового глагола, а значит он сможет эффективно распределять своё время и внимание на изучение новых фраз.

Для создания сборника мы использовали скриншоты мультфильма «Клаус», цель которых – сделать его более наглядным и привлекательным для изучения. Для полного понимания контекста были добавлены русские и английские субтитры с отдельно вынесенным переводом фразовых глаголов. В тестовой версии сборника отражена разработанная в процессе исследования классификация через распределение фразовых глаголов по трем типам, каждый из которых содержит 20 единиц.

Для того, чтобы определить эффективность продукта, нами был проведен опрос среди учащихся среднего звена школы, которым было дано две недели на ознакомление с содержанием сборника. Участникам опроса было предложено оставить обратную связь о том, насколько сборник был им полезен. Ниже представлена часть из них:

Учащийся № 1: «The collection was very exciting and useful. Now it will be easier for me to understand movies and I will use phrasal verbs in conversations».

Учащийся № 2: «Мне очень понравился сборник, потому что он помог мне легко и быстро, а главное интересным способом выучить фразовые глаголы. Спасибо!»

Учащийся № 3: «Я считаю, что этот сборник очень полезный и интересный. Думаю, каждому бы наскучило читать сплошной текст. Но в этом сборнике используются скриншоты популярного мультфильма, так же можно узнать в какие моменты герои мультфильма используют те или иные фразовые глаголы. Лично для меня этот сборник был очень полезным. Хотела бы выразить свою благодарность автором этого сборника!»

Учащийся № 4: «Этот сборник фразовых глаголов мне очень помог. До этого я особо не понимала их значения, но после сборника я выучила достаточно много новых фразовых глаголов, что поможет мне в будущем. И формат, который сделали девочки, очень классный, ведь так было легче понять и усвоить их. И для тех, кто начинает учить английский язык, этот сборник поможет выучить фразовые глаголы для улучшения понимания разговорного английского языка».

Учащийся № 5: «Мне очень понравился сборник. Я считаю, что такой подход помог мне лучше понимать разговорную речь, а также я узнал много фразовых глаголов. Спасибо!»

Таким образом, можно с уверенностью сказать, что результаты работы достигли цели: нам удалось найти такой способ систематизации фразовых глаголов, который поможет учащимся эффективно распределять свое внимание при пополнении своего словарного запаса фразовыми глаголами. Кроме того, мы считаем, что наш сборник эффективен в изучении фразовых глаголов своим оформлением с использованием скриншотов из мультфильма, что помогает быстрее и интереснее запоминать информацию. В дальнейшем планируется включить в сборник все основные фразовые глаголы из мультфильма, а также оставить место для добавления других глаголов самими учащимися.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Povey Jane, Phrasal verbs and how to use them. – М.: Higher institutes of learning, 1990. — 176 p.
- 2 Дмитриева О. П. Английский фразовый глагол как литературная норма и современная речевая практика (на материале кинофильмов от немого кино до наших дней) // Грамота №8 (86). Ч. 2 – Тамбов, 2018 – С. 324–328.
- 3 Жамбылқызы М. Общая характеристика и семантика фразовых глаголов и глагольных фразеологических единиц // Национальная ассоциация ученых. 2015. № 4-5 (9). С. 109-113.
- 4 Саламатина Ю. В. Классификация фразовых глаголов в английском языке [Электронный ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-frazovyh-glagolov-v-angliyskom-yazyke> [дата обращения 30.10.2020].
- 5 Жирова И. Г., Дмитриева О. П. К вопросу о семантике фразового глагола в английском языке // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2016. № 7 (61). Ч. 2. С. 100-104.
- 6 Онлайн-словарь Macmillan [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.macmillandictionary.com/> [дата обращения 15.01.2021].
- 7 Longman phrasal verbs dictionary: over 5000 phrasal verbs - Harlow: Longman. 2000.
- 8 Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. М.: ЛИБРОКОМ, 2013. 216 с.

9 Виноградова Д.С. Фразовые глаголы в современном английском языке: терминология, особенности, классификация // Грамота, Том 12. Выпуск 12 – Тамбов, 2019 – С. 236–241.

10 Фирстов Л. Ю. Переосмысление классификации фразовых глаголов английского языка // Litera. – 2020. – № 8. – С. 21 - 28. [Электронный ресурс]. - URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=33496 [дата обращения 17.11.2020]

11 Малых Д. С. Определение фразового глагола и проблема послелога // Lingua mobilis. 2009. №3 (17) [Электронный ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/opredelenie-frazovogo-glagola-i-problema-posleloga> [дата обращения 30.10.2020].

12 Пивоненкова Татьяна Борисовна Семантическая классификация фразовых глаголов с образным потенциалом // Вестник МГОУ. Серия: Лингвистика. 2019. №2. [Электронный ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/semanticheskaya-klassifikatsiya-frazovyh-glagolov-s-obraznym-potentsialom> [дата обращения 30.10.2020].

СИЛА СЛОВА

ГАДЕЛЬШИЕВА Д.
ученик 9 «Е» класса,

Назарбаев интеллектуальная школа ФМН, г. Уральск

ХАЙРУЛЛИНА Ш. М.

учитель-модератор, учитель английского языка,
Назарбаев Интеллектуальная школа ФМН, г. Уральск

КУЛЬБЕКОВА Ж. С.

учитель-модератор, учитель искусства,
Назарбаев Интеллектуальная школа ФМН, г. Уральск

Абстракт

Данное исследование проводилось в целях популяризации чтения «Слов Назидания» Абая Кунанбаева и внедрения национального контента на урок английского языка.

Гипотеза исследования: применение комиксов на основе «Седьмого Слова Назидания» Абая эффективно для развития языковых компетенций на уроках английского языка.

Исследование включает обзор казахстанской и зарубежной литературы, подбор материала для составления комикса, оцифровывание комикса, проведение опроса среди учащихся 13–15 лет и учителей английского языка НИШ ФМН г.Уральска, а также

проведение серии уроков английского языка в 8 классе в 3 четверти 2019–2020 учебного года.

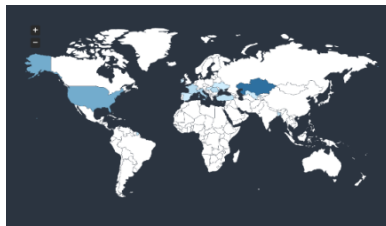

Рисунок 1 – Территория распространения комикса «Book of Words»

Комиксы «Слов Назидания» при поиске были не найдены. Поиск ресурсов по исследованию «Слов Назидания» в формате комикса на уроках английского языка ничего не обнаружил, что способствовало самостоятельному созданию и оформлению комикса «Седьмого Слова». В результате исследования нашей проектной группой был выпущен первый комикс «Слов Назидания» на английском языке, самостоятельно выполненными рисунками. Познакомится созданным нами комиксом вы можете по следующей ссылке <https://my.flipbookpdf.net/tURY6>, так же по ссылке можно проследить активность просмотров комикса и в каких странах он получил распространение <https://my.flipbookpdf.net/tURY6+> (скриншорт с экрана по ссылке <https://my.flipbookpdf.net/tURY6+>). Так как комикс «Седьмого Слова назидания» получил распространение во многих странах, наша проектная группа приняла решение получить патент на данный продукт, на сегодняшний мы ожидаем сертификат на авторские права.

https://drive.google.com/drive/folders/1YX6haN7Pq9TrRVJ_WwvZSQB9jDaOnaBG?usp=sharing ссылка на google disk с созданным комиксом.

Согласно результатам исследования, учащиеся заинтересованы чтением остальных «Слов Назидания» Абая, кроме того, графическое сопровождение ресурса с помощью электронного приложения при чтении способствует лучшему восприятию материала, его анализу, развитию критического мышления через сопоставление лаконичного текста и графического изображения для интерпретации текста, что

в какой – то степени устраняет языковой барьер при обсуждении основной идеи комикса. Также, использование комиксов на уроке развивает воображение и творческие способности учащихся. Более того, через контент Седьмого слова у учащихся формируются духовные ценности и чувство патриотизма.

Результаты исследования, возможно, применимы на уроках языковых дисциплин, самопознания, казахской и русской литературы.

Введение

В Статье Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева «Абай и Казахстан в XXI веке» [1] глава страны призывает «Знать Абая - значит знать себя. Самопознание и саморазвитие, отдавая приоритет науке и образованию, являются выражением совершенства. Это интеллектуальная нация. В связи с этим слово Абая должно стать руководящей силой поколения.»

Одним из задач в направлении воспитательной работы АОО НИИШ является сохранение и приумножение культурного наследия, духовное развитие и патриотическое воспитание молодежи (стр. 19 Стратегия развития до 2030 года АОО «НИИШ» [2])

В связи с необходимостью прививать культурное наследие нашей страны, «Слова Назидания» Абая Кунанбаева остаются одним из мощных рычагов для развития духовной осознанности подрастающего поколения. К сожалению, для нашего возраста большинство Слов требуют вмешательства взрослых, так как в русской версии очень сложно понять суть назидания писателя, поэтому Седьмое Слово взято в качестве образца для создания комикса из-за более доступного изложения, возможно, перевода на русский язык.

Наряду с тем, что большинство взрослых и детей читают Гарри Поттера, Игру престолов или Шантарам, на сегодняшний день все еще очень много любителей комиксов. Комиксами увлекаются не только дети или подростки, но их можно заметить на руках у множества взрослых. По последним данным сайта www.comichron.com, официальный вебсайт с крупнейшими в мире данными о продажах и тиражах комиксов, только в США за последние 9 лет продажа комиксов и графических романов в печатном издании и электронной версии увеличилась с 715 миллионов долларов в 2011 г. до 1,21 миллиардов долларов в 2019 г. согласно <https://ru.wikipedia.org/wiki> с 1997 по настоящее время было продано 470 миллионов экземпляров японского комикса (манги) One Piece. Большой куш Эйитиро Ода.

Действительно, результаты опроса показывают, что комиксы популярны и в моей среде. Комиксы легко читаемы, но это всё же

означает, что подростки прививают себе культуру чтения, вместо компьютерных игр или пустопроживания времени на улице, как многие считают. По результатам исследований доктора Стефен Крашен, профессора из Университета Южной Калифорнии, развитие грамотности и языка происходит вовремя чтения книг, особенно если человек сам выбрал книгу и ему интересно читать ее. Также он отмечает, что читать комиксы – это выбор каждого, но главное – получать положительные эмоции от выбранной самим книги и это ворота для развития культуры чтения и грамотности в дальнейшем времени. (Крашен, 1993) [3].

Таким образом, выше изученные источники позволили сформировать цель и задачи данного исследования:

Основная цель – изучить способствует ли применение комикса, основанный на произведении Абая Кунанбаева «Слова Назидания» эффективному улучшению языковых компетенции учащихся НИШ ФМН г.Уральска через обсуждение содержания произведения и духовных ценностей на уроках английского языка.

Задачи исследования:

– изучить эффективно ли использование комикса для привития культуры чтения «Слов Назидания» Абая Кунанбаева.

Исследовательская часть

Кроме того, чтение комиксов способствует изучению иностранного языка. По результатам опроса, выяснилось, что учащиеся НИШ читают комиксы на английском языке. Согласно исследованиям Джеймса Уайтинг, доктора философии из Плимут Стейт Университета, читающий комиксы приобретает те языковые компетенции, которые в дальнейшем позволяют ему в достаточной мере овладеть иностранным языком. Джеймс Уайтинг является сторонником внедрения комиксов в преподавание. Его результаты показали, что изучение комиксов на уроке через ролевые игры, изучение слов-клише, сопровождение визуальным материалом способствует высокой мотивации к изучению языка через организацию групповой деятельности, а также развитию высокого уровня мышления, например, анализу двух графических картин и созданию своего видения конца ситуации в комиксе (синтез по Таксономии Блума) [4]. Также, доктор Стивен Кари, профессор Университета Сан-Франциско, утверждает, что использование комиксов на уроке при изучении языка является неким скаффолдингом, особенно тем учащимся, которым сложно даются письменные работы. Визуализируя свои мысли, им легче перенести

слова на бумагу, согласно его исследованиям, именно комиксы на уроке способствовали развитию письменные навыков учащихся [5].

Что касается значения и роли произведений Абая Кунанбаева в развитии подрастающего поколения, то существует огромное количество материалов исследователей Абаеведения, которые доказывают педагогическую направленность мировоззрения в произведениях. Тулеген Тажибаев, доктор педагогических наук, академик, в своих исследованиях фокусировался на воспитательной основе в работах великого поэта. По его мнению, «Абай указывает на необходимость развития интереса и стремления детей к науке, без чего невозможно овладение знаниями. Он требует от молодежи, чтобы она думала не о наживе, а о чести, стремясь знать как можно больше» [6]. В работах Калмырзаева Абдеш, доктора философских работ, рассматриваются работы Абая Кунанбаева как теоретический и методологический ресурс в образовании для развития духовной осознанности молодежи [7].

Методы исследования

Было проведено анкетирование среди 13–15-летних учащихся НИШ ФМН г.Уральска, целью которого являлись выяснить следующее: читают ли комиксы учащиеся комиксы; если «Да», то указать причину; читают ли учащиеся произведения Абая Кунанбаева; если «Да», то указать какие произведения были прочтены.

Согласно результатам моего опроса о чтении комиксов, из 100 респондентов в возрасте 13–15 лет, учащихся НИШ, 10 человек читали хотя бы один комикс в жизни. 71 учащийся увлекаются чтением комиксов, а 3 респондентам не понравился этот жанр литературы. Далее, респонденты указали причину увлечения комиксами. 12 человек отметили оригинальность идей, сюжета; 7 опрошенным нравятся красочность, графическая иллюстрация картинок; 6 человек отметили легкость чтения, 8 респондентов указали на несложный язык; 35 учащихся читают для изучения английского языка и 3 опрошенных отметили, что чтение комиксов развивает воображение. 100 учащиеся знакомы с произведениями А. Кунанбаева., изучив его разные стихотворения, 27 респондента прочли поэму «Искандер», 18 читали «Слова назидания».

Также были опрошены учителя английского языка НИШ ФМН г. Уральска. Основными целями опроса являлись необходимость узнать применяются ли комиксы на уроках английского языка, в каких классах, причины их применения, результаты применения, если таковы имеются, какие именно произведения были использованы в

качестве комиксов на уроке. Результаты данного опроса показали, что на уроках английского языка в 7-8 классах иногда (10 % учителей из опрошенных) применяются комиксы для понимания основной идеи комикса и нахождения деталей для улучшения навыка чтения, большинство учителей (60 % из опрошенных) используют комиксы для развития навыков креативного письма у учащихся 8 классов, которые значительно способствуют улучшению написания коротких рассказов в формате комиксов из научной фантастики и небольших сюжетных картинок удобные для составления коротких рассказов.

Выводы

Комиксы остаются популярным жанром литературы среди учащихся 13–15 лет в НИШ ФМН г.Уральска. 35 % учащихся самостоятельно изучают английский язык с помощью комиксов. Однако, очень небольшое количество учащихся знакомы с поэмами и «Словами назидания» Абая.

Среди учителей применение комиксов не является приоритетным, т.е. учителя считают, что есть другие более эффективные ресурсы для развития навыков чтения на уроке английского языка на всех уровнях изучения английского языка, однако комиксы эффективны для развития навыков креативного письма для 8 классов. В старших классах использование комиксов на уроках английского языка не актуально.

Процедура исследования

В качестве экспериментальной группы мы с руководителем проекта, учителем английского языка, выбрали учащихся одного из 8 классов, в котором учусь я сама. Исследование проводилось в рамках темы «Reading for Pleasure – Чтение для удовольствия», который является одним из трех разделов долгосрочного плана в конце 3 четверти. Данный раздел покрывал такие цели как «9.C8 develop intercultural awareness through reading and discussion (развитие межкультурной компетентности через чтение и обсуждение)»; «8.R1 understand the main points in a growing range of short, simple texts on general and curricular topics (понимать основные идеи в коротких, простых текстах на общие и запланированные темы)»; «8.R6 recognise the attitude or opinion of the writer on a growing range of unfamiliar general and curricular topics, including some extended texts (узнать отношение и мнение автора на знакомые и незнакомые общие и запланированные темы, включая некоторые расширенные тексты)».

Я выбрала 7 слово назидания, так как оно было для меня наиболее понятным и ярким. Данный текст, в процессе прочитывания очень

четко перекладывался в изображение, а также вырисовывались слова, сопровождающие изображение. В процессе я выполнила несколько набросков, некоторые перерисовывала и изменяла сюжет для раскрытия идеи. Затем решила выполнить графические изображения, пробовала программу фотопшоп, CoreIDRAW, но больше всего мне понравилось работать в программе Krita. Krita очень удобное, бесплатное приложение, позволяющее рисовать на компьютере, можно работать в слоях, есть набор кистей, имеет богатую цветовую палитру. Дальнейшие разработки планирую тоже выполнить в программе Krita.

Урок 1 был нацелен на развитие понимания основной идеи текста (комикса), понимания значения слов в контексте и воображения для составления разных гипотез и идей. Для начала учащиеся сопоставляли синонимы к тем словам в тексте комикса, с которыми учащимся они не знакомы. Эффективным скаффолдингом (опорами-подсказкой) служили сами графические картины, по которым учащиеся догадывались. Далее, они составляли предложения-примеры, где они с могли употребить эти «новые» слова, связывая предложения со своей жизнью. Затем, учащиеся прочитав комикс, строили свои объяснения понимания данного Слова Назидания Абая. Выдвигались разные интересные идеи понимания, подтверждение своему толкованию Слова учащиеся искали в картинках в словах текста. Выводы по уроку: учащиеся узнали значения незнакомых слов, смогли применить в своих предложениях. В то же время учащиеся развивали воображение, критическое мышление и навыки аргументации, когда выдвигали разные версии толкования Слова, указывали на доказательства в картинках и словах текста, и повышалась мотивацию к прочтению Седьмого Слова Назидания, так как учащиеся с огромным интересом слушали друг друга, кто какие интересные версии и доказательства к версии выдвигают.

Урок 2 был нацелен на развитие критического мышления учащихся через отношение и мнение автора. Были подготовлены направляющие вопросы для глубокого размышления учащимися и понимания идеи и замысла автора, его отношения к теме идеи Седьмого Слова. Учащиеся выдвигали версии и идеи, опорой которым служили картины и текст. Выводы по уроку: вопросы, задаваемые учителем, способствовали развитию критического мышления, так как учащиеся успешно анализировали отношение и мнение автора к основной теме Седьмого Слова, а также применению ново изученных слов при объяснении и нахождении доказательств в комиксе.

Урок 3 был нацелен на развитие критического мышления, межкультурной компетентности и творческих способностей учащихся. Были подготовлены вопросы высокого порядка мышления («толстые вопросы») для группового обсуждения прочитанного материала и анализа духовных ценностей молодежи в Казахстане и за рубежом. Учащиеся приводили примеры духовных ценностей, сравнивали их в советский период и выдвигали предположения о духовных ценностях через 50 лет в будущем. Далее, учащимся было необходимо нарисовать дополняющую картину к комиксу, где будет изображено их выводы по Седьмому Слову, с кратким текстом. Выводы по уроку: учащиеся осознали значимость знаний в жизни человека, стремление к знаниям, как основная движущая сила духовного богатства человека, кульминацией урока была сильная заинтересованность учащихся нарисовать картинку в дополнение к комиксу, а также выбор слов, лаконичность для описания своих выводов к Седьмому Слову Абая Кунанбаева.

Заключение

Далее, мной был проведен опрос в форме анкетирования учащихся экспериментальной группы. Результаты следующие: – Понравилось ли тебе работать с комиксом? Все 12 человек ответили «Да»; – Укажи, что именно понравилось в такой работе (можно было написать несколько ответов). 5 учащихся отметили «использование новых слов при групповом обсуждении человеческих ценностей», 7 респондентов ответили «восприятие Слова Назидания Абая стало легче через визуальные картины», 8 человек написали «легче стало анализировать текст, отношение и мнение автора к идее текста, когда рассматриваешь картины», 4 отметили, что «работать над выводом текста намного интереснее, если графически его сначала изобразить». – *Продолжил бы ты читать Слова Назидания Абая в формате комиксов?* Из «Скорее всего, да», «Да», «Скорее всего, нет», «Нет» все 12 респондентов выбрали «Да».

Из самоанализа урока учителем английского языка (руководитель проекта) можно отметить следующее, «чтение «Слов Назидания» в формате комикса сильно заинтересовало учащихся. Можно было заметить, что им было намного легче анализировать сам текст, работать с вокабуляром текста, намного живее происходило обсуждение человеческих низких и высоких ценностей в их жизни, жизни граждан Казахстана, а также зарубежья. Восприятие Слов Назидания, на мой взгляд, очень сложно, тем более на третьем изучаемом языке, но когда было

графическое дополнение с лаконичным текстом, то это как разожгло любопытство у учащихся, им стало очень интересно, правильно ли они интерпретируют картинки и слова, чтобы выйти к основной идее Слова».

Выводы и рекомендации:

Таким образом, мы убедились, что применение комиксов «Слов Назидания» Абая Кунанбаева на уроках английского языка эффективно во многих аспектах:

– Учащимся легче воспринимать сложные вещи через визуализированные картины.

– Учащиеся самостоятельно домысливают, изучая картинки для полного восприятия Слова, сравнивая значение картинок со значениями слов на картинках, тем самым учащиеся сильно мотивированы для интерпретации материала.

– Учащиеся развивают критическое мышление через сопоставление, анализ, сравнение, предположение и составление выводов.

– Учащиеся развивают воображение и творческие способности.

– У учащихся формируются духовные ценности через контент.

– У учащихся формируются чувство патриотизма через чтение произведения великого казахского поэта Абая Кунанбаева.

– У учащихся прививается культура чтения.

– Мы способствуем сохранению и приумножению культурного наследия страны.

Исходя из выше сказанного, в целях привития чтения «Слов Назидания» Абая можно сделать следующие рекомендации:

– выступить в READx школы;

– распространение в глобальной сети Интернет.

ЛИТЕРАТУРА

1 Токаев К.К. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласы/ 8 января 2020 г.

2 Стратегия развития до 2030 г. Типография ЧУ «Центр педагогического мастерства» г. Астана.2018 г., стр 19.

3 Krashen Stephen, Self-Selected Fiction: The Path to Academic Success? published in CATESOL Newsletter, April 2020.

4 James Whiting, Using Comics in the English Language Classroom, published in Idiom v.46 n.3 Fall, 2015

5 Stephen Cary, Going Graphic. Comics at Work in the Multilingual Classroom, a book, 2004

6 Тажибаев Т.Т. Жизнь и творчество Абая. Сборник статей/ Психологические и педагогические взгляды, Алматы/апрель, 2014г., стр.216-248 <http://abai.kaznu.kz/rus/?p=435>

7 Калмырзаев А. С. Абай Кунанбаев. Эстетическое в творческое/Сборник статей Алматы/ март, 2014 г., стр 3-14. <http://abai.kaznu.kz/rus/?p=421>

ДЖОАН К. РОУЛИНГТИҢ «ГАРРИ ПОТТЕР» РОМАНЫН АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕН ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРҒАНДА АНТРОПОНИМДЕРДІН БЕРІЛУ ПРИНЦИПТЕРІ (ЛАТЫН ӘЛІПБИИНДЕ ЖАЗҒАНДА)

ЕСБУЛАТОВА А. М.

7 «Ә» сынып оқушысы,

«Жас Дарын» мамандандырылған мектебі, Павлодар қ.

ДАУЛБАЕВА К. М.

ағылшын тілі мұғалімі,

«Жас Дарын» мамандандырылған мектебі, Павлодар қ.

Қазіргі антропонимикада аз зерттелген тақырыптар қалды, бірақ антропонимдерді бір тілден екінші тілге аудару кезінде ғылыми зерттеулер үшін көптеген жағдайлар туындайды. Әмбебап рецепторлар жоқ, әсіресе сөйлейтін атаулар, өйткені екінші жағдайда автор есімдерді жаңаша ойлап табады. Сонымен, аударма кезінде аудармашы басқа тілде дұрыс беру үшін тиісті атаудың шығу тегі туралы зерттеу жүргізуге тура келетін жағдайлар туындайды. Дж. К. Роулингтің шығармасы, Гарри Поттер туралы романдар сериясы бүкіл әлемде кеңінен танымал және олар әлемнің көптеген тілдеріне аударылған. Өкінішке орай, қазақ тілінің аудармасы толық емес, себебі Гарри Поттер романының бірінші кітабынан бірнеше тарау ғана аударылды. Дж. Роулингтің Гарри Поттер туралы романдары ресми түрде қазақ тіліне аударылмаған, бірақ әуесқойлық аудармасы бар. Әуесқой аударманы Ақтөбе қаласындағы Назарбаев Зияткерлік мектебінің 10 сынып оқушысы жүзеге асырды. Біздің жобамыздың өзектілігі осы жұмыста ағылшын тілінен қазақ тіліне аудару мәселесін шешуге көмектесу, тиісті атаулардың шығу тегіне талдау жасау және болашақта Гарри Поттер романдарын ресми түрде аударғысы келетіндерге көмектесе алатын қазақ тілінің ерекшеліктерін ескере отырып ескертулер ұсыну болып табылады. Гарри Поттер романындағы жеке есімдерді зерттеп, антропонимдердің мағынасын

ашу арқылы кейіпкерлердің мінезін тану. Жұмыс Джоанның Гарри Поттер туралы романындағы жалқы есімдер мен олардың мағынасына арналған. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

1. Антропонимнің не екенін зерттеу;

2. Гарри Поттер романындағы жеке есімдерді талдап, олардың түсіндірмелерін қазақ тілінде ұсыну;

Жобаның ғылыми жаңалығы антропонимдерге алғаш рет мәдени және лингвистикалық жазбалар Гарри Поттердің романдарын аударуға қосымша ретінде жасалғандығында.

Практикалық маңыздылығы ғылыми жобаның мәліметтерін әрі қарай болатын зерттеулерде, теория, практика және шетел тілінен қазақ тіліне аудару жұмыстарында қолдануға болатындығында жатыр.

Біздің гипотеза бойынша антропонимдерді, әсіресе сөйлейтін атауларды аудару кезінде белгілі бір аударма әдістерін қолдануға болмайды және оқырмандарға аударылатын тілде антропонимдердің мағынасы мен қызметін сақтау үшін аударма әдістерін таңдау қажет.

Антропонимдерді аудару әдістері

Аударымның 4 түрі бар:

Транслитерация

Транскрипция

Транспозиция

Кальцинация

Транслитерация – бұл аударма тілінің алфавитін қолдана отырып, бастапқы ұйғым қондырғыны әріптен-хатқа қайта қалпына келтіру; төл сөздің формасына тура еліктеу. Транслитерацияның артықшылығы да, кемшілігі де бар. Оның басты кемшілігі - сөйлейтін атаулар транслитерация кезінде мағынасын жоғалтады. Мысалы, егер сіз «Neville Longbottom» «Невилл Лонгботтом» деп аударсаңыз, онда қазақ немесе кез-келген басқа тілде сөйлейтіндер үшін оның тегі барлық мағынасын жоғалтады. Сондықтан біз жазбаларды транслитеративті түрде аударылған романды оқитын болса, оқырманға автордың хабарын түсінуге көмектесу үшін қолданамыз.

Транскрипция – бастапқы тілдің ерекшеліктерін ескере отырып, сөзді қалпына келтіру. Әрбір лингвистикалық қоғамдастықта әр түрлі ұлт өкілдері болады. Басқа тілге ауысқанда сұрақ туындайды: бұл атаулар өздері шыққан тілдің өзіндік ерекшелігін қаншалықты сақтады. Мысал ретінде басты кейіпкерлердің бірі - Вол де Мортты алуға болады, оның лақап аты француз тілінен аударғанда «өлім самғауы», яғни «мәңгі өлмейтін», деп аударылады. Француз тілінің ерекшеліктерін ескере отырып, аударма «Вол де Мор»

сияқты көрінер еді, дегенмен, бәрі бірдей французша сөйлемейді, сондықтан біз Дж. К. Роулингтің айтар ойын жоғалтпай, олардың ниетін білдіретін жазбаларды қолдануды ұсынамыз.

Транспозиция – транскрипция мен транслитерациядан басқа, есімдерді алу және беру тәжірибесінде тағы бір нашар зерттелген принцип бар – этимологиялық сәйкестік немесе транспозиция принципі. Транспозиция туыстас тілдерде қолданылады, ал орыс және қазақ тілдерінің ағылшын тілімен ешнәрсесі жоқ. Ағылшын тілінен тек библиялық есімдерді орыс тіліне ғана аударуға болады (Michael – Михаил; Hannah – Анна және т.б.). Қазақ және ағылшын тілдерінің шығу тегі мүлде басқа болғандықтан, тек транспозицияны қолдана алмаймыз.

Есептеу – аударма тілінде тікелей сәйкестігі жоқ тілдік бірліктерге аударма транслитерациясымен қатар, кейде есептеу – сөздің немесе морфеманың немесе фразаның (лексеманың) құрамдас бөліктері аударма тілінің тиісті элементтері аударғанда дыбыстық емес, сөздің немесе сөз тіркесінің комбинациялық құрамын көбейту қолданылады. Гарри Поттер романындағы трекингтің жарқын мысалы – «Mad Eye Moody», яғни «айбарлы көз» дегенді білдіреді, орыс тілінде бұл «грозный глаз» сияқты естіледі, бірақ аударманың бұл түрі, басқалар сияқты, бөлек қолданыла алмайды. Өйткені барлық антропонимдерді әр сөздің тікелей аудармасы арқылы аударуға болмайды.

Дж. К. Роулингтің Гарри Поттер туралы романындағы антропонимдерді зерттеу нәтижелері бойынша келесі тұжырымдар жасалды:

1. «Гарри Поттер» романындағы мағынаның едәуір бөлігі антропонимдерде жатыр.

Vol de Mort

Vol de Mort- француз тілінен алынған «Vol» ushú, «mort» «ólim», яғни «ólim ushúу». «máñgi ólmeitin» мағынасында Волдеморт – мәңгілік өмір сүрудің жолын іздеген жағымсыз кейіпкер, сондықтан оның мұндай лақап аты бар.

Harry Potter

«Potter» – «balshuq qumuga», мұндай тегі Гарридің қарапайымдылығына назар аударады. Гарри сикыршыларға өте танымал болғанына қарамастан, ол өте қарапайым.

Remus Lupin

«Lupin» – «qasqut» Ремус Люпин қасқыр болған, сондықтан Джоан оны осылай атаған. Люпиннің қасқыр екендігі біз үшін бастапқыда белгісіз, бірақ оның фамилиясынан бірден түсінікті болады.

Neville Longbottom

«Neville» – «qurbanshyl» Невилл өзінің құрбандығын және достарына көмектесуге дайын екенін бірнеше рет көрсетті және бұл әсіресе соңғы екі кітапта айқын көрінді, сондықтан Джоан оны осындай есім қойды.

Dolores Umbridge

«Dolores» – «jan azaby», кітаптағы кейіпкер толық дұрыс ашылмаған, бірақ мұндай есімнің көмегімен Джоан бізге кейіпкердің өмірінде бәрі онша тегіс еместігі туралы және ол өмірге ренжуі мүмкіндігі айқысы келген. Umbridge -renish, ókre оның тегі Амбридждің бақытсыз өмірі туралы болжамымызды растайды.

Hermione Granger

«Hermione» – Шекспир поэмасындағы патшайым, бұл автор оның ұлылығын көрсеткісі келгенін айтады. Сондай-ақ, Джоан Гермионаның өзі үшін құрметке қол жеткізгенін көрсеткісі келген шығар, өйткені оның тегі шаруа болған. «Granger» – «qarapaum sharúa», бұл оның қарапайым адамдардан шыққандығын айтады. Романда Гермиона жартылай тұқымдас, яғни оның ата-анасы қарапайым адамдар.

Dobby

«Dobby» – «jumysqa jegiletin at», автордың кейіпкерді осылай атаудың, себебі Добби өмір бойы Малфой отбасына қызмет етті

Ron Weasley

«Weasley» - «wizard» «sıqyrshu», Уизли отбасы таза қанды сикыршылар, бірақ олар сонымен бірге жартылай тұқымдар мен магларды құрметтейді, бұл Джоанның айтуы бойынша оларды шын сикыршылар екенін көрсетеді.

Minerva McGonagall

«Minerva» – Афинаның қызы, ал оның балалары ерекше даналығымен ерекшеленеді, өйткені Афина – ежелгі Греция мифологиясындағы даналықтың Құдайы.

Argus Filch

«Argus» – ежелгі Греция мифологиясындағы жүз көзді құбыжық. Аргус құлыпта тәртіпті сақтады және оның аты оның бәрін байқағанын айтады. Филч – «urlau» Аргус Филч басқа сикыршының күштерін ұрламақ болды, ал Долорес оған ықыласпен көмектескен, сондықтан автор оған осы фамилияны берді.

Nagini

«Nagini» – санскритте, «julan» Джоан кейіпкерді солай деп атаған себебі Волдеморттың үй жануары және жетінші Хоркругы- жылан.

Professor Quirrell

«Quirrell» – «squirrel», «ashýğa tietin» дегенді білдіретін автор оны тиін сияқты нервтенетін және мазасыз болғандықтан осылай атаған.

Pettigrew Peter

«Pettigrew» – «petty» «mañyzdy emes», «usaq» деп аударылады, мұндай тегі бар автор кейіпкердің маңызды еместігін ерекше атап өткісі келді және Петигрю ұсақ жануарға, егеуқұйрыққа айналды.

2. Егер аударма кезінде аударма әдістерінің біреуі ғана қолданылса, онда романның мәні жоғалады.

Романның дұрыс аудармасы үшін аударманың бірнеше түрі, сонымен қатар автордың жолдауын түсінуге көмектесетін жазбалар қолданылады.

Антропонимдерді аудару кезінде оқырмандар Гарри Поттер романының аттарына автор қойған мағынаны дұрыс түсінбеуі сияқты қиындықтар туындайды. Бұл халықтардың мәдениеттануы мен менталитетімен тығыз байланысты, сондықтан біз қазақ тілінің ерекшеліктерін ескере отырып түсініктемелер ұсындық.

Ескерту көмегімен біз кейіпкерлердің мінезін аштық және сол арқылы біз Гарри Поттер әлеміне тереңірек ене алдық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Д. И. Ермолович «Имена собственные на стыке языков и культуры» - М.Юрайт, 2001 – 27 с.

2 Н.М. Тупиков «Словарь русских личных имён» - М.:Дрофа, 1903 – 323 с.

3 Суперанская Н.В. «Микротопонимы в системе русской ономастики» – М.Академия, 1973 год - 63 с.

4 Е.А. Юшкова, Н.В. Лабунец Научная работа «Имя собственное в контексте фантастического произведения» -http://www.rusf.ru/vk/recen/1999/jushkova_labunetz.htm

5 Joanne K. Rowling «Harry Potter and the Philosopher's Stone»-UK.;Bloomsbury,1999.

6 Joanne K. Rowling «Harry Potter and the Chamber of secrets»-UK. ; Bloomsbury,2000.

7 Joanne K. Rowling «Harry Potter and the Prisoner of Azkaban»-UK. ;Bloomsbury,2001.

8 Joanne K. Rowling «Harry Potter and the Order of the phoenix»-UK.;Bloomsbury,2003

9 Joanne K. Rowling «Harry Potter and the Half-blood Prince»-UK.;Bloomsbury, 2005

10 Joanne K. Rowling «Harry Potter and the Deathly Hallows»-UK. ; Bloomsbury,2011.

ЭТНИЧЕСКИЕ СТЕРЕОТИПЫ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЯЗЫКА В КАЗАХСКОЙ, РУССКОЙ, АМЕРИКАНСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ

ЖИЕНБАЕВА А. Ж.

ученик, Гимназия для одаренных детей имени Абая, г. Павлодар

ТАЙБУПЕНОВА К. К.

учитель, научный руководитель,

Гимназия для одаренных детей имени Абая, г. Павлодар

Этностереотипы являются компонентами языковой картины мира. Они рассматриваются в современной лингвистике, как проекция этнокультурных ментальных представлений. В настоящей работе этнический стереотип понимается нами как фрагмент языковой картины мира, устойчивое, ментальное представление о свойствах, поведении, образе жизни различных народов [8].

По мнению выдающегося ученого-евразийца Л. Н. Гумилева, каждый этнос имеет свой неповторимый стереотип поведения, который может меняться от поколения к поколению. Он считает, что «объединиться в этнос» нельзя, так как принадлежность к тому или иному этносу воспринимается самим субъектом непосредственно, а окружающими констатируется как факт, не подлежащий сомнению. Основным в определении этноса Л. Н. Гумилева является противопоставление себя другим коллективам. Итак, основным признаком этноса является противопоставление себя всем прочим коллективам, «весь мир делится на своих, объединенных языком, культурой, верой, землей, и на чужих — носителей другой культуры, языка, веры, пришельцев из других стран». Реальной основой этнической природы человеческого бытия является, по мнению Л. Н. Гумилева, стереотип поведения [10].

Кудрявцев выделяет несколько параметров, согласно которым формируются авто- и гетеростереотипы:

1. Общий стиль поведения. Например, простота, откровенность (прямота), честность, терпимость, искренность

2. Общий стиль деятельности. Например, трудолюбие, выносливость, работоспособность

3. Отношение к людям. Например, гостеприимство, радушие, отзывчивость, милосердие
4. Отношение к себе. Например, гордость, самолюбие, уверенность в себе
5. Качества ума. Например, ум, смекалка, любознательность, талантливость
6. Эмоциональные качества. Например, чувствительность, сентиментальность, порывистость
7. Социальное поведение. Например, патриотизм, коллективизм, национальная гордость или пьянство, воровство, паразитизм.
8. Ментальные характеристики. Например, расчет на «авось», непредсказуемость в критической ситуации, вера в «доброе царя», широта души при узости ума и т.п. [11].

С целью выявления качеств этнических портретов и автопортретов и соответственно уровня готовности респондентов к межэтническому общению в сентябре 2020 года я провела анкетирование русских и казахских информантов – жителей Павлодарской области.

Информантам было предложено назвать присущие, по их мнению, качества своего и соседних этносов: казахов русских и американцев пользуясь методом выборочного и свободного описания.

Я опросила 79 человек казахского и русского этноса. Респондентам нужно было охарактеризовать свою, соседнюю и американскую нацию.

Итак, в портрете казах глазами казаха самыми популярными характеристиками оказались, гостеприимство, патриотичность и непунктуальность, в портрете казах глазами русского это были гостеприимство, щедрость и завистливость.

В портрете русский глазами казаха самыми популярными характеристиками оказались вежливость, коммуникабельность и хитрость, ну а русские охарактеризовали себя почти так же, доброжелательные, вежливые и коммуникабельные люди.

В портрете американец глазами казаха самыми популярными характеристиками оказались вежливость, жизнерадостность и агрессивность, русские же охарактеризовали данный этнос иначе. Они выбрали толерантность, патриотичность и вспыльчивость.

Сопоставив результаты анализа материалов социолингвистического опроса, можно сделать вывод, что в них представлен набор одних и тех же качеств, характеризующих рассматриваемые этносы. Этот факт доказывает стабильность

и устойчивость стереотипов, и их закреплённость в языковом сознании носителей языка. Исходя, из этого я пришла к выводу, что в большинстве своем респонденты охарактеризовали свой, соседний и американский этнос исходя из вышеназванных параметров, таких как, общий стиль поведения, общий стиль деятельности, отношение к людям и эмоциональные качества.

Исходя из выше указанного, я выявила среднее арифметическое число каждого параметра. Самый большой процент у казахов – это общий стиль поведения – 66,18 %, у русских это параметр отношение к людям – 36,04 %, ну а у американцев это социальное поведение – 42,7 %

Для выявления таких антропонимических элементов в сентябре 2020г. я провела анкетирование русских и казахских информантов, жителей Павлодарской области. В предложенной информантам анкете содержался вопрос: назовите, пожалуйста, 3 выдающихся русских, казахских, американских персон которых можно было бы включить в «коллективный портрет» русского, казахского, американского этноса.

Три самых популярных выдающихся казахских персон по «коллективному портрету» Абай Кунанбаев, Нурсултан Назарбаев и Абылай хан.

Три самых популярных выдающихся русских персон по «коллективному портрету» были Александр Пушкин, Федор Достоевский и Владимир Путин.

В американском «коллективном» портрете респонденты выбрали Дональда Трампа, семью Кардашьян-Дженнер и Барака Обаму.

Анализ социолингвистического опроса по выявлению «коллективного портрета» казахского, русского и американского этноса показал, что «коллективные» портреты и автопортреты носят стереотипизированный, установочный характер, антропонимические списки имеют постоянный набор одних и тех же выдающихся личностей.

В заключении хотелось бы отметить что, результаты мировосприятия представителей разных культур и народов находят непосредственное выражение в этнических стереотипах. Этнические стереотипы являются важным элементом сознания и самосознания этносов, так как аккумулируют в себе культурные, духовно-нравственные ценности этноса, особенности его поведения. Функционирование этнических стереотипов позволяет выявить различия в этническом облике, обычаях, традициях, особенностях поведения.

Стабильная картина мира, отраженная языком, образуется за счет отражения привычного предметного мира, который закрепляется в виде привычных стереотипных представлений. В своем возникновении и функционировании стереотипы связаны со стремлением носителей языка вносить в речь коммуникацию, элементы стандартизованности, типичности, национального видения и понимания мира. Результаты восприятия друг друга представителей разных культур и народов находят непосредственное отражение в этнических стереотипах, которые эксплицируются в языке.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Аникин В.П., Круглов Ю.Г. Русское народное поэтическое творчество. — Л.: Просвещение.
- 2 Байбурин А.К. Этнические аспекты изучения стереотипных форм поведения и традиционная культура // Советская этнография. - М. Наука, 1985.
- 3 Бартминьский Е. Базовые стереотипы и их профилирование / Стереотипы в языке, коммуникации, культуре
- 4 Бартминьский Е. Базовые стереотипы и их профилирование / Стереотипы в языке, коммуникации, культуре: сб. ст. / сост. и отв. ред. Л.Л. Федорова.
- 5 Батыгин Г.С. Стереотипы поведения: распознавание и интерпретация М.: РГГУ, 2009. // Социологические исследования. — М.: Наука, 1980
- 6 Белова О.В. Этноконфессиональные стереотипы в славянских на- родных представлениях
- 7 Березович Е.Л., Гулик Д.П. Ономазиологический портрет «человека этнического»: принципы построения и интерпретации // Встречи - 400 с. этнических культур в зеркале языка М.: Наука, 2002.
- 8 Березович Е.Л. Этнические стереотипы в разных культурных кодах / Стереотипы в языке, коммуникации, культуре: сб. ст. / сост. и отв. ред. Л.Л. Федорова.
- 9 Бергельсон М.Б. Межкультурная коммуникация: вопросы теории и практики // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная ком- М.: РГГУ, 2009.
- 10 Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера земли. – Л.: Изд-во Ленингр. Ун-та, 1989.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОЛШЕБНОЙ АНГЛИЙСКОЙ СКАЗКИ

ЖУРАВЛЕВА С. В.

ученик 5 «Б» класса,

Школа-лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар

КУЗЬМЕНКОВА О. Н.

учитель, Школа-лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар

Настоящая проектная работа посвящена анализу лингвистических особенностей волшебной английской сказки.

Изучение английской сказки позволяет выделить интересные особенности сюжетов сказки, героев, и использование традиционных языковых средств, которые характеризуют фольклорное наследия людей Англии.

Таким образом, актуальность данной работы заключается в анализе лингвистических особенностей английской сказки, что ранее не встречалось именно в таком виде в научных работах.

Цель нашей работы – изучить сюжеты сказок и их героев, проанализировать и выделить языковые средства, используемые в тексте.

Поставленная цель определяет и задачи исследования:

1. Рассмотреть исторические предпосылки возникновения волшебной сказки, ее особенные черты.

2. Провести анализ сюжетов английской сказки, героев, национальных особенностей английского народа и языковых средств.

Объектом нашего исследования является сказка, ее специфические черты.

Предмет нашего исследования – лингвистические и национальные особенности английской народной сказки. Именно народные сказки лучше отображают своеобразие английской культуры, поэтому они и были выбраны для написания проектной работы.

Английские волшебные сказки отличаются большим разнообразием: здесь и волшебные сказки с участием вымышленных персонажей, нечистой силы и героические сказки о великанах-людоедах и о борьбе с ними положительного героя. Герои английских сказок очень необычны. Главная черта сказочных характеров – не прославиться и стать сильнее и мудрее, а избежать какой-либо неудачи, провала. Например, в сказке «The Tale of Mr. Tod», в которой маленький мальчик Томми изо всех сил пытается вести себя хорошо, чтобы не попасться Мистеру Майке на ужин. Движущая сила

действий героев – чувство совести и долга, а не истинные желания и потребности [4, 95]. Нередко именно по этой причине волшебные английские сказки считаются весьма необычными.

Герои одних сказок трудолюбивы, честны, благородны и смелы; некоторые из них становятся настоящими народными героями. Например, Элиза в сказке «Wild Swans» – само воплощение любви к своим братьям, и это огромное всеобъемлющее чувство позволяет ей пройти через все испытания. Это героиня, которая отличается редкой самоотверженностью. Элиза беспрестанно трудится – из острой крапивы, болезненно обжигая свои нежные пальцы, шьет одиннадцать рубашек, которые могут спасти братьев; идет против своего страха, противостоит сказочной колдунье, ищет братьев по болотам и полям, стойчески хранит молчание – ведь если она заговорит, братья навечно останутся лебедями [5, 17].

Герой сказки «The Steadfast Tin Soldier», прошедший множество испытаний, – отражение человеческого достоинства и воли, идеал самоотверженности. Один маленький мальчик подарил писателю одноногого оловянного солдатика, и эта игрушка стала символом преданной и грустной истории любви, которая побеждает даже смерть.

Герои других волшебных английских сказок не всегда добродетельны, они способны на плутовство и обман, хотя отличаются предприимчивостью и энергией, – чертами характера, которые ценились в буржуазной Англии, где впервые в мире начал развиваться капитализм. Например, обманывая великанов-людоедов, девушка Молли в сказке «Molly Whuppie» и Джек в сказке «Jack and the Beanstalk» добиваются счастья для себя и своих близких.

Отмеченные особенности сюжетов английских сказок могут объяснены спецификой британского менталитета. Как правило, англичане стараются добиться своей цели любыми средствами, отражая эту характеристику британской личности в сюжетах английских сказок. Так, например, в сказке «The Old Woman and Her Pig», старушка, желая войти в дом, привлекает большое количество посторонних героев людей, животных и даже неодушевленных предметов, достигая своей цели только с помощью силы, от которой при этом страдают все ее «помощники» [3, 17].

С помощью традиционных лингвистических средств, которые выражаются в различных частях речи, создается богатство и выразительность языка сказки.

Рассмотрим первую группу слов (прилагательных), характеризующих внешность сказочных героев.

Внешность персонажей очень часто передается одной чертой. Про внешность положительных героев говорится что они молоды и красивы. Слова, передающие красоту героини сказки: beautiful, fine, bonny, fair [4].

And there she grew up into the most beautiful maiden that ever was seen.

Прилагательные, характеризующие внешность мужских персонажей: handsome, good-looking, fine-looking, bonny, fine.

He was handsome enough to make all the woman of the world fall in love with him.

В английских сказках щеки, губы и волосы – самые важные элементы внешности героини. Обычно щеки девушки подобны вишням, а губы – розам.

But after a time he looked upon the young sister, with her cherry cheeks, and golden hair, and his love went out to her till he cared no longer for the elder one.

Традиция предписывает героине (иногда и герою) сказки иметь светлые волосы и нежный цвет лица. В английской сказке красивая девушка всегда имеет светлые волосы, и мачеха не любит свою падчерицу именно за такую красоту волос:

The stepmother hated her more
for the beauty of her hair.

Самым распространенным эпитетом является слово golden.
She was as fine and tidy as ever her beautiful golden hair.

Красота волос также передается при помощи прилагательных shining.

... the brave light that came from the beautiful shining yellow hair,
streaming out over the black clock and falling to the water at her feet.

Иногда в сказках говорится о нежном голосе героини, и передается это прилагательным sweet:

...the king, having caught a sight of her, approached, and what with
her beauty and sweet voice, fell desperately in love with her.

Про глаза сказочных персонажей, и отрицательных и положительных, говорится, что они яркие, блестящие, пронизательные, и эти все качества передают эпитеты sharp, bright.

... a small black thing with very bright eyes, twitching pointed ears,
and a long tail.

Прилагательное fiery является основным при характеристике глаз эльфов, злых волшебников, великанов и других отрицательных героев [6].

These he knew their fiery eyes, and knew that he was at last in the Land of Fairy.

При помощи прилагательных huge, great, подчеркивается большой рост отрицательных героев, а также предметы их быта.

In those days, the Mount of St. Michel in Cornwall was the fastness of a huge giant whose name was Cormoran.

Антонимы этих прилагательных, tiny, wee наоборот, описывают крошечных волшебных героев и все что их окружает.

Once upon a time there was a teeny-tiny woman who lived in a teeny-tiny house in a teeny-tiny village.

Вторую группу составляют прилагательные, определяющие положительные качества и свойства персонажей.

Английские сказки располагают целым рядом прилагательных, которые дают положительные оценки характеру героя, а также его душевные качества: good, goodly, kind, fine, sweet, nice: sweet girl, my good man [3, 87].

Положительность героев также характеризуется эпитетами образованными от прилагательного good (good-natured, good-tempered): Jack's mother was a good-tempered woman.

Среди более конкретных качеств положительного характера в мужских образах особенно ценится храбрость (brave, bold) и галантность: the bravest and the most gallant was Mr. Fox.

В английских сказках выделяется такое качество как рассудительность, особенно у героине, и выражается в таких прилагательных как: wise и clever.

The youngest of the three strange lassie was called Molly Whuppie and she was very clever.

Часть английских сказок посвящена простоватым героям, которые характеризуются прилагательными: silly, stupid, foolish, simple: poor silly Jack, foolish man.

Следующая группа слов это отрицательные прилагательные: cruel, bad, ill-tempered, wicked, unkind.

Sink on, cried the cruel princess, no hand or glove of mine you'll touch.

Особый цикл составляют английские сказки о великанах и людоедах, в которых подчеркивается не только рост, но и свирепый характер: monstrous, awful, awesome, terrible.

They were very fierce, huge. The Red Ettin, who was a very terrible beast, with three heads, that spared no living man it could get hold of

Также часто встречаются имена героев, образованные с помощью эпитетов, которые указывают на характер героя или характерную деталь портрета: Simpleton Peter, Lazy Jack, the Red Ettin, Tom Thumb.

Следующая группа прилагательных определяет место действия в сказке. Особый мир отличается от реального мира, и герой и героиня попадают в увлекательное путешествие, все это сопровождается эпитетами: dark wood, great wood, dense wood, great journey.

Также очень много используется прилагательных при описании волшебных помощников и предметов. Помощник- верный конь: The horse was one of the strongest and swiftest horses in the world.

Чудесные предметы и средства несут в себе основную смысловую нагрузку, обозначая скрытые свойства предмета: magic wand, golden harp, magic table, golden eggs, crystal box.

ЛИТЕРАТУРА

1 Алексеев И.П. Народная баллада Англии и Шотландии // История английской литературы. – М., 1943. – 233 с.

2 Елина Н.Г. Развитие англо-шотландской баллады // Английская и шотландская баллады в переводе С. Маршака. – М. : Наука, 1973. – С. 104–131.

3 Жирмулинский В.М. К вопросу об эпитетах. // Памяти Р.И. Сакулина – М., 1981. – 238 с.

4 Земская Е.А., Китайгородская М.А., Розанова Н.Н. Языковая игра // Русская разговорная речь: Фонетика. Морфология. Лексика. Жест. – М., 1983. – 226 с.

5 Кеберлите В.П. Сюжетный тип волшебной сказки // Фольклор. Образ и поэтическое слово в контексте. – М., 1984. – 152 с.

6 Козакова И.Н., Александрян В.Т. В мире русской и английской народной сказки – М., 1997. – 210 с.

7 Леонович О.А. В мире английских имен. – М., 2002. – 145 с.

ПОЭЗИЯ НОНСЕНСА КАК ЧАСТЬ АНГЛИЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА Э. ЛИРА)

КУЗЬМИНА О. О.

ученик 10 класса, СОПШ ДО № 17, г. Павлодар

ГОРЕЛОВА Н. Р.

учитель английского языка, СОПШ ДО № 17, г. Павлодар

Английская литература – составная часть мировой культуры. Лучшие традиции национального английского искусства обогатили мировую литературный процесс. Английский лимерик является выдающимся достоянием языковой культуры англоговорящих

стран. Под термином «лимерик» понимается небольшое по объему, абсурдное по содержанию юмористическое стихотворение, появление и жанровое формирование которого предположительно относится к XVII-му веку. В статье мы определяем жанровую принадлежность лимерика, выявляем присущие ему черты, особенности структуры и содержания.

Таким образом, объектом нашего исследования является лимерик как особая форма английского юмористического стихотворения, соответственно предметом исследования – особенность его структуры и содержания. Для достижения цели поставлены следующие задачи: определить что такое лимерик; определить его жанровую принадлежность; ознакомиться с формой английского стихотворения – лимерик; выявить особенности структуры и содержания лимерика; расширить познания о культуре Великобритании.

При сборе и анализе материала использовались методы исследования: обзорно-аналитический, сравнительно-сопоставительный, сравнительно-аналитический, перевод.

Сегодня к выпускнику школы предъявляются следующие требования: он должен быть поликультурной личностью, обладать чувством понимания и уважения других культур, иметь широкий кругозор и применять полученные знания в жизни. Мы предполагаем, что чтение лимериков на английском и в переводе на русский язык, знакомит нас со стихотворными образцами английского «абсурдного» юмора, расширит лексический запас и лингвострановедческие знания о стране изучаемого языка. Обратим ваше внимание на то, что собранный материал может найти широкое применение в практике перевода поэтических текстов на русский язык, позволит применять полученные знания на занятиях спецкурсов для расширения лингвострановедческих знаний по предмету «Английский язык».

Язык – основа человеческого развития. Он используется в форме устных и письменных высказываний в различных сферах деятельности. Высказывания отражают конкретные условия и цели каждой из этих областей не только с точки зрения тематического содержания и языкового стиля, но и с точки зрения композиционной структуры. Каждая сфера жизни развивает устойчивые типы высказываний, называемые речевыми жанрами, которые варьируются от повседневного диалога, рассказов, писем до журналистских и научных отчетов и до всех видов литературных жанров (от пословиц до романов).

Вторичные (сложные) речевые жанры возникают в результате переработки так называемых первичных (простых) жанров, сложившихся в процессе речевого общения. Литературное творчество, относящееся к вторичным речевым жанрам, возникло «в условиях высокоразвитого и организованного культурного общения (преимущественно письменного) – художественного, научного, общественно-политического и т.п.» [1, с. 239].

В процессе возникновения устного творчества возникла проблема классификации литературных произведений. На каждом этапе историко-культурного развития появляются новые литературные формы. Устное творчество издавна делилось на три основные группы – эпическое, лирическое и драматическое. Каждая из этих групп имеет определенные особенности и особые виды литературных произведений (сказки, басни, стихи, сонеты, трагедии и т.д.), которые называются литературными жанрами.

Универсальная научно-популярная энциклопедия «Кругосвет» определяет понятие «жанр» следующим образом: жанр (от фр. genre – род), исторически сложившаяся, удостоверенная традицией и тем самым наследуемая совокупность определенных тем и мотивов, закрепленных за определенной художественной формой, связывающая их между собой узнаваемыми чувствами и мыслями. Это понятие обобщает черты, свойственные обширной группе произведений различных эпох, наций или мирового искусства вообще [2]. В литературе жанр определяется на основе принадлежности произведения к литературному роду, преобладающего эстетического качества (идейно-оценочного настроения – сатирического, патетического, трагического), объема произведения и способа построения образа (символика, аллегория, документальность): эпический жанр (героическая поэма, роман, рассказ), лирический жанр (ода, элегия, стихотворение), драматический жанр (трагедия, комедия)» [3, с. 432]. Как видите, жанр – это достаточно широкое понятие. Приступая к творчеству, автор мыслит жанровыми категориями и придерживается определенных границ: объема текста, его тематики

Рассматривая «лимерик» как единицу английской литературы, мы с полной уверенностью можем отнести его к народному творчеству ввиду того, что его происхождение не известно. Исследователи находят лимерики в пьесах У. Шекспира, и даже в более ранних манускриптах. Его литературная форма зародилась в

лоне устного народного творчества и через некоторое время перешла на уровень официальной, национальной литературы.

К какому из литературных жанров можно отнести лимерик, говоря о нем как о самостоятельной законченной литературной форме со своими правилами построения, тематикой и традиционными языковыми приемами?

Существует три вида поэзии: эпическая, лирическая и драматическая. Исследователи традиционно относят лимерик к лирическому жанру. И не так важно, что эта поэзия «бессмысленного» характера. «Поэзия – нонсенса» – это прежде всего чувственное восприятие: в бессмысленных словах так много музыкальности, что такая поэзия более поэтична, чем другие. Размышляя о лирике, В. Г. Белинский неоднократно сравнивал её с музыкальным произведением, что лишней раз доказывает принадлежность лимерика к лирике, потому что прототипами лимерика являются веселые песни, созданные жителями небольшого ирландского городка Лимерик.

Изученные материалы позволили нам сделать следующий вывод: лимерик – это короткие юмористические стихотворения, построенные на обыгрывании бессмыслицы, относящиеся к лирическому жанру

Изучая историю создания лимерика, мы не можем назвать эту поэтическую форму очень старой и традиционной: официально лимерик появился на свет в XIX веке, хотя еще в XIV веке известнейший английский писатель Джеффри Чосер писал некоторые из своих рассказов в этом стиле.

Существует множество предположений относительно происхождения слова «limerick». Большинство исследователей полагает, что в XVII веке ирландские поэты, собираясь в тавернах, сочиняли стихи, очень похожие на современные лимерики.

В то же время существует и другая версия, по которой прототипом лимерика являются короткие хоровые песенки, распеваемые во время застолий в городе Лимерик. Сначала обязательным элементом в песнях жителей Лимерика, было приглашение посетить их родной город: O, won't you come up, come all the way up, Come all the way up to Limerick? Существует и версия, что название такой стихотворной формы происходит от ирландских слов «laoi meidbreach» или «a megu la» («веселая песня»).

Эдварда Лира (1812–1888), английского поэта, короля английской поэзии - нонсенса, признано считать «Отцом лимерика».

По словам Н. М. Демуровой, в наше время высказываются остроумные догадки, что слово «limerick» есть производное от имени самого Лира (Lear) + лирическое стихотворение (lyric)» [1]. Вряд ли это так, но в этом утверждении присутствует доля истины. Короткое пятистишие-лимерик представляет собой сиюминутное индивидуальное переживание, выраженное в лирической форме.

Сам поэт свои шуточные пятистишия не называл «лиммериками». Слово «limerick» (юмористическое стихотворение в 5 строк) появилось уже после смерти поэта в Новом словаре английского языка (New English Dictionary) в 1898 году, а в американских изданиях в 1902 году. Примечательно, что лимерики выходили в печать многократно и до этого, например, в сборнике стихов для детей «Сказки матушки Гусыни», который был издан в XVII веке. В первом сборнике английских народных стихотворений, считалок и песенок для детей «Рифмы матушки Гусыни», изданном в Англии в конце 17 века, содержатся первые опубликованные лимерики, например, Старичок из Тобаго:

There was a sick man of Tobago,	Один старичок из Тобаго
Who lived on rice, gruel and sago;	Ел только овсянку и саго.
Till much to his bliss, his	К врачу он попал,
physician said this	А он закричал:
– To a leg, sir, of mutton you	«Баранину ешь, доходяга!»
may go	(Перевод И. Родина)

В конце XIX века лимерики становятся известными. Эдвард Лир, автор более 220 лимериков, используя форму народного пятистишия в своей поэзии - нонсенса, сделал этот литературный жанр более популярным. Настоящая популярность приходит к лимерикам, когда издаются два сборника Эдварда Лира: Book of Nonsense (1846) и More Nonsense (1872). Благодаря своеобразию и таланту, Эдвард Лир стал ярчайшим представителем такого направления в словесном творчестве, как литература- нонсенса, наряду с другими известными писателями как Л. Кэрролл, Р. Киплинг, М. Твен, Б. Шоу, Джон Голсуорси и другие.

Мы пришли к выводу, что история создания лимериков как литературного жанра уходит своими корнями в XIV век, однако мы не можем назвать эту поэтическую форму очень старой: так как свою известность она официально получила в XIX веке, благодаря английскому поэту Эдварду Лиру

Особого внимания заслуживают рисунки Э. Лира. Они играют важную роль в «Книгах бессмыслиц» – не просто иллюстрируют текст, но значительно добавляют и поясняют его. Здесь Лир выступил как иллюстратор-первооткрыватель. Лишив лимерики рисунков, мы потеряем их очарование, индивидуальность и они станут непонятными и плоскими. Примечательно и то, что Эдвард Лир был, прежде всего, художником-пейзажистом, и лишь впоследствии стал поэтом.

There was an Old Man with a flute,
A serpent ran into his boot;
But he played day and night,
Till the serpent took flight,
And avoided that Man with a flute

Одной из особенностей структуры лимерика является сжатое изложение событий при его малой длине: вся история – с завязкой, развитием событий, кульминацией и развязкой – разворачивается в рамках пяти стихотворных строк. Классический лимерик строится по схеме ААВВА, то есть рифмуются первая, вторая и пятая строки, и соответственно – третья и четвертая. Преобладает размер анапест, а количество слогов в первой, второй и пятой строках на три слога больше, чем в третьей и четвертой. Для примера рассмотрим лимерик о старичке из Непала: 1.А;2.А; 3.Б;4.Б;5.А

Был один старичок из Непала,	Крепким клеем едва
Он с коня полетел как попало:	Склеен был старичок
Был один – стало два;	из Непала.
	(Перевод Б.Архипцева)

Для большего юмористического эффекта Э. Лир часто отказывается от ожидаемой рифмы, удлиняя последнюю строку, но сохраняя рифму в последнем слове.

There was a Young Poet called *Dan*.
His poetry just didn't *scan*.
People wanted to *know*
Just why this was *so*.

And he said, Well, you see, I try to get as many words into the last lines as I possibly *can*»

Первая строка поэтической формы всегда начиналась словами: There was a young man of... (Жил да был парень из ...), а заканчивалась названием города или страны, с которым потом и

рифмуются вторая и последняя строки (young могло варьироваться с old, a man с woman, person, boy и другие). Э. Лиру принадлежат некоторые изменения: а именно, использование заглавных букв для наименования главного героя (Old Person, Young Lady, Old Man.)

Рассмотрим правила, касающиеся содержания. Главный «закон» – в основе стишка должна быть весёлая и необычная история. В классическом лимерике: 1 строка – сообщает читателю информацию о главном герое и месте его проживания; 2 строка – рассказывает об особенностях и эксцентрических действиях героя, реакции на его действия кого-либо из окружающих; 3–5 строки – повествуют о том, чем закончились приключения героя или как изменилась его жизнь.

Лимерики отличаются своеобразием английского юмора: его содержание дает возможность для различных толкований, игры со словами, способность видеть абсурд жизни и улыбаться ему. В этом небольшом литературном произведении юмор имеет разные оттенки: то это мягкая ирония, то резкий поворот, то тонкий намек, то легкая грусть.

В ходе исследования были определены лингвостилистические особенности лимерика. Каламбурный характер лимерика допускает свободное использование языковых средств в рамках жесткой рифмы: гиперболы, омонимии, синонимии, полисемии, богатого стилистического разнообразия лексики английского языка.

В особых видах лимериков наблюдаются забавные несоответствия написания и произношения английских слов, доказывая знаменитое высказывание «Написано Ливерпуль, читаем Манчестер». Новые слова и обороты речи (неологизмы), созданные Э. Лиром прочно вошли в английскую литературу и язык. Имена почти всех героев лимериков – неологизмы. В лимериках часто используются числительные, к которым не всегда легко подобрать рифму, и переводчик может заменить её даже на математические вычисления.

При кажущейся легкости пятистишия, переводить его в стихотворной форме очень сложно, так лимерик относится к «жестким формам» стиха, где строго регламентируется и размер, и способ рифмовки, и количество строк. Если что-то нарушено – это не лимерик. Крупнейший поэт в современной греческой литературе Г. Сефериадис отмечал, что «лимерики нельзя переводить, их воссоздают «с ничего» на чужом языке. Переводчику приходится действовать обходным манером»: менять имена героев, «географию», а иногда и детали содержания, чтобы сохранить

поэтическую форму и каламбур произведения. Изучая особенности перевода лимериков, мы определили, что они переводятся на многие языки мира. Общепризнаны переводы С. Я. Маршака, широко известны переводы, выполненные Б. Архипцевым, В. Орловым, С. Сатиным, М. Редькиной.

Лимерик это часть мировой культуры, в котором отражаются характерные черты национального английского юмора и своеобразия менталитета англичан. Характерная ритмичность, юмор, легкость звучания позволяют запомнить читателю его без труда. Возникший несколько столетий назад, лимерик получил дальнейшее развитие в современной культуре. Сегодня новые лимерики продолжают лучшие традиции английского поэта. Аудиторией нонсенса, как литературного жанра, изначально являлись дети, но он не менее интересен и взрослым. Во многих англоязычных странах устраивают шуточные состязания любителей лимериков и сегодня.

Отметим, что в данном исследовании мы достигли поставленных целей. Определив жанровую принадлежность лимерика, отнеся его к лирической поэзии, нами были изучены история возникновения данной формы юмористического стихотворения, свойственные ему черты, особенности структуры и содержания. Все вышеизложенное позволяет нам сделать следующие выводы:

- лимерик – это юмористическое пятистишие, построенное на обыгрывании бессмыслицы, являющееся неотъемлемой частью языковой культуры англоговорящих стран;
- особенностью структуры лимерика является его малая длина при чрезвычайно сжатом изложении событий: вся история – с завязкой, развитием событий, кульминацией и развязкой разворачивается в рамках пяти стихотворных строк;
- при кажущейся легкости и изящности пятистишия, перекладывать его в стихотворную форму очень сложно, так лимерик относится к «жестким формам» стиха, где строго регламентируется размер, способ рифмовки, и количество строк;
- изучение лимериков позволило нам расширить словарный запас и лингвострановедческие знания по предмету «Английский язык».

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Демурова Н. М. Эдвард Лир и английская поэзия нонсенса // Topsy-Turvy World. English Humour in Verse. М., Прогресс, 1978.

- 2 Универсальная научно-популярная онлайн-энциклопедия «Кругосвет», статья «Лимерик» [Электронный ресурс].– Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/LIMERIK.html

- 3 Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1979. 446 с.

- 4 Назарова Н.А. Лимерик как литературный жанр. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/limer>

- 5 Лир Эдвард. Чистый Нонсенс. Сборник. Перевод Б.Архипцева. Санкт-Петербург.: Геликон Плюс, 2016.

LANGUAGE AND CULTURE. SAPIR-WHORF HYPOTHESIS

SABANTAYEV A. A.

student, Classical School № 3 for Gifted Children, Pavlodar

SABANTAYEVA G. S.

English teacher, Pavlodar Higher College of Management, Pavlodar

Different ethnic groups may conceptualize the same aspect of reality in different ways. This circumstance has an impact on communication.

Many bilingual people report that they act, feel and think differently, depending on which language they are currently using. This may be because language learning takes place in a cultural context. Each language opens up an access to different arrays of cultural values. Thus, language learners may think differently using different languages, but the languages themselves cannot be responsible for these differences in thinking. There is no single definition of the concept and classification of authenticity, since, in this context, authenticity is considered from different points of view. Moreover, doubts arise about the effectiveness of authentic materials due to the complexity of their linguistic content, which raises a number of questions related to the adaptation of authentic materials, namely, whether the adapted materials are authentic, what is the adaptation of authentic materials.

E. Sapir explains this by the example of a falling stone in a verbal presentation. For this, two notions (and concepts) in English are used – the stone and falls. Moreover, the British necessarily indicate (unlike many other peoples) that this is a certain stone or a stone in general, they necessarily express the single number of an object and determine the time of its fall. This form of conceptualization is not the only one [1, p. 15].

Russians, French and Germans assign the category of genus to the stone. The Chippewa Indians specify that the stone is an inanimate object.

The Kwakiutl Indians make a statement that is equally applicable to one or more stones, and indicate whether the stone is visible or invisible to the speaker and to whom it is closer – to the addressee of the speech, to the speaker, or to some third party. The Chinese generally get by with the minimum – «stone fall».

Differences in conceptualization may seem insignificant, as E. Sapir emphasizes, since in all the languages he considered, reality is conceptualized only with the help of two concepts representing a stone and its action – a fall. However, according to E. Sapir, this seemingly the only possibility of conceptualization is only an illusion. In the Nootka language, the fall of a stone is usually conceptualized in a completely different way. It uses a verb form with two basic elements. The first is the general movement or position of the stone or rock-like object, and the second is the downward direction. In part, the idea of expression that exists in the Nootka language can be created by the contrived verb «to stone».

Hence, in the Nootka language, the stone falls can be conveyed by something like «it stones down». Therefore, according to the author, Nootkas use concepts that are fundamentally different from those we are used to. And they easily describe the fall of a stone, although in their language, instead of the usual concepts representing a certain type of objects and a certain type of movement, concepts are used that represent the generalized movement of a certain class of objects and its specific direction [2, p. 45].

E. Sapir makes a conclusion about the comparability of concepts that hide our vision of the only possible form of objective understanding of the nature of the experience offered in our language. Therefore, his theory is now called the «linguistic comparison hypothesis». E. Sapir shows that we live only in the material and social world, as we thought, but we are all under the rule of the language of our society. In his opinion, the concept that a person is oriented in the world without the help of language, and language is only a random tool for solving problems of thinking and communication, an illusion. Our real world is created unconsciously based on the language habits of our social group. The world in which a different society lives is not one world with different meanings, but another world.

As E. Sapir noted, for example, the concept of a simple poem presupposes not only the knowledge that forms its words, but also the whole understanding of the way of life, which is expressed in the words of this society and is revealed in the tones of their essence. Even a person's perception depends on the presence of certain social patterns, which are called words. The presence of real words in a person's language draws their

attention to certain aspects of the environment, and the absence of such words makes it impossible to effectively demonstrate some of its parts.

The author is right in the sense that people living in societies that do not have in their languages detailed terminological differentiation of some aspects of reality, for example, will not be able to identify and highlight the features of these aspects in the process of their communication. Moreover, they will not even pay attention to these features and emphasize their differences. However, it does not follow that the representatives of these societies are incapable of perceiving such differences. They may well do this if they are offered a different conceptualization of reality by introducing new words into their vocabulary [3, p. 68].

John said about the same. Kelly, arguing that «the system of interpretation sets the limits of the possibilities of perception and understanding. The constructs of each person are the regulators and limiters of his perspective».

B. Whorf writes, developing the ideas of E. Sapir, that we study nature in a direction that explains nature through the native language. We share the categories and types of phenomena in the world, since they manifest themselves independently; on the contrary, the world seems like a kaleidoscopic stream of effects that must be organized in front of us, that is, through the language system in our minds. We divide the world, organize it into concepts and attach such importance, and not otherwise, since these are parties to the agreement, presupposing such a systematization. This convention is valid for a specific language group and is enshrined in our language model system».

Together with language, this consent is a legacy from ancestors to us. B. Whorf continues to discuss the problems raised by E. Sapir. He also speaks of a new principle of comparability, «such physical phenomena can create a similar image of the world only in analogy, or at least in the relationship of linguistic systems».

From the opinion of E. Sapir, many researchers subsequently, in my opinion, did not draw the conclusions about which he spoke. As E. Sapir say, «we have predetermined the language habits of our society, which explain the world not only in this way, but also mainly explains it».

Researchers who do not support the theory of linguistic comparability of Sapir-Whorf rely on the incorrectly interpreted results of the experiments of Berlin and P. Kei and their followers, who studied in detail the concept of the color spectrum in various ethnic groups of the Earth's population.

Each color is represented in consciousness by a collective model, which is a set of surfaces that have a given color. The presence or absence of a sufficient number of words denoting colors in the language of a particular ethnic group does not affect the formation of these collective models-representations. Concepts-collective models-representations of a set of identically colored surfaces representing a certain color are sensuously constituted. At the same time, the biological ability of ethnic representatives to perceive certain colors does not depend on the presence or absence in their language of words denoting these colors. It depends only on the biological characteristics of the visual analyzer and «reality in itself».

Regardless of whether this or that ethnic group creates a concept and a suitable word for a particular color, representatives of this ethnic group, like all other people, are able to perceive any color, since they, like all people, have similar qualities of a visual analyzer that provide give them that opportunity. Representatives of an ethnic group that does not have, for example, the word «orange» in its vocabulary and the corresponding concept representing the color orange, will not be able to distinguish this color in the process of their communication and discuss it among themselves. However, they are able to perceive a given color and distinguish it from others, if they are given the appropriate designating Word and taught to distinguish this color.

Opponents of the Sapir-Whorf theory try to prove it wrong, citing the fact that people belonging to different ethnic groups, including those whose language does not have designations for many colors, are able to perceive these colors. However, this theory does not imply that a particular language can change the biological basis of human perception. Language changes only our willingness to distinguish certain entities in the perceived and our ability to operate with them in the process of communication. Language is able to change the possibilities of human perception only by expanding or, conversely, narrowing the field of human understanding of the perceived [4, p. 158].

To notice entities (objects, a certain color, etc.) and then operate with them, it is not enough for us to simply represent them sensually. They should also be labeled. Only after someone first identifies an entity in the stream of the perceived and designates it, other people also acquire the ability to distinguish and perceive it as a special object, color, smell, etc.

Therefore, it is not enough to have the ability to perceive different colors common to all people. In order to be able not only to perceive, but also to highlight and operate colors, you must have in your language and their designations. Figuratively speaking, in order to catch fish, it is not enough to have hands (biological perceptual abilities), you need

to have a fishing rod and fishing skills (concepts and words created by society). Colors can only be identified with certain words.

This is the most important role of language in human perception, since it is able to perceive, but not «see», that is, not to distinguish between entities in the perceived and, therefore, not to think about them. Therefore, we can only confirm the absolute correctness of E. Sapir and B. Whorf in the fact that the conceptualization of the world entirely determines our worldview. Conceptualization itself is manifested, consolidated and passed on to new generations in the language of the society they are studying.

Summing up a brief overview of the theory of linguistic relativity of Sapir-Whorf, one should recognize its value in relation to verbal concepts that represent an inaccessible perception of reality. Nevertheless, the specifics of understanding by representatives of different ethnic groups even the reality accessible to them is unambiguously influenced by the features of the conceptualization of reality.

Ultimately, the formation of an ethno-specific global representation of reality is influenced by psychophysiological abilities common to all peoples of the Earth and variants of verbal conceptualization of reality, associated with a specific language, unique for each nation. At the same time, for representatives of different societies, the presence of a common psychophysiology and the similarity of the habitat make it easy to assimilate other options for conceptualizing reality together with a foreign language.

REFERENCES

- 1 Boroday S. Modern understanding of the problem of linguistic relativity: work on spatial conceptualization // Questions of linguistics, 2018. - 15.
- 2 Buras M., Krongauz M. Life and fate of the hypothesis of linguistic relativity//“Science and Life” No. 8, 2017- 68.
- 3 Linguistic relativity hypothesis/A. V. Konstantinov//Great Russian encyclopedia: [in 35 volumes]/ Yu.S. Osipov. - M.: Great Russian Encyclopedia, 2017-45.
- 4 Vezhbtskaya A. Understanding cultures through keywords. - M.: Languages of Slavic culture, 2017-158.

ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ТЕКСТЫ В КОНТЕКСТЕ АНГЛИЙСКОЙ И КАЗАХСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУР

СМАГУЛОВА Р. Р., КЕНУРБЕКОВ Е. Т.
ученики 10 класса, Специализированная школа «Жас дарын», г. Павлодар
ИЛЪЯСОВА Г. Р.
учитель английского языка,
Специализированная школа «Жас дарын», г. Павлодар

В данной работе рассматривается феномен прецедентности английского и казахского фольклора посредством проведения опроса среди представителей старшего и молодого поколения.

Прецедентные феномены являются основными (ядерными) элементами когнитивной базы (КБ), представляющей собой совокупность знаний и представлений всех говорящих на данном языке [1].

Феномен прецедентности может быть ограничен временем и есть вероятность утери данного феномена при низкой частотности обращений к текстам.

В связи с тем, что современная культура не склонна к текстопорождению и тексты наполняются «разными по степени эксплицитности фрагментами и оценками чужих текстов», изучение феномена прецедентности фольклора приобретает особую актуальность. Информационный поток из Интернета, который заполнил жизненное пространство общества, может повлиять на прецедентный феномен фольклора. Исследование прецедентности посредством опроса способствует выявлению элементов когнитивной базы определенных групп говорящих на данном языке и сделать выводы о об уровне развития духовной культуры.

С целью исследования прецедентности английского и казахского фольклора, нами была составлен опрос, включающий имена и тексты из английских и казахских сказок. Ниже представлена анкета.

Возраст:

Таблица 1 – Имена героев английских и казахских сказок

Имя	Знакомо ли Вам это имя?	Если знакомо, с какими качествами оно у вас ассоциируется?
Алиса		
Мэри Поппинс		

Джек-Лантэй		
Робин Гуд		
Король Артур		
Маугли		
Кэт-Щелкунчик		
Безумная Нелли		
Малютка Брауни		
Счастливый Принц		
Алдар-Косе		
Батыр Боран		
Золотоволосый Тотамбай		
Кадыр		
Ермагамбет		
Зенги-Баба		
Егельман		
Красавица Кункей		
Великан Алпамыс		
Ер-Тостик		

Таблица 2 – Фразы из английских и казахских сказок

Текст	Знаком ли Вам этот текст?	Назовите источник текста	Используете ли Вы его в своей речи?
«Нет ничего на свете, из чего нельзя было бы сделать вывод. Надо только знать, как взяться за дело»			
«Утро было чудесное – такое утро, когда всё блестит и сияет чистотой, словно ночью во всём мире сделали генеральную уборку»			
«В другой раз я так и сделаю..»			
«Счастье никогда не приходит слишком быстро»			
«Вам не удастся переделать мир, лучше переделайте себя»			
«Что говорит Закон Джунглей? Прежде ударь, потом говори»			

«И вот больной принц женился на здоровой принцессе, а здоровый принц – на больной принцессе»			
«Странное дело – на ее лице не осталось ни следа от суровости, которая так недавно напугала Эми»			
«Накидка моя, капюшон теперь мой, И больше не служит вам домовою!»			
«Жизнь мила каждому!»			
«И самого хитрого хитреца проведет простая женщина»			
«Не считай годы, а почитай людей»			
«Подавать восьми ерназаровским!»			
«Меня может достать только мой конь»			
«Смотрите-ка, какое чудо: человек верблюда несет!»			
«Одного мы с тобой рода – племени, одного отца дети, а доля у нас разная»			
«Если хан хочет видеть своих людей незлобивыми, добрыми, пусть сначала сам освободится от злобы»			
«Когда лань встанет на нее, украсит она дворец»			
«Привез он с собой много кумыса, на семи верблюдах»			
«Старшие братья ничем не выделялись, а у младшего были золотые волосы»			

Перед нами стояла задача проанализировать, насколько хорошо прецедентными текстами и именами владеют люди разных возрастных групп. Поэтому мы опросили 26 человек в возрасте от 40 до 65 лет и 26 человек в возрасте от 14 до 17 лет.

Результаты опроса могут быть представлены следующей таблицей.

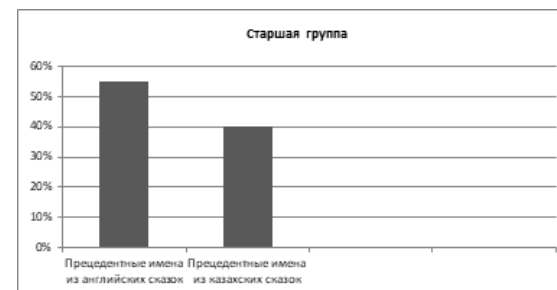

Диаграмма 1 – Знание прецедентных имен из английских и казахских сказок в старшей группе

Как видно из таблицы, люди старшей возрастной категории знакомы больше с персонажами из английских сказок. Героев казахских сказок они знают меньше на 15%. Наиболее узнаваемыми являются Алиса, Мэри Поппинс, Робин Гуд, Маугли, Алдар-Косе и Ер-Тостик.

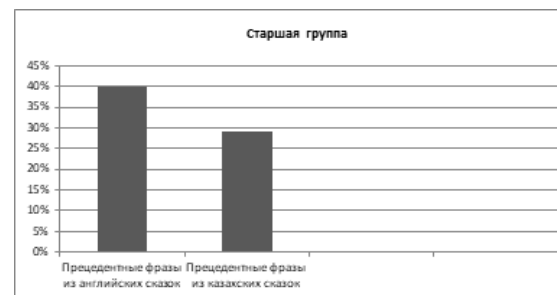

Диаграмма 2 – Знание прецедентных фраз из английских и казахских сказок в старшей группе

Около 40% людей знакомы с фразами, взятых из английских сказок и около 29% людей знают фразы из казахских сказок. Немногие смогли назвать источник текстов, однако 100% опрошенных знают сказки под названием «Книга Джунглей», «Хитрый Алдар-Косе», где главными героями являются Маугли и Алдар-Косе.

20% людей правильно назвали источник фраз из сказок, где главными персонажами считаются Алиса, Мэри Поппинс, Счастливый Принц и около 30% используют данные фразы в своей речи.

К сожалению, большое количество людей не знают казахские сказки, и абсолютно никто не использует фразы в своей речи. Со сказками «Великан Алпамыс» и «Зенги-Баба» знакомы всего 10 % опрошенных, а со сказкой «Золотоволосый Тотамбай» знакомы 20 %.

Диаграмма 3 – Знание прецедентных имен из английских и казахских сказок в младшей группе

Несколько иначе обстоят дела в другой возрастной группе, а именно от 14 до 17 лет. Знание прецедентных имен, точнее сказать английских и казахских героев, почти одинаковое. Молодые люди лучше знают персонажи казахских сказок, разница между ними составляет 1 %. Следует также отметить, что опрос проводился среди учащихся казахской школы.

Среди героев всех сказок наибольшей популярностью пользуются Робин Гуд, Маугли, Алдар-Косе и Ер-Тостик. Увы, Безумную Нелли, Малютку Брауни, Счастливого Принца, Батыра Борана, Золотоволосого Тотамбая и Егельмана знают достаточно небольшое количество подростков.

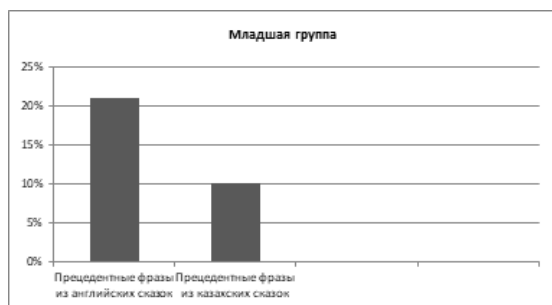

Диаграмма 4 – Знание прецедентных фраз из английских и казахских сказок в младшей группе

Анализируя опрос прецедентные тексты, а именно, фразы из сказок, мы можем сделать вывод, что 21 % наших ровесников смогли вспомнить английские сказки и только 10 % знали фразы из казахских сказок.

40 % учеников правильно указали источник прецедентных фраз из английских сказок и только 26 % из них используют в своей речи. Некоторые подростки смогли назвать правильный источник казахских сказок – это «Ер-Тостик», «Хитрый Алдар-Косе», «Великан Алпамыс» и «Красавица Кункей». Однако, следует признать, что ни один учащийся не использует в своей речи эти фразы.

Итак, подведём итоги. Во-первых, опрошенные из старшей группы лучше, чем младшая группа знают прецедентные имена из английских сказок. А прецедентные имена из казахских сказок опрошенные из обеих групп знают практически одинаково.

Во-вторых, люди старшего поколения знакомы с прецедентными текстами и из английских, и из казахских сказок намного лучше, чем наши ровесники. Современное поколение говорит другими прецедентными фразами, взятыми из Интернета и с экрана телевизора. Все они в основном носят юмористический характер.

В ходе нашего исследования мы изучили понятие «прецедентный феномен». Использование прецедентного феномена в повседневной жизни повышает духовный и культурный уровень любого человека. Применяя прецедентные имена, тексты, высказывания, люди становятся добрее, совершают благородные поступки.

Как образец прецедентного феномена мы выбрали фольклорную прозу, а именно английские и казахские сказки.

Пока существует человечество, оно нуждается в мечте, а, следовательно, ему не обойтись без сказки, которая вдохновляет, подаёт надежду, забавляет и утешает. Сказки несут воспитательное значение для взрослых и детей.

Сказка, с давних пор вошедшая в жизнь человека, является своеобразной историей и сокровищницей народной мудрости, а также универсальным средством передачи тех представлений об окружающем мире и самом человеке, которые складывались у людей в каждую историческую эпоху. Как известно, сказка – это яркое проявление народной культуры каждой нации.

Прецедентные тексты до некоторой степени ограничены временем, и если не изменить ситуацию с изучением литературы в школе, то скоро многие известные фразы уже не будут являться прецедентными для последующих поколений. В связи с этим мы

хотим внести предложение – по возможности включить в пособия по речеведческим дисциплинам список прецедентных фраз из английской и казахской классической литературы, которые должен знать каждый деловой интеллигентный человек.

ЛИТЕРАТУРА

1 Красных В.В., Гудков Д.Б., Захаренко И.В., Багаева Д.В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации.

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ЕСІМДЕРІНІҢ ҰЛТТЫҚ-МӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІГІ

ШАХАЕВА А. Н.

5 «А» сынып оқушысы,
«Жас дарын» мамандандырылған мектебі, Павлодар қ.

ДАУЛБАЕВА К. М.

ағылшын тілі мұғалімі,
«Жас дарын» мамандандырылған мектебі, Павлодар қ.

Жалқы есімдер зерттеушілер назарын ертеден-ақ тартады. Ғалымдарды олардың пайда болу тарихы, мағынасы мен мәні, қоғам тарихымен, адамдардың дүниетанымы мен наныммен, қоршаған табиғатпен байланысы қызықтырды. Қазіргі уақытта ономастикаға деген қызығушылық айтарлықтай өсті. Бұл өз есімінің құпияларына арналған кітаптардың барлық түрлерінің пайда болуында, жеке есімдер мен фамилиялардың көптеген сөздіктерін шығаруда, сондай-ақ көптеген ғылыми жарияланымдарда көрінеді [1, 14 б.].

Адамның есімі оның жеке басының маңызды компоненттерінің бірі болып табылады. Атау – бұл адамның айналасындағы әлем туралы білімімен үнемі бірге жүретін атау беру процесі. Жеке есімдер әрқашан және барлық халықтар арасында болған. Алайда, атаулармен байланысты дәстүрлер әр түрлі уақытта және әр түрлі халықтар арасында әр түрлі болды. Қоғамның даму тарихында адамның өміріндегі өз есімінің маңыздылығы адамның есімге деген ерекше көзқарасынан көрінеді. Есімдерді таңдау әрқашан мұқият және алдын-ала қарастырылды [2, 35 б.].

Антропонимика есімдерді зерттеумен айналысады. Ол адамдардың аттарын ғана емес, олардың жеке компоненттерін де зерттейді (жеке есімдер, әкесінің аты, тегі, лақап аттары, бүркеншік

аттары және т.б.); олардың шығу тегі, эволюциясы, олардың жұмыс істеу заңдылықтары. Бұл жұмыста автор атауға әсер ететін факторларға егжей-тегжейлі назар аударады. Атаудың семантикасы – белгілі бір атауды таңдаудың анықтайтын мотивациялық факторларының бірі. Бірақ адамдар уақытқа байланысты өзгертін басқа факторларды басшылыққа алады. Жеке есім, сөзсіз, ұлттық-тілдік сипатқа ие. Әр халықтың әдемі, үйлесімді есім туралы өзіндік идеялары бар. Атауды таңдау тек атаудың ғана емес, сонымен қатар діни, отбасылық, мәдени дәстүрлерді де көрсете алады. Демек, атау факторлары әртүрлі мәдениеттерде әр түрлі болады [3, 24 б.].

Зерттеу нысаны антропонимдер – қазақ және ағылшын тілдеріндегі жеке есімдер.

Зерттеу пәні – Қазақстан мен Ұлыбританиядағы атаудың қазіргі жағдайы мен тенденцияларын салыстыру.

Зерттеу материалы Ұлыбританиядағы атаулар бойынша статистикалық деректерді қамтитын интернет көздерінің арқасында құжаттарды, баланың туу туралы актілерінің жазбаларын зерттеу барысында қазақ тілінде, ағылшын тілінде анықталған ең танымал жеке есімдерді құрады.

Тақырыптың өзектілігі. Ұлттық антропонимиялық жүйелер адам өзін бір немесе басқа тұқыммен, тайпамен, этникалық топпен байланыстырған кезде қалыптасып дамыды. Қазіргі антропонимиялық жүйелер, олардың ішкі жүйелері мен санаттарының әмбебаптығына қарамастан, ұлттық-аумақтық ерекшеліктерге ие. Бұл ерекшеліктерді білу басқа адамдардың мәдениетін жақсы түсінуге, халықаралық аренада өз мәдениетін толық көрсетуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты қазіргі кезеңдегі Қазақстан мен Ұлыбританиядағы атау факторларын анықтау болып табылады.

Қойылған мақсатқа сәйкес келесі міндеттер қойылды:

1. Соңғы онжылдықта Қазақстан мен Ұлыбританияда танымал есімдер бойынша ақпарат жинау.

2. Атау факторларын анықтау.

Зерттеу әдістері. Салыстырмалы-тарихи әдіс, салыстырмалы әдіс, статистикалық әдіс, стилистикалық талдау, фонетикалық талдау.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы. Зерттеудің ғылыми жаңалығы – атау процестеріне әсер ететін және олардың одан әрі дамуын алдын-ала анықтайтын факторлар: дін, этнос, мәдениет, сән, бұқаралық ақпарат құралдары, дәстүрлер, заң егжей-тегжейлі қарастырылды.

Практикалық құндылық. Деректерді жеке есімдердің анықтамалықтары, ата-аналардың өз баласына арналған атын таңдауға арналған ұсыныс құралдары үшін пайдалануға болады, олар көптеген оқырмандарға қол жетімді.

Дәстүр бойынша, атаудың негізгі факторлары – атаудың мағынасы және оның дыбысы. Есімнің мағынасын таңдай отырып, қазақтар айға, Құранға, отбасындағы мәртебеге, халыққа, мерекелерге байланысты атауларға артықшылық береді. Бұл қазақ халқының түсінігінде құбылыстар немесе объектілер жарқын, жақсы, мейірімді, жалпы жағымды сипатқа ие екенін көрсетуі мүмкін. Әрине, экзотикалық мағыналар бар: сериал кейіпкерінің, танымал әншінің, Тарихи тайпаның құрметіне. Атаудың дыбысын екі аспектінің призмасы арқылы қарастыруға болады: үйлесімділік және жалпы есіммен үйлесімділік. Ерасыл, Мирас, Нұрасыл, Кәусар, Айару, Айзере және т.б. есімдердің фамилиямен үйлесімділік факторы жеке болып табылады және оларды анықтау қиын.

Көбінесе қазақтар ата-бабаларының (әжелер, аталар, шеберлер) есімдері бірінші орында тұрған басқа адамдардың құрметіне атайды. Бұл туыстарының қазақ өміріндегі зор маңызын тағы да дәлелдеп отыр.

Кейде қазақтар баланы тағдырына сеніп атайды. Атаулар түсінде армандаған немесе адамдар жоғарыдан белгілерді көрген кезде болады. Бұл қазақ халқының ырымшылдығын көрсетеді.

Сондай-ақ, біз ҚР Статистика агенттігінің сайтынан алынған статистикалық деректерді зерттедік. Бұл деректер негізінен қазіргі кезеңдегі атаулардың сәнін көрсетеді.

Бұл есімдердің 2020 жылы ең үлкен өсуі Ерасыл, Әлихан, Мирас, Нұрасыл, Алдияр, Санжар, Әлішер, Әмір, Нұрислам, Ислам деген есімдер болды.

Жаңа туған қыздарға арналған ең танымал есімдер арасында 2020 жылы болған: Айзере, Кәусар, Аружан, Аяулым, Айша, Әмина, Диана, Іңкәр, Мадина, Жансая.

Британдықтардың есімдерін таңдауды анықтайтын факторлар көбінесе сән әсерімен байланысты. Атауларға арналған қазіргі заманғы сән – бұл жеке талғам емес, қоғамдық сән. Бұл қазіргі ағылшын атауларының үлкен біркелкілігімен расталады. Екінші жағынан, атауды таңдау монотондылықтан аулақ болу ниетімен анықталады.

Сондай-ақ, олардың белгілі бір әлеуметтік топпен байланысы бар. Сонымен, Руперт, Бенджамин, Александра есімдері дәстүрлі түрде орта буын өкілдерімен байланысты. Әлеуметтік боялған

атаулар жоғалып кетті, мысалы, Эбигейл, ол күннің дәстүрлі атауы ретінде қабылданды.

Жаңа туылған нәрестелерге арналған ең танымал есімдердің ішінде 2020 жылдың үздік 10-ында пайда болады: Джек, Джошуа, Томас, Джеймс, Гарри, Оливия, Джессика, Эмили, Софи, Изабелла.

Атау – ұлттық мәдениеттің элементі. Өз халқының атын ала отырып, бала еріксіз өзін өзінің тарихы мен мінезіне жатқыза бастайды. Атау халықтың ұлттық-мәдени ерекшеліктерін көрсетеді. Мысалы, қазақтарда Айтқалы, Наурызбек, Айбек, Шолпан және т. б. есімдердің танымалдылығы қайтыс болған ата-бабалармен, тағдырына деген сеніммен (мысалы, түс көру, тағдыр), халық мерекелерімен байланысты («Айт», «Наурыз» сияқтылар). Британдықтарда Tracey – Трейси, Sarah – Сара, Joanne – Джоан, Mark – Марк, Stephen – Стивен, Steve – Стив, Paul – Пол сияқты есімдер өте танымал, себебі олар негізінен атау берудің қазіргі сәніне әсер етті. Салыстырылған мәдениеттердің атау факторлары көбінесе сәйкес келеді: сән, үйлесімділік, фамилиямен үйлесімділік.

Сонымен қатар, қазақтардың арасында баланың атын туыстар жиі таңдайтыны ерекше. Осылайша, бұл дәстүрде қазақ халқына тән ерекшелік-туыстық байланыстардың көптігі мен туыстарға деген құрмет көрініс табады. Сондай-ақ, атауды таңдағанда, қазақтар Алла тағалаға жиі жүгінеді. Олар тағдырдың өзі нәрестеге ат береді деп сенеді. Бұл жерде қазақтардың өмірдің қасиетті нышандарына деген құрметі көрініс табады.

Британдықтардың атын таңдауға қоғамдық адамдардың танымалдығы әсер етеді, олардың құрметіне олар баланы атайды. Сондай-ақ, қазіргі тенденциялар ағылшындардың балаға сирек кездесетін ерекше есімді таңдауға тырысатындығын көрсетеді. Олар Киелі кітапқа, тарихи кітаптарға, басқа тілдерге жүгінеді, есімнің емлесін түпнұсқаға ауыстырады.

Адамдардың есімдері – халықтар тарихының бөлігі. Олар халықтардың өмірін, сенімдерін, ұмтылыстарын, қиялын және көркем шығармашылығын, олардың тарихи байланыстарын көрсетеді. Бұл халықта қандай да бір атаудың пайда болуы үшін белгілі бір мәдени және тарихи оқиғалар немесе жағдайлар қажет. Сондықтан кейбір атаулар кез-келген дәуірдің жарқын ізін қалдырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Джанузаков Т.Д. Основные проблемы ономастики казахского языка. – Алма-Ата, 1976.

2 Жаненова З.Р. Историко-лингвистический анализ казахского антропонимикона 40–90-х годов XX столетия. – Кандидатская диссертация. – Казань, 1994.

3 Кульдеева Г.И. Антропонимия казахов г.Кызыл-Орды и его окрестностей (на материале личных имен). – Кандидатская диссертация. – Казань, 1994.

ЭКСПЛИКАЦИЯ ЭГОЦЕНТРИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ЧЕРЕЗ ИДИОМЫ В АНГЛИЙСКОЙ И КАЗАХСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ

ШЕРИЯЗДАН Д. Ж.

ученик 10 класса, Специализированная школа «Жас дарын», г. Павлодар

ИЛЬЯСОВА Г. Р.

учитель английского языка,

Специализированная школа «Жас дарын», г. Павлодар

Данная научная статья посвящена изучению эгоцентрических единиц в идиомах английского и фразеологизмах казахского языка. Посредством выборки из словарей выявлены основные категории идиом и фразеологизмов, в которых наблюдается экспликация эгоцентриков.

Эгоцентрические языковые единицы – это слова, грамматические категории, синтаксические конструкции, семантика которых подразумевает, в качестве одного из участников описываемой ситуации, говорящего. Классические эгоцентрики – это дейктические слова, такие как здесь, сейчас, сегодня, завтра, тут, там, этот, тот, вон, вот. Данные слова позволяют осуществлять референцию к лицам, объектам, событиям через отношение к «говорящему» в момент и в месте речи. Эгоцентриками также являются показатели субъективной модальности, показатели неопределённости, оценочные слова и экспрессивы, частицы, междометия [1, с. 17].

Устойчивые выражения являются неотъемлемой частью любого языка. В них отображено все – история страны, история развития языка, различные культурные явления и отношение «говорящего» к ним. Знание и понимание устойчивых выражений в полной мере помогает лучше освоить иностранный язык. Изучение эгоцентрических единиц в идиомах и фразеологизмах также позволяют глубже изучить лингвокультурологический аспект языка.

С целью исследования идиом и фразеологизмов, в которых наблюдается экспликация эгоцентрических единиц, в качестве метода исследования была применена выборка идиом из словарей «Oxford English Idioms» Дж.Сейдл и фразеологизмов из «Фразеологиялық сөздік» С.Кенесбаева.

Из словаря «Oxford English Idioms» были выбраны идиомы, в которых наблюдается экспликация эгоцентриков. В результате контекстного и семантического анализа, идиомы были распределены по трём категориям.

1. Первая категория состоит из английских идиом с эгоцентрическими единицами, определяющие местоположение «говорящего». Данные устойчивые выражения позволяют осуществлять референцию к лицам, объектам, событиям, участкам пространства и времени через отношение к «ориентир» в момент речи и в месте речи [1, с. 17].

Согласно словарю «Oxford English Idioms» идиома «left, right and centre» состоит из пары наречий «left - лево, right – право, centre - посередине», в идиоматическом обороте приобретает значение «везде». Значение данной идиомы может быть представлено в качестве эгоцентрической единицы. Например, в предложении «He was handing out five-pound notes, left, right and centre», используется классический эгоцентрик «left, right and centre - везде», который выражен в виде идиомы и указательного слова.

Идиома «one of those days» дословно переводится как «один из тех дней», но в идиоматическом обороте приобретает значение «несчастливый, неудачный день». В данной идиоме присутствует слово-эгоцентрик «those – те», который выражен в семантике указательного слова. Например, в предложении «Today was just one of those days. I lost my keys, broke three cups!» присутствует идиома, часть которой состоит из классического эгоцентрика.

Идиома «somewhere along the line» означает «где-то по пути». В данной идиоме присутствует слово-эгоцентрик «somewhere – где-то», который является показателем неопределённости. Например, в предложении «There's always a hitch somewhere along the line» используется идиома, часть которой состоит из классического эгоцентрика.

Идиома «here, there and everywhere» состоит из пары наречий – синонимов «here – тут, there – там, everywhere – везде», что в идиоматическом обороте приобретает значение «в разных местах, повсюду», также имеет русский эквивалент «тут и там»,

«там и сям». В данной идиоме присутствуют слова-эгоцентрики «тут, там», которые выражены в виде указательных слов. Например, в предложении «He leaves his stuff here, there and everywhere» используется идиома, которая состоит из классических эгоцентрических единиц.

2. Следующая категория состоит из английских идиом с эгоцентрическими единицами, определяющие субъективную модальность. Значения, относимые к субъективной модальности, указывают на отношение «говорящего» к ситуации, о которой он сообщает [2, с. 10].

Согласно словарю «Oxford English Idioms» идиома «that's for sure» означает «это уж точно». В данной идиоме присутствует слово-эгоцентрик «sure - конечно, точно», который выражен в семантике полной субъективной модальности. Значение данной идиомы также может быть представлено в качестве эгоцентрической единицы. Например, в предложении «Once I've passed the exam, I shall never open another book on Latin verbs, that's for sure!» эгоцентрическая единица выражена в виде идиомы «that's for sure – это уж точно», которая используется в качестве утвердительной частицы.

Идиома «so it seems» означает «по всей видимости». Значение данной идиомы может быть представлено в качестве эгоцентрической единицы. Например, в предложении «The speaker guest is late. Yes, so it seems» используется эгоцентрическая единица «so it seems - по всей видимости», которая выражена в семантике ослабленной субъективной модальности.

Идиома «as I see it» означает «по моему мнению». Значение данной идиомы может быть представлено в качестве эгоцентрической единицы. Например, в предложении «Well, as I see it, it would be best to talk Clive» используется эгоцентрическая единица «as I see it - по моему мнению», которая выражена в семантике нейтральной субъективной модальности.

3. Данная категория состоит из английских идиом с эгоцентрическими единицами, определяющие оценочные слова и экспрессивы разного рода. Многие слова не только определяют понятия, но и выражают отношение к ним «говорящего», особого рода оценочность [3, с. 14].

Согласно словарю «Oxford English Idioms» идиома «not take kindly to someone/something» означает «возмущаться, не приветствовать кого-то или что-то». В данной идиоме присутствует эгоцентрическая единица «kindly-любезно», которая выражена в

семантике экспрессива. Например, в предложении «Bob won't take kindly to Andrew's words of advice. He doesn't like people interfering and telling him what to do» присутствует идиома, часть которой состоит из классического эгоцентрика.

Идиома «all being well» означает «всё будет хорошо». В данной идиоме присутствует эгоцентрическая единица «well - хорошо», которая выражена в семантике оценочного слова. Например, в предложении «So all being well we'll expect you on Sunday» присутствует идиома, часть которой состоит из эгоцентрика.

Идиома «look on the cheerful side» означает «смотреть оптимистично на проблему или затруднение». В данной идиоме присутствуют эгоцентрические единицы «cheerful – светлый», которые выражены в семантике оценочного слова. Например, в предложении «Let's look on the cheerful side, shall we?» используется идиома, часть которой состоит из эгоцентрика.

Из словаря «Фразеологиялық сөздік» С.Кенесбаева были выбраны устойчивые выражения, которые содержат ЭЕ. В результате контекстного и семантического анализа, фразеологизмы казахского языка были распределены по трём категориям.

1. Первая категория состоит из фразеологизмов казахского языка с эгоцентрическими единицами, определяющие местоположение «говорящего».

Они позволяют указать лицо, предмет или отрезок времени и пространства через их отношение к данному высказыванию: к его участникам (говорящему и слушающему) и контексту (времени и месту) [4, с. 8].

Согласно «Фразеологиялық сөздік» фразеологизм «бұл дүниелік адам» означает «живая душа». В этом фразеологизме используется эгоцентрическая единица «бұл – это», которая выражена в семантике дейксиса. Например, в предложении «Осыны істегенде, шапшаң, тез барыңыз, егер жауапқа келемін деп бір минут кешіксеңіз, сіз бұл дүниелік адам болмайсыз» присутствует фразеологизм, часть которой состоит из эгоцентрика.

Фразеологизм «осы дүниеде» означает «в целом мире, на всей земле», также имеет русский эквивалент «на белом свете». В этом фразеологизме используется эгоцентрическая единица «осы – эта, это», которая выражена в семантике указательного слова. Например, в предложении «Егер де екі дүние кез болса, бірі ахиретке керекті, бірі осы дүниеде керекті, бірін алса, бірі тимейтұғын болса...» присутствует фразеологизм, часть которой состоит из эгоцентрика.

Фразеологизм «осы жолы» означает «в этом случае». В этом фразеологизме используется эгоцентрическая единица «осы – эта, это», которая выражена в семантике дейктического слова. Например, в предложении «Осы жолы дауын женіп, Жауын аяғына салып берсе, Жакыпқа одан үлкен колқа керек емес» присутствует фразеологизм, часть которой состоит из эгоцентрической единицы.

2. Данная категория состоит из фразеологизмов казахского языка с эгоцентрическими единицами, определяющие оценочные слова и экспрессивы разного рода.

Согласно «Фразеологиялық сөздік» фразеологизм «тамаша кылды» означает «ликовать, обрадоваться». В этом фразеологизме используется эгоцентрическая единица «тамаша – прекрасно», которая выражена в семантике экспрессива. Например, в предложении «Балалар оны тамаша көріп шулап қоя берді» присутствует фразеологизм, часть которой состоит из эгоцентрической единицы.

Фразеологизм «масқарасы шықты» означает «оказываться в неловком положении». В этом фразеологизме используется эгоцентрическая единица «масқара – ужасно», которая выражена в семантике оценочного слова. Например, в предложении «Масқара бопты. Өне, отыз қой мен ешкінің желіні тілініп қапты!» присутствует фразеологизм, часть которой состоит из эгоцентрической единицы.

Фразеологизм «мәре – сәре болды» означает «ликовать, обрадоваться». Значение данного фразеологизма может быть представлено в качестве эгоцентрической единицы. Например, в предложении «...балалар салқын, мөлдір суда асыр салып, шулап, ойнап, мәре-сәре боп жатыр екен» эгоцентрическая единица выражена в виде фразеологизма «мәре – сәре болды – ликовать», которая используется в семантике оценочного слова.

3. Следующая категория состоит из фразеологизмов казахского языка с эгоцентрическими единицами, определяющие слабую субъективную модальность. Эти модальные значения здесь выражены при помощи неопределённых местоимений, которые указывают на неизвестные, неопределённые предметы, признаки или количество [5].

Согласно «Фразеологиялық сөздік» фразеологизм «әлдене уақытта» означает «спустя некоторое время». В этом фразеологизме используется эгоцентрическая единица «әлдене – неизвестно что», которая выражена в виде показателя неопределённости. Например, в предложении «Әлдене уақытта баласы есін жиып...» присутствует фразеологизм, часть которой состоит из эгоцентрической единицы.

Фразеологизм «әлдеқандай болды» означает «высокомерное поведение». В этом фразеологизме используется эгоцентрическая единица «әлдеқандай – какой-то», которая выражена в виде показателя неопределённости. Например, в предложении «Ей, өзін, неменеғе әлдеқандай бола қалдың?» присутствует фразеологизм, часть которой состоит из эгоцентрической единицы.

Фразеологизм «біреудің отына жылынады» означает «зависеть от других». В этом фразеологизме используется эгоцентрическая единица «біреу – кто-то», которая выражена в виде показателя неопределённости. Например, в предложении «...жасы жеткен Ғазиз ақын енді біреудің отына жалыныпты» присутствует фразеологизм, часть которой состоит из эгоцентрической единицы.

На основании проделанного исследования можно заявить о том, что эгоцентрические единицы являются опорной точкой для проявления субъективности в языке, так как они формируют пространственные и временные отношения вокруг «субъекта», принятого за ориентир.

В ходе анализа эгоцентрических единиц в идиомах английского и фразеологизмах казахского языка были выявлены основные три категории: дейктические слова, оценочные слова и экспрессивы, показатели субъективной модальности. Эгоцентрические единицы проявлялась как внутри идиоматических, фразеологических оборотов, так и в их целом значении.

ЛИТЕРАТУРА

1 Е.В. Падучева. Эгоцентрические единицы языка. М.: Языки славянской культуры, 2019. — 440 с.

2 Е.В. Падучева. Модальность и наклонение. Глагол. Часть I. – СПб.: Нестор-История, 2016. — 448 с.

3 Эмоционально-экспрессивная окраска слов // Инфопедия. 21 апреля 2016 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://infopedia.su/3xb1b4.html> [дата обращения 14.10.2020].

4 Речевая ситуация – это ситуация, составляющая контекст высказывания, порожденного в речевом акте // Инфопедия. 21 апреля 2016 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://infopedia.su/3xb1c8.html> [дата обращения 21.10.2020].

5 Неопределённые местоимения // Википедия. 12 декабря 2020 г. [Электронный ресурс]. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Неопределённые_местоимения [дата обращения 09.11.2020].

PLATFORMS FOR SELF-LEARNING ONLINE PROGRAMMING

SABANTAEVA G. S.

English Teacher, Higher College of Management, Pavlodar

MALSAGOV I. M.

Student, Higher College of Management, Pavlodar

We live in an interesting time of great change, so our world lacks of stability. Changes are happening so rapidly that we do not have time to get used to them. But this is also a sign of great progress. A world where everything is in constant motion. To live in unison with such a time, you yourself need to be very mobile. To be able to quickly change your plans, adjust to the new schedule, change the direction of activities, thoughts, change accents and priorities in work.

Updating of information in all areas is happening at high speed. Therefore, the competence of self-learning is one of the leading ones for successful self-realization. It is to this topic that we have dedicated our work. The age of information technology. Most of the transformations concern precisely the informatization and digitalization of society. Business, finance, government servants and other important areas of our life all go into the virtual world. Most of the professions of the future will be associated with working on virtual platforms. Therefore, education pays special attention to the teaching of this subject. Currently, it will be introduced at first grade. But here a contradiction arises. The outside world is changing faster than the educational machine has time to adapt to it. New software enters and is updated in real life so rapidly that when the school curriculum and approved and published textbooks reach the students, they already lose their relevance. On the one hand, we understand how important it is to know the subject at a high level, on the other hand, we understand how difficult it is to achieve in the current conditions. In secondary schools, only one hour is allotted for the subject study, over the past three years the programming language has changed three times. We studied linear algorithms in Lazarus, branching took place in C Sharp, and loops are offered in Python. With this trend, most likely we will be uncompetitive applicants [1, c. 15].

Therefore, we offer an alternative way to solve the problem – learning to program on online platforms. There are a huge number of opportunities for self-study programming on the Internet – from paid courses to free videos and platforms. We set out to research the most

popular Internet resources for self-study programming and offer them to peers as a tool for self-education.

The relevance of this topic is due to the fact that the school at the moment cannot meet the educational needs of students for teaching programming languages.

The object of the research was the online platforms for self-study programming.

Research objectives:

1 View general information and online resources for learning programming languages.

2 Explore the possibilities of Internet resources.

3 Develop a list of recommended platforms and interactive tutorials.

The virtual educational environment is a rapidly developing, multi-level and multifunctional system that combines pedagogical, didactic and methodological technologies, information resources: databases and knowledge, libraries, electronic educational materials and modern software tools: software shells, means of electronic communication [2, c. 85].

The advantages of a virtual educational environment are obvious:

First, they provide flexibility - you can practice in a place convenient for you, at a convenient time, at your own pace. Secondly, modularity - we are able to shape the curriculum on the basis of their requests. Thirdly, interactivity is constant interaction and communication with teachers through a virtual environment. In addition, productivity, efficiency and motivation can be noted. The virtual learning environment meets many of the needs of today's children. Their own motivation is sufficient to ensure the effectiveness of self-learning.

Based on the foregoing, the concept of “Virtual educational environment” can be formulated as a flexible multifunctional information space, which includes a complex of computer tools and technologies for the purpose of training, education and development that meets modern trends and needs.

In our modern world, there are many virtual educational platforms. Code School uses screencasts and video tutorials for teaching about HTML/CSS, JavaScript, Ruby, Python, NET, iOS and other languages, teaching material through interesting stories. Most of the content is designed for advanced programmers, but free courses on the basics of programming are available for beginners. CheckIO is a resource for learning and practicing the Python programming language. The training is presented in the form of a game, in which each user needs to use their knowledge to one degree or another. For example, the first stage of learning “Learning” is a chain of

tasks from easy to difficult. Moreover, the description of the problem itself contains all the reference data for its solution. HTMLAcademy. These are interactive online courses on HTML and CSS that will help you go from solving simple practical problems to creating complete websites. Much attention is paid to the practice here, each new material is supported by examples and control tasks that you will have to solve in order to proceed to the next lesson. CodeGym teaches Java programming in the form of an online game. The game is based on the Futurama universe. The goal of the game is to upgrade your character (robot Amigo) from level 1 to level 80. In the game, you complete tasks and earn dark matter, which you spend on unlocking new levels. The CodeGym course contains 1200 practical tasks of increasing complexity. We believe that one of the most relevant platforms for schoolchildren that provides self-study in programming is Pythontutor. Since this platform was tested by us during this academic year. And it gave good results. PythonTutor is an interactive tutorial for learning the Python programming language. Here users can take a free training course and immediately start developing from the browser. All material is presented in Russian, but there is also an English version. The material is structured into sections, including theoretical and practical parts.

A convenient visualizer is built into the tutorial, there is no need to install a programming language on a computer, the code is written directly in the browser, the code can be debugged step by step, the correctness of the solution can be checked on various data, the visualizer will explain the errors immediately, after solving the problem, you can get acquainted with ready-made sample solutions immediately. There are more than a hundred tasks of varying complexity in the database, in the lessons the tasks are arranged in increasing complexity, which is very convenient. For 4 years, more than 25,000 students have been trained on the site. Working with the interactive tutorial is easy and fairly standard. In order to use the knowledge, you need to register in the system, for this you just need an email and a desire to work. The pros and cons of this training system. Let's start with the disadvantages, since the system has fewer disadvantages than advantages: lack of live communication with the teacher, weak community activity in social networks. On this, perhaps, all the shortcomings of the system end. Moving on to the pros: the interactive tutorial includes all the basic syntax of the Python programming language [3, c. 105].

Also, Pythontutor contains a huge number of problems and answers to them, solution options. The code can be run and tested in a browser, step-by-step execution of the code is available, the information

is presented simply and clearly, which is extremely important for beginners. The rest of the benefits of the training program are so obvious that it makes no sense to describe them. You need to try and see for himself that it is one of the most interesting online – books. This site is for those who want to learn Python from scratch. Since the input and output of the code, as well as its results, is done directly in the browser, beginners can do it online without being tied to the installed development environment, compiler and other tools.

In the context of training, this is a great advantage, because then the student can study from any computer where there is a browser and an Internet connection. What will you know after completing the course? Basic knowledge is what you need to understand the concept of the language and to further delve into the topic of programming. Here the student will gain knowledge about Python, understand what opportunities this programming language provides. Upon completion of the course, the student will understand what the elements of a list are, what are the possibilities of working with integers, what print is for and what it outputs, how to create a loop, what value can be assigned to a variable, what we use a function for, and much more. This site has a very important advantage over other learning platforms. Practice is one of the most important; in fact, the most important aspects of learning, and the developers understood this when they created Pythontutor. The answers to the tasks are not disclosed initially; each student must find them on their own, after which alternative solutions are shown on the site. As a result, we understand that Pythontutor is a very convenient platform that contains everything you need. We believe that this is a particularly relevant self-instruction manual in our time. We also tested it and are working to this day. This online platform is dedicated to distance education in computer science. You can take a test of knowledge and understanding, solve a problem in programming languages such as ABC Pascal, C ++ and Python. One of the advantages is instant verification of tasks and tests. To get started, you need to register. After entering the platform, the main page will contain sections where you can get all the knowledge you need. Having entered any subsection, you can familiarize yourself with the theoretical material and then start solving problems. Based on this, you gradually learn basic programming skills in the programming language you want to learn. We add that there are training camps, virtual Olympiads are held.

Thus, systematic and serious work with these resources allows you not only to master and improve the school programming course, but also to

learn how to program more complex and Olympiad problems. Therefore, it will be useful not only for students who use difficulties, but also for those who have an increased interest in programming and want to know more. In addition, the experience of participating in the Olympiads can be acquired on these platforms. You can familiarize yourself with these resources by following the links.

REFERENCES

- 1 Online resources for learning programming // [Электронный ресурс]. URL: <https://habr.com/ru/post/331530/> [дата обращения 05.02.2021] -15
- 2 Distance learning programming// <https://informatics.mccme.ru/> [Электронный ресурс]. URL: <https://habr.com/ru/post/331530/> [дата обращения 06.01.2021].- 85
- 3 Interactive tutorial on Python 2012 year // https://pythontutor.ru/accounts/login/next=/lessons/inout_and_arithmetic_operations-105

Мазмұны

6 Секция. Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары
6 Секция. Гуманитарные и социальные науки6.1 Орыс филологиясы
6.1 Русская филология

Алашбаева А. М., Долгалева С. С. Тема пророчества в литературе	3
Арынова К. Е., Кыдырбаева Ш. Б. Ценностный компонент концепта «музыка» в картине мира казахстанских подростков	9
Даирбек А., Абишева З. А. Интересный мир имён собственных	14
Жазит Е., Сергазина С. А. Развитие функциональной грамотности на уроках русского языка и литературы в школах с нерусским языком обучения	17
Жакетаев А., Каирбаева А., Даулеткулова Д. О., Аужанова Г. Г. Образ павлодарской области и Павлодара глазами известных личностей	23
Жаугашты А., Чкамбаева Ж. А. Тексты социальной рекламы как дидактический материал на уроках русского языка и литературы в 7 классе в школах с государственным языком обучения	31
Зигле А. В., Бернгард А. И., Шестак Е. С. В мире сказок	36
Ибраева Ж., Касымова А., Жакина А. К. В названиях улиц – история города (топонимика улиц г. Экибастуза)	43
Кабылдинова К. А., Еминова А. Р. Формирование интеллекта и развитие личности учащихся инновационными методами	51
Крачковская А. С., Бабенко И. Г. Имя в русской литературе и жизни	58
Побегай Е. С. Влияние интернета на речь детей и подростков	65
Севостьянова А. С., Дерунова Е. Н. Отражение древнетюркского культа волка в романе-сказке Б. Момышулы и Ю. Серебрянского «Чёрная звезда»	69
Сейлханқызы Д., Ежиханова Г. К. Развитие логики и интеллекта на уроках русского языка	74

Сейплденова А. С., Дерунова Е. Н. Отражение древнетюркского культа змей в повести З. Наурзбаевой и Л. Калаус «В поисках золотой чаши. Приключения Бату и его друзей».....	81
Суханкулов А. Языковое манипулирование как средство воздействия в речи спортивных тренеров	86
Троценко К. Д. Речевые жанры в интернет-дискурсе подростков	90
Туржан А. С., Конусбаева А. А. Твой выбор: жизнь или... (Проблема наркомании в произведениях М. Булгакова «Морфий» и Ч. Айтматова «Плаха»).....	96
Шакенова Г., Авазова А. Е. Лингвопрагматический анализ рекламных объявлений г. Экибастуза.....	104
Шароня А., Алимсуренова А. А. Особенности заголовков статей и заметок региональных СМИ (на примере газет «Иртыш», «Звезда Прииртышья»).....	106
Штрауб О., Алимсуренова А. А. Имена числительные в пословицах и поговорках	113
6.2 Қазақ филологиясы 6.2 Казахская филология	
Айтжан Ә. М. Жаманбалинов өлеңдеріндегі бала бейнесі	118
Алина М. Қ., Мустафина Г. Ж. Фариза Оңғарсынованың «Дала тағдыры» поэмасындағы тіл шеберлігі	124
Әділ М., Кызырханова А. С. С. Әбенев шығармашылығының тақырыптық-идеялық ерекшелігі	130
Багжанова А., Даулет М. Сайын Мұратбеков шығармаларының лексикасы.....	134
Бақтияр М. Д., Арынова Л. М. Киелі сандардың мақал-мәтелдегі көрінісі	137
Балгин Х. С., Жакупова Р. Т. Заман талабы	144
Жұмабекова А., Жангожина Э. Н. Бауыржан Момышұлы шығармаларындағы патриоттық тәрбие	149
Қуандықова А., Қажығұмар Ұ. А. Қазіргі қазақ тіліндегі будан атаулар.....	158

Қабдулла Н., Манаспаева А. К. Тіл маржаны – шешендік өнер	166
Муратова Р., Рахметова Л. Б. Ш. Уәлиханов – ауыз әдебиетін жинақтаушы.....	170
Маненова А., Жұманова Ә. М. «Жусан иісі» мен «Тортай мінер ақ боз ат» әңгімелеріндегі балалар бейнесі.....	176
Мухамеджанова М., Жумабаева А. С. Алаш қозғалысының көсемі – Әлихан Бөкейханов.....	181
Нажмиден Д. Т., Шарпекова А. С. Қазақ ертегілерінің тәрбиелік мәні.....	185
Нургазинова Ж., Каримжанова Р. Б. Қ. Тыныстановтың ақындық қалыптасу және даму жолы	189
Раматуллақызы А., Кызыханова А. С. Қазақ ұлттық мәдениетіндегі Мұқағали Мақатаевтың өлең өрнегі	194
Сағатов Е., Слямбекова Қ. С. Ғабит Мүсірепов шығармаларындағы этнографизмдердің көркемдік тәсілдері.....	197
Серік Б., Жумабекова Б. Б. Әлемнің ұлттық бейнесінің қазақ халқының есімдеріндегі көрінісі.....	202
Султанова Д., Тусупбаева Г. Б. Қорлан сұлудың жүзігі туралы.....	207
Тлүбек Ш., Рахимжанова А. Н. Сал-серілер поэзиясындағы жастарға айтылған өсиет-өнегелер	213
Тұрархан Т., Хайсина К. К. Баламасыз лексиканың аударылу ерекшеліктері.....	220
Халикова А., Аукенова С. Р. Балдырғандарға арналған бағалы жырлар (Қ. Мырзалиев шығармалары негізінде)	226
Чырмашбаева А. А., Омарова А. М. Есімдер сыры.....	232
Шалбай Т. А., Бакбаева З. С. Абай мен Мәшһүр шығармаларындағы «Толық адам» бейнесі	237

6.3 Дене шынықтыру мен спорттың өзекті мәселелері

6.3 Актуальные вопросы физической культуры и спорта

Аубакирова А. Н., Калачёва В. В. Роль плавания в работе специальных медицинских групп	240
---	-----

Елусизова Э. С., Жильгельдинов С. Е., Нургожина Б. В., Темиргалиева С. Т.	
О новых форм и методов преподавания физической культуры по интересам обучающихся всех уровней образования.....	245
Никитенко К. Д., Калачёва В. В.	
Состояние здоровья первоклассников – залог успешного приспособления к школьным условиям	250

**6.4 БАҚ даму тенденциялары және
журналистикадағы жаңа технологиялар
6.4 Тенденция развития СМИ и современные
технологии в журналистике**

Бисен Д., Оразбаева Б. Қ.	
Ж. Аймауытов – шебер публицист, талантты жазушы	255
Доскен С., Жомартова Н. Н.	
Ахмет Байтұрсынов публицистикасы.....	260
Толқубай Ә., Толқубай Ұ., Слямбекова Қ. С., Толектемирова А. Т.	
Кетбұға туралы зерттеулер және олардың жариялануы.....	265

**6.6 Тәуелсіз Қазақстан жылдарындағы мәдени бірегейлік:
дәстүр мен инновация сабақтастығы
6.6 Культурная идентификация в годы Независимости
Казахстана: преемственность традиций и инноваций**

Абдильмаликов Е., Мусина А., Ертаева А. Х.	
Рухани жаңғыру аясындағы қазақ қоспасының жаңа көріністері	272
Альжанова Р., Қанатқызы Е., Касетова Л. М., Адырбекова Ж. Т., Байғалиева Ж. К.	
Роль визуальных средств в привлечении подростков к чтению	276
Ерназарұлы И., Темиргалиев С. К., Нурсейтов Д. Ф.	
Возрождение казахской национальной игры «Қазан» в формате новой командно- спортивной игры «QAZ-НОК».....	281
Ертай Я., Сарсенбаева А. Е.	
М. Мақатаевтың мәдени мұрасы.....	288
Кайыргельдинова К., Ташиева Ж. С.	
«Тәуелсіздік дәуірі» кітабындағы Елбасының ұлттық тарих туралы ойлары	292

**6.7 Жаңа ғаламдық ақиқаттағы
Қазақстандық әлеуметтік институттар
6.7 Социальные институты
Казахстана в новой глобальной реальности**

Амангелді Ә., Бознак Е. Е.	
Информационное общество и его влияние на потребности человека: проект «Умный город»	295

**6.8 Шетел филологиясының, лингводидактиканың
және аударматанудың өзекті мәселелері
6.8 Актуальные вопросы иностранной филологии,
лингводидактики и переводоведения**

Абылгазина Т. К., Гуринова А. А., Адылбаева Г. С.	
Сравнительный анализ фразеологизмов в английском и казахском языках о животных	303
Алипбаева С. А., Вишенкова Е. А.	
Особенности американского сленга на примере современных фильмов.....	308
Ахметова М. Е., Жастілек А. Б., Гуринова А. А.	
Современные фразовые глаголы разговорного английского языка на примере полнометражного мультфильма «Клаус» и новый подход к их классификации.....	312
Гадельшиева Д., Хайруллина Ш. М., Кульбекова Ж. С.	
Сила слова.....	319
Есбулатова А. М., Даулбаева К. М.	
Джоан К. Роулингтің «Гарри Поттер» романын ағылшын тілінен қазақ тіліне аударғанда антропонимдердін берілу принциптері (латын әліпбиінде жазғанда)	328
Жиенбаева А. Ж., Тайбупенова К. К.	
Этнические стереотипы сквозь призму языка в казахской, русской, американской лингвокультурах	333
Журавлева С. В., Кузьменкова О. Н.	
Лингвистические особенности волшебной английской сказки	337
Кузьмина О. О., Горелова Н. Р.	
Поэзия нонсенса как часть английской культуры (На примере творчества Э. Лира).....	341
Sabantayev A. A., Sabantayeva G. S.	
Language and culture. Sapir-whorf hypothesis	349
Смагулова Р. Р., Кенурбеков Е. Т., Ильясова Г. Р.	
Прецедентные тексты в контексте английской и казахской лингвокультур	354

Шахаева А. Н., Даулбаева К. М. Қазақ және ағылшын есімдерінің ұлттық-мәдени ерекшелігі	360
Шерияздан Д. Ж., Ильясова Г. Р. Экспликация эгоцентрических единиц через идиомы в английской и казахской лингвокультурах	364
Sabantaeva G. S., Malsagov I. M. Platforms for self-learning online programming	370

**ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
«XXI СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

ТОМ 3

Техникалық редактор З. Ж. Шокубаева
Корректор: А. Р. Омарова
Компьютерде беттеген: А. К. Шукурбаева
Басуға 20.04.2021 ж.
Әріп түрі Times.
Пішім 29,7 × 42 1/4. Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 21,6. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 3757

«Toraighyrov University» баспасы
«Торайғыров университеті» ҚЕАҚ
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.